

DJAWA

TIJDSCHRIFT VAN HET JAVA-INSTITUUT

ONDER REDACTIE VAN:

Professor Dr. RADEN ARIO HOESEIN DJAJADININGRAT,

Dr. G. W. J. DREWES, J. KATS, S. KOPERBERG

en M. SOERIADIRADJA

Aflevering 4, 5 en 6

6e Jaargang

INHOUD:

Het Java-Instituut te Soerabaja door G. J. Dijkerman..... blz. 179

Oost-Java

Tengger en de Tenggereezen door J. E. Jasper..... „ 185

Tjinden en Plangi in Grèsik door R. A. Kern..... „ 193

Een Javaansche Oorkonde uit den bloeitijd van Madjapahit
door Dr. W. F. Stutterheim en Dr. Th. Pigeaud..... „ 195

Over muziek in het Banjoewangische door J. S. & A. Brandts
Buys-van Zijp..... „ 205

Madoera.

Geschiedenis van Madoera door Pa'Kamar..... „ 231

Iets over de „adat” der Madoereezen door Wirjo Asmoro „ 251

Gebruiken bij bouw en tewaterlating van een prauw in het
Sampangsche door R. Ahmad Wongsosewojo..... „ 262

De vischvangst op Madoera „ 266

Karapan door H. O. „ 271

Een korte mededeeling omtrent de Madoereesche Stieren-
rennen door Dr. F. J. Munnik..... „ 276

Algemeene onderwerpen.

De Prauwen door Mr. A. J. G. Maclaine Pont..... „ 281

De Historische rol van Majapahit, Een Hypothese door Ir.
H. Maclaine Pont..... „ 294

Enkele kinderinstrumentjes uit Oost-Java (Toeters en Pie-
pers IV) door J. S. & A. Brandts Buys-van Zijp..... „ 318

Oost-Java en de Hemelberg door Dr. W. F. Stutterheim ..	blz. 333
De dood van Indradjit door Dr. Th. Pigeaud	„ 350
Stamboom van het geslacht Tjakra(adi)ningrat	„ 368
Uit de Pers	
Madoera	„ 369

LIJST DER PLATEN.

	tegenover blz.
Tenggereesche zielebeelden	191
Grësische Weefstoestellen	193
Javaansche Oorkonde uit den bloeitijd van Madjapahit.	198
Banjoewangische slentem en saron; Barongan	212
Banjoewangische instrumenten en Madoereesch Orchestje....	213
Graf van Ratoe Iboe te Air Mata (Madoera)	234
Karapan, uit den feest-stoet	272
„ Aan de start-plaats	273
„ Op de baan; de winnaar	274
„ Triomftocht en Prijs-uitdeeling	275
Madjapahitsche restanten	298, 299
Restantenkaart van Madjapahit.	317
Tjuwèt	323
Steenblok van Sirah Këntjong	336
Mythische relief-figuren	337
Goenoengan uit de wajang	344
Poort van Tjandi Sëndang Doehoer	345
Hemelboom-motieven	347

HET JAVA-INSTITUUT TE SOERABAJA

door

G. J. DIJKERMAN.

Een zeer bijzondere voldoening is het mij, door het bestuur van het Java-Instituut in de gelegenheid te zijn gesteld, hier in „Djawa" dat instituut een welkom toe te roepen bij het houden van zijn eerste bijeenkomst te Soerabaja. Een voldoening, omdat door het houden van dat congres te Soerabaja een mijner liefste wenschen in vervulling gaat.

Java's Oosthoek en daarvan speciaal haar tegenwoordig centrum, Soerabaja, had dat congres noodig. De tijden, dat van daaruit de glorie der Javaansche cultuur uitstraalde van uit middelpunten als Kediri, Singosari, Blambangan en vooral Modjopahit hebben plaats gemaakt voor andere, waarin datzelfde Oost-Java in vele opzichten is achter geraakt bij de Soenda- en de Vorstenlanden. Wel heet Oost-Java, en niet ten onrechte, de cultuurstreek, de streek, waar gewrocht en geproduceerd, waar hard gewerkt wordt, doch op het gebied van inheemsche kunst en kunstnijverheid bekleedt het bij lange na niet meer de plaats, welke het vroeger zoo eervol innam. Zoo is voor de oude beroemde koperwerkers, van de beoefening der batikkunst, ja van die der Javaansche danskunst nog slechts een te gering gedeelte van de oude glorie overgebleven. En het ergste is, dat niet alleen het Europeesch publiek, neen, dat ook de inheemsche bevolking zelve voor een groot deel niet weet, hoe groot die glorie was en wat dus inderdaad reeds is verloren gegaan of nog dreigt verloren te gaan.

Gelukkig zijn er, ook voor Oost-Java, teekenen die op verandering ten goede wijzen. Van steeds meer zijden wordt er naar gestreefd de belangstelling weer te wekken voor de oude — op zoo hoogen trap staande — uitingen van inheemsche kunstnijverheid, van het houtsnijwerk, het koperslaan, de vlechtkunst, het batikken enz.

alles met de meer of minder uitgesproken bedoeling de beoefening van die kunstnijverheid weder op te wekken, de groote sluimerende artistieke gaven der inheemsche bevolking zich weder te doen ontplooiën. En daar naar ik meen de kunst in de eerste plaats zich ontwikkelt als gevolg van de levenskracht en de levensblijheid van een zich ontwikkelend volk, en de kunst dan ook het krachtigst opbloeit in de tijden van de krachtigste volksontwikkeling, daar komt het mij voor, dat het de juiste tijd is, om de Indonesische volkeren en wel meer speciaal die welke Java bevolken, thans op hun eigen kunstuitingen attent te maken.

Wat een glorie van de Oosthoekbewoners gebleven is, dat is hun roem als koene zeevaarders.

Wel zijn ook hier de tijden voorbij, als vóór de 17e eeuw, dat Javanen met hunne schepen zelfs de Kaap de Goede Hoop en Madagaskar bevoeren, maar nog zijn de Madoereesche groote vaart en die van Bawean van beteekenis, en schroomen de Madoereesche visschers niet zich tot bij Bandjarماسin en Makassar te wagen.

De beteekenis van hun vaartuigen voor henzelf wordt door de bevolking het beste tot uiting gebracht door de liefde en het kunstgevoel waarmee boeg en achtersteven veelal werden en nog worden versierd.

En wie het visschersbedrijf in Oost-Java en vooral op Madoera wat beter heeft leeren kennen, zal mij zeker toegeven, dat daarin nog zeer belangrijke uitirgen van inheemsche energie worden gevonden, welke een gunstigen bodem vormen voor daarop uit te oefenen invloeden tot herleving van kunst en kunstnijverheid.

Daarom acht ik dan ook meer speciaal voor Oost-Java, dat, naar het voorkomt, wel het meest zich eigent voor de geleide-

lijke ontplooiing der veelal sluimerende oeconomische gaven der inheemsche bevolking, ook de tijd, om daarmee tevens de beoefening der kunst weder aan te vatten, thans wel gekomen. Aanvankelijk onder Westersche leiding ter hand genomen, zijn de pasar-malem comité's, het comité voor de kampong pertoeangan van de Soerabajasche Jaarmarkt e.m.d. — in hoofdzaak uit inheemschen samengesteld — doende om meer en meer kunstnijverheid — ook wanneer ze zich nog steeds op primitieve wijze uit — weder onder de algemeene aandacht te brengen en daarmee te trachten ten eerste de algemeene belangstelling ervoor en ten slotte de algemeene behoefte eraan op te wekken.

Ook de verschillende Indonesische studieclubs nemen in hun werkkring de bestudeering daarvan op. Maar de beste en hoogste uiting van een dergelijke bestudeering is toch zeker wel te vinden in ons Java Instituut.

En waar nu in den laatsten tijd juist te Soerabaja en door de Indonesische Studieclub en door de oprichting van den Bond van Javaansche Kunstkringen de studie en beoefening van muziek, dans enz. weder is ter hand genomen, daar kan het niet anders of ons a.s. congres moet voor die beweging een zeer krachtige stimulans opleveren, moet ten gevolge hebben dat nog meer en beter gestreefd zal worden naar bestudeering en benadering van de vroegere kunstuitingen.

Voor dat doel is naast de te houden lezingen zeker ook de te organiseren tentoonstelling van het hoogste belang. Juist de typische inrichting daarvan, waarbij de bedoeling is zooveel mogelijk naast elkaar te stellen de producten der vroegere werkers en die van heden, maakt studie mogelijk van die factoren uit vroegerer bloeitijd, die dienen te worden teruggewonnen en vestigt de aandacht op verbeteringen, die de nieuwere kunst bracht en die dus moeten behouden blijven. Niet ineens zal dat gaan en het is zelfs zeer de vraag of het niet wenschelijk, neen noodzakelijk

zou zijn, een gedeelte der tentoonstelling permanent te maken en derhalve de gelegenheid tot bestudeering in een museum bij voortdurend open te stellen. Daarnaast zal de vraag ongetwijfeld oprijzen, of het niet wenschelijk is, de beoefening van het kunstambacht weder systematisch ter hand te nemen en daarvoor eene goed opgezette kunstambachtschool te openen.

En dan zal ten slotte de tentoonstelling van prauwmodellen, maar meer nog de op de reede van Soerabaja te houden prauwenrevue, de belangstelling wekken voor wat ook nu nog door de inheemsche bevolking wordt gepresteerd op het gebied van scheepsbouw en prauwvaart. Al is de vaart op de rivieren zeer in belangrijkheid verminderd, doordat tram, spoor en auto zooveel sneller de te vervoeren goederen te bestemder plaatse brengen, al zijn ook de tijden voorbij, dat geheele vloten elkander op de rivieren slag leverden, toch is de kunstvaart, de vaart op den overwal en vooral de vischvangst nog steeds van dien aard, dat daarin zeer belangrijke factoren aanwezig zijn voor een zelfstandige oeconomische ontwikkeling van het hierbij werkzame deel der inheemsche bevolking.

Ook in dit opzicht is een reis langs de visschersdorpen aan Madoera's Noordkust, meer nog dan die, gelegen tusschen Sidajoe en Toeban wel zeer de moeite waard. Daar vindt men plaatsjes waar geen anderen dan inheemschen hunne belangen hebben, waar in verschillende vormen van coöperatie wordt samengewerkt.

Daarin zit leven en kracht en levensblijheid!

En zou dan ook voor dit onderdeel van het congreswerk te Soerabaja, het groote, centrum van handel en nautisch verkeer van Java, ja van Indonesië, Soerabaja, dat met haar intensief bewerkt agrarisch achterland zoo sterk de behoefte gevoelt aan goede transportmiddelen, zoo te land als te water geen groote belangstelling bestaan, zou het daarbij geen geweldige belangen hebben?

Hoe het zij, ik meen niet ten onrechte van dit congres groote verwachtingen te mogen koesteren en erop te mogen vertrouwen, dat het zal leiden tot een steeds krachtiger weder aanvatten van studie en beoefening van kunstambacht, van de ontwikkeling van die uitingen van levens-

blijheid, waardoor, als gezegd, elk zich krachtig ontwikkelend volk zich karakteriseert.

Zoo moge het zijn.

Soerabaja, Juli 1926.

OOST-JAVA

TENGGGER EN DE TENGGGEREEZEN

door

J. E. JASPER.

De Tenggereezen, (met hun 36 doekoens of priesters wonend in totaal 45 desas van het Tenggergebergte), na eeuwenlang den invloed van Hindoeïsme en Islam te hebben ondergaan, omringd door en tezamen levend met Mohammedanen, hebben nu nog eigen religieuze opvattingen, welke doen denken aan het animisme uit de oudste tijdperken van Java.

Er is bij Tenggersche doekoens een overlevering bekend, volgens welke Njai Gedé Dadappoetih, bijgenaamd Njai Antêng, en Kjai Gedé Dadappoetih, bijgenaamd Kjai Têgêr, hun stamouders waren; uit de laatste lettergrepen van de bijnamen Njai Antêng en Kjai Têgêr zou de naam Tênggêr zijn ontstaan.

Reeds in het begin der 13e eeuw, toen het oude Toemapel onder heerschappij stond van het rijk Daha, kwam een persoon op den voorgrond, die in de oude Javaansche geschiedenis een zeer voorname rol heeft gehad, namelijk: Ken Arok, over wien uitvoerig wordt verhaald in de Pararaton of het boek der koningen van Toemapel of Modjopait (uitgegeven en toegelicht door Dr. J. L. A. Brandes, bewerkt door Dr. N. J. Krom, Verhandelingen van het Batav. Genootsch. van Kunsten en Wetenschappen deel LXII). In 1222 verhief hij zich tot vorst, onderwierp het rijk Daha en vestigde zich te Koetaradja (het tegenwoordige Singosari).

Er worden in de Pararaton eenige desas genoemd, waarin men gemakkelijk tegenwoordige plaatsnamen terugvindt, zoo b.v. Turyantapada (Toerèn), Jajagu d. i. Djago (het tegenwoordige Toempang), en Lulumbang (het tegenwoordige Loembang, gelegen in Pasoeroeansch en Probolingosch Tengger).

In de aantekeningen op de Pararaton wordt uit het een en ander de gevolgtrek-

king gemaakt, dat het Hindoeïsme reeds lang vóór Ken Arok's verschijnen zijn weg naar Pasoeroean gevonden heeft en dat daar reeds veel vroeger sporen zoowel van het Giwaisme als van het Hindoeïsme zijn aan te treffen, hoewel zelfs in de 12e Çaka-eeuw van eigenlijk gezegde opschriften of zelfs steenen met jaartallen in Pasoeroean en hetgeen Oostelijker ligt, geen sprake is,

Men zou zich de grens, tot waar de eigenlijke matige invloed van het Hindoeïsme toentertijde zich uitstreckte, kunnen voorstellen ongeveer als een lijn, welke door de beide dorpen Lulumbang (Loembang) evenwijdig aan de Noordkust loopt en een lijn, welke Koetaradja (of Singosari), de hoofdplaats van het oude Toemapel, verbindt met Jajagu (of Toempang) en Turyantapada (of Toerèn). Veel verder naar het binnenland, in de richting van het Tenggergebergte, zal die invloed toen nog niet hebben bereikt.

In 1293, toen het rijk Daha ten val was gebracht, verhief Raden Widjaja zich tot eerste praboe of vorst van het nieuw gestichte rijk Modjopait, tot welks gebied dus ook van zelf Singosari kwam; hij schonk aan den medestichter van het nieuwe rijk, Raden Arija Wiraradja, het land Lamajang—Noord en —Zuid.

Voor het eerst duikt hier Lamajang of Loemadjang in de historie op. Welk gebied tot Lamajang—Noord en—Zuid gerekend werd, is niet bekend. Maar zeker mag als ressort van dezen eersten hindoeïstischen bestuurder van Loemadjang beschouwd worden: de vrij smalle strook tusschen Padjarakan en het reeds genoemde Loembang van de Java Zee in het Noorden recht Zuidwaarts tot den Indischen Oceaan, waardoor dan de Probolinggosche en Loemadjangsche Teng-

ger-desas toenmaals tot dat gebied zouden hebben behoord.

Van 1350 tot 1389 regeerde als vorst van Modjopait de befaamde Hajam Woeroek, wiens lof door den dichter Prapanca bezongen is in den Nagarakrtagama, vertaald en besproken door Prof. Kern en van aantekeningen voorzien door Prof. Krom.

Vorst Hajam Woeroek heeft een groote rondreis gemaakt uit Modjopait's hoofdstad ongeveer over Kraton, Pasoeroean tot vlak bij Probolinggo, van hier Zuidwaarts, steeds de vlakte volgend tusschen den Goenoeng Bromo en den Goenoeng Lamongan.

Dat de weg voor deze reis van den koning en zijn ontzaggelijk gevolg uitsluitend over de vlakte gezocht werd, kan men licht begrijpen, vooral wanneer men weet, dat de tocht gemaakt werd in weelderig versierde karossen. En dat er geen dienaar van den Tengger bij tegenwoordig was, zou kunnen worden toegeschreven aan de omstandigheden: 1o dat de Tenggermensen, hoewel in naam aan Modjopait onderhoorig, inderdaad in animistische opvattingen min of meer afzonderlijk stonden en dus de conservatieve bergbevolking in Modjopait's uitgestrekt gebied vormden; 2o dat deze bergbevolking juist om haar bijzondere gehechtheid aan haar oeroude gebruiken en gewoonten, om de toen nog moeilijke toegankelijkheid van haar woonplaatsen, en rustig, passief als zij was, door Modjopait gelaten werd in haar afzondering.

Wel kwamen bij Hajam Woeroek's reis de desas Tunggilis en Pabajeman uit. Tunggilis is het tegenwoordige Tenggilis (in de afdeling Pasoeroean), waar men het Tenggergebergte vlak vóór zich kan zien en Pabajeman is het tegenwoordige Bajeman, dat dicht bij den voet van den Tengger gelegen is, linea recta vrij nabij Pasrepan of Ngepoh, waar, te oordeelen naar zijn aspect en naar zijn ligging op ongeveer 400 voet hoogte, eveneens aan

den vulkaan offerende, animistische Tenggereezen moeten hebben gewoond.

Een hoogst belangrijke aanwijzing van het gebied, waarin het animisme van de Tenggerbevolking voor het eerst in nauwe aanraking kwam met het geloof der hindoesche immigranten, wordt opgeleverd door eenige feiten in verband met de desa Palabdhi, Palandi, Palandit, Balandit of Blandit, en het is de moeite waard, op deze plaats, hoe klein zij in die oude tijden ook geweest moge zijn, hier de volle aandacht te vestigen.

Tijdens Hajam Woeroek's regeering, dus nog vóór 1389, werd Palabdhi (Balandit of Blandit) gerekend tot de voornaamste Ciwaiëtische, met vrijdom begiftigde schenkingen, en in zang 77 van den Nagarakrtagama is het tevens genoemd als een gewijde plaats van de seculaire boeddhistische geestelijkheid, de z.g. „kabadjradharan", die de klasse van de gehuwde, wereldsche geestelijken vormde.

In de inscriptie van een koperen plaat, welke in een tegalveld nabij Wonokitri (Pasoeroeansch Tengger) gevonden is en het jaartal 1327 Çaka (± 1405 A. D.) bevat, komt wederom de naam Balandit voor. Die oorkonde, vertaald door Dr. Brandes (Notulen van de algemeene- en bestuurvergaderingen van het Batav. Genootsch. van K. en W. deel XXXVI, 1898, blz. 64 — 69) bevat den last, om de desas Walandit (Blandit), Mamanggis, Lili, Jebing en Katjaba vrij te stellen van de titileman (een soort belasting), aangezien de bewoners van die desas godsslaven of godsdienaren waren van den heiligen berg Bromo.

Volgens inlichtingen, mij verstrekt door den regent van Malang, moet de desa Balandit een gehucht geweest zijn van de desa Dèngkol, slechts 13 woningen hebben bevat en ongeveer 50 jaren geleden, toen die plaats dichter bevolkt was, tot een afzonderlijke desa zijn gemaakt, waaraan de naam Wonoredjo is gegeven. Het oude Mamanggis bestaat thans nog onder

den naam van Manggis; van Jebing is vermoedelijk het tegenwoordige Djaboeng gemaakt en Lili moet gelegen hebben, waar zich het tegenwoordige Kemiri bevindt, in al welke desas nu alleen nog Mohanmedanen wonen. Die desas liggen vlak bij elkaar in een complex ten Oosten van Singosari.

In 1405 werden dus voor het eerst de Tenggereezen, die in die desas woonden, als een godsdienstige secte beschouwd en voor vrijdom van een door de Hindoes ingevoerde en geheven belasting in aanmerking gebracht; in 1405 moeten daar de eerste Tenggersche doekoens of priesters zijn gevormd. In dat jaar of kort te voren moet dus de samensmelting van het animisme, waaraan het brengen van offers aan den Tengger-vulkaan annex was, met het Hindoesche geloof, daar volledig haar beslag gekregen hebben.

Er zijn redenen om aan te nemen, dat de Inlanders van Balandit (Wonoredjo), Memanggis (Manggis), Lili (Kemiri) en Jebing (Djaboeng) niet de eenigen waren, die offerden aan den vulkaan. Zij hebben natuurlijk hun lange en moeilijke offer-tochten over het zwaar geaccidenteerde terrein niet gemaakt uitsluitend door dichte oerwouden. Er zullen toen reeds bepaalde, zij 't ook zeer smalle verbindingswegen of — paden hebben bestaan; er zullen op de hellingen en plateaus van het gebergte andere dorpen, gehuchten of nederzettingen zijn geweest, waarvan de animistische bevolking eveneens aan den vulkaan offerde, maar niet van de titileman vrijgesteld kon worden, omdat zij nog zuiver animistisch was.

De lieden van het Blandit-Manggis-complex hebben hun reizen naar den Bromo ongetwijfeld in etappes gemaakt en zijn de eerste verspreiders geweest van de gemengd hindoeïstisch-animistische gebruiken in bijna recht Oostelijke richting over de desas Blarang, Kajokebek, Wonosari, Ngadiredjo, Mororedjo, Ngadiwono, Wonokitri. Van het Blandit-Manggis-complex moet ook via die dorpen

de merkwaardige oorkonde gebracht zijn naar een der laatste etappes: Wonokitri, in de nabijheid waarvan zij immers in den grond gevonden is.

Die verspreiding moet ook hebben plaats gehad in de richting Noord-Zuid van Pabajeman (Bajeman) over Pasrepan, Poespo, Proewono en Tosari; in de richting Noordoost-Zuidwest van Lulumbang (Loembang) en Soekapoera naar Sapi-kerep, Ngadas, Djetak, Wonotoro en Ngadisari; in de richting Zuidoost-Noordwest van het oude Lamajang (Loemadjang) in een breede strook over Kenongo, Dadapan, Sendoero, Tjepokoredjo, Argosari naar Ledokombo; in de richting Zuidwest-Noordoost van Turyantapada (Toerèn) over Pontjokoesoemo, Goeboegklakah en Ngadas. Vijf richtingen dus, waarin de aanpassing van hindoeïstischen aan animitischen cultus tot de Tenggerbevolking gebracht werd.

In die 5 richtingen moet ook het gebruik van de Zodiakbikers of prasens zijn aangeleerd. Eerst waren die bikers in de vlakke rondom den voet van den Tengger bekend, toen kwamen zij omstreeks het begin van de 15e eeuw in gebruik in het Blandit-Manggis-complex bij de pioniers van het hindoeïstisch-animistisch geloof, om van daar meer en meer naar de hooge regionen gebracht te worden.

Er zijn op Java niet alleen in de Tenggerstreek, maar ook elders, zoo b.v. in de residentiën Kediri en Besoeki dergelijke wijwaterbikers aangetroffen, en zij bevatten de Çaka-jaartallen, welke overeenkomen met de jaartallen tusschen 1320 en 1430 van onze jaartelling. Ongetwijfeld zijn die bikers voor Hindoejavaansche gebruiken gemaakt in de jaren, welke op die voorwerpen zijn aangegeven, maar eerst in het begin van de 15e eeuw was het gebruik ervan als wijwaterbeker in de reeds genoemde Vorstufen van den Tenggerschen godsdienst bekend en daarna zijn zij geleidelijk in de andere desas van het Tenggergebergte gebracht.

Het proces, dat het Hindoeïsme zich in

het Tenggergebied vermengd heeft met het animisme der inheemsche bevolking, loopt, wanneer men op grond van de hierboven omschreven oorkonde de eerste vermengingsphase op omstreeks 1400 vaststelt, over een tijdvak van ongeveer anderhalve eeuw, waarin de religieuze invloed op het Tenggersche heidendom zich geleidelijk versterkt en uitgebreid moet hebben.

De Hindoesche ceremoniën, uitgebreider, meer verzorgd dan de primitieve wijzen, waarop de animistische Javanen offers brachten, maakten op de inheemsche bevolking gemakkelijk indruk en bleven zekere bekoring uitoefenen om het Ooster-sche plechtigheidscachet. Zeer geleidelijk en als van zelf werd het een en ander van ritus en geloofsbegin-selen overgenomen door de Javanen van weleer, die echter hun animistische opvattingen, van geslacht op geslacht sedert eeuwen in de volkspsyche bevestigd, bleven behouden als een aangeboren impuls van eerbied-betoon tegenover de betooverende, ontzagwekkende grootheid en macht der bezielde gedachte natuur.

De Islam breidde zich naar het Tengger-centrum uit langs dezelfde wegen en richtingen als het Hindoeïsme.

Blandit, Kemiri, Djaboeng en alle Vorstufen van den Tengger-godsdienst waren vermoedelijk ook de eerste dorpen, waar de bevolking tot den Islam overging, en van daar kroop de invloed van dezen godsdienst eveneens op naar de hoogere desas in de richting van den heiligen vulkaan.

De zoogenaamde Tengger-godsdienst met zijn samengevoegde fragmenten van animisme, Hindoeïsme en Mohamedanisme wordt thans beleden in een rayon, waarvan de grenzen worden gevormd door de lijnen, welke de Tengger-desas Blarang, Proewono, Wonoredjo, Sapikerep, Pandansari, Pakèl, Dadapan, Kenongo, Boerno, Soekoredjo, Dawoehan, Ngadisari en Doewet met elkaar verbinden.

En wanneer men het hierboven reeds

genoemde Manggis verbindt met de andere, thans geheel Mohammedaansch geworden dorpen Gerbo, Pasrepan of Ngepoh en Soekapoera, welke in vele opzichten aanduiden, dat zij Tengger-desas geweest moeten zijn, verder met Soemberredjo, dan verkrijgt men ongeveer de omgrenzing van het gebied, waarin vroeger, in het begin van de 15e eeuw, het animisme beleden werd, deels naar de oeroude opvattingen, deels — vooral aan de randen van dat gebied — vermengd met het Hindoeïsme, maar in elk geval met het brengen van offers aan den centralen krater.

Resumeerend, kan men zeggen, dat de Hindoe-involed in het gebied, hetwelk nu de residentie Pasoeroean uitmaakt, verschillende rayons bereikt heeft in de navolgende perioden: 1e grenslijn: het Noordelijk en Westelijk gedeelte bij Singosari in ± 1000 ; het Oostelijk deel bij Loemadjang in ± 1300 ; 2e grenslijn: het Blandit-Manggis-complex in ± 1400 ; 3e grenslijn van ± 1425 tot ± 1550 .

Beide vulkanen, zoowel die van den Tengger als de Zuidelijk daarvan gelegen vuurspuwer, moeten binnen het gebied, dat door de 2e grenslijn wordt aangeduid, een even voornamen plaats hebben ingenomen in het animisme der toenmalige Javaansche bevolking, en het zal in overeenstemming met de gedachten en opvattingen dier inheemsche bevolking zijn geweest, dat de Hindoes den eenen vulkaan naar den god Brama en den anderen den heiligen Méroe hebben genoemd.

De Javanen van die tijden hebben waarschijnlijk ook andere vulkanen met zekeren animistischen eerbied beschouwd. Nog gelooft men nu aan den toorn van den Merapi, nòg worden door Mohammedaansche Javanen offers gebracht aan vulkanen (zoo o. a. aan den Slamet.) De Javaan kent voor het offeren aan kraters het typische woord laboeh, nglaboeh. Talrijk zijn de oude legenden en verhalen, waaruit kan worden opgemaakt,

dat de geheime macht der vulkanen bekoring had voor den Javaan, die natuurmensch en animistisch was, en dat een groote eerbied bestond voor den geest, die in het krater-interieur gedacht werd.

Zooals de heer A. Muhlenfeld, gewezen assistent-resident van Loemadjang, mij indertijd heeft ingelicht, heeft de bevolking van vele desas in de op de hellingen van den Semeroe gelegen onder-districten Pasroedjambé en Penanggal nog tal van overblijfselen uit den zeer ouden cultus, gebaseerd op de vereering van den Semeroe. Zelfs wonen in enkele desas, zoo b.v. Toempeng, Tjandipoero en Djarit nog doekoens. Zoowel bij dezen als bij de bevolking is er van een Bromo-dienst geen sprake; wel geniet bij hen de geest van den Semeroe eenige vereering.

Waarschijnlijk heeft dus de Javaan uit vóór-Hindoeïstischen tijd behalve de vele geesten voor boomen, rivieren, bronnen, enz. ook die vulkanen vereerd en was het jaarlijks in alle stilte en eenvoud brengen van offers aan kraters een bepaald animistisch gebruik.

Heeft dus het Hindoeïsme in ongeveer anderhalve eeuw tijd nagenoeg het geheele Tenggergebied kunnen bereiken, de Islam is in een periode van ongeveer 4 eeuwen eveneens van alle zijden en in veel gunstiger omstandigheden in de richting van den Bromo gegaan. Hoewel de Islam geen belangrijke inkrimping van het oude geloofsgebied heeft doen ontstaan, gaat er toch wel zoodanige invloed van uit, dat aan Tenggereesche gebedsformulieren, legenden en verhalen een Moslimsch tintje is gebracht, terwijl men vrij duidelijk aan de uiterste grenzen van het Tenggergebied, zoo b. v. om en bij Nongkodjadjar kan opmerken, dat zoodra in een desa de grootste meerderheid der ingezetenen den Islam belijdt, de verdere overgang naar dezen godsdienst zich vrij snel vervolledigt, een proces, dat in die desas met den kenmerkenden term „rok-rok asem'', d.i. als het bij ristjes afvallen

van rijpe tamarinde-vruchten, wordt aangeduid.

Zoo moet het in 1858 of 1859 met de desa Wonokerto (Probolinggosch Tengger) gegaan zijn, evenzoo met de thans geheel Mohammedaansche desa Soekapoera, waar in 1901 nog 25 Tenggereezen woonden, maar geen doekoen meer was; zoo is het ook gegaan met Nongkodjadjar, waar als gevolg van het steeds drukker wordende verkeer uit de richting Poerwodadi-Gerbo-Toetoer meer en meer Mohammedanen kwamen. In Nongkodjadjar was er ongeveer 45 jaren geleden al geen doekoen of priester meer. De laatste doekoen van die desa was Kiq Rasi; diens prasèn of wijwaterbeker is door zijn kleinzoon verkocht. In de desa Toetoer bevindt zich nog het graf van een der Tenggersche voorvaders, die Tjarangkoesoemo genoemd wordt en met het hoofd naar het Zuiden, dus naar echt Tenggereesch gebruik, is begraven (Op Djemoewa-Legi wordt door de Mohammedaansche bevolking van Toetoer nog aan dat graf geofferd.)

Wanneer men de nu nog onder Tenggereezen bestaande gewoonten, gebruiken en opvattingen bestudeert en met die van andere volksgroepen in Ned.-Indië vergelijkt, dan leidt dit tot de mogelijkheid, om zich een voorstelling te maken van de oorspronkelijke, Indonesische bevolking van Java.

In de Tenggersche desa Ngadisari (Probolinggosch Tengger) zijn nog enkele woonhuizen, op den voorwand en de deur waarvan de oud-Indonesische, overigens op Java niet meer in toepassing zijnde cirkelrozet als ingesneden figuur wordt aangetroffen, weergegeven volgens het beginsel van de samenstelling der werfel-ornamenten. En als een merkwaardigheid dient hier vermeld te worden, dat dit oud-Tenggersche houtsnijwerk als frontsmuk polychroom geverfd is, terwijl de versierde houten paneelen van de moderne Javaansche woning-tusschenschotten ongekleurd gelaten zijn.

De cirkelverdeeling door gebogen lijnen en spiralen is een antieke wijze van rozetvorming tot het verkrijgen van wervel-ornamenten. Door het aanbrengen van twee tegen elkaar in loopende spiraal-lijnen in den cirkel verkrijgt men het tweebeinig wervel-ornament, dat onder de Chineezers als de Yin- en Yang-figuur bekend is en zelfs door de Dajaks van Centraal-Borneo toegepast wordt. Teekent men drie spiraallijnen in denzelfden rondloop in den cirkel, dan ontstaat het driebeinige wervel-ornament, het triquetrum (het Japansche mitsu-tok-patroon.) Zoo kan men een vijfbeinig, een zevenbeinig wervel-ornament doen ontstaan.

Nergens wordt op het Javaansche houtsnijwerk, dat den sterken invloed van Hindoesche sierbeginselen heeft ondergaan, de wervelrozet meer aangetroffen, maar dat het onder de Javanen bekend moet zijn geweest, bewijst de teekening op de paneelen der bedoelde Ngadisarische huizen. Sterker nog: het Tenggersche wervel-ornament gelijkt precies op dat, hetwelk bij andere Indonesische volkstammen, o. a. bij Niassers en Toradja's, in gebruik is. Behalve die rozetten treft men nog eenvoudige toempals of driehoekfiguren aan, voorts het zeer oude aar- of klapperbladmotief en bovendien zeer primitieve figuurtjes van menschen en dieren, welke evenals op het Toradjasche houtsnijwerk tusschen de lijnmotieven „en profil” zijn afgebeeld.

Men merkt hieruit, dat de oud-Tenggersche opzet van geometrische motieven geheel verschilt van de door Hindoes overgebrachte rangschikking van slingerranken tot vulling van een paneel.

De eenvoudige Tenggersche figuren van wervelrozetten, driehoekjes, lijntjes enz. vertegenwoordigen de oeroude opvattingen, welke de oorspronkelijke Indonesiërs van Java gehad moeten hebben lang vóór de komst der Hindoes.

De gebruiken bij den woningbouw, de bijzondere beteekenis, welke de vuurhaard heeft, de opstelling van rakken boven dien

haard, bestaan niet alleen bij Tenggerezen, maar ook bij andere Indonesische volkstammen.

Hetzelfde kan gezegd worden ten opzichte van de vereering der zielen van voorouders.

De Badoeis in Bantam, die eveneens nog hun oud-animistische gebruiken en gewoonten volgen, trekken op bepaalde tijden naar de eenzaam en afgezonderd gelegen plaats „gelemeng hideung”, om er te offeren aan de zielen hunner gestorven familieleden (vide het opstel: Kosala, de heilige plaats der Badoeis van Karang, door A. de Quant, Tijdschr. voor Ind. T. L. en Vk deel XLI).

De Niasser heeft zijn houten „adoe” of voorouderbeelden, de Toradja zijn mannelijke en vrouwelijke „pemias” of doodenmaskers, welke hij vóór de schedels der gestorven familieleden bindt. Op Letti gebruikt men de „opoelera negeri” of de z.g. „ornoesa”, uit ebbenhout gesneden beelden, welke de negorijstichters voorstellen; in de negorij Toetoekey (soa Romkisar) worden de negorijstichters door drie houten beelden, welke „oepa” (= voorouder) en „oepa jéne” (= voorouder-mensch) worden genoemd, voorgesteld.

De Tenggerees gebruikt bij de doodenherdenking zijn mannelijke en vrouwelijke „pétro's” of poppen, waarin de zielen van voorouders worden gedacht (pétro is genoemd naar het Sanskriet pitr = vader, voorvader.)

Over de menschvoorstellungen in het belang van den tijdelijken terugkeer en de rust van de zielen der afgestorvenen heeft de heer Alb. C. Kruyt geschreven in zijn werk over het animisme, en daarin komt over de To Lage en To Onda'e het navolgende voor: „Wanneer zij het groote doodenfeest zullen vieren, binden zij de beenderen hunner overledenen in een pak, van ieder lijk afzonderlijk, waarbij men zorgt, dat het hoofd bovenaangelegd wordt; het is dan een dikke, korte pop met armen en een hoofd. Vóór dit hoofd nu plaatst men een masker van hout, pemia, „tot

*Dracena
Kermis*

Tenggereesche vrouwelijke petro (zielebeeld).

Tenggereesche mannelijke petro (zielebeeld).

mensch gemaakt'', waarna de pop weder wordt opgetuigd met hoofddoek, kleeren en andere versierselen.'

Deze menschvoorstellingen bij de herdenking der dooden en ten behoeve van het zieleheil der afgestorvenen hebben op ongeveer gelijke wijze plaats bij de Tenggereezen, die voor de vastlegging en verzorging der zielen van gestorvenen, primitieve poppen maken, welke zij hoofddoek, kleeren en sieraden aandoen. Zij zorgen voor de zielen niet alleen van gestorven familieleden, maar ook van de eerste stichters van het dorp.

Volgens E. E. W. Gs. Schröder is bij de Niassers het maken van groote „adoe's" of voorouderbeelden niet ieders werk; de gewone grove modellen worden door de helpers van den priester gekapt, terwijl deze laatste al reciteerend mond, oogen, neus, enz. aan het beeld snijdt.

De houten pemia's der Toradja's worden door speciale personen gesneden. Men gelooft, aldus de heeren N. Adriani en Alb. C. Kruyt in hun werk: De Baree sprekende Toradjas van Midden-Celebes, dat aan het snijden van pemia's het gevaar verbonden is, blind te worden.

Een even gewichtige aangelegenheid is het maken en aankleeden van de pétro's, welk werk volgens Tenggereesche opvattingen evenzoo slechts door speciale personen (toekang pétro) mag worden uitgevoerd.

Zelfs in geheel Mohammedaansche streken van Java, waar het Nini-Towongspel, dat op animistisch-religieuzen grondslag berust, nog bekend is, wordt het bij dat spel te gebruiken beeld van den geest Nini Towong alleen gemaakt, gekleed en opgesierd door oude jonkvrouwen (zie Dr. G. A. J. Hazeu's opstel Nini Towong in Tijdschr. voor Ind. T. L. en Vk deel XLIII).

Ook de Kalangs in het oude Bagelen gebruiken bij het feest, dat 1000 dagen na een sterfgeval gegeven wordt, behalve een houten karbouw-voorstelling (ongeveer ½ M. lang) ook nog een houten pop (ongeveer 2 d. M. hoog).

„Te middernacht wordt de pop zevenmaal om den karbouw rondgedragen. Ondertusschen slaat men op een gong, /c terwijl een jongen een eend met een zweep slaat, om haar te doen kwaken. Vervolgens wordt de houten pop naar 't erf gebracht, waar een stapel kleeren van de overledene ligt. De pop wordt voorzichtig op de kleeren gelegd, waarna ze in brand wordt gestoken.

Daarna begint men met eten en drinken. De Kalangs, die de gewoonte hebben een pop te verbranden, worden daarnaar Kalang obong genoemd, terwijl anderen, wier ouders een Javaan en een Kalang zijn, Kalang mendak heeten'' (De Kalangs in Bagelen door Inggris in het tijdschrift Djawa, 1e jaargang).

Ook bij de Tenggereezen worden de zielepoppen of pétro's, nadat ze op den 1000en dag na een sterfgeval gebruikt zijn, verbrand.

De doodenherdenking en de zielenverzorging met gebruikmaking van tot menschen gemaakte of gedachte beelden zijn vormen van een zeer oud animistisch gebruik, dat op grond van de hierboven in het kort aangegeven, frappante overeenkomsten vermoedelijk bij de oorspronkelijke bewoners van het eiland Java moet hebben bestaan, lang voordat zij met de Hindoes in aanraking kwamen.

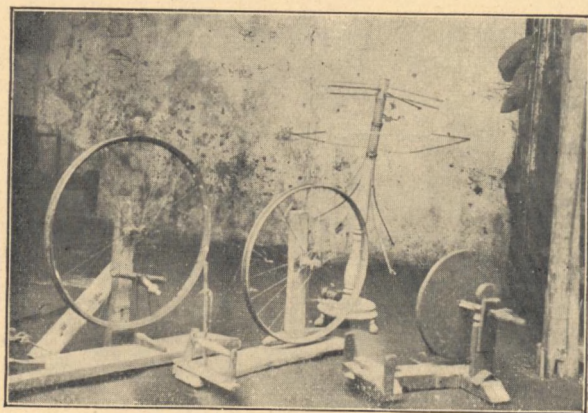
Nu behoeft de naar het Sankriet woord pitr ontstane naam van de poppen, waarin men de zielen van de gestorven voorvaderen denkt, geen bewijs te zijn, dat het gebruik bij de Tenggereezen is ingevoerd door de Hindoes; het Tenggereesche woord pétro is waarschijnlijk het resultaat van de typisch-verjavaniseerde uitspraak van pitr, en dit woord kan door de Hindoes zijn gegeven aan de benodigdheden voor een gebruik, dat bij hun komst op Java reeds lang bestond.

Wel is door den invloed van den Hindoeschen godsdienst het doel der zielenverzorging bij de doodenherdenking uitgebreid met de vereering der goden, wijl bij het Tenggersche doodenfeest ook poppen

van goden worden gemaakt. Wel heeft ook de Hindoesche godsdienst zijn stempel gedrukt op den bij de herdenking gevolgden ritus, welke naar de oorspronkelijke opvattingen eenvoudig en sober geweest moet zijn en waarin behalve de godenleer ook het gebruik van beker, bidschel en gebedsformulier is opgenomen. Maar de kern van het gebruik, de eigenlijke vereering van de zielen der voorvaderen en dorpstichters moet als inheemsch beschouwd worden. Zeer terecht schrijft Mevrouw W. Fruin-Mees in haar werk *Geschiedenis van Java*: „De Javanen namen langzamerhand en in steeds sterkere mate het geloof aan de goden en godinnen van de Hindoes over

met behoud van hun eigen vooroudervereering, waaraan door den nieuwen godsdienst ook een plaats toegekend was.”

De Tenggerees in zijn leven en denken, ontdaan van al wat hierin door Hindoeïsme en Islam gebracht is, geeft ons nog een hoewel flauw, toch sympathiek beeld van den Javaan uit Java's vóór-hindoeïstisch tijdperk. Wie het bergvolk kent, dat het zware, hooge terrein in een wijden kring rondom den Bromo bewoont, wie hun goede eigenschappen en hun eenvoudig, sober en gelukkig leven doorgrondt, waardeert hen als de bewaarders van het gemoedelijke, vriendelijke, gastvrije, rustige en nobele in het oud-Javaansche ras.

TJINDEN EN PLANGI IN GRĒSIK.

door

K. A. KERN.

De oude stad GrĒsik, in zoo menig opzicht voor de lotgevallen van Java in de laatste eeuwen interessant, herbergt nog een tak van nijverheid die, naar ik meen, op Java nergens elders gevonden wordt: het weven van tjinden's.

In vroeger tijd werden tjinde's gemaakt die met de Voor-Indische voorbeelden overeenkwamen, de tegenwoordige doeken wijken én in omvang, én in bewerking van de oude af en heeten tjinden. De naam tjinde is niet meer gebruikelijk.

Tjinden's zijn geweven, zijden doeken waarvan de inslag geïkat is. De zijdedraad wordt van Chineesche toko's in Soerabaja (Panggoeng) betrokken, een eigen zijdekultuur bestaat niet. Deze draad is lichtgeel van kleur en wordt verder op dezelfde wijze behandeld als katoendraad, zij wordt middels een spinnewiel op een spoel gewonden. Op foto I ziet men op den voorgrond rechts een uit een houten schijf bestaand spinnewiel (djantra) dat door een handvat in draaiende beweging kan worden gebracht; tusschen de beide opstaande plankjes denke men zich een dwarsstokje; een draad zonder eind over den rand van de schijf en dit dwarsstokje loopende, brengt het laatste in draaiende beweging, waardoor het tevens dienst kan doen om den draad om te winden. Aan de opstaande plankjes zijn de openingen te zien waar de uiteinden van het dwarsstokje ingestoken worden.

Links van dit spinnewiel ziet men een tweetal zeer moderne, bestaande uit afgedankte rijwielraderen, van de banden ontdaan. De draad zonder eind en de om de spoel (kisi) gewonden draad waarmee zal worden geweven, zijn bij het toestel in

het midden te onderscheiden. De enkelvoudige draad is echter te dun om zoo gebruikt te worden, vijf tot tien draden te samen leveren een voldoende sterken weefdraad. De weefdraad wordt vervolgens op den garenwinder (oendar) die op den achtergrond van de foto te zien is, tot strengen gewonden.

De schering van het weefsel is van één kleur. Het kleuren geschiedt door dompeling van het garen, strengsgewijze, in een kleurenbad van de gewenschte kleur.

Wij zeiden reeds dat de inslag geïkat is. Te dien einde wordt de draad die voor inslag moet dienen, eerst om een wentelend, houten raam (panampikan) gewonden, er ontstaan dus twee vlakken van draden. Hierop wordt met roode steen (watoe poeroe) de voortteekening aangebracht; de kleuring van deze draden geschiedt nu door dompeling in een kleurbad waarbij de figuren die ongekleurd moeten blijven of een andere kleur moeten krijgen met agĕl-touw, twee of drie draden bijeen, vast omwonden worden. Na de kleuring wordt het touw losgemaakt, vervolgens worden voor de volgende kleuring de deelen die dan niet mede gekleurd moeten worden, op dezelfde wijze omwonden enz. en zoo gaat men verder tot alle gewenschte kleuren zijn aangebracht. Eenvoudiger is de stof slechts eenmaal in het kleurbad te doen en daarna de uitgespaarde gedeelten met de hand verder te kleuren. De kleurstoffen worden in een apotheek gekocht.

Is het ikat-werk gereed, dan kan het weven beginnen. Dit geschiedt op een gewoon weeftoestel dat hier niet verder beschreven behoeft te worden. De schering (loengsen), in de gewenschte kleur geverfd, wordt opgespannen en de geïkate

inslag (oempan) tooverst nu de teekening te voorschijn. (Foto 2).

De tjinden-weverij te Grësik steunt vooral op bestellingen uit de kraton te Soerakarta. Een vrouw op wie de kunst van geslacht tot geslacht is overgegaan, treedt als aanneemster op. Toevalligerwijs woont zij in de kampoeng Pakëlingan, de oude wijk der Këlings. Zij weeft zelf en besteedt een deel van de bestelling uit aan een zestal andere vrouwen. In 1925 kreeg zij nog een bestelling van f 1200.

Er worden kains, saroengs, slendangs en buikbanden (saboek) geweven, de grootste afmetingen van een kain voor mannen is ongeveer $2\frac{1}{2}$ bij 1 M., voor vrouwen 3 bij 1 M.; er bestaan de volgende patronen: djlamparang, tjikrak, limaran, goenoeng goentoer, oejah sawoekoe en bantoeroe.

Het werken op bestelling is hoofdzaak. Men brengt wel tjinden's ter markt in Grësik en Soerabaja, maar zij vinden weinig aftrek. De gewone klacht wordt ook hier gehoord, de menschen koopen liever het goedkoope import-goed.

Er wordt in Grësik ook plangi-werk vervaardigd. Het procédé komt geheel met het bekende overeen en behoeft hier

dus niet besproken te worden. Het bedrijf is in handen van een Arabisch handelaar te Soerabaja; hij heeft in Grësik een Javaanschen gemachtigde die in opdracht van hem sedert vele jaren plangi's vervaardigt. Het bedrijf geeft, hoewel niet doorlopend, aan verscheidene handen werk. De Arabier verstrekt de zijden stof; voor de rest, totdat het werkstuk gereed is, heeft de gemachtigde te zorgen.

Er worden alleen slendangs gemaakt. De Arabier voert de plangi's uit naar Palembang, wat wel opmerkelijk is, aangezien de kunst van het plangi-maken ook daar beoefend wordt. Vroeger werden zij uitgevoerd naar Soerakarta, doch dat heeft opgehouden.

Hoewel gewoonlijk zijde als grondstof gebruikt wordt, komt het ook voor dat men plangi-werk maakt op katoen.

Ten slotte een woord van hartelijken dank aan mijn vriend Raden Adipati Aria Soerjowinoto, Regent van Grësik, door wiens hulp ik in staat was bovenstaande mededeelingen te doen.

Batavia, 9 April 1926.

EEN JAVAANSCH E OORKONDE UIT DEN BLOEITIJ D VAN MADJAPAHIT

door

Dr. W. F. STUTTERHEIM en Dr. Th. PIGEAUD

I

Transscriptie en historisch-epigraphische opmerkingen

Door de goedheid van Pangeran Adipati Arja Mangkoe Nagara VII werd mij een zich in zijn bezit bevindende oorkonde ter bestudeering afgestaan, welke gegraveerd was op een tweetal zeer dikke bronzen platen. Deze, genummerd 1 en 2, meten 9×33.5 c.m.; de dikte is 4 m.m. Zij verkeer en aan eene zijde in een tamelijk gaven toestand, aan de andere zijde zijn zij echter sterk verweerd; waarschijnlijk hebben ze dus tegen elkaar in den grond gelegen. De aan de gave zijde zeer diepe groeven der letters waren volgesmeerd met een witte, verharde massa, waarschijnlijk afkomstig van pogingen om de platen leesbaar te maken.

Een twaalfurig bad in kokende soda-oplossing was echter nog niet voldoende om alle sporen van deze mislukte pogingen weg te werken, zoodat voor het maken der foto de platen moesten worden ingewreven met talkpoeder, teneinde een gelijkmatig letterschrift te verkrijgen. De platen zijn afkomstig uit de collectie van Dr. F. B. Klaverweiden te Soerabaja en, volgens zeggen, opgegraven in Madjapahit.

Naar den inhoud te oordeelen zouden zij echter ook elders gevonden kunnen zijn.

Het stuk bevat een bevestiging eener grondoverdracht. De Akuwu van Tāmbak had zich wederrechtelijk een stuk grond toegeëigend, waarop de Bhaṭāra ring Wēngkēr, zooveel als een te Madjapahit wonende Pangeran Arja, doch in het bezit van een uitgebreide, in het Kaḍirische gelegen, apānāge gelastte dezen grond weder aan de rechtmatige eigenaren te doen teruggeven. Dat dit geschied is en hoe, dat vertelt onze

oorkonde. Het geheel is dus een notuleering van deze grondoverdracht en zeer zeker belangrijk voor de kennis van het grondenrecht in den tijd van Madjapahit. Trouwens, dergelijke wederrechtelijke handelingen zijn ook uit andere oorkonden bekend en worden in het klein nog steeds bij de sawahbebouwing waargenomen. Doch tevens wordt de positie van verschillende bevolkingsgroepen en personen door den tekst opnieuw belicht, zooals uit de onder II opgenomen vertaling en belangrijke opmerkingen van de hand van Dr. Pigeaud kan blijken.

Geschiedkundig levert de oorkonde weinig nieuws. Uit een iets oudere oorkonde (Trawoelan I: 5, Oudheidk. Verslag 1918: 110) weten wij, dat het Tāmbak van onzen boosaardigen Akuwu misschien een veerplaats kan geweest zijn en dan aan een rivier moet gelegen hebben. De „Pangeran Ara”, Bhaṭāra ring Wēngkēr, is ook al van elders bekend en hierdoor is het ons zelfs mogelijk de onvolledige dateering van de oorkonde aan te vullen. Op het einde wordt namelijk gezegd dat de grondoverdracht geschiedde in het 1ste jaar, op Woensdag-Wage van de negende maand. Welk eerste jaar daarmee bedoeld is, wordt niet nader aangegeven. Een onderzoek naar de levensjaren van den Bhaṭāra kan echter eenig licht op deze duistere zaak werpen. Twee Bhaṭāra's van Wēngkēr komen voor deze oorkonde in aanmerking. De eerste is een oom van den bekenden vorst van Madjapahit, Hayam Wuruk en uit de Nāgarakṛtāgama o.a. bekend door zijn grondenregistratie en het stichten van

meerdere vrijgebieden, de tweede is een verre naneef van denzelfden. Nu zijn er van den eersten, die in de beide oudjavaansche geschiedbronnen Pararaton en Nāgarakṛtāgama geregeld Bhre Wēngkēr heet, enkele oorkonden bekend en in een van deze, de oorkonde van Kandangan, wordt gesproken van een zekeren Pupon. Het zou al een groot toeval zijn als deze combinatie, die wij ook op onze oorkonde vinden, bij beide vorsten zou zijn voorgekomen. Daarenboven behoort onze oorkonde, wat de taal betreft, tot een tamelijk nauw begrensde groep van oorkonden, allen uit den tijd van dezen Bhre Wēngkēr I en zoowel in schrift als in taal als anderszins gelijkgeaarde merkwaardigheden vertoonende, waaronder de nieuwwjavaansch-aandoende de voornaamste zijn. Doch voornamelijk het provinciale, on-hoofsche karakter is een trek, die in al deze oorkonden wederkeert. Waar nu Bhre Wēngkēr I, die elders geheeten is Gṛī Wijayarājasa alias Raden Kudamṛta of ook wel Bhreng Parameṣwara i Pamotan, van wiens ambtelijke bemoeienissen met de verdeeling van gronden enz. de Nāgarakṛtāgama ons zooveel weet te vertellen, dezelfde zou kunnen zijn als de Bhaṭāra van onze oorkonde, die inzake grondenoverdracht een uitspraak doet, en waar deze vorstelijke telg in 1310 Çaka (1388 A. D.) is bijgezet te Mañar, daarna geheeten Wiṣṇubhawana, is er alle reden om in het jaar 1 te zien het eerste jaar van de 14de çaka-eeuw, dus A.D. 1379. Maar ook geeft reeds de dateering in „het 1ste jaar”, naar waarschijnlijkheid dus het 1ste jaar uit een nieuwe eeuw, in verband met taalkundige en epigraphische merkwaardigheden aanleiding om de oorkonde op naam te stellen van den uit gelijksoortige oorkonden bekenden Bhre Wēngkēr I, die in het eerste jaar der 14e Çaka-eeuw leefde.

Toch is zoowel voor de taal, voor het nieuwwjavaansch karakter waarvan wij naar de opmerkingen dienaangaande van den heer Pigeaud hierachter verwijzen, als voor het schrift, dat eveneens sterk nieuwwja-

vaansche trekken vertoont, dit jaartal 1379 tamelijk merkwaardig. Immers, wij bevinden ons daarmee in den bloeitijd van Madjapahit en zelfs nog onder de regeering van Hayam Wuruk. Zij, die in alles, wat vóór de befaamde en legendarische „val” van Madjapahit gelegen is, slechts hindoe-overblijfselen veronderstellen, komen hierdoor dus al zeer bedrogen uit. Niet slechts oudjavaansch was de taal in dien tijd, doch zeer speciaal oudjavaansch met allerlei nieuwwjavaansche affiniteiten. Alweer een aanduiding temeer, dat Madjapahit niet zoo heel veel verschild kan hebben van wat wij heden ten dage nog als javaansche vorstencentra kennen. Het vinden van een in Ngoko opgesteld stuk zou den archaeoloog van de toekomst, die aan de taal der literatuur van dezen tijd gewend was, een even groote verrassing bezorgen. En doorredeneerende kunnen wij zeggen, dat, waar een toch min of meer officieel stuk als onze oorkonde reeds zoo sterk nieuwwjavaansch getint is, de volkstaal nog belangrijk minder van de huidige zal hebben verschild!

Naar aanleiding van het schrift zij het mij echter vergund nog enkele opmerkingen te maken die tevens als aanvulling kunnen gelden op wat Holle in zijn „Tabel van Ouden Nieuwindische alphabetten” omtrent de ontwikkeling van het javaansche schrift zegt. Het is voor alle lezers van Djāwā misschien niet overbodig in herinnering te brengen dat het huidige javaansche schrift, waarvan eindelooze variëteiten te vinden zijn, afstamt van een zuid-indische schriftsoort en deze weer via Noord-Indië van een noord-semitische schriftsoort uit de achtste eeuw vóór Chr. De oudste in Indië bekende fase van deze lange ontwikkeling, waarin vaak genoeg vreemde sprongen zijn gemaakt en die zich niet steeds langs lijnen van geleidelijkheid heeft gevormd, is het Açoka-schrift, waarin deze Constantinus van het Boeddhisme in de derde eeuw v.C. zijn edicten heeft uitgevaardigd. Zooals gezegd, heeft een afstammeling van dat schrift via het Zuiden van Indië in de eerste eeuwen

onzer jaartelling toegang verkregen tot den Archipel, doch tevens tot Achter-Indië. In beide streken heeft het zich daarna tamelijk parallel ontwikkeld, zoodat nog heden met geringe moeite de verwantschap van de achter-indische en indonesische schriftsoorten valt vast te stellen.

In deze ontwikkeling ontbreken echter helaas veel schakels. Kunnen wij tot in den tijd van Madjapahit de veranderingen der letters tamelijk goed volgen, na dien tijd wordt dit anders en spoedig moeten wij groote sprongen maken om mee te komen. Holle laat echter deze laatste sprongen onverklaard, maar onze oorkonde is er nu juist een, die hen door een aantal stappen kan doen vervangen.

Bijzonder duidelijk wordt dit bij de ka en de ta, hoewel tal van andere letters bij nadere beschouwing blijken de kiem voor hunne nazaten reeds in zich te bevatten. Bestond de ka in den aanvang (oudste oorkonden op Java, gevonden in het Westen in de Residentie Batavia en dateerend uit de vierde en vijfde eeuw n.C.) uit een met de opening naar beneden gerichte boog, die door een verticale streep was doorsneden; kortte deze verticale streep in den loop der tijden in, zoodat een drietandige kam ontstond; ten slotte maakte hij zich als middelste heen los en vertoonde de neiging zich naar voren te verplaatsen. Bij deze neiging moest dat losse heen in de inmiddels hoekig geworden boog zich verkorten; de laatste faze van dit proces, dus die welke onze oorkonde verschaft, vertoont slechts een zeer kort haakje aan de linkerbinnenkant van de letter, juist daar, waar nu de javaansche ka zijn horizontale gedeelte heeft. Het kost dan ook weinig moeite om ons voor te stellen hoe door vlugschrift dit korte haakje linksbinnen in de bouw van de geheele letter is opgenomen geworden en er niet langer een los, zich steeds verplaatsend onderdeel van bleef uitmaken. Bedenken wij daarbij, dat in later tijd achter vele letters een verticale streep is gekomen, dan ligt in de ka van onze oorkonde de nieuwwjavaansche ka reeds geheel opgesloten. Temeer als wij letten

op dat andere, veel kleinere haakje, dat zich rechts-buiten de letter bevindt en dat niets anders kan zijn dan de oorsprong van deze later doorgetrokken verticale streep achter de letter!

Ka

4e-5e eeuw n. C.

732

730

853

879

929

1135

1203

1379

„ouderwetsch" schrift.

nieuwwjav. schrift.

Precies hetzelfde geldt voor de ta. Ook hier heeft het vlugschrift het op onze oorkonde losstaande oog links-onder in het trekken van de geheele letter opgenomen, waarbij dezelfde bewerking aan de achterzijde moet hebben plaats gehad; ook hier was daarvoor de aanleiding reeds aanwezig. Hetzelfde haakje aan de voorzijde van de letter is dan niets anders dan de latere „ophaal" van het nieuwwjavaansche schrift.

Uit een en ander blijkt overigens, dat deze achtergeplaatste verticale streep der nieuwwjavaansche letters geen lange-a-teecken is, zooals wel werd verondersteld. (Holle in de inleiding van zijn „Tabel", pag. 7.) Het is slechts een uitgegroeid versiersel, dat wij ook elders op de oorkonden in allerlei stadia van ontwikkeling kunnen aantreffen.

Een eenvoudige proef kan een ieder van de juistheid der opmerking over de ontwikkeling der voor- en eind-streep (open neerhaal) overtuigen. Als men b.v. bij de letter ha van onze plaat (Afb. 1, regel 4 teeken 7) de haak aan den aanvang van de letter en die aan de achterzijde naar beneden doortrekt, den heeft men een ouder-

wetsch- nieuwwjavaansche ha. De pa, la en sa zullen hetzelfde resultaat opleveren (resp. afb. 1 regel 1 teeken 3; regel 5 teeken 13; regel 5 teeken 1.) Met de na, wa en da geeft dit „doortrekken” een iets minder duidelijk resultaat (afb. 1 regel 5, teeken 4; regel 4, teeken 5; regel 5 teeken 3 van achteren af.) terwijl de ra (afb. 1 regel 4 teeken 2) zeer conservatief is gebleven en een dergelijke bewerking weinig succes doet opleveren. Bij de pasangan, de ondergeschreven letters, zijn het vooral de dja en da, die het dichtst bij hunne nazaten staan.

Onder de leestekens is ook weinig essentieel verschil. De tjëtjak vertoont reeds den kommavorm, dien hij in de oudere oorkonden niet heeft; daar was het een punt of een nulletje. De pada lingsa, die vooral een rol schijnt gespeeld te hebben bij het oplezen van het stuk, was oorspronkelijk eveneens een nulletje, doch heeft hier ook den komma-vorm, wat een overgang kan heeten naar den huidige vorm. Ten slotte zij nog opgemerkt dat de tjalër nog steeds op de volgende letter komt en niet op de letter zelf, zooals in het nieuwwjavaansche schrift geschiedt. Bij het woord dharmma komt zij dus boven de mma en nog niet boven de dha.

Een nauwkeurige vergelijking van de beide afbeeldingen en de transcriptie zal nog meerdere overeenkomsten met en afwijkingen van het nieuwwjavaansche schrift kunnen doen constateeren.

Men lette daarbij tevens op de verschrijving (afb. 2, regel 3, teeken 11 van achteren). Een klein kruisje boven de regel vertelt, op juist dezelfde wijze als dit op lontars het geval is, dat de taling die onder de nga is geplaatst, eigenlijk daarachter thuishoort. Een andere verschrijving, die uitgewischt is, vuidt men op afb. 1 regel 4 teeken 14. Hier behoort te staan samasanak; de schrijver Paraçi vergiste zich en schreef samisanak. Waarna hij de oeloe uitwischte, doch niet zoo of er bleef nog een spoor van zichtbaar.

Intusschen moet ik hier nog wijzen op het feit, dat dit vierkante schrift uit het

Kađirische het heeft gewonnen van het meer ronde en op vele plaatsen ingedeukte, dat wij meer in het Oosten van Java aantreffen en dat ook op Bali zeer geliefd is geweest (zie „Cultuurgeschiedenis van Java in beeld” fig. 131). Ongetwijfeld stamt het nieuwwjavaansche schrift van het meer westelijke vierkante type en niet van het oostelijke afgeronde type af.

Transcriptie

Plaat Ia 1. wontën andikā nira nalāmpakā nira bhaḡāra ring wěngkěr. angūlihakna bhūmī nira samasanak ing rě:

2. něk. kang kaladan dening akuwu ring tām̄bak. gung ing sawaḡ. tgal. jōng 4. kilēs ujak uring. punika ta sāmpun

3. mantuk denira sang āryya gunāndikā. sira sang kinon aḡraḡha denira sang āryya maring sawaḡ. sira paḡji gobe

4. r. sira paḡji harṣa lēwih. sira gěnti ri handon. kabayan ing atuha sira mantri narotama sira mněng. 4. puni

Ib 1. ka tta punang aḡraḡ sawaḡ. tgal. i sira samasanak hing rěněk. bhūmī siring haḡjěněngi. wragaji paḡangan. sira

2. buddha kabayan. sira pupon. juburuḡ sira blang. wwang. 3. ring talaga. sira buyut umpěk. sira darana. sira bade

3. wwang. 3. wadāna ring pamanggihan. sira juru tangsor. sira juru madāya. sira malambangan. sira sunduk. wwang. 3.

4. sira parawangḡa haḡjěněngi. sira samasanak ring mangěněb. sira mūladharma pagon. sira rubung. wwang. 3. sira.

5. samasanak. ring pagěr. sira mūladharma guḡita. sira blang. sira soma. wwang 3. makādhi pawiqigan.

Ila 1. sira samasanak ring gilang. sira mūladharma guḡa. sira gusti raḡca. sira malar. wwang. 3. samering lěmbaḡ

2. lawadan. sira buyut sangū, sira wita. sira tukup. wwang. 3. kapalang. sira tanggon. kabaya

3. n. sira kěḡul. gusti sira biṣa. wwang.

3. makādhi wadana. sira sang anden ing tām̄bak. sira gampil

4. hangalihi sira bungkēm. mantēn. sira gajul. juburuh sira donan. sira pagon. sira surung.

5. .wwang. 6. puniku tta kang katulis hañjēnēngi samangarēp. ring sadeçadeça. punang wong lēmbah.

IIb 1. hamalērakēn yen bhūmī wragaji. sira parajinuru. sira parawangça ring wragaji. sama malērakēn ye

2. n bhūmī nira samasanak ring rēnēk. puniku tta sāmpun kapasēk kapagēhan. pi-rak satak.

3. ring sadeçadeça. makādhi likittabhukti. kapangan kenum denira sang añjēnēngi. samadāya.

4. keh ing deça hanjēnēngi. 9. tithi. wa.pang. ba. ka. 9. çirāḥ 1 tulisira sira kanu ruhan sira pa

5. raçi.

II

Vertaling en taalkundige opmerkingen

Na de voorafgaande beschrijving van en beschouwingen over de bedoelde oorkonde van de hand van Dr. Stutterheim is het overbodig hier nog meer dienaangaande te zeggen. Daarom moge zonder verdere inleiding de vertaling met enkele taalkundige opmerkingen volgen. De cijfers tusschen haakjes geven de regels van de koperplaat aan; ze zijn ook te vinden in de transcriptie van Dr. Stutterheim, zoodat men gemakkelijk vertaling met tekst kan vergelijken. Voor het gemak is de nieuw-Javaansche transcriptie-spelling gebruikt.

(Ia 1) Er is uitspraak gedaan door Zijne Genade den Hertog van Wēngkēr dat de grond van het geslacht van Rēnēk, (2) die wederrechtelijk in bezit is genomen door den Vrijheer van Tambak, terug te geven is. Hij is groot aan sawah en tēgal 4 djoeng, afgezien van hoogten en laagten. (3) Dit is teruggegeven door het optreden

van den Edele Goenandika. Belast door Zijne Edelheid met de overdracht van de sawah's zijn: (4) pandji Gober en pandji Harsa; bovendien, als plaatsvervangers van de gewone boden van de besturen, mantri Naro-tama en Mēnēng, te zamen 4 man. (Ib 1) Dezen nu hebben de sawah's en tēgal's overgedragen aan het geslacht van Rēnēk. Van de aangrenzende gronden waren aanwezig: de vorstenverwanten van Panjangan (2) n.m. Boeddha, als bode Poepon en als opzichter Bēlang, tezamen 3 man, en die van Talaga, n.m. boejoet Oempēk, Darana en Bade, (3) tezamen 3 man. Voorspreker was Pamanggihan, n.m. djoeroe Tangsor, djoeroe Madaja, en als plaatsvervanger Soendoek, tezamen 3 man. (4) Van de adels-geslachten waren aanwezig: het geslacht van Mangēnēb, n.m. moeladarma Pagon, Roe-boeng (en) . . . ,¹⁾ tezamen 3 man, (5) en het geslacht van Pagēr, n.m. moeladarma Goenita, Bēlang en Soma, tezamen 3 man, mitsgaders als voorstander (IIa 1) het geslacht van Gilang, n.m. moeladarma Goena goesti Rantja en Malar. tezamen 3 man. Wijders (waren) van de niet-adellijken (aanwezig): (2) Lawadan, n.m. boejoet Sangoe, Wita en Toekoep, tezamen 3 man en Kapalang, n.m. Tanggon, als bode (3) Kētoel en als goesti Bisa, te zamen 3 man, mitsgaders als voorspreker de Heer van Tambak, Gampil, (4) als tweede man Boeng-kēm, als beheerder Gadjoel en als opzichters Donan, Pagon en Soeroeng, (5) tezamen 6 man. Dit is geschreven ten overstaan van de gezaghebbenden van ieder gebied afzonderlijk. De niet-adellijken (IIb 1) hebben bezworen dat het land van 's vorsten verwanten is; de onder ambtmannen gestelden en de adelsgeslachten van de vorstenverwanten hebben beide bezworen (2) dat de grond van het geslacht van Rēnēk is. Dit is vastgesteld en bevestigd met een bevestigingsgeld, (groot) 200 in zilver (3) voor ieder gebied. Wijders is het maal van de akte gehouden, gegeten en gedronken door al de aanwezigen. (4) Het aantal aanwezige

1) Hier is één naam van de drie namen uitgevallen.

gebieden was 9. Gedaan op Wagé, in de donkere maandhelft, op Woensdag, in de negende maand van het jaar '1. Geschreven door den kanoeroehan Parasi.

De vertaling van oude Javaansche oorkonden zal wel altijd moeilijk en een zaak van veel gissingen blijven, omdat ons de beteekenis van de technische termen uit het recht en de waarde van de titels niet duidelijk meer is. Toch zal er ongetwijfeld nog menige uitdrukking opgehelderd worden, zoodra de woordenschat der oorkonden stelselmatig philologisch behandeld is. Bij de bestaande onzekerheid moge hieronder een staving van de gegeven vertaling volgen.

Op gevaar af van een niet volkomen juiste indruk te vestigen, zijn de titels en rechtstermen zooveel mogelijk mede vertolkt; geschiedde dit niet, dan zou voor den niet ter zake kundige de vertaling bijna even onbegrijpelijk zijn als de tekst.

(Ia 1) „Bhaṭāra is hier geen goddelijke maar een vorstelijke titel. Daar Wēngkēr, evenals Daha, Koripan, Padjang en andere, een van de regentschappen of kreitsen van het rijk Madjapahit was, gesteld onder de naaste bloedverwanten van den Vorst, zooals uit de Nagarakērtagama blijkt (Zang 3-7), is batara hier met hertog weergegeven. Talampakanira (afgekort in nieuwer Javaansch tot pakēnira), Zijn Voet-zolen, komt overeen met het moderne Kangdjēng, de Voeten; de geheele titel „nalampakanira bhaṭāra ring Wēngkēr, zou het best in nieuwer Javaansch weer te geven zijn, n.m. met Kangdjēng Goesti Pangéran Arja Wēngkēr.

Samasanak beteekent oorspronkelijk familie; in dien zin komt het voor in K. O. (Cohen Stuart) V, blz. 12, een beschikking van koning Erlangga met betrekking tot het geslacht van den Heer van Adoelēngēn („.....kumonakēn nirikang samasānak dyah kaki ng Adulēngēn"). Samasanak komt herhaaldelijk voor op de koperplaten, gevonden in Bloeloek (Lamongan), die ook betrekking hebben op die gemeente, en eveneens uit den tijd van Madjapahit datee-

ren (O. V. 1918, blz. 175: „Hikur surat ingong, kagugona dene si samasanak ing Biluluk....."). Als variant komt daar voor „wangça ningong", gezegd door den Vorst (blz. 175: „.....kunēng yan hana ngrubuhakna wangça ningong kang Biluluk.....") en „parawangça" (blz. 176: „.....dene kaluluputane si parawangça" ring Biluluk). Ook in onze oorkonde worden de „samasanak" „parawangça" genoemd (I b 4). De beteekenis is schijnlijk: 's vorsten maagschap, vandaar: adeldom, adellijken; immers de adelstand heeft zijn oorsprong in verwantschap met den Vorst. De groep behoort dan ook tot de tweede bij de eedzwering (II b 1) genoemde partij, de „wragaji".

Men zie de aantekening daarbij. (Ia 2) Kaladan is af te leiden van lad. Ang-lad beteekent: doorsnijden (verg. wēlad). De term kaladan komt tweemaal in hetzelfde verband voor in K. O. IV blz. 11 („.....tan alonga tan awuwuha, tan pangladana bhumine brayane, tan kaladana"); de beteekenis is blijkbaar: gescheiden van, gesnoeid of besnoeid („gesnoeid geld").

De akoewoe blijkt te zijn een gebiedshoofd, dat vrijmachtig tegen 's vorsten verwanten heeft durven optreden. Bij de eedzwering, die aan het eind van onze oorkonde vermeld wordt, staat hij met zijn partij, de „wonglēm̄bah", deniet-adellijken, laaggeborenen, gemeenen, tegenover de de „wragaji", 's vorsten verwanten, de rijksadel. De titel is weergegeven met Vrijheer; hiermee wordt bedoeld de positie van een van den Vorst min of meer onafhankelijk heer aan te duiden. Deze positie nam waarschijnlijk ook in de akoewoe van Toemapēl, Toenggoel Amētoeng, die zoo listig door Ken Angrok verdrongen werd (Paraton); immers toen deze laatste als koewoe van Toemapēl zijn macht langzamerhand zag toenemen, kon hij er over denken zich zelf als ratoe, vorst op te werpen, dus andere gebieden dan het zijne te dwingen zijn oppergezag te erkennen. Ditgelukte hem ook, zooals men weet, hij werd ratoe van Toemapēl, of, met deftige Sanskriet-woorden,

praboe van Singasari. Als met akoe-woe te vergelijken titel in den nieuweren tijd zou te noemen zijn *dēmang* of *patinggi*: Kjahi Gědé Pamanahan, de vader van Pa-němbahan Sėnapati, was *patinggi* van Mataram. In verschillende streken komt de titel *koewoe* ook nu nog voor.

De vertaling van de term „*kilėsujaku-ring*” is onzeker; waarschijnlijk is het een afgesloten formule, die behoort bij de opgave van een landmeting. *Kilės*, *akilės*, beteekent: weggaan, verdwijnen, zich terugtrekken (wortel *lės*), hier opgevat als: afgezien van. Als tweede woord met een eenigszins passende beteekenis kan ik slechts vinden: oetjak gelijk te stellen met: poetjak, top; als derde woord *oerėng*, diep (?) of *tjoering*, *tjoeri*, steil. Dit is echter niets dan eengissing.

(Ia 3) Arja zal in deze oorkonde dezelfde beteekenis hebben als die er in de tegenwoordige Vorstenlandsche titulatuur aangehecht wordt n. m. een nabestaand bloedverwant van den Vorst, en dus iemand van hoogen adel. De titel zou weergegeven kunnen worden in nieuwer Javaansch met Raden Mas Arja Goenandika.

Pandji is, eveneens in overeenstemming met het tegenwoordige gebruik, een ambts-titel. In oudere tijden, in de periode dat de vorsten van Kadiri het oppergezag op Java bezaten (in de 12e eeuw), komt *mapandji* als bestanddeel van allerlei titels, ook van die van koningen, voor („*Ġrī Mahārāja Mapanji Jayabhaya*”, O. J. O. (Brandes) 68, blz. 155. Een herinnering hieraan zijn zeker wel de namen in de Pandjiverhalen*).

Na de vermelding van de overdracht van den grond volgt in onze oorkonde de notuleering van de wijze, waarop deze overdracht bevestigd is. Dit is geschied door het zweren van een eed door elk der twee partijen, wier geschil door de uitspraak van den Hertog van Wėngkėr, optredend als arbiter, beslecht was. De beide partijen nu, die een eed zweren, worden genoemd „*wragaji*” en „*wong lėmbah*” (IIa 5-II b 2), van

elk worden de gebieden en de gezaghebben, die deze vertegenwoordigen, opgesomd.

(Ib 1) „*Wragaji*” zal een andere schrijfwijze zijn voor „*wargaji*”; men mag veronderstellen dat dit in verband staat met een met de hedendaagsche overeenkomende uitspraak van *warga* als *wėrga*. „*Wargaji*” is een samentrekking van „*warga haji*”, 's vorsten verwanten. *Warga* komt o.a. nog voor in de bekende samenstelling *kadangwarga*. Op Bali was *wargi* de betiteling van een groep lieden van de 3e kaste (*goesti*), die door den vorst als verwant erkend werden, omdat hij een vrouw of een moeder uit hun midden had. De „*wargaji*”, 's vorsten maagschap, was dus een rijksadelstand, waarschijnlijk een lagere; men kan denken aan *santana dalėm*.

Ook in oudere oorkonden komt de „*warga haji*” voor; een beschikking van koning Sarwweęwara van Kadiri uit de 12e eeuw vermeldt herhaaldelijk „*warga haji kata-đan*” (O. J. O. 73, blz. 177: „*samangkana kweh wargga hajikatađansakapātmanajiah anugraha*”). Dit kan de groep „*para dnuru ring wragaji*” zijn, die aan het eind van onze oorkonde voorkomt (II b 1) als eerste groep van de „*wragaji*”, bestaande uit de heeren van de gebieden Panjangen, Talaga en Pamangihan. Van de laatstgenoemde, die als „*wadana*”, optreden, zijn twee *djoeroe*'s.

De beteekenis moet dus wel zijn dat deze groep adellijken gesteld is onder *tańda*'s of *djoeroe*'s. Dit laatste woord beteekent in het algemeen chef (*loerah*), in allerlei samenstellingen; hier is het blijkbaar een titel op zichzelf.

De „*para jinuru*” staan naast de „*para wangęa*” bestaande uit de „*samasanak*”, in de partij van de „*wragaji*”. Van de „*parawangęa*” is boven de beteekenis reeds uiteengezet. *Wangęa* alleen komt in ouder Javaansch in de beteekenis broeder voor. Of en waarom deze laatste groep niet onder hoofden stond, is niet duidelijk. Van ieder der drie gebieden, die aan de „*para wangęa*” toebehooren, wordt een „*mūladharmma*” als eerste vertegenwoordiger genoemd.

Deze titel wordt in de *Rajapatigunđala* (of

*) Op een nog onuitgegeven oorkonde uit 975 Ġ. trof ik dezen *pańji*-titel reeds aan. Stutterheim.

het vervolg daarop, Tantu Panggëlaran blz. 293) genoemd na „bhujangga" en „buyut"; misschien doelt hij op een religieus officie van den titularis, evenals de twee eerst genoemden. Men herkent er ook het woord „dharmma", stift, in. Waren de „samasanak" of „parawangça" geslachten van huislieden (of, wat het zelfde is, gemeenten), die van adel waren, doordat de Vorst een vrouw uit hun midden had genomen, die echter onder hun eigen geslachtshoofd, kjahi, stonder, en hun eigen erfgrond bebouwden? Door zich zoo met een geslacht (of gemeente) te verzwageren kon de Vorst zich van de onderdanigheid daarvan verzekeren. Een zwakke aanwijzing in die richting is misschien te vinden in het feit, dat Prabangsa een naam is van den oudsten broeder van Pandji, Bradjanata, die uit een bini ampejan geboren was. En waren de „para jinuru" dan, in tegenstelling met de „para wangça", volgelingen van den Vorst of hun afstammelingen, dus lieden oorspronkelijk van elders herkomstig, die, als belooning van diensten, een aan den Vorst verwante vrouw ten huwelijk kregen, daarmê in den adelstand verheven waren, en een stuk land als apanage hadden? Panjangan, Talaga en Pamanggihan zonder dan apanages (loenggoeh) zijn. Er zij op gewezen dat alleen bij deze drie gebieden en bij Tambak, dat een heerlijkheid is, „juburuh's" genoemd worden, een woord dat, samengetrokken uit „juru buruh", wellicht te vertalen is met békêl of meier, opzichter. De „juru's", die over de „para jinuru" gesteld zijn, zouden dan misschien door den vorst aangewezen hoofden zijn; daarom is het woord weergegeven met ambtman. Opmerkelijk is dat er twee van gelijken titel zijn, evenals bij de pandji's; te vergelijken is de ook in den nieuweren tijd zoo vaak voorkomende regeling in de Vorstenlanden van twee in titel gelijkstaande functionarissen of groepen functionarissen naast elkaar (verdeling in kiwa en têngën).

(I b 2) „Buyut" is een titel van personen die om religieuze redenen in aanzien staan,

in de Tantu Panggëlaran en de Pararaton komt dit vaak genoeg uit. Het is in nieuwer Javaansch weer te geven met kjahi.

Er zij de aandacht op gevestigd (of zou hettoeval zijn?) dat bij elk der twee partijen, de „wragaji" en de „wong lëmbah", één „buyut" voorkomt, n.m. die van Talaga en van Lawadan, één „gusti", n.m. die van Gilang en van Kapalang, en één „kabayan", n.m. die van Panjangan en van Kapalang. Moesten deze laatste twee vervangen of bijgestaan worden door mantri Narotama en Mëñëng, omdat hun kundigheden niet toe-reikend waren voor de gelegenheid?

(I b 3) De twee partijen, die aan de eedzwering deelnemen, zijn elk vertegenwoordigd door 6 personen; deze twaalf zijn gezaghebbenden in 3 gebieden (van de „wragaji" twee, van de „wong lëmbah" één) waarvan elk optreedt voor twee andere gebieden. Die 3 gebieden (Pamanggihan en Gilang aan de eene, Tambak aan de andere zijde) worden „wadana" of „pawidigan" genoemd. Het eerste woord is weer te geven met voorspreker. Het tweede is afgeleid van widig, mat, dus: die op de mat zit? Men zou kunnen vergelijken pangalasan, indien dit woord van kalasa is afgeleid. Wat deze afzonderlijk term in verband met de „para wangça" beteekent, is niet duidelijk.

„Malambangan" is af te leiden van lambang, nglambang, ruilen, wisselen. Blijkbaar dus: plaatsvervanger, vice-, ofschoon het woord niet opgegeven wordt.

(II a 1) Goesti is tegenwoordig op Bali de betiteling van een klasse van lieden, die men beschouwt als de 3e kaste (weçya's) van het Indische 4 kasten-stelsel. Het is in het midden te laten of deze stand werkelijk ontstaan is onder invloed van de Hindoeïstische beschaving. Men kan veronderstellen dat het een overblijfsel van een oud-inheemsche erfelijke adelstand is, die in het Hindoeïstische schema een vrij lage plaats heeft gekregen. Het is wel aan te nemen dat in onze oorkonde goesti een lage adelstitel is, geen ambtstitel, en ook geen rijksadel (d.i. verwant aan den Vorst). Van

een verband met de weçya's blijkt niets. De goesti's vormen op Bali in de dorpen een geëerbiedigde maar niet zeer bevoorrechte stand. Bij de opsomming van de gezaghebbenden van Lawadan wordt in onze oorkonde de goesti dan ook na de kabajan genoemd; dit is ook het geval in een stuk uit de Rajapati guṇḍala (of het vervolg daarop, Tantu Panggëlaran blz. 293), waar de reeks: „juru, buyut, kabayan, gusti winëkas" voorkomt. Goesti beteekent in het algemeen: heer, ofschoon de afleiding niet vast staat (van agoes, bagoes en ti, tih?), tegenover kawoela, hoorige, pandeling; de tegenstelling kawoela-goesti is, zooals bekend, een geliefd beeld geworden van de verhouding van den mensch tot God in de Javanistisch-Moslimsche mystiek.

De tweede partij, die aan de eedzwering deelneemt, wordt „lëmbah" of „wong lëmbah" genoemd, d.w.z. laag geboren, wong tjilik. Tot de „kleine luiden" wordt echter ook gerekend de „akuwu" van Tambak, de Vrijheer, die door den Hertog van Wëngkër in het ongelijk is gesteld. Blijkbaar staat „wong lëmbah" dus in tegenstelling tot „wragaji" als laag geboren tegenover rijksadel, en omvat het ook de landadel. De titel, die de Vrijheer van Tambak draagt, is „sang anden", dit moet het zelfde zijn als sangaden, rahaden, raden.

(II a 4). „Mantën", de waardigheid die de tweede volgeling van den Vrijheer bekleedt, is gelijk te stellen met pantën, een wisselterm van palih. De beteekenis schijnt te zijn: heer. Met welke term in nieuwer Javaansch pantën gelijk te stellen is, is niet duidelijk.

(II a 5). Na deze opsomming van de aanwezigen wordt de eedzwering vermeld. De gebruikte term, malërakën, beteekent eigenlijk: een walër, d.i.: op magische gronden berustend verbod, larangan, doen ontstaan. Niemand die dit verbod overtreed zal aan de nadeelige invloed van de in het werk gestelde magische krachten ontkomen, hij zal getroffen worden door den vloek (koewalat).

De in het ongelijk gestelde partij heeft al-

dus moeten zweren dat het omstreden stuk grond niet aan haar maar aan de tegenpartij toebehoorde; deze laatste, bestaande uit de gezamenlijke rijksadel, heeft bezwoeren dat de grond aan één van hen, n.m. het geslacht van Rëñëk, toekwam.

(II b 2). Deze eedzwering (jammer dat niet vermeld staat uit welke ceremoniën zij bestond), is vergezeld gegaan van het betalen van pasëk-pagëh, bevestigingsgelb, aan alle deelnemers door de belanghebbende partij, het geslacht van Rëñëk, en van een slamëtan, „likitta bhukti", maal van de akte, geheeten. Beide handelingen hebben vermoedelijk een religieuze beteekenis, in verband met de magische krachten, door de eedzwering opgeroepen. Hierop nu door te gaan, zou ons echter te ver voeren.

(II b 4). „Deça" beteekent blijkbaar in de de oudere taal in het algemeen gebied, niet alleen een dorpsgemeente. Al de soorten gebieden, die in onze oorkonde voorkomen, worden zoo genoemd. Het woord zal in deze technische beteekenis overgenomen zijn uit de uit het Sanskriet vertaalde of bewerkte rechtsboeken, als aanduiding van een algemeen begrip, waar het Javaansch nog geen term voor bezat. De 9 gebieden die aanwezig waren, waren: Panjangan, Talaga, Pamangghian, Mangëñëb, Pagër, Gilang, Lawadan, Kapalang en Tambak.

De dateering is geheel Javaansch, zelfs de maandnaam; de dag Woensdag-Wage, Boeda-Tjëmëngan, wordt nog als gunstig genoemd, naar ik verneem. Het is ook niet anders te verwachten dan dat men voor zulk een gewichtige en gevaarlijke handeling als een eedzwering een gunstigen dag heeft gekozen. Op Bali wordt in het bijzonder Boeda-Wage-Pahang als een dag beschouwd, bestemd om offers te brengen in de tuinen en op de velden. Daarom moet misschien het „pang" van onze oorkonde als een afkorting niet van panglong, maar van Pahang (de 16e weekoe) opgevat worden.

„Kanuruhan of „kaṇḍuruhan" is een zeer oude titel of bediening, de afleiding en de waarde zijn niet duidelijk.

Als besluit eenige korte opmerkingen over de taal van onze oorkonde.

Het valt dadelijk op, dat deze eenige woorden kent, die men alleen in nieuwer Javaansch verwacht, zooals: „wontën”, „andika”, „punika”, „samadaya”, „para”, „sampun” en „sama”. Vooral het syntactisch gebruik der laatste twee woorden doet de zinnen op nieuw Javaansch lijken.

Daartoe werken ook mee omschrijvende constructies als: „punika ta kang katulis”, het gebruik van „maring” in een zin als: „sangkinon aḡrahha...maring sawah”, en het gebruik van een bezittelijk voornaamwoord als -ira ter aanduiding van den tweeden naamval („andikanira nalampakanira Bhāḡara”).

Nieuwere woordvormen zijn: „yen” voor „yan”, „maring” voor „mareng”.

Ook het gebruik van „andika” als kramainggil komt overeen met het hedendaagsche van pangandika.

„Punang” heeft de beteekenis van kang, in het bijzonder met betrekking op personen: „punika ta punang aḡrah”, tegenover „punika ta kang katulis”.

Een phonetische eigenaardigheid, waarin deze tekst trouwens ook niet alleen staat, is het gebruik van de neusklanken in plaats van de klemletters, zooals: „nalampakan” in plaats van „talampakan”, „malambangan” in plaats van „palambangan”, „mantën” in plaats van „pantën”, „mangarëp” in plaats van „pangarëp”. Ook in de hedendaagsche gesproken taal komt dat veel voor in verschillende streken, zooals men weet, al wordt het afgekeurd om zoo te schrijven; het beste voorbeeld is mënika in plaats van poenika.

De stijl van onzen tekst is al zeer eenvoudig; van „bhūmi siring” af tot de vermelding van de eedzwering is het niets dan een tabel. „Makadi” en „samering” zijn daar, naar het schijnt, als stadhuiswoorden („item”) tusschen gebruikt.

Ten slotte worde de aandacht gevestigd op het zeer geringe aantal namen van inheemschen oorsprong, d.w.z. gevormd uit Sanskriet woorden, dat in deze ookonde

voorkomt. Twee van die paar persoonsnamen zijn ontleend aan dagen: Boeda en Soma, Woensdag en Maandag; deze wijze van naamgeving is ook nu nog zeer gewoon. „Gunandika” voor „Gunādhika”, is de naam van een arja, iemand uit hofkringen; daaraan zal hij zijn deftigen naam te danken hebben. De namen van plaatsen zijn allen van inheemschen oorsprong, met uitzondering van Talaga(?), de titels of namen van waardigheden bijna allemaal.

Hierin ligt wel een groote tegenstelling met de Javaansche gewoonten van tegenwoordig. Ten deele kan met dit inheemsche karakter van onze oorkonde verklaren daardoor, dat zij is uitgegaan niet onmiddellijk van het Hof, de nagari, het middelpunt van de Hindoeïstische beschaving, maar van een Regent in de provincie. De taal verschilt dan ook sterk van de archaïstische kanselarijstijl van koningsoorkonden.

Aan den anderen kant staat nu wel vast, dat in het algemeen, niet alleen in de doesoen, dit oudinheemsche karakter in de „Hindoeïstische” periode de volkstaal en de volksbeschaving veel meer beheerschten dan men uit de producten van de hofcultuur, zooals kakawin's, zou opmaken.

Het oudinheemsche trad vroeger ook sterker naar voren dan nu; dit blijkt wanneer men den vroegeren met den tegenwoordigen tijd vergelijkt. De Hindoeïstische beschaving is steeds voortgegaan met zich te verspreiden onder invloed van de hogere standen. Ook na het verdwijnen der Hindoeïstische rijken is het doordringen van Sanskriet- of pseudo-Sanskriet-leenwoorden in de dagelijksche taal doorgestaan, al zij het, waarschijnlijk, met onderbrekingen, onder invloed van den Islam. Vooral de classicistische richting in de nieuw-Javaansche letterkunde, waarvan de latere poedjangga's van Soerakarta de grootste vertegenwoordigers zijn, heeft het Hindoeïstische element in de Javaansche beschaving zeer versterkt. Onze oorkonde is een bewijs ervoor, dat de Javaansche taal van tegenwoordig meer versanskrietscht is dan die van het Hindoeïstische Madjapahit.

OVER MUZIEK IN HET BANJOEWANGISCHE

door

J. S. & A. BRANDTS BUYS — VAN ZIJP

I

Nu we een-en-ander willen gaan mededeelen van hetgeen we aan muziek mochten waarnemen in dien uitersten Oosthoek van Java, in de contreie van Banjoewangi, nu betaamt het ons te beginnen met een betuiging van dankbaarheid jegens den man, die ons onderzoek mogelijk maakte, den bekenden Oostjivaschen planter, belangstellende in velerlei vormen van menschelijk denken en kunnen, Teun Ottolander, voor de gastvrijheid, die hij ons verleende, voor het materiaal aan orchesten, aan muzikanten en zangeressen, dat hij ons verschaft, en voor nog menige handreiking méér.

Trouwens, vele leden van het Java-Instituut zullen zoogoed als wij hun eerste indrukken van Banjoewangische kunst aan den heer Ottolander danken. Immers op het Congres van 1921 te Bandoeng deed hij Banjoewangische gandroengs en haar gewone orkestje dansen zingen en spelen.

(We hebben overigens het gevoel, dat, temidden der aanzienlijkere of opzichtigere vertooningen rond het congres, die weinig-pretentieuze volkskunst toen niet zoo veel aandacht heeft gevonden als haar toekwam.)

Het ware niet dan natuurlijk, zoo we, schrijvende over de toonkunst van het eigenaardige volk dier streek daar, dat zich door historische en geographische oorzaken sterk van de overige Javanen onderscheidt, die bijzondere positie in tijd en ruimte nader trachtten te kentekenen. Maar we zouden dan dezen keer niet verder komen dan de schets eener inleiding. En het aparte nummer van „Djawa”, bestemd voor de volkenkunde van Oost-Java, vraagt iets concreters.

Dit neemt niet weg, dat we beginnen moeten en liefst beginnen.....bij een begin.

Zullen we dat dan maar doen met den gebruikelijken aanhef tallooser muziek-theoretische boeken en verhandelingen?: — met een beschouwing van de toonschaal?

OVER TOONSCHALEN

De Lezer kijkt bedenkelijk. Wie weet?, — misschien heeft hij zelfs, verwoed, de aflevering van „Dj.” al toegeklapt.

En ons schiet een opmerking tebinnen van den heer Spies, hierop neerkomend, dat hij, die de toonkunst van een volk wil beschrijven, en zich dan verdiept, (zich verliest), in onderzoekingen over de toonschaal, lijkt op den geleerden bespiegelaar der schilderkunst die zou uitgaan van het chemische onderzoek der verfstoffen, en van technische dissertaties over de fabricatie der penseelen.

Anderzijds hooren we ons ironisch toevoegen, of wij dan inderdaad de toonschalen houden voor een begin?, en voor iets concrèets?? Of we dan altemet de grammatica óók ouder achten dan de taal? — Of we wèrkelijk nóóit bedacht hebben, dat èn toonschalen èn grammatische regels, naar-hun-aard achterafsch, late abstracties zijn?

Kijk U eens hier. Wanneer een kunstgeleerde, een onderzoeker van muziek, in aanraking komt met een vréemde kunst, met nog-nooit-geziene oude plastiek, met nog-nooit-gehoorden exotischen zang of spel, dan mag men ongetwijfeld verwachten, dat hij vooràl en alleréérst zich verdiepen zal in het aanschouwen, in het aanhooren van het ding, het stuk zelf, dit

zij dan beeld of relief, melodie of rhythmisch complex. Hij dient te pogen, dat bepaalde kunstverschijnsel onmiddellijk te verstaan, het te ondergaan als wat het is. *)

Maar dadelijk daarna, zal hij zich moeten richten op zich-zelf, zijn eigen indrukken moeten nagaan, wantrouwende of, wat het ding hem schéén te zijn en zeggen, inderdaad overéénstemmen kan met wat het zeggen wil, en is.

Mag hij zelfs maar hópen, het vreemde verschijnsel ooit te verstaan, over een afgrond van vele eeuwen, van sterke ethnische tegenstelling heen?

Hij moet het ding dus nu zien, nu hooren, in vergelijkend verband. Hij zoekt aan dit bepáalde ding de tastbare, liefst meetbare algemeenheden, die het in dat verband kunnen brengen. Zoo zal hij, zijn oude beeldje metend in alle onderdeelen, of hij in de proporties geen van elders bekenden canon, samenstel van verhoudingen, terugvindt, — de grondstof, het hout ervan microscopiseerende, of de soort daarvan hem misschien een aanwijzing over herkomst van het beeld geeft, — alleen maar zijn wetenschappelijken plicht doen.

Indien men nu de toonschaalgrondstof en canon eener geordende muziek mag noemen, dan zal ook de muziekonderzoeker op die schaal nauwelijks een te groote aandacht kunnen richten. Zoo hebben de theorieën van Prof. v. Hornbostel *) over het wezen en verband veler toonschalen, met name van die welke verband houden met wat hij de „blaaskwintencirkel" genoemd heeft, en de daarvan uitgaande onderzoekingen van Mr. Kunst, al gewichtige fingerwijzingen voor de herkomst, de verwantschappen der Indonesische toonkunst gegeven. Maar, de general-reader moge met belangstelling van de gevolgtrekkingen, de (voorloopige) uit-

komsten kennis nemen, die theorieën en onderzoekingen zelf zijn zoo specialistisch, dat ze buiten den gedachtenkring van den bedoelden lezer, ja van verreweg de meeste musici vallen.

We zouden de tegenwerping vergeten van wie toonschalen een laat verschijnsel, en een abstractie, geen realiteit achtte.

Inderdaad, men kan zich een oudste stadium denken van menschelijken zang, waarin de toonhoogten geheel onvast waren. De mensch hilde toen mogelijk als een dier; of, — (hopen we dat liever!), — hij kweelde als een vogel. Dan waren er in zijn zang toen dus nog geen bepáalde toontrappen. Er was dus ook geen reeks, geen ladder van toontrappen, geen toonschaal in verborgen. Die vocale schaal moest pas later ontstáán, en nog weer zeer veel later ontdekt, begrepen worden.

Maar daartegenover denken we ons een oudsten fluitspeler. Hij heeft, als eerste, gaten geboord in zijn rietje, — zeg: op onderling gelijke afstanden, (gelijk voor het móói bijvoorbeeld). En blazende, pijpende terwijl hij een gat beurtelings sluit met een vinger en het weer opent, musiceert, spéélt hij met de tonen, die het instrument hem geeft, maar die hij tevoren niet wist, niet kende.

In dit geval ware de (instrumentale) tóónscháál dus geen achterafsché, afgetrokken theorie, doch een concrete werkelijkheid, en was zij er vóór de muziek, vóór de fluitwijzen, die er uit zouden voortkomen.

Maar..... men kan véél denken, en nog meer fantaseeren. En zulke fantastische denk-beelden, geworpen op het geduldige vlak van een onbekend, praehistorisch verleden, hebben iets uiterst willekeurigs. Zij zijn bijvoorbeeld allicht te simpel.

(Onze pijper in het riet, instrumentalist toch, kan best aan zijn nieuwe fluit de tonen willen afdwingen, die hij van-ouds gewend was te zingen.)

Waarlijk niet zonder goede reden is het dus, dat de wetenschappelijke beschouwer van vreemde muziek liever observeert:

*) Na het schrijven van het bovenstaande werden we verrast door een referaat, (N. R. C. ml. 1, 5, 26), naar een stuk van v. H. in „Anthropos" (over de muziek der Semai op Malaka), waarin hij opmerkt, dat het onmiddellijk begrijpen beter is dan discussie achteraf na analyse etc.

meet en concludeert, dan hersenschimmi-ge vindfels te projecteeren.

Wat echter dat meten betreft.... Toen we daar bij Banjoewangi aan het werk waren, had ons meetwerktuig, (een reistoontometer, systeem v. Hornbostel), een mankement. Het was hierdoor weliswaar niet onbruikbaar of onbetrouwbaar, maar wel lastig en tijdroovend in het hanteeren.

Daarbij kwam nog iets: Wanneer de tijd, dien we over een muzikant of een ensemble kunnen beschikken, beperkt is, zoodat we moeten kiezen: of tonen meten, of een melodie, een thema, motieven noteeren, — ja, dan zijn we niet zoo, (niet theoretisch of wetenschappelijk genoeg), of we kiezen de melodie. Dat, o Lezer, zal U vermoedelijk Uw zorg zijn! U ziet ook liever een stukje muziek geschreven, en tracht het te lezen, (of tokkelt het op de piano, maar dààr doet U verkeerd aan!), dan een tabel met cijfers, waar U, trots alle toelichting, geen goeden weg mee weet.

Maar dàn, — dan moet U ook maar, mèt ons, de gevolgen dragen van Uw voorkeur, en, (wellicht zonder succes!), achteraf de eigenaardigheden der toonschaal, (die mogelijk véél eenvoudiger te vinden geweest waren door enkele metingen), trachten uit die melodieën te zoeken.

Beklaag U niet. In ieder-geval heeft U dan onderwijl het plezier gehad van die melodieën, van die muziek! Hoor maar:

TJARA BALI

Dit is het thema van een stuk, waar we geen anderen titel voor gehoord hebben dan „Tjara Bali”, dus: „Op de manier van Bali”. Het werd gespeeld door een orkestje uit Kemirèn dicht bij Banjoewangi, en we kregen het te hooren op het land Tamansari van den heer Otto-lander, niet ver van Litjin, ettelijke tientallen K.M.'s westelijker, en enkele honderden meters hooger dan Banjoewangi gelegen.

Dat orkestje werd „Balibalian” genoemd, dus ook weer: „Op zijn Balisch”, o. a. door een Javaansch intellectueel, afkomstig van Sala. Maar anderen hielden vol, het moest eenvoudig „Taboehan Bali” heeten, dus: „Balisch (slag)orkest”.

Over dat ensemble later nog-en-ander. Wat het thema aangaat, mogen we wel beginnen met te zeggen, dat het voor ons een bizondere bekoring heeft; door zijn joyeuze uitbundigheid, welk soort van vroolijkheid aan de Javaansche orkeststukken van onze kennis geheel vreemd is. (De onstuimigheid der Javaansche krijgsmuzieken klinkt niet vroolijk.)

Wegelooven, die indruk wordt in hoofdzaak veroorzaakt door dat eigenaardige omhoogvaren. (Hoor de plaatsen waar dat crescendo-teeken onder staat!) En verder b.v. óók door het aparte begin der slotfaze, een toegevoegde aanhef, die maakt dat die slotzin, herhaling van de eraan voorafgaande zinsnede, niets overbodigs, tautologisch heeft, doch juist de gewaardwording geeft eener wonderlijk emphatische ontboezeming. *)

Men merke verder op, hoe niet slechts in het zooeven bedoelde geval de een-tonigheid eener letterlijke herhaling vermeden is, doch evenzoo bij de repetitie van dat opklimmende zinnetje, waar we eerder over spraken; (een keer begint dat van e af, en eenmaal van fis).

*) We zien, van de crescendoteekens onder die twee gelijke, omhoogvarende momenten is het laatste vergeten. Men vulle het aan.

De kleine phrase aan het eind van den tweeden, en die aan het begin van den derden regel is eigenlijk, au-fond, gelijk, zoodat ook hier weer herhaling in identieke vorm werd nagelaten.

De syncope van den eersten regel heeft men gehoord. Ze klinkt nogal scherp, daar hier een zwakke achtste-noot geaccentueerd, naarvoren gedrongen wordt. De ermee corresponderende syncope van den tweeden regel is botter, geeft nadruk aan een zwakke kwart. Op een ander plan, het rhythmische, vinden we dus de ledige, nietszeggende, identieke, herhaling óók vermeden.

Voorts hebben we, door een gestippelden haak, een thematisch fragment gemerkt, dat even later in een gewijzigd verband en op een metrisch aan de eerste niet geheel gelijkwaardige plaats weeromkomt. Dus nogmaals, en alweer door een ander middel, de tautologie ontweken.

Dan is daar ten slotte de goed-instrumentale, en toch melodisch-vloeiende beweging van de themalijn. — Vergeten we ook het niet quasi-abrupte eind: Het heele thema, acht maten lang, wordt een willekeurig aantal malen herhaald, en daarna nog het eerste twéétal maten gespeeld, met een ritenuto over de láatste daarvan.

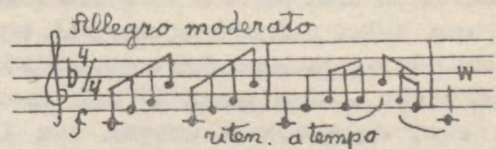
— Vroeg men nu, of dit stuk inderdaad een Balisch muziekstuk zou kunnen zijn, dan ware het antwoord moeilijk te geven. Weliswaar lijkt zijn psychische geaardheid, zijn ethos niet strijdig met wat we ons in-het-algeméén als „Balisch” karakter voorstellen, en ook niet met den indruk, dien we kregen van hetgeen Goesti Bagoes Djilantik's muzikanten indertijd te Sala speelden.

Maar een directe basis van vergelijking ontbreekt. Immers is er nog bijna geen Balische muziek gepubliceerd. Het eenige wat terzake dienen kan, zijn de thema's, van „Bapang Pelègongan” en „Bapang Selisir” bij J. en C. J. A. Kunst, (zie de tabellen IX en XI in hun werk „De

Toonkunst van Bali” (I); het gamelan-angkloeng-thema op hun Xde tabel is door zijn beperkten omvang, — het loopt maar over vier, of eigenlijk maar drie verschillende tonen, — voor ons geval niet te gebruiken).

De toonschaalkwestie nu terzijde gelaten, kan men niet zeggen, dat die twee thema's bij Kunst, hoewel veel uitgebreider van samenstel, bepaald tegen spreken, dat het door ons gegevene van Balische origine zou zijn. Maar evenmin bevestigen ze dat sterk.

Iets als dat opvarende, omhoogstrevende der beweging van het Banjoewangische „Tjara Bali” zit er ook in „Bapang Pelègongan”. Met de twee stijgende crescendo-momenten van het eerstgenoemde ware misschien de beginmaat van het laatste nader te vergelijken:

Maar vooralsnog schijnt het 't veiligst, ons stuk te nemen voor wat het zijn wil: Muziek „tjara Bali”, dus: à la mode de Bali. Men mag er dus voorloopig niet meer in willen zien, dan hoe Balische muziek zich voordoet, gehoord door het temperament, de specifieke muzikaliteit van den Banjoewangischen Javaan, den Balambanger, Oesinger, heen.

HET BALI-BALIAN-ORCHEST

Eigenlijk hadden we dit eigenaardige orkestje pas verder-op willen beschrijven, maar we bemerken, dat we een specificatie noodig hebben voor het toonsoortvraagstuk. Dus kunnen we het orkest beter éérst behandelen. Op den kans af, dat we vandaag nauwelijks aan de toonschaalkwesties toeraken!

Het orkestje bevatte twee stuks, onderling gelijke, „saron”'s, met 7 ijzeren toetsen, als gewoonlijk platter dan bron-

zen toetsen plegen te zijn. De omvang was ongeveer van b' tot d'''. (Geslagen met ruwen houten hamer.)

Voorts twee stuks „slentem” 's, een octaaf lager gestemd. Ruwe houten slag-hamer. Uit de photo kan men gewaarworden, dat de instrumenten niet nauwkeurig overeenkomen met elders gangbare Javaansche instrumenten. Van Bali echter vindt men er precies zulke beschreven bij J. en C. J. A. Kunst, en wel uit de Noord-Balische gamelan Gong (Bali II, blz. 442).

Ook de Banjoewangische slentems zijn instrumenten, die met gendèrs gemeen hebben: een weerklank-koker staande onder elken (in dit geval ijzeren) toets, (ze zijn hier onzichtbaar, verborgen in dien hoogen houten bak), en met de sarons: de toetsen liggende op den rand van het onderstel, en op hun plaats gehouden door middel van pennen, die de twee uiteinden van iederen toets doorboren. De slentem-toetsen hadden rond elke pin, bijwijze van schokbrekend kussentje een ring van rotan (?) spaanders; de sarons een stukje gummi.

Verder waren er twee stuks (Banjoewangische) „angkloeng” 's, instrumenten met (elk) 12 afgeschuinde bamboekokers tot toetsen, en een omvang gelijk aan die van „slentem” plus „saron”, dus van b tot d'''. Ze zijn eerder beschreven en afgebeeld door J. & C. J. A. Kunst („Djawa” II, blz. 133, 128, en „Bali” II, blz. 472; exemplaar met 13 toetsen).

Wij doen onze eigen photo van zoo'n angkloeng hier reproduceeren, omdat die er den anderen kant van laat zien, en daarmee enkele constructieve bijzonderheden méér. Ook vertoont ze de ornamentiek van het stellage, dat bij deze orchestexemplaren het eigenlijke instrument in den gewenschten stand houdt: met de toetsen hellend naar den speler toe. (De twee slagstokken hebben een houten schijfje tot kop.)

Wanneer men onze afbeelding vergelijkt met de „grantang” uit een „semar-pegoelingan-soenarèn"-orchest bij J. & C. J. A. Kunst, („Bali II”, blz. 472), dan

zal men zien, dat dit instrument niet slechts, (gelijk die auteurs ook vermelden), feitelijk identiek is met de Banjoewangische angkloeng, (ongerekend dan de stemmingskwestie), maar dat ook de plastiek aan ons Banjoewangische exemplaar vrijnauwkeurig, hoewel zeer in het boersche, grove, met die van het bedoelde Balische correspondeert.

Om de inventarisering van het orchestje te besluiten, hebben we nog te noemen een „gong”, gewoonlijk geslagen met de vuist, op contra-B; een „kempoelalit” op klein-d, gemeenlijk geslagen met een djeroeq, (een citrusvrucht), aan een stok geprikt, (er was géén andere, resp. „groote”, kempoel); en voorts de trommen. Te weten: of één gewone buikige „kendhang”, of twee kleine, tapsche „kendhang bali”.

DAMAR WOELAN

Het bovenstaande geldt voor het geval, dat het ensemble eenvoudig concerteerde.

Maar 's avonds gaf hetzelfde troepje een soort van wajang-wong-vertooning, gezegd: „Damar-Woelan”, wat echter niet zoozeer een titel als wel een genre scheen te beteekenen. Immers, voor-zoover we het schouwspel hebben geobserveerd, of ons den inhoud lieten navertellen, kwam die half-mythische held uit de geschiedenis van het Oostelijkste Java niet in het vertoonde verhaal voor.

Het scheen de historie te geven van een heldin, prinses, dewi Soekarti, die door een goed monster, fabeldier *), genaamd

*) Dr. Pigeaud deelt ons mede, dat PATIH Oedara de naam is van Damar Woelan's vader.

Hij legde, volgens het verhaal, na den dood van zijn Vorst, Bra Widjaja van Madjapahit, zijn ambt neer, en ging een leven van afzondering leiden, (ambegawan). Zijn vrouw, die juist zwanger was van Damar Woelan, liet hij achter. Zij ging hem echter achterna.

Volgens het gangbare verhaal kwam zij evenwel niet bij haar man maar bij haar vader, in Paloehamba, terecht; daar werd Damar Woelan geboren.

Dewi Soekarti schijnt geen in de litteratuur bekende naam van Damar Woelan's moeder. Ze draagt echter in verschillende verhalen verschillende namen.

Sinar-oedara, (Lichtstraal van het lucht-ruim), tegen haar belagers wordt beschermd, op een reis door de wildernis van dien beschermmer afraakt, hem zoekt en terugvindt. (De drie narren heetten gezamenlijk: de „loedroeg" 's, de Mod-dervetten; en individueel: Blendang d.i. Dikbuik; Blendoeng: Maispap; en Bledhes: Duik-in 't-water.) Indien er niets dergelijks in den sagenkring rond Damar Woelan voorkomt, — wat we niet weten, — dan wordt de Banjoewangische wajang-wong mogelijk naar hem genoemd, omdat hij er in-het-algemeen-gesproken de populairste held van zijn zal.

De dans der vertooners, — de vrouwenfiguren werden door jongens verbeeld, — was vrij slecht, hun zang nog slechter. De stijl van het dansspel, door de gebrekkige techniek der spelers moeilijk te onderkennen, leek toch duidelijk van den Midden-Javaanschen wajang-wong-stijl te verschillen, was merkbaar minder geconcentreerd, veel excessiever; — de speler danste veel meer de ruimte rond zich vol, inplaats van haar in zijn eigen figuur en hooghartig beheerschte en beperkte bewegingen samen te vatten, op te slurpen. Trouwens dergelijke expansies, maar veel schoonere, merkten we indertijd te Sala ook op aan de Balische wajang-wong-spelers van Goesti Bagoes Djilantik uit Karang-Asem. (Zie „Dj." VI, blz. 92.) Een directe Balische invloed op dien Banjoewangischen stijl lijkt dus niet ondenkbaar.

Het móóie monster was verreweg het plezierigste element in de vertooning. We laten het hierbij reproduceeren.

Aangeteekend moge worden, dat ook elders zulk een fantastiek dierage voorkomt, (of is ingepast), in een épische ver-vertooning. Zie W. Staugaard, („Hand. 1ste Congr. T. L. & V. k. v. Java," blz. 421), over het „Pandaragasche" type van het Koeda-kèpang-spel, waargenomen in Kediri, en dat een fragment uit de Babad Kediri moet variëeren.

Vergissen we ons, of draagt de figuur

„Boedjanganong", die vruchteloos tracht den tijger, heer van het woud, „Radja-wana" te overmeesteren, duidelijk het topèngmasker van Penthoel? De overbodige „(wellicht) niet bij het spel behorende" danser met zwart masker, kan dan eer een Tembem geweest zijn.

De gevlochten-paardjes, in het Kedirisch — Pandaragasche geval zonder wezenlijke functie, immers met ruiters eenvoudig als koningsgevolg dienende, ontbreken in het Banjoewangische geheel.

Wat de muziek, het orkestje aangaat, het werd nu gebruikt zonder de „angkloeng", maar er waren twee losse ketelbekkens, „kethoeq" 's aan toegevoegd. Deze gaven ongeveer een bes' (hoog) en een c'. En voorts twee paar rinkelbekkentjes, in den vorm van kleine, ondiepe nappen, met zeer breeden, platten rand, en met een lus als handvat in het midden van het bekkentje bevestigd. We verstonden hun naam als „ketèq" of waarschijnlijk juist „ketjèq".

(Als Balisch voor zulke bekkentjes staan bij Kunst de vormen „ketjèk" en „kentjèk" vermeld.) Van elk stel werd het grootste exemplaar, (circa 15 c.M. in doorsnede) horizontaal gehouden, en het kleinste, (ongeveer 11), plat daarop neêr geslagen.

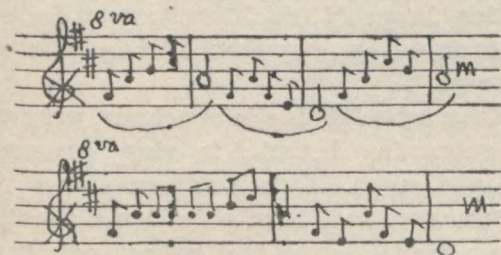
Werd er gezongen, dan zwegen de slentem's.

BARONGAN

's Middags gaven dezelfde met hun mooie fabelgedierte ook nog een gewone barongan-vertooning, waarbij de leeuw- of tijger-draak door een of twee andere figuren bestreden werd. Hun beteekenis was niet helder. In-ieder-geval leek de vertooning tamelijk onbeduidend. Iets van de kracht der gecompliceerde bezetenheidsscènes, door Staugaard als den Kedirischen vorm van koeda-kèpang- (en eigenlijk barongan-) vertooning beschreven, (ter aangehaalder plaatse, blz. 422 v.v.), viel niet voor.

Evenmin was dit trouwens het geval bij een te Sala geziene Baronganvertooning van een troepje uit het Madioensche. De, zwartgemaskerde, bestrijder van den barongan-tijger heette hier Ganoeng, wat verklaard werd met: gendroewo, (een reusachtig boschspook), en de, als wajang-wong-helden uitgedoschte, berijders der „paardjes” liepen maar doelloos zoowat achter den Barongan aan. Die rijdieren waren trouwens niet gemaakt van bamboemat doch van leer, en vertoonden, hoewel „paard” genoemd, heel andere vooreinden, gelijk boeta's uit de wajang, en hadden nog meer eigenaardigheden, waarvan moeilijk te zeggen is, of ze iets als een traditie, danwel zuivere willekeur beduiden.

Wat echter de muziek, de begeleiding bij dien Banjoewangischen vorm betreft, die werd uitgevoerd door twee gewone, groote, buikige, kendhangs, en verder door de kempoel, de twee kethoek's, de twee paar bekkentjes. Hierbij voegden zich van-tijd-tot-tijd als melodisch element de sarons. We noteerden enkele losse frazetjes, als:

De gong, de angkloengs en de slentems werden dus niet gebruikt.

ANGKLOENGs OP HET VELD EN ELDERS

We hebben nog iets te vertellen over die Banjoewangische angkloeng. De ordinaire exemplaren, zonder stellage, maar gewoon ergens tegenaan gezet, worden vooral bespeeld op de sawahs, bij het bewaken van den rijpenden rijstooft, en

wel steeds in paren. Het geluid heet overdag de vogels te verjagen, en 's nachts de wakers wakker te houden. Tegen den oogst moet het heele land vol zijn van dit klokkende getokkel.

Terloops gezegd, dit bizondere gebruik dezer instrumenten zal iets ouds zijn. Van Bali is het niet bekend, (of nog niet?). In de Soendasche legende „Loetoeng Kasaroeng” echter komt het spelen op de „tjaloeng”, — een aan de Banjoewangische „angkloeng” verwant instrument, met dergelijke toetsen, die echter verbonden zijn op de manier der sporten van een louwladder, — te pas bij het bereiden van de droge rijstvelden. En in Endeh, op Flores, „pleegt men... den tijd op de ladang... gaarne te korten door het bespelen van een soort xylofoon, bestaande uit 7, eigenlijk 6 rondhouten, daar de onderste slechts, dient om het instrument middels een der voeten naar den speler toe te halen; het wordt bespeeld met twee kleine knuppels”. (Van Suchtelen „Endeh”, Meded. Enc. B. XXVI, blz. 212). De vorm schijnt daar dus tjaloengachtig te zijn, maar de toetsen van hout (?).

Waar we ook zulke angkloengs bij hoorden spelen, dat was bij het eigenaardige ruwe volksvermaak, dat daar in die streek „gitigan” genoemd werd, maar elders wel „oedjoeng” schijnt te heeten; (overigens is het heel wat minder bestiaal dan onze boksvertooningen).

Jansz W. b. heeft op „gitaq”: Zie „geboeg”, d.i. „stok of drg. om mee te slaan”; en daarvan afleidingen met den zin van: „iemand afrossen”. — Voor „oedjoeng” geeft hij: „schermen”. H. J. Domis, „De Residentie Passoeroeang”, 1836, blz. 38: „soort van worstelspel (?); twee menschen, ieder van een rotting voorzien, vallen elkander drie malen aan, en zijn niet karig in het toedeelen van slagen”.

De tegenstanders daar te Taman-Sari brachten elkaar slagen toe met roeden, bestaande uit een bundel samengebonden

bladlinten, (4 of 5 stuks) van een arènpalmblad; ieder slaat drie maal per gang. (Meestal schijnt er rotan gebruikt te worden en geen palmblad).

Rake slagen komen uiterst pijnlijk en zelfs bloedig aan. Mogelijk, dat we later nog een-en-ander zeggen over de techniek van dit spel, wanneer we andere schermspelen behandelen, wier muzikale begeleiding een wezenlijker verband met de rest houdt. Bij die spelen immers, spiegelgevechten, waar niet ernstig wordt raak geslagen, kunnen de gèstes van den schermdans geregeld worden door de rhythmiek der begeleidende muziek. Maar bij het gitigan genoemde gevechts- en pijnigings-spel komt het op behendige onverhoedschheid aan; de bewegingen moeten dus vrij blijven.

De twee angkloengs leken het tafereel alleen maar op te vroolijken, op te luisteren. Mogelijk ook wilden ze de spelers aanvuren. Aparte stukken voor deze gelegenheid hadden ze stellig niet. Ze gebruikten het gewone repertoire, dat ze met de gandroengorchestjes etc. gemeen hebben.

Wellicht dat ze ook maar toevallig bij de vertooning aanwezig waren. Zeker is dit echter niet.

Als we ons niet vergissen immers, staat er in het groote compilatieartikel van G. J. Nieuwenhuis over den dans in den Archipel vermeld, dat in Oost-Java schermansen plegen gehouden te worden ter bezwering van schadelijke droogte. En, zoo ons geheugen ons niet verraadt, komen elders, (op Celebes?), de pijnigingsspelen, speciaal bij oogst- (of plant-) tijd te pas, ten pleziere, (ter verzoening?), van de geesten. Een niet-toevallig, een oorzake-lijk verband met het spel dier, blijkbaar ook op den landbouw of wat daarmede samenhangt inwerkende, angkloengs, is dus zeer wel denkbaar.

Nog bij één andere gelegenheid hoorden we zulke Banjoewangische angkloengs gebruiken. En wel bij de vertooning gegeven door een soort van Madoereesch topèng-

troepje, gezegd „Sroenèn'', of beter: „Saronèn'', op een land omtrent een half uur loopens van Taman-Sari af. De spelers waren vastewals-Madoereezen, meest uit Sitoebanda en Pradjekan.

Hun twee angkloengs bleken hooger gestemd dan die uit het besproken Bali-balian-orchestje. De omvang reikte, over 12 toetsen, van des' tot es'''. Het orchestje beschikte voorts nog over: een hooge 6-toets-saron, een andere saron met 10 toetsen, een schalmey, een rebabachtig strijkinstrument, een gewone en een kleine inlandsche trom, een rammelinstrument, en een diepe gong. We kunnen die verschillende instrumenten beter bij een latere gelegenheid bespreken, wanneer we eens schrijven over de muziek der Madoereezen.

Alleen zullen we in dit stuk straks nog iets moeten zeggen over de aanwezige tonen, de toonschaal. We kregen dien avond den indruk, dat die angkloengs eigenlijk niet in dit geïmporteerd ensemble thuis hoorden, een willekeurig toevoegsel uit het instrumentarium van de streek zelf be- duiden. Omdat ze nogal slecht bleken te stemmen met de sarons; en omdat ze na korten tijd werden opzij gezet en niet verder bespeeld, doch vervangen door de 10-toets-saron, die eerst niet in actie was geweest.

Maar mogelijk is die conclusie, voor wat de stemming betreft, te vlug genomen, (zie verderop). Ook schijnen elders instrumenten met bamboebuizen als toetsen bij de Madoereezen niet geheel onbekend, (zie het volgende paragraafje).

DE TJONTANG

Van den instrumentnaam, dien we hier boven zetten, weten we niet, of de spelling deugt, en in het bijzonder niet, met welk van de drie Madoereesche t's de tweede lettergreep begint. Het woordenboek van Kiliaan, dat met de vastewals-Madoereesche dialecten geen rekening schijnt te houden, heeft het woord, bij ons weten, niet.

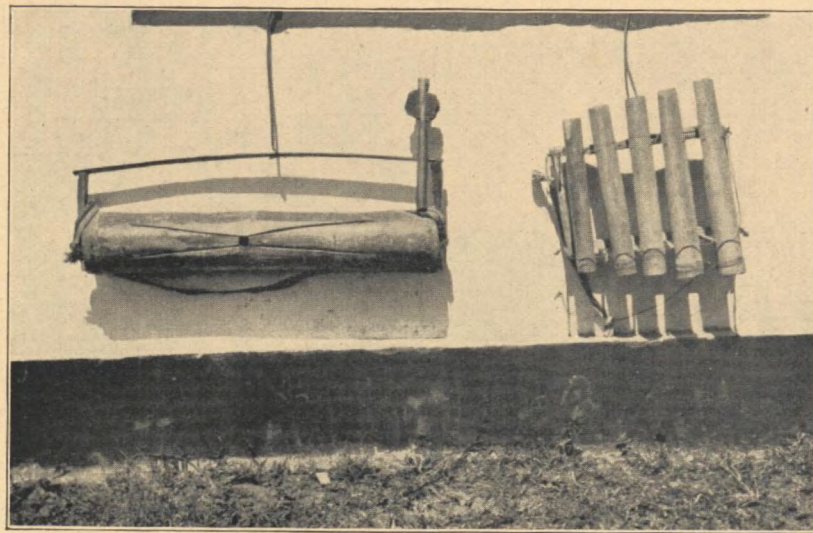
Banjoewangische slentem en saron

Barongan

Banjoewangische angkloeng

Spleetrom en tjontang (Bondawasa)

Of een dergelijk instrument op den overwal, op Madoera zelf voorkomt, is ons niet bekend. Het zou dan al in het Soemenep-sche moeten zijn, dat we nog niet voldoende overzien.

We vonden het echter in de residentie Besoeki, maar buiten de streek van Banjoewangi, die ons vandaag direct aangaat.

Namelijk in de hoofdplaats der residentie, in Bondawasa. En wel als deel van een Madoereesch orkestje, dat naar den specialen naam zijner houten gambangs zelf óók „t è n g t è n g” (?) scheen genoemd te worden. In Kiliaan staat alleen: „tottèng” of „toetting”: „een klanknabootsend woord voor saron”.

We zullen het orkestje nu niet verder bespreken, maar laten het wel afbeelden. Het bedoelde instrument vindt men rechts op den voorgrond. Ook fotografieerden we het nog eens recht-van-boven, samen met enkele andere uit hetzelfde ensemble, (een eigenaardige spleettrom, en een rinkelelaar).

Men ziet, het ding heeft maar vijf toetsen, die echter, juist als bij de Banjoewangische angkloengs, uit, aan de eene zijde door een tusschenschot gesloten, maar aan de andere zijde open en bijwijze van een veerenpen aangeschuide, bamboekokers bestaan.

Ze hellen ook naar den speler toe, doch maar weinig. En in tegenstelling tot de Banjoewangische methode zijn hier de staarten der toetsen naar hem gekeerd, en niet hun koppen.

HET SPEL VAN HET BALIBALIANORCHESTJE

De totale indruk, dien het spel van zoo'n quasi-Balisch orkestje uit den streek van Banjoewangi maakt, is er een van heldere blijdschap. Het deed ons denken aan dien versregel van Herman Gorter: „De zon! De wereld is goud en geel,”... Maar ook kon dat gouden-rinkelende, fanatieke, frenetieke gehamer ons tebinnen-brengen

zijn „gedaver van zonnevuur dat valt den grond aan stuk”.....

Wat den speeltrant van het ensemble, het samenstel zijner ongeschreven partitie betreft, die verschilt in-wezen niet van het gewone Javaansche gamelanspel.

De angkloengs spelen een dergelijke partij als de houten gambang pleegt te doen; ze geven een versierende omschrijving, vertierelantijnen, maken guirlandes van het thema.

Dit zelf, de cantus firmus, ligt in de slentems, die het veelal unisono spelen. Dan kiest van de twee tonen, die ieder dubbel heeft, toets 1 en 6, toets 2 en 7, vaak de een den lagen toon, en de ander het octaaf.

Of wel, één slentem speelt het thema voluit, en de ander geeft er een extract van speelt globaal in tweemaal zoo lange noten, laat dus ongeveer de helft der themanoten weg. — Of ook, de tweede slentem speelt juist dubbel zoo korte noten als het thema heeft, dus tweemaal zoo vlug als de themabeweging, zeg: gemiddeld achtste-noten inplaats van kwarten, en dan bovendien beide achtsten nog een zestiende opgeschoven. (Zoodat er een slentem-noot komt op het eerste, tweede en vierde partikel, zeg zestiende, van iederen gewonen themanoot.)

De twee sarons spelen gewoonlijk ook ieder dubbel zoo vlug als de hoofdbeweging van het thema verloopt, zij het dat ze eenvoudig en domweg elken thematoon tweemaal aanslaan, zij het dat ze het thema versierend breken. Gemeenlijk zijn ze, (aangenomen, ze spelen achtsten), onderling ook weer een zestiende-noot ten opzichte van elkander verschoven, produceeren dus samen een mouvement dat zich gladdoor in zestienden afspeelt.

Zoolang de gewone kendhang werd gebezigd, scheen ons de trombespeling eenvoudig volgens het gebruikelijke Javaansche systeem te geschieden. Maar in Balische of quasi-Balische stukken deden die kleine Balische kendhangs dienst, ieder met een speler. Zoo'n trommetje werd

recht-overeind gezet op zijn kleine vel; of liever: eenigszins hellend, zijn grootste vel een weinig naar den speler toegenijgd. Hij hield het in die positie met zijn eene hand, wier palm nabij den rand van het vel op het tromlichaam rustte, terwijl de vingers, over den rand gebogen, dat vel mee betrommelden. De andere hand echter, gewapend met een houten stok, sloeg uit dat grootste vel onbedaarlijk hevige crecscendi en diminuendi, en onwaarschijnlijk onbehouwen fortissimi. De geheele indruk van dit tromspel kwam dus wel overeen met wat er bij Kunst te lezen staat over het ruwe aspect, dat de Balische tromstemmen soms kunnen hebben („Bali" I blz. 81).

Ook de partij der bekkentjes, ketjèqs, (Damar-Woelan-vertooning), werd hard geslagen, en dat zonder rhythmische variatie, schakeering. (We herinneren ons niets dan gewoon doorlopende reeksen van zestienden, ombourten een slag van het eene en een van het andere stel. En ten hoogste op expressieve toppen nog wat onderbrekingen van dien lijn; (dus: twee zestiende slagen, één achtste rust?). (Maar dit laatste kan ook wel meer-speciaal iets van de triangel uit het gandroengorchestje zijn).

Rhythmische veelvormigheid, variabiliteit in die obstinate reeksen van kleine metalen accenten, die aldoor met de muziek meeliepen, werd veel meer geschapen door die „kethoqs". Vooral bij de gandroengmuziek. Zie later dàar. De verschillen van den gandroengstijl en dien van het nu besproken orchestje, zijn minder groot, dan men misschien verwachten zou.

Met die Banjoewangische ketjèqs, — trouwens ook op Madoera zagen we zulke rumoerbekkentjes, — zouden de zeldzame Midden-Javaansche „ketjèr" 's corresponderen. Groneman, (in Land & Gr. „De gamelan te Jogjakarta",) beschrijft ze als „een niet uitgeholde grobogan (onderstel) met twee vrij vlakke klankschaaltjes of miniatuurschijven, die, (met een stel dergelijke, doch losse schijfjes geslagen) een schel rinkelend geluid ge-

ven,.... en alleen bij den gamelan pélog voorkomen".

Maar den eenigen keer, dat we het instrument hier te Sala hoorden gebruiken, was juist in een gamelan sléndro, bij een schimmen-wajang-poerwa-vertooning, en zijn eenvoudige rhythmten werden toen uiterst zachtzinnig en discreet aangebracht. We herinneren ze ons als iets dat lijkt op de kleine, verdoft-gouden stempelfiguren van oud-leeren boekbanden. (Het harde rammelen doet bij de wajang, naar men weet, de dalang met zijn ketjèrèq.)

Aan onze notatie van dat „Tjara-Bali"-stuk, heeft men gezien, dat de gong- en kempoelslagen niet zoo geregeld vallen, als de groote, zinsnijdende accenten van de Javaansche gamelan plegen te doen. Op de plaats waar die G tusschen haken staat, klonk de gong soms wel, en soms niet. De portée van de verschuivingen in de plaatsing der kempoelslagen werd ons bij gebrek aan voldoende vergelijkingsmateriaal niet duidelijk. — Trouwens andere keeren waren de afstanden tusschen die slagen geheel regelmatig. — Ook noteerden we b.v. in een stuk een geregelde afwisseling van drie phrasen volgens de formule G 2 p 4 p 4 p 4 p 2 G, en ééne volgens G 2 p 4 p 2 G 2 p 4 p 2 G. De cijfers beduiden hier het aantal maten, dat telkens tusschen twee kempoelslagen, of tusschen een gong en een kempoelslag valt.

We vergaten nog te zeggen: Hoewel dat quasi-Balische orchestje niet zonder punten van gelijkenis is met verschillende der door J. & C. J. A. Kunst beschreven ensembles uit Bali zelf, schijnt het toch aan geen daarvan gelijk.

DE TOONSCHAAL

Men heeft gezien, we hebben bij onze notatie van dat „Tjara Bali" de sleutels doorgehaald. Niet, dat we ons verscreven hadden, maar die g-sleutels staan er alléén voor het gemak bij het lezen. Ze willen niet waarborgen, dat de opeenvolgende trappen van de toonschaal en hun afstan-

den werkelijk overeenkomen met de successieve sporten van onzen toonladder en hun intervallen. Daar lijken ze alleen maar op.

Wat ons het meeste moeite geeft, bij het begrijpen van het samenstel dezer melodie, dat is de toon, dien we noteerden als cis'', en waar we die kruisjes boven gezet hebben. Hij komt er maar twee maal in voor, maar we kunnen hem toch niet als een bijkomstigen, toevalligen, toon beschouwen. Want de heele lijn culmineert er in, het is een melodische en dynamische top, die het volle licht vangt.

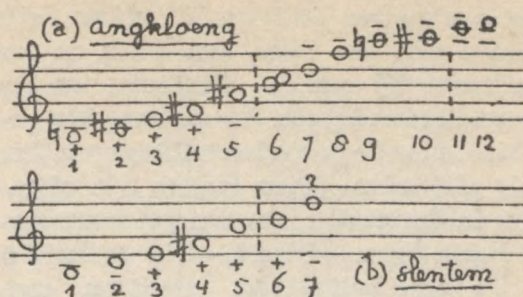
Ook scheen ons zijn hoogte bij het luisteren volstrekt niet twijfelachtig. Immers juist deze, de gewaarwording van de cis die daar klonk, en dat daar géén d was, voelden we als het wezenlijkst kenmerk van de melodische contour. Voor onze Westersche ooren lag de tonale grondslag van dit muziekstuk ondanks zweemingen naar b-klein stevig vast als D-groot, al moest ons verstand een eigenlijke tonaliteit voor Oostersche muziek verwerpen. Die dur-opvatting werd sterk bevorderd door die kempool op klein-d, die zich haast automatisch poneerde als grondtoon.

Maar daar stak die cis'' dan juist zoo sterk, zoo scherp tegen af; als leidtoon. Dat de melodie dien als top koos, het vermijgend den hoogen grondtoon aan te raken, dat gaf er voor ons de eigenaardige pikanterie aan. U moet maar eens probeeren, hoe veel zwakker ze klinkt, als U voor die cis'' een d'' in de plaats zet.

Maar al hebben we, gelijk men heeft bemerkt, ook in de melodische trekjes dier baronganmuziek een cis'' gehoord, er zijn toch redenen tot twijfel.

O.a. zijn daar zekere observaties bij het stuk-voor-stuk aanslaan der toetsen van enkele der aparte instrumenten.

Van één angkloeng en één slentem hoorden we de successieve tonen respectievelijk als hieronder aangegeven bij (a) en bij (b.)

Men ziet, deze collecties van tonen maken vooral den indruk van slecht te kloppen, ieder op zichzelf en beide onderling — van een foute of valsche stemming.

De overeenkomstige toetsen der twee instrumenten stemmen al heel slecht overeen.

En het is al niet beter gesteld met de tonen, gelegen binnen het eerste octaaf van de angkloeng, 1—5, wanneer men ze met die in het tweede, 6—10, vergelijkt. Bovendien schijnt de 9de angkloengtoets heelemaal niet te deugen.

Weliswaar gaf het orchestje in zijn geheel wonderlijk genoeg niet de gewaarwording, valsch te spelen.

Maar desniettemin staande, en al was het ons bekend, dat in Javaansche orchesten vaker een, (wellicht opzettelijk), te-ruimstemmen van sommige octaafverhoudingen voorkomt, en al waren we ons bewust van de theoretische mogelijkheid, in één orchestje twee verschillende stemmingen naast elkander aan te treffen, — we hebben zelf meegeholpen om aannemelijk te maken, dat die mogelijkheid in de Balische gambangorchestjes werkelijkheid is geworden, zie J. & C. J. A. Kunst „... Bali II'', blz. 13, — toch lokte het voorloopige aspect der zooëven gegeven collectie van tonen ons niet genoeg aan, om op dat moment, bij gebrek aan een gemakkelijk hanteerbaren tonometer en aan ongelimiteerden tijd voor onderzoek, de hier rijzende vraagstukken door metingen te beslissen. We meenden een gunstiger gelegenheid te moeten afwachten, — die zich echter niet heeft voorgedaan.

Het eenige wat we bepaald hebben, zijn de tonen van een 4den, een 5den en een 6den toets bij een der slentems, en een 2den en derden bij een der sarons. We geven hieronder de gevonden trillingsgetallen, en de afstanden. (Deze laatste zijn uitgedrukt in decimalen van een getempereerden halve-toons-afstand, — de eenheid is dus de z.g. halve-toon, semitoon, zooals er liggen tusschen twee opeenvolgende toetsen van onze piano's, en twáálf binnen elk octaaf).

Sl. 4.	„fis' " 369	2.93
Sl. 5.	„a' " 437	2.44
Sl. 6.	„b' " 503	2.55
Sr. 2.??	„cis'' " 583	
	? „d'' "	2.71
Sr. 3.	„e'' " 682	1.37 ?

En voorts ook nog den toon van de kempoel, die twee octaven lager bleek dan een d'' van 589 trillingen. D.w.z. 0.18 te hóóg, vergeleken bij dien tweeden sarontoon.

De getallen, zooals ze daar liggen, zijn zeker niet instaat om het raadsel op te lossen, ons door die „Tjara-Bali''-melodie opgegeven: Hoe n.l. dit Balibalian-orchestje met zijn instrumenten, die ieder 5 toetsen hebben per octaaf, en dus een pentatonische, (vijftrappige), stemming schijnen te bedoelen, duidelijk een melodie zou kunnen produceeren met zes onderscheiden tonen in één octaaf, — waarvan de twee ui-

terste in de groote-septime- of leidtoon-verhouding d-cis zouden staan.

Immers, aangenomen, dat die 6de slentemtoon eenmaal is begrepen als een b, dan zal een toon, 2.5 semitoon hooger liggende, misschien wel als cis kunnen verstaan worden. Maar de afstand tusschen den 5den slentemtoets en den 2den saron-toets bijvoorbeeld, is vol vijf semitonen groot, en zou dus een opvatting als a-d (kwart) afdwingen, en niet als a-cis (terts).

De geschatte stemming van dat eerste angkloengoctaaf, (met een te hooge fis en een te lage ais die dus vermoedelijk ook wel als de kleine terts fis-a kunnen worden verstaan), doet een oogenblik de gedachte opduiken, dat hier eigenlijk naast-elkaar aanwezig zijn een schaal: b, cis, e, fis, a, van de bamboezen slaginstrumenten, — en een: b, d, e, fis, a, — van de metalen. En dat uit de vermenging dier twee het effect van een toonschaal met cis en d zou voortkomen. We zullen een vermenging van, of liever, een weifeling tusschen twee schalen, die in de bedoelde verhouding staan nog herhaaldelijk bij Banjoewangische muziek opmerken.

Maar wat het onderhavige geval betreft, is het niet duidelijk, hoe die weinig krachtige, die speelsche angkloengs op een gegeven moment hun cis zouden kunnen doen overheérschen. Voorts scheen het tweede angkloengoctaaf immers geen goede cis te bezitten. En eindelijk gaven de sarons, alléén gespeeld, den indruk dat ze zoowel een d als een cis hadden. (Zie de genoteerde trekjes).

Tegenover de (gemeten) d van den 2den sarontoes, zou dan dus de 7de toets moeten staan met een cis, (die we niet hebben gemeten), en dus toch beide tonen op één instrument liggen.

Hoe het echter met dat quasi-Balische muziekstuk en zijn toonschaal gesteld zij, we willen nu eerst de andere stukken, die we van hetzelfde, z.g. Balische orchestje opgeschreven hebben, als vergelijkingsmateriaal meedeelen.

ASTRAKARA

We beginnen dan met een stuk, waarvan we het thema genoteerd hebben onder dezelfde condities als het voorgaande, n.l. terwijl het hééle orchestje speelde, maar we zelf op een flinken afstand ervan waren gaan zitten om gemakkelijker de hoofdlijn uit de omstrengeling der min-of-meer figureerende tegenstemmen uit te hooren. Heeft een thema werkelijk een eigen melodisch gehalte en rhythmische teekening, dan lukt dat best. In andere gevallen, met zoo'n cantus firmus van betrekkelijk indifferent karakter en trage beweging, zeer langen afstand tusschen de opeenvolgende themanoten, zoodat het meer op een leidraad lijkt dan op een eigenlijk thema, moet men juist dichtbij zitten om het van noot tot noot te volgen.

Verwees het vorige stuk naar het Oosten, naar Bali, de oorsprong van het navolgende schijnt ver West van Banjoewangi te liggen. En wel in Sala. Immers, de heer Hardjapipoera, uit Sala afkomstig, maar thans planter in het Banjoewangische, deelde ons mede, dat „Astrakara” een nieuw stuk is, slechts enkele jaren oud, en door een Salasch muzikant vervaardigd. We meenen dan ook, het hier wel te hebben gehoord, (maar niet bepaald vaak). Maar daar, in dien uitersten Oosthoek van Java, was het verleden jaar gedecideerd populair.

We beschikken op het moment, dat we dit schrijven, niet over den hier te Sala gangbaren vorm, maar we vermoedenl dat de Banjoewangische lezing daar we, wat van zal blijken af te wijken. Krijgen we de oorspronkelijke Salasche lezing nog bijtijds in handen, dan voegen we haar toe aan de andere, die we in dit nummer geven van de bedoelde wijs.

Zooniet, dan hopen we haar in een vervolgartikel over de Banjoewangische muziek af te drukken. Immers de gewone bewering aangaande de totale improductiviteit der huidige Javaansche musici, doet dit nieuwe stuk niet-oninteressant schijnen, nog ongerekend de vraag in welke

mate een inheemsch thema wijzigingen ondergaat bij zijn verspreiding. De, blijkbaar groote, snelheid, waarmee die verspreiding in den tegenwoordigen tijd geschiedt, zou doen denken, dat die veranderingen niet belangrijk kunnen zijn. Maar sommige eigenaardigheden in den opbouw van den Banjoewangischen vorm, doen twifelen of het als Salasch gamelanthea dienzelfden vorm kan vertoond hebben. — Die lezing had n.l. stellig 23 maten, en voorts niet weinig tautologieën. Vermoedelijk zal een deel van deze laatste in het origineel hebben ontbroken.

In de balibalian-lezing zetten we een aantal maten tusschen haken, zoodat de rester normaal 16 telt, — zonder te pretendeeren, dat we zodoende den juisten kern bloot leggen; de laatste weglating bijvoorbeeld, verzwakt het melodische gehalte niet weinig.

Overigens blijkt de architectuur van het thema maar primitief: Ieder der kleine tweemaatsfrazes wordt herhaald, — d.w.z. dit geschiedt drie maal, alleen de daarna nog resteerende maten worden tot een samenhangende viermaatsfrazes samengevat; hetgeen toch wel weer duidelijk een instinct bewijst voor den muzikalen vorm. Van de onregelmatigheden der lezing door dat bewuste orkestje uit Banjoewangi, kan men zeggen, dat hun (onbewuste) strekking schijnt, die al te simpele architectuur, die formule 2 plus 2; 2 plus 2; 4; te verbergen, te verbloemen.

We noteerden ook nog den vorm, waarin de melodie gezongen werd door een Banjoewangische gandroeng, (zonder begeleiding). Men zal zien, dat die zangeres niet de onregelmatigheden van de balibalian-lezing aanbracht. Zelfs overdreef ze de stereotypie door te trachten haar tot het allerlaatste vol te houden, dus ook ten vierden male een tweemaatsfrazes en een tekstregel te herhalen, waarna ze pas quasi-aposteriori, achteraf, van de tweede helft dier vierde 2-plus-2-groep het begin eener samenhangende viermaatsfrazes maakte, (zoodat de heele historie 18 maten lang werd).

We vinden geen plaats om den tekst, dien

ze zong, boven de noten te zetten. Maar daar er zuiver één lettergreep op iedere noot valt, kan men de woorden er gemakkelijk bij zoeken. Ziehier het tekstje:

1. Eh astrakara, (bis),
2. Kidoel ika sapa? (bis),
3. Wah Kadji ngoendhoeh k'lapa. (bis).
4. Ja apa boeroehané? (bis),
5. Sega golong iwaq peda.

Dat wil dus zeggen: Hei, astrakara. —

Wie is dat daar in het Zuiden. — Wel de hadji plukt klappers. — Zoo; verdient hij daar de kost mee? — Een bal rijst en gezouten visch!

Men merkt, dat de melodie in deze lezing niet slechts mechanischer van constructie, maar ook feitelijk instrumentaler van beweging, minder zangerig is, dan in die van het balibalian-orkestje. Zie de muzikale frazetjes, corresponderende met den 3den en 4den tekstregel. Wellicht bleef de zangeres dus dicht bij het oorspronkelijke (?) gamelanthea (?).

Tenslotte geven we nog de versie van een muzikant uit een gandroengorkestje, zooals hij ons die in zijn eentje voorspeelde, wanhopig slecht violist, (— de gandroeng in quaestie, gewend aan andere, betere accompagnateurs, weigerde instantelijk zich door zijn valsche gekras te laten begeleiden —), maar zeker geen slecht musicus. Men ziet, dat hij een gedeelte van de onregelmatigheden in de balibalian-lezing tot de zijne maakte, (bij hem duurt het geheele thema 20 maten). Maar alle drie keer weet hij aan die stellen van 2 plus 2 maten het tautologische, het leeg-herhaalde te ontnemen door kleine wijzigingen, aan het begin of aan het eind der tweemaatsgroepen.

We noteerden zijn lezing een semitoon lager dan hij haar speelde, terwille van de gemakkelijker vergelijkbaarheid.

Maar zuiver melodisch heeft hij het thema in de tweede dubbele-tweemaatsgroep erg verzwakt.

In verband met het vraagstuk der vindingskracht van de tegenwoordige Javaansche musici, componisten, willen we nog zeggen, dat dit Astrakara-thema ons voor-

komt, niet geheel zonder waarde of beko- ring te zijn.

Zóó als het balibalianorkest het speelde, scheen dat thema ons zelfs een zekere ele- gische nobelheid te hebben. Maar men moet met zulke indrukken voorzichtig zijn. De manier, waarop de kwajongens daar bij Taman-Sari het zongen, de scherpe kreet waarmee zij het inzetten, hun half hakke- rige, half glijerige voordracht der melodi- sche lijnen, maakte ons wantrouwig. We begonnen de melodie toen te hooren als tamelijk vulgair van expressie, en begre- pen, dat juist dat betrekkelijk vulgaire er voor hen het plezierige aan was. Een ont- wikkeld Javaan, (de heer Hardjadipoera), bevestigde, dat onze tweede indruk van de geaardheid der melodie met de Javaansche opvatting overeenkwam.

Toch, al moge er dan noblesse aan ontbreken, krachteloos of wezenloos is ze zeker niet. In zooverre spreekt ze dus de gewone beweringen omtrent de geheel verlamde muzikale scheppingskracht der Javanen wel tegen.

Wat de toonsoortquaestie betreft, men ziet, dat de melodische lijn in „Astrakara” dien twijfelachtigen hoogen toon, — cis” of d” niet aanraakt, en hieromtrent dus niets beslist. Het stuk, zooals het daar in die drie Banjoewangische lezingen voor ons ligt, zou heel goed gewoon sléndro kunnen wezen, — wat het, althans in zijn Salaschen vorm, stellig ook wel zijn zal.

VERDERE STUKKEN GESPEELD DOOR HET BALIBALIAN-ORCHEST

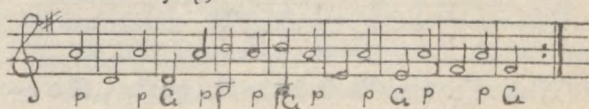
Onder de vijf andere stukken, die we naar dictaat der spelers van dat would-be-Balische orkestje noteerden, vertegen- woordigt één, door sommigen „Giro”, door anderen „Ajaq” genoemd, geheel het hooger bedoeld type van Javaansche muziek, met het langzaam-voortschrij- dende, schaarschtonige cantus-firmus-the- ma. Zelfs maakt het, om te verhinderen dat de themalijn door zijn eigen traagheid stuk breekt en niet meer als een vóórtdu-

rende min-of-meer melodische beweging wordt gehoord, gebruik van een technisch hulpmiddel, in het gamelanspel heel gang- baar, en ook in Westersche muziek ter aan- lenging van een thematische lijn niet on- bekend: Tusschen iedere twee wezenlijke themanoten wordt een onwerkelijke the- ma-noot, een vulnoot ingeschoven, en wel steeds een-en-dezelfde; (hier is het een „a”). Naar men ziet zijn in dit geval bo- vendien steeds twee opeenvolgende van de eigenlijke thema-nooten gelijk. Zoo valt er tusschen twee gongslagen telkens maar één echte themanoot. Die aldoor aangetipte a is gelijk te stellen met een aangehouden, liggenden toon naast het thema.

Het thema komt dus in wezen neer op een, zéér langzame, ostinato van vier no- ten: d' b e' fis'.

We noteerden dien naar het volle orkest- spel. Men bespeurt, die hooge d of cis komt er niet in voor. Omtrent het toonsoortvraag- stuk valt er dus niets bizonders uit te con- cludeeren. Maar hij kan weer heel goed in een heel gewoon Javaansch sléndro staan.

Giro. (Ajaq.)

De overige stukken, die men nog in deze paragraaf gereproduceerd zal vinden, lie- ten we ons voorspelen door een slentem- speler. Deze was achtergebleven terwijl zijn kameraden al waren naar huis gegaan. Vreemd genoeg, wist hij ons gemeenlijk niet te zeggen, aan te duiden, op welke plaatsen van zijn thema de gong- en de kempoel-slagen zouden moeten vallen. Dus bleek, zoodra het aantal themamaten niet op een eenvoudige manier was onder te verdeelen, in groepen van 4 of 8 maten b.v., de portée der asymmetrieën niet gemakkelijk te overzien.

Het eenige thema, waar hij de gongsla- gen bij aangaf, noemde hij, als we het goed verstonden, „Salaän”. Dus: „Op-zijn- Salasch”? En inderdaad kan het wel uit

Midden-Java afkomstig zijn. De eigenlijke beweging loopt aanvankelijk grootendeels in heele-noten; de schijn van een vlugger mouvement is daar weer door aanlenging, invoegsels verkregen. Waar verderop de beweging in halve-noten reëel wordt, neemt tevens het melodisch gehalte van het thema toe. Dat thema maakt alweer een gewonen sléndro-indruk, en raakt twee maal de hoge d aan. Géén cis dus. Maar daar scheen de slentem immers ook niet over te beschikken.

Wat zijn tonaliteit betreft, geeft „Goenoeng Sari” nagenoeg denzelfden indruk als dat „Salaän”. Het stuk zal wel weer niet specifiek Banjoewangisch zijn, maar we beschikken momenteel niet over een betrouwbare Midden-Javaansche notatie ter vergelijking. De kittige opgewektheid der beweging maakt overigens, dat zijn karakter niet zonder zekere, oppervlakkige, gelijkenis met dat van „Tjara Bali” is.

De aanhef van het thema schijnt er een te zijn ex abrupto. Immers is de eerste-noot-de-beste feitelijk het zwaartepunt eener tweede maat van een viermaatsperiode, wier hoofdaccent dan op dien langen noot, derde maat der notatie valt. Daarna komen er nog, — de herhaling ongerekend, — 16 maten. Wellicht zal er dus een gongslag vallen op den eersten tel van de bedoelde 3de, en voorts van de 7de, de 11de,

de 15de en de laatste der maten zooals ze genoteerd staan.

Ook „Goeritan”, — we hoorden even vaak „Goerit” zeggen, maar de vorm met den uitgang schijnt toch juister te zijn —, representeert een zelfde tonale stadium als „Goenoeng Sari”, en als het laatste stuk van vandaag, dat we zoo-straks geven, en dat „Drèl” (?) heet.

Behalve het thema in zijn vorm voor balibalianorkest, noteeren we ook nog de lezing derzelfde gandroengzangeres en van denzelfden gandroengviolist als we citeerden bij „Astrakara”. Men zal zien, dat we arglistiglijk de woorden der zangwijze hebben achterwege gelaten. Dat komt, wij, de auteurs van dit opstel, zijn het onderling niet eens kunnen worden omtrent de verdeling der tekstsyllaben over de noten.

Natuurlijk hebben we getracht de feitelijke manier, waarop die tekstindeeling geschiedde, onmiddellijk volgens observatie vast te leggen. D.w.z.: dadelijk nadat de melodielijn zelf gefixeerd was. Maar daar de zangeressen haar versieringen eener melodie, — en juist die ornamentiek maakt de inplooiing en het verstaan der woorden vaak miserabel lastig, — soms onophoudelijk wijzigen, en een bepaalden variant plotseling kunnen loslaten, verliezen, om er niet meer op terug te komen, is men dikwijls verplicht, bijzonderheden van de tekstbehandeling te gissen. (Trouwens men houde er overal rekening mee, dat veel van onze notaties, speciaal die voor zang, is te beschouwen als een schets!)

Maar om met voldoende zekerheid te gissen, zou men de mogelijkheden, de (verhopen) regels der Javaansche, en meer in het bijzonder van de Banjoewangische teksthanteering moeten doorzien. En dat doen we helaas niet. Zelfs de prosodische hebbelijkheden dezer, (naar de Maleische pantoens zwemende), simpele Banjoewangische tekst-coupletten, zijn ons niet duidelijk.

We gelooven volstrekt niet, dat er met ernst naar wordt gestreefd, het natuurlijke nadruksaccent van het gesproken woord op betrekkelijk zware maatdeelen der muziek te doen vallen. Toch, als men het hieronder afgedrukte goeritan-tekstje naast het orchestrale thema houdt, dan ware een zoodanige indeeling wel te bewerkstelligen, en dat zonder veel moeite of gewrongenheden. Van den eersten tekstregel b.v. zou alleen de lettergreep (goe-) ri (tan) twee noten hoeven te krijgen (b en a.) Maar onze notaties van de zanglijn willen ons (door hun „auftaktigen” aanhef) dwingen den natuurlijke trochaeïschen klemtoon der beginwoorden precies om te keeren, (jambisch te maken). En in dit geval wordt het resultaat ons toch wel wat al te kras, om het met gedecideerdheid neer te schrijven. *)

Den zangvorm geven we met den beginregel in twee varianten. Een eenvoudigen, en een versierden. De laatste is ons liever, maar men neuris of fluite die vrij en soepel, late zich door de complicaties niet tot stijfheden verleiden. — Naslagen als er een staat in de tweede helft van de eerste heele maat, (e, d), zullen we voortaan steeds noteeren door het teeken voor een „pralltriller”, maar n á de hoofdnoot gezet. (Zie het slot der zangwijs. Vaak, bij een snel tempo, kan men evengoed de totale waarde der noot ontbinden in een triool).

De quintool in de volgende maat is allerm minst bedoeld als strèng. Maar de expressie der bedoelde versiering is even ver verwijderd van het slap-zwevende dat een ordinaire triool kan hebben, als van het fataal

*) Bij „Astrakara” komen weliswaar nagenoeg alle trochaeïsch geaccentueerde woorden door de muzikale accenten jambisch te liggen. Zie verder slotnoot.

hippende dier quasi-Amerikaansche syncope met een langste noot in het midden. Factisch is hier gemeenlijk de eerste noot korter, dan ieder der twee volgende. Wanneer de hééle combinatie wat langer uitvalt dan de noot waarvoor ze in de plaats staat, kan dat ook al geen kwaad.

Naar we reeds zeiden, hebben we alléén van den éérsten regel een variant genoteerd. Het vervolg van dien notenbalk is gebruikt om een andere voorstelling, (maar niet een anderen vorm), te geven van de tweede fraze.

Ze laat zien, dat de zangeres, met verhoogd elan inzetende, daarbij den aanhef van het thema samenpersend, dit zoodoende verkortende, (ten bedrage van een halve maat, inclus het zwaartepunt, dus eigenlijk van een hééle maat), ook de tweede fraze eenzelfde condensatie deed ondergaan.

Zij, de gandroeng, (met de vele noten op haar zang), nam gemiddeld een langzamer tempo dan de violist placht. Wat ook voorkwam, was, dat ze de éérste twee tekstregels zong op (eenvoudige) varianten van de eerste fraze der melodie, en daarna voor de laatste twee regels tweemaal de tweede fraze nam. (Trouwens de derde fraze zelf is feitelijk maar een variant van de tweede.

In de notatie naar den violist lieten we de aanduiding der meegestreken lagere snaar weg. Dergelijke dingen als dat willekeurige verkorten van een maat, of het geaccentueerde inzetten vóór het zwaartepunt, (een attacca op effect), had hij wel meer.

Vergeeten we niet, tenminste een strophe te citeeren van den tekst, (de andere die we kennen, houden er trouwens niet het minste verband mee).

Adja pati gendhing goeritan,
(ja) kendhangé ditaboeh ngiwa;
adja pati noeroeti sètan,
(ja) obangé wis rika gawa.

Dus: Niet al-te-veel de gamelanwijs Goeritan spelen; — zijn trom wordt links geslagen (dat deze mededeeling feitelijk juist is, zouden we niet durven beweren!); — niet al-te-zeer den Duivel volgen anders neemt hij je mee.

Van dat al genoemde stuk „Drèl”, begripen we den naam niet. T. Ottolander, in het „Programma voor het Congres v.h. J.I. 1921, schrijft „Dril”. Wij verstonden meestal „Dreel”. Maar misschien is het wel het „Drèl” of „edrèl” van Jansz’ Woordenboek, „tusschenwerpsel voor ’t geluid v.e. salvo”. — We zouden niet weten te zeggen, wat dat begrip voor verband houdt met deze wijs of zijn verschillende tekstjes.

Maar bedoeld verband is veelal zwak.

Een Banjoewangisch rijstblokmuziekstuk puzzelde ons met zijn wonderlijken naam van „Iksamènan”, — nadruk op de paenultima —, die ons volkomen raadselachtig bleef; tot de stampsters ter verklaring over de sekolah begonnen!

We noteerden een half, of drie-kwart Maleischen vorm van den tekst (een geheel Javaanschen vindt men bij T. O., l.c., blz. 14):

Horé, horé, djagongan karo bodjoné.
 Dari sawah sangkanja lintah,
 Dari sawah toeroen di kali.
 Dari mana asalnja tjintah?
 Dari mata teroes di ati. (bis).

Dus: Hoera, hoera! gezellig-zitten met je vrouw. — Uit de sawah (is) de oorsprong v.d. bloedzuiger, — Uit de sawah gaat hij naar de rivier. — Van waar is het begin der liefde? — Uit het oog (dringt ze) naar het hart.

Terloops-gezegd: Zou die ongemotiveerde naam van het stuk: Drèl (?), peletonsalvo (?), misschien iets hebben te maken met dat, even ongemotiveerde, hoezee- of hoera-geroep?

Men zal onder den zangvorm van onze notatie de woorden met hun spreekaccenten grootendeels falikant tegen den draad, den ketting der muzikale accenten in zien gaan. Trouwens ook het bekende Bataviaansche (creoolsche? of oud-geïmporteerde?) wijsje op diezelfde bloedzuiger-en-liefde-woorden, accentueert even trouw hartig kaLI en aTI. Doordat de Banjoewangische gandroengs als ze goed doende zijn, hun dialectisch-Javaansche klinkervarianten ook toepassen al zingen ze Maleisch,

kon dat ati een breed aTAI worden, en klonk dan juist erg aardig.

Behalve in een gezongen vorm en in zijn gedaante van balibalian-thema kunnen we twee verschillende lezingen van gandroeng-violisten meedeelen. Onmiddellijk onder de zangpartij schrijven we die van een speler, aan wien de zangeres gewend was, en die haar dus voldoende ving en volgde. De andere is van den tot nu toe geciteerden gandroengviolist, dien ze immers als begeleider afwees.

Beide vioolspelers verwijderden zich trouwens niet ver van den thematischen grondslag. Zoo zouden ze ook best de beide violisten van één gandroengtroepje kunnen voorstellen, van wie de een, de beste speler, vrijer versiert dan de andere, maar zonder dat deze laatste het thema toch in zijn kalen vorm speelt. *)

Denkt men zich bij die drie partijen (één zangeres en twee violen), — de slentem-partij, zooals die genoteerd staat, zou heel goed naast deze drie gespeeld kunnen worden, maar in het gandroengorchetje ontbreekt nu eenmaal, jammer genoeg, een melodisch-slaginstrument, — dan behoeft men er nog slechts een trompartij van het algemeene Javaansche type bij te denken; een triangel, die hier b.v. alle achtsten zou kunnen aantikken; een kempoel op klein-d en een gong op contra-B, die vermoedelijk zouden slaan waar we kp of G gezet hebben; en dan nog een paar kethoegs op, zeg, b' en a', die, om iets te noemen aldoor figuren van 3 achtsten zouden slaan: b,a,b, waarna een achtste rust, (de a liggende op de zwaartepunten van de maat: op 1sten en 3den tel), — en dan heeft men meteen een voorstelling van het gandroengensemble.

Hoeven we te zeggen, dat ons het thema

*) We zien, dat we, de partij van den violist (1) ter reproductie kopiërende, in de tweede helft zijn liggende, meegestreken ondertonen meestal hebben verwaarloosd. Wat niet wil zeggen, dat ze daar ontbraken. Desgewenscht kan men ze aanvullen met een e aan het begin van de 11de maat, een b in het midden van de 11de maat, een e aan het begin van de 13de maat, en een b om-trent het midden van de 13de maat.

zelf in zijn hakige ongedurigheid, — dat eind met al die quasi-kwartsprongen doet ons denken aan de gebaren van een houten harlekijn, van een vroolijke trekkpop, en vergoedt ons ruimschoots die beweging een-eind-eerder, schijnbaar door een Westersch molaccoord heen, — we hoeven niet te zeggen, dat we het naakte thema veel amuserender vinden, dan de niet zoo heel weinig sentimenteele verbloeming, die de gandroeng er van gaf. Bij dat sentiment hoorde ook het uitrekken van dat oog-en-hart-frazetje tot drie maten inplaats van twee.

Zoo ware het voor de tweede helft meteen onmogelijk, die gandroengvariant (ironisch) te doen begeleiden door het slentemthema; — wat anders het beste tegengif voor die al-te-gevoelige expressie zijn zou! Bij de herhaling van den bedoelden tekstregel groeit diezelfde kleine zinsnede uit tot drie-en-een-halve maat. D.w.z., eigenlijk komt ze nog een halve maat te kort om de spatie van vier maten te vullen, die het thema op dat moment nog te doorloopen heeft.

Vergelijkt men met haar versie den draai die haar violist aan de zaak gaf, dan ziet men, dat hij haar in haar verlengingen daar tegen het slot van het thema behoorlijk volgde. Maar speelde hij alléén, dan viel de constructie anders uit. Hij liet dan de tusschen haken gezette maat weg, en maakte van die eene vierkwarts maat plus die tweekwartsmaat één gewone maat. (Die b en fis werden nu óók kwarten.) Feitelijk kwam hij dan een maat (resp. drie kwarten) eerder aan het eind, dan het thema in zijn normalen slentemvorm. Die uitgewonnen spatie gebruikte hij dan voor den attacca-aanhef, welken men vóór aan zijn lezing zal genoteerd vinden.

Werd de gandroeng door hem begeleid, dan liet ze hem inderdaad die drie kwarten vooraf spelen éér ze zelf inzette. Die andere violist behandelde eind en begin van het thema, wat de metriek betreft, net zoo als hij. Maar eigenaardig was, dat ze, zelfstandig, los van de gandroeng musiceerend, niet met het begin van het thema

Handwritten musical score for a vocal piece. The score is written on ten staves. The first staff begins with the tempo marking "Allegretto" and the key signature of one sharp (F#). The music is in 2/4 time. The lyrics are written below the staves. The score includes various musical notations such as notes, rests, and dynamic markings. The lyrics are in Italian and include the following text:

Da re del
Da re del
Da re del
Da re del
Da re del
Da re del
Da re del
Da re del
Da re del
Da re del

The score is a page from a manuscript, showing the vocal line and the lyrics. The handwriting is in ink on aged paper.

aanvingen, maar op een heel andere plaats, en dat nog wel onderling óók niet op een-en-dezelfde. We duiden die plaatsen aan door een teeken. (De violisten speelden dan de met de stelen naar beneden genoteerde vormen.) Bij den eigen violist van de gandroeng lag dat abrupte begin enkele maten na den eigenlijken aanhef van het thema. Bij den anderen juist op het midden.

Men ziet, dat hij daaraan, aan dien secundairen aanhef een vorm gaf, die zijn eigenlijke, wettige begin imiteerde in de onderquint. Dergelijke verschuivingen worden dien vioolspelers trouwens gemakkelijk gesuggereerd door de techniek van hun instrument. Dit immers staat gestemd in, min-of-meer-zuivere, quinten. Ze spelen in zoo'n geval dus hetzelfde, maar op een lagere snaar. (Vergelijk ook, in de lezing van den het eerst genoteerden violist, het wettige begin met de 5de of 6e maat, gerekend van achteren af.)

Wat aangaat dat willekeurige beginnen elders dan bij het begin, het kan wel zijn, dat het gandroengorchestje de dansende zangeres met een dergelijk brokstuk pleegt in te leiden. Zeker zijn we hiervan echter niet.

JETS OVER SLENDRO

We hadden ons voorgenomen, dit opstel zóó te schrijven, dat voor het begripen ervan wel notie van de Westersche, maar géén verstand van Javaansche muziek noodig was. Maar dàn zijn we den Lezer ook nog schuldig een uitleg van den term „sléndro”.

In de „Encycl. v. N. I.” staat s.v. „Muziek en Muziekinstrumenten” de ietwat raadselachtige mededeeling, dat „voor de verdeeling van het salendro-octaaf langen tijd „de zwarte sleutel van de pianoforte” gegolden (heeft) als een wijs gezegde, dat de zaak voldoende verklaarde”. Dit wordt pas iets duidelijker, als men weet, dat die zonderlinge uitdrukking ontleend is aan een oude Hollandsche vertaling van Crawford's „History of the Indian Archipelago”, en dat

de Engelsche musicus Crotch, die bij Crawford over de Javaansche muziek schrijft, in het origineel 't natuurlijk over „the black keys of the piano” moet gehad hebben.

Zóó gek was Crotch's vondst heelemaal niet. Immers, zwarte toetsen zijn er op de piano in ieder octaaf maar vijf, en tusschen deze ligt nergens een halve-toon, (doch 3 maal een heele-toon; en 2 maal een kleine terts, teweten: ais-cis en dis-fis).

En nu heeft het Javaansche sléndro óók 5 tonen per octaaf, (is dus „pentatonisch”), ene r ligt nergens een halve-toon tusschen, (het is dus óók „anhemitonisch”). Zoo heeft het inderdaad zijn allervoornaamste eigenschappen met een zwarte-toetsen-pentatoniek gemeen. (Men begrijpt, dat de eigenschappen van deze laatste niet veranderen, als men haar in haar geheel bijvoorbeeld een halve-toon naarboven of naarbeneden schuift, en daarmede naar de witte toetsen).

Het Westen had, toen het via Crawford en Raffles de eerste inlichtingen over de Javaansche muziek kreeg, al éérder van een exotische muziek vernomen, dat ze pentatonisch en anhemitonisch was, (d.w.z. quasi de constructie volgde van de zwarte-toetsen-reeks), namelijk van de Chineesche. Dus wilde het dat óók wel gelooven van bedoeld Javaansch toongeslacht.

Aan het Westen zelf is de anhemitonische pentatoniek trouwens niet geheel vreemd. Men kende haar uit de volksliederen van sommige Europeesche volken. En verschillende Westersche componisten hebben er bij oogenblikken gebruik van gemaakt, zij het met overleg, zij het uit instinct, en dan dikwijls een eigenaardige expressie verkregen. Vaak dien van iets archaisch-krachtigs. — Zoo worden b.v. door Peter Benoit die heelemaal iets uit-de-grond-gegroeids heeft, in de eerste twintig maten van de Rubenscantate de halvetonen consequent vermeden, (slechts indirect, relatief komen ze er in voor, doordat die aanhef herhaaldelijk afwisselt tusschen C-groot en E-groot) en vermeden, naar we vermoeden, ónvoor-

bedacht.—Chopins z.g. zwarte-toetsen-étude (Op. 10 No. 5), draagt dien naam alleen voor de rechterhand met eere. Maar in de laatste tien maten zijn toch ook links de semitonen vermeden, zoodat daar de muziek zuiver pentatonisch wordt, en we hebben dat slot altijd het fraaiste moment gevonden van het stuk.

Het verhaal van den componist, (was het Wagner?), die een pentatonische gedachte cadeau kreeg van zijn kat, die over de zwarte toetsen liep, of van zijn werkster, die ze afstofte, kent men. Alles bij elkander genomen, is het dus slechts een daad van historische rechtvaardigheid, dat W. Spies, een Westersche pianoforte Javaansch stemmende, ten gebruike bij het reproduceeren van Javaansche muziek, daarbij sléndro op de zwarte toetsen legt.*)

Want voor het zuiver weergeven van sléndromuziek, kan men met de gewone zwarte-toetsen-pentatoniek toch niet volstaan. Een der eersten, die dit inzag, was de Engelsche hoogleeraar Ellis. Van hem is een theorie afkomstig, hoe het met de constructie van de sléndrotoonschaal dan in werkelijkheid wel is gesteld. De zwarte-toetsen-schaal heeft 3 afstanden van 2 semitonen grootte, en 2 van 3 semitonen. Maar volgens Ellis zijn alle 5de sléndro-intervallen even groot, of trachten ze dat althans te zijn. Dus ware ieder sléndro-in-

*) Van pianos en Javaansche muziek gesproken, het S.H. dd. 31-5-'26 3e bl., schrijft over den ouden heer Soesman, Kediri'sch planter, „een goed mensch en... een echt fuiftype die als er pret werd gemaakt, op de piano de gamelan zóó mooi naspeelde — u weet dat ze daaraan in de Vorstenlanden al jaren zitten te studeeren (S.H.) — dat vroolijke planters er van begonnen te tansdaken.”

O Sint Orpheus!

Maar wat ons persoonlijk aangaat, we kunnen bezweren, dat we er zelfs nooit over hebben gedacht, de gamelanmuziek op een Westersch klavier na te bootsen.

Overigens zou de medewerking van muzikale planters het onderzoek der inheemsche toonkunst slechts kunnen bevorderen. Maar dan moeten ze toch liever tewerk gaan als de oude Adriaan Holle, de praehistorische ethicus, die alle Soendasche instrumenten had leeren, bespelen (zie Land & Groneman), maar wiens kennis, jammer genoeg, vrijwel nutteloos is teloor gegaan.

terval in principe 12: 5 semitoon, dat is dus: 2.40.

Sinds Ellis is deze theorie tamelijk algemeen aangenomen. Zie o.a. op verschillende plaatsen bij (C. en C. J. A.) Kunst.

Wat zich óók lang heeftgehandhaaft, is de, trouwens bij de Javanen algemeéne, gedachte, dat sléndro ouder is dan het andere Javaansche toongeslacht, genaamd pélog, (dat 7 trappen, intervallen kent, waarbij er zijn van halvetoons-orde).

Hieraan lag de, vermoedelijk juiste, stelling ten grondslag, dat pentatonische schalen als type een ouder stadium representeren, dan zeventonige. En anhemitonische een ouder dan schalen met semitonsintervallen. Maar niet lang geleden is de Duitse geleerde prof. v. Hornbostel tot de overtuiging gekomen, dat pélog als zoodanig toch ouder moet zijn dan sléndro. Men kan zijn theorieën medegedeeld en ontwikkeld vinden bij J. & C. J. A. Kunst. (Zie in het bijzonder „... Bali" II).

Bij dezelfde kan men zich ook inlichten over de vermoedelijke geschiedenis van sléndro. Na eerst het oude Midden-Java aangewezen te hebben als het waarschijnlijkste uitgangscentrum voor sléndro op Java, vermoedden ze later, dat heter is gekomen uit Sumatra, en het was dr. F. D. K. Bosch, die hen het denkbeeld deed aanhangen, dat de Palembangsche vorsten, tijdelijk heerschende over Midden-Java, het daar hebben geïmporteerd. (Zie „... Bali" I, blz. 171, 172.)

Zij verzekeren, dat de naam van het bedoelde Sumatraansche koningsgeslacht: Sjaléndra, zich „geheel klankwettig" laat omzetten in Sléndro. We achten het ondenkbaar, dat ze die verzekering gegeven hebben zonder bevoegde philologische autorisatie. Maar van, we mogen aannemen, niet minder bevoegden kant hooren we tegen die afleiding bezwaar maken. Ware in dien geslachtsnaam de oorsprong gelegen van het woord s(a)léndro, dan zou het onbegrijpelijk zijn, dat dit laatste in het Javaansch zonder uitzondering op een o uitgaat, en nooit op een a (ao). Die a in de

éérste syllabe schijnt geen onoverkomelijk bezwaar, al zou men daar éérder een i verwachten.)

Men begrijpt, ook wanneer die vernuftige en elegante naamhypothese moet vervallen, dan weerlegt dat nog volstrekt niet de mogelijkheid, dat de Palembangers sléndro naar Java hebben gebracht. Het schijnt echter, dat de theorieën van Prof. v. Hornbostel in hun nieuws te ontwikkeling den kans, dat sléndro zou ontstaan zijn in den Archipel zelf, (zeg op Sumatra), waarmee vroeger ernstig moest gerekend worden, te niet doen.

Hoewel sléndro van afkomst jonger blijft dan pélog, moet het toch óók ontstaan zijn op het continent, in Z. O. Azië. (Kunst „... Bali" II, blz. 453). En het ideale sléndro zou nu ook niet meer een schaal zijn met 5 gelijke trappen à 2.40 semitoon, doch óf hebben: 3 betrekkelijk groote trappen van omtrent 2.60 en 2 kleine van om-en-bij 2.10 semitoon; of: 4 betrekkelijk kleine van ongeveer 2.30 en 1 zoo'n grootere van 2.60.

Maar voor deze stadia van ontwikkeling en hun motiveering zie, wie in deze quaesties werkelijk belang stelt, de desbetreffende beschouwingen van J. & C. J. A. Kunst, die zeker wel niet lang meer op zich zullen laten wachten.

Ons was het er slechts om te doen, aan te duiden, wat voor soort toonverhoudingen men tennaastebij kan vinden, wanneer men met een vermoedelijke sléndrotoonschaal te maken krijgt. Al de opgesomde mogelijkheden, die met 5 gelijke trappen, (een aequigrade schaal), en de beide niet aequigrade, zouden door den Westerschen toehoorder opgevat worden in den zin van een quasi-zwarte-toetsen-pentatoniek, dus met 3 heeletoons- en met 2 kleinerters-intervallen.

En van nog andere schalen, met weer een heel andere origine, zou hij dien indruk kunnen krijgen. Immers mag men in zeer ruwe benadering het andere Javaansche toongeslacht, pélog, voorstellen door de toonreeks e, f, g, a, b, c, d. En wanneer daaruit sommige tonen werden weggela-

ten, zou men weer de gewaarwording kunnen krijgen van een schaal met 2 kleinetertsen en overigens heele tonen.

Men ziet, het is dus voorloopig nog volstrekt niet zeker, wat dat oogenschijnlijk sléndro van de Banjoewangische muziek feitelijk is.

Een werkelijke sléndrogamelan zagen we in het Banjoewangische vóór een wajangkoelit-vertooning. Ongesteldheid verhinderde ons toen echter meer te doen, dan te constateeren, dat dit orkest bij zijn spel inderdaad een gewonen sléndro-indruk maakte. Ook de samenstelling van deze wajanggamelan leek normaal; alleen waren er geen gendèrs bij, maar daarentegen wel bonangs en een stel van zulke quasi-Balische bekkentjes.

De reeks der 6 toetsen van een saronachtig instrument, (demoeng?), klonk ons ongeveer als: b, cis', e', fis', a', b'. De aanhef van „Astrakara", (zie aldaar), werd geslagen op de toetsen 6, 4, 5, 3 van bovenstaande reeks, en leek ons werkelijk ook nogal gedeformeerd.

We vroegen nog naar de namen der toetsen, toontrappen. Na veel onderlinge tegenspraak en discussie, gaf men ons het volgende op, dat dus allerm minst juist hoeft te zijn. We zetten er gewoon Javaansche namen achter.

1. sorog — barang.
2. tengah(?) — goeloe.

*) Mr. Kunst maakt er ons op opmerkzaam, dat in de Soendalanden de hoogste toon of tonen van gambang kajoe, gambang gangsa, rèntèng, tjaloeng of ketjapi nogal eens petiet of petietan genoemd worden, wat aanhangsel, toegevoegde toon zou beteekenen. Dit doet ons twifelen of we niet verkeerd verstaan hebben, en deze toon wellicht óók pethit moet heeten. Immers Jansz heeft op dat woord: punt, top of uiteinde, staart van een slang e.d..

Mr. Kunst zond ons nog nader een lijst van toonnamen afkomstig uit Borneo, Bandjermasin. Deze waren, van laag naar hoog gerangschikt (evenals onze hierboven gegeven reeksjes):

- babon,
- tangah,
- lima,
- anam of bam,
- sanga of tanggo.

Men ziet, dat ook hier een tengah (tangah)

3. sanga — dada.
4. lima — lima.
5. nem — nem.
6. petiq — barang.

Wat betreft dien naam „sorog", die het begrip: in de plaats schuiven, of ter vervanging nemen, bevat, deze is in de Javaansche muziek een gangbare term voor een toon, die een anderen vervangen kan, zij het, dat ze onderling in octaafverhouding staan, (zie Kunst „Bali" I, blz. 64), of een heel andere relatie vertoonen; (id. id. blz. 17,—niet 87). Hier zal men wel aan de relatie tot den toets 6, zijn octaaf moeten denken.

De naam „tengah" voor toets 2 lijkt ons eenvoudig foutief. Het is n.l. de te Sala gebruikelijkste naam voor een dada.

„Sanga", d.i. „negen", daarentegen schijnt wel te verdedigen. Wanneer men n.l. eenmaal voor den 4den toets den naam „lima" heeft, d.i. „vijf", en voor den 5den „nem", d.i. „zes", en men denkt zich dan een instrument met méér octaven, (gambang of d.g.), en telt dan verder naarboven door, dan wordt de hooge barang „zeven", de goeloe „acht", en de dada inderdaad „negen", „sanga".

„Petq" beduidt volgens Jansz: „geroep in het oor; influistering", en dit schijnt voor een hoogsten toets niet zoo slecht gekozen. *)

op de tweede plaats staat. Zoodat het toch de vraag is, of die naam daar ter plaatse eenvoudig een vergissing is, gelijk we hooger veronderstelden. Dat „tanggo" zal wel identiek zijn met ons „tenggoq". Den „sanga" (9) genoemden toon, ziet men op een andere plaats liggen dan in ons Banjoewangische reeksje. Op een minder logische plaats, zou men zoo zeggen wanneer men de onmiddellijk voorafgaande tonen „lima" (5) en „anam" (6) ziet heeten. De „nem" (anam) genaamde toon schijnt overigens in dit geval geconfondeerd te zijn met den „bem" (bam) genoemden.

(Latere aantekening.) Nadere observatie en voorts de controle der beschikbare notaties van Javaansche zangwijzen bevestigen, althans voor de kunstmuziek, (de tembangs), dat het muzikale accent en de gesproken klemtoon der woorden zich absoluut niet storen aan elkander. (Men weet trouwens, dat die klemtonen, (nadrukken, expiratieaccenten), in het Javaansch veel minder

We willen hier nog aan toevoegen, de schamele collectie, die men ons opnoemde voor de zeven toetsen der slentem van het balibalian-orchestje.

1. „bongkah”(?).
2. „tengahan”.
3. id.
4. id.
5. id.
6. „tengoq”.
7. „potjoq”.

Bij dat „bongkah” kunnen we ons niet veel denken. Of het zou moeten wezen: dat we misschien verkeerd verstaan hebben, en het dient te zijn „bongkot”: „het dikke

zwaar en duidelijk zijn dan b.v. in het Hollandsch.)

Door de zwakte der laatste syllabe van de meeste woorden, maken de versregels op ons meestal den indruk vrouwelijk te eindigen. Daar de zinsneden der Javaansche muziek integendeel onfeilbaar een mannelijk slot hebben, (met een metrisch sterk deeleindigen, — zij het ook dat dynamisch op dien slottoon geen zware nadruk gelegd wordt), is het eer typisch, dan een uitzondering, dat de regeluiteinden „verkeerd” zijn geaccentueerd.

Wijders bekommert de versconstructie in het Javaansch zich, naar bekend is, al wonderlijk weinig om de grammaticale. Een nieuwe strophe, (natuurlijk ingeleid door een duidelijke muzikale pauze in de zangstem),

eind” ergens van, het „hoofd van eenge-slacht” (Jansz).

De toetsen 2 tot 5 inclus „het midden”, „de middelsten”, te noemen, schijnt maar matig zinrijk’.

„Tengoq” beduidt „keel”. Mogelijk is het dus te vergelijken met den gewonen toonnaam „goeloe”, d.i. feitelijk: „hals”.

In „potjoq” zit de beteekenis: „voor een werk een oogenblik invallen, iemand daar-bij vervangen”. Dus ongeveer hetzelfde begrip als „sorrog”. Het zal hier wel weer de octaafverhouding tot den 2den toets aanduiden. *)

kan niet slechts beginnen midden in een zinsegeleding, maar zelfs midden in een wóórd.

Ook kan het bijvoorbeeld gebeuren, dat iedere versregel verdeeld is over tweemuzikale phrasen, gescheiden door een flinke rust, zoodat er een, niet onbekoorlijk caesureffect ontstaat, en dat die insnijding dan consequent midden in een woord valt.

Apriori is het niet zeker, dat de volksmuziek even willekeurig zal blijken in haar tekstbehandeling als de kunstzang. Maar, tenminste voor wat de accentueering betreft, hebben we den indruk, dat ze precies op dezelfde manier te werk gaat.

*) Indien n. l. niet moet worden verstaan „poetjoeq”, wat weer spits, punt, top beduidt.

MADOERA

GESCHIEDENIS VAN MADOERA

door

PA' KAMAR

I. Plakaran

Inleiding. Het eiland dat thans Madoera heet, is waarschijnlijk van oudsher bewoond geweest, evenals Java. De geschiedenis van Madoera in den alleroudsten tijd is echter niet in allen deele bekend.

Sri Kërtanagara, de laatste vorst van Toemapël, heerschte ook over Madoera. Sindsdien weet men niet meer van den staat van zaken en het gebeuren op Madoera, tot aan het einde van de Madjapahitsche heerschappij er weer berichten over Madoera worden gevonden. Maar die berichten kunnen nog niet als zuivere geschiedenis, zonder bijmengsel van verhalen dus, worden beschouwd, al is er wel het een en ander bij dat waar gebeurd is. Opdat de lezers kunnen oordeelen wat waar is en wat onaannemelijk, zal ik hieronder de geschiedenis verhalen, die de Madoereezen moeten kennen.

Aria Menaksanaja. Aria Damar, Adipati van Palembang, had een zoon, Aria Menaksanaja geheeten. Deze kwam op een zwerftocht naar het Oosten te Madoera, en verbleef in de desa Proppo (Pamëkasan). Daar werd hij als een vorst geëerd, en men geloofde dat hij zeer wondermachtig was. Van Proppo ging Aria Menaksanaja naar het Westen, en kwam in de desa Sida (Sampang). Toen hij te Sarasida verbleef, hoorde hij te middernacht een groot leven. Hij begaf zich naar de plaats waar het geluid vandaan kwam, om te onderzoeken wat er was. Aldaar gekomen, zag hij dat het geluid veroorzaakt werd door hemelnymphen die aan het baden waren in de vijver van Sarasida. Stilletjes nam hij daarop de kleren van één harer weg.

Toen de hemelnymphen gezien hadden dat er een mensch in de nabijheid was, kwa-

men zij uit den vijver, kleedden zich aan, en vlogen snel omhoog, met uitzondering van eene, Ni Përi Toendjoeng Woelan geheeten, welke in groote droefheid achterbleef, daar hare kleederen door Aria Menaksanaja weggenomen waren. Deze achtergebleven hemelnymph werd door Aria Menaksanaja ter vrouw genomen, en naar de desa Proppo gebracht. Zij kregen een zoon, welke geen navel had; men noemde hem Aria Timboel. Diens zoon was Aria Këdot. Deze had tot zoon Aria Potjok, die gehuwd was met Njai Agëng Boedo, achterkleinkind van Aria Lëmboepëtëng.

Aria Lëmboepëtëng. Verhaald wordt dat Aria Lëmboepëtëng, zoon van den vorst van Madjapahit, naar Madoera trok en daar hoofd werd van de desa Madëgan (Sampang). Hij had een zoon, Aria Mëngër geheeten, welke zijn vader opvolgde, toen deze te Ampel gestorven was. Hij had namelijk Soenan Ampel tot leeraar in den Moslimschen godsdienst gehad.

Aria Mëngër had tot zoon Aria Patëkël, welke zijn vader opvolgde als hoofd van Madëgan. Een dochter van dezen was Njai Agëng Boedo, welke met Aria Potjok huwde. Aria Potjok volgde zijn grootvader op in Madëgan. Zijn zoon was Kjai Dëmoeng.

Kjai Dëmoeng. Kjai Dëmoengs lust was ascese: hij trok in het woud en naar eenzame plaatsen, verminderde zijn voedsel, drank, en slaap. Op zekeren nacht droomde hij, en in zijn droom kreeg hij het bevel naar het Westen van de zee te gaan, om een desa Plakaran te zoeken, en daar te blijven, opdat in de toekomst zijn kinderen en kindskinderen Sampang zouden besturen. Toen hij uit zijn slaap ontwaakt was, keerde hij naar Madëgan terug, en nam afscheid van zijn ouders, om de desa te zoe-

ken, waar hij zich denklijk zou gaan vestigen, zonder echter zijn droom aan zijn ouders te vertellen.

Toen hij verlof gekregen had om heen te gaan, vertrok hij naar het Westen van de zee, berg op, berg af, woud in, woud uit, voorttrekkend langs de desa's. De desamenschen die hij ontmoette, en tot wie hij liefde en genegenheid voelde, nam hij als metgezellen mee, zoodat ten slotte velen hem volgden en hem van voedsel voorzagen. Maar die spijzen dienden tot niets, daar Kjai Dëmoeng niet wilde eten alvorens zijn doel bereikt te hebben.

Onderweg trof hij ook een stokoude vrouw aan, welke hem naderde en hem een pakje met 40 bloemen aanbood. Kjai Dëmoeng vroeg: „Wel, grootje, waar staat deze boom?“, waarop zij antwoordde: „Deze boom staat in de desa Plakaran.“ Toen vroeg Kjai Dëmoeng verder: „Is dat ver hiervandaan?“ Het oudje antwoordde: „Daar ligt het, Heer; het is vanhier al te zien. Maar zou U niet een oogenblikje in mijn huis rusten?“

Kjai Dëmoeng en zijn metgezellen gingen spoedig met het oudje op weg naar de desa Plakaran, en begaven zich naar het huis van de oude vrouw. Toen zij daar gekomen waren, werden zij door Ni Soemëkar, de huwbare dochter der oude vrouw, op vruchten onthaald.

Toen Kjai Dëmoeng het gelaat van Ni Soemëkar gezien had, vatte hij oogenblikkelijk liefde voor haar op. Daarna werden nog steeds meer menschen voor Kjai Dëmoeng gewonnen, en brachten hem hulde. Ni Soemëkar nam hij vervolgens tot vrouw.

Met den dag wies de macht van Kjai Dëmoeng in Plakaran, en ten slotte waren alle desa's rondom hem onderworpen. Als teeken van onderwerping bracht men hem schoone jonge meisjes ten geschenke. Daaruit maakte hij er tot zijn bijvrouw, zoodat hij vele vrouwen verkreeg.

Toen Kjai Dëmoeng eenigen tijd in Plakaran gewoond had, bouwde hij ten Oosten van Arosbaja een huis en noemde dat „nieuwe stad“.

Bij Ni Soemëkar had hij vijf zoons, te weten: Kjai Adipati Pranawa, Kjai Pratolo, Kjai Pratoli, Pangeran Pranangka en Kjai Pragalbo. In totaal had hij dertig zonen; met inbegrip van vader en moeders te samen veertig personen, het getal der bloemen dat hij destijds van de oude vrouw gekregen had.

Eens op een nacht kreeg Kjai Dëmoeng in den droom het bevel zijn zoon Kjai Pragalbo tot machthebber van Kota Baroe aan te stellen, want deze was het wiens geslacht in de toekomst de adel van Arosbaja zou uitmaken. Toen Kjai Dëmoeng ontwaakt was, riep hij zijn oudsten zoon en beval hem naar het Oosten van Madëgan te gaan, daar van hem in de toekomst de heeren van Pamëkasan zouden afstammen. Kjai Pratolo werd hoofd van de desa Parombasan, en verkreeg den naam Pangeran Parombasan; Kjai Pratoli werd hoofd van de desa Pësapen en kreeg den naam Pangeran Pësapen; Pangeran Pranangka woonde in de desa Soekosoedo.

Pangeran Plakaran Arosbaja. Bij den dood van Kjai Dëmoeng volgde Kjai Pragalbo hem op als heer van Kota Baroe, en heette toen Pangeran Plakaran Arosbaja. Hij onderwierp zich bijna geheel Madoera. Drie vrouwen had hij, Njai Mamak, afkomstig van Propo (Pamëkasan), Njai Agëng Mamak, afkomstig van Madëgan (Sampang) en Njai Pradapa, afkomstig uit Propo (Pamëkasan). Pangeran Plakaran en Njai Agëng Mamak hadden drie zonen, n.l.: Kjai Pratono, later geheeten Panëmbahan Lëmahdoewoer, Kjai Prasoka, geheeten Pangeran Wëlaran en Kjai Pranoto, geheeten Pangeran Toemënggoeng Poero.

Kjai Pratono was de lieveling van zijn moeder. Ook de menschen van Plakaran hielden veel van hem, eerden hem en kwamen zijn bevelen na, daar hij vriendelijk en rechtvaardig was, en vertrouwelijk met hen omging. Daarom zou hij later zijn vader opvolgen te Plakaran.

Het gebeurde dat Kjai Pratono zijn vader en moeder verlof vroeg een tuin te gaan

aanleggen in Arosbaja. Dit verzoek werd hem door zijn ouders toegestaan. Kjai Pratono maakte daarop een tuin en richtte er huizen op, en bleef daar wonen.

II. De komst van den Islâm op Madoera.

Patih Empoe Bagěno. Eens op een nacht droomde Kjai Pratono, dat hij bezoek kreeg van iemand uit het land boven den wind, Sjech Maulana Maghribi geheeten. Deze spoorde hem aan den Islâm aan te nemen, en Kjai Pratono beloofde hem, aan zijn wensch te zullen voldoen. Daarop ontwaakte hij uit den slaap. Hij gevoelde zich mismoedig, zoodat hij zeven dagen en zeven nachten zijn huis niet verliet. Intusschen droomde hij nog eens, net als de vorige maal. Hij kreeg het bevel den Islâm te gaan leeren in Koedoes, omdat daar een der wali's verblijf hield, en wel Soenan Koedoes. Met dat hij uit den slaap ontwaakte, vertelde hij zijn wedervaren aan zijn ouders. Pangeran Plakaran beval toen Patih Empoe Bagěno te ontbieden; deze kreeg de opdracht in Koedoes den Islâm te gaan leeren. Patih Bagěno vertrok naar Koedoes en maakte zijn opwachting bij Soenan Koedoes. Toen hij in zijn tegenwoordigheid was toegelaten, bracht hij zijn verzoek over. Soenan Koedoes sneed daarop de haren van Patih Empoe Bagěno af en onderwees hem in den godsdienst, tot hij volleerd was. Met een onwankelbaar geloof in den Islâm ging Patih Empoe Bagěno toen naar Madoera terug. Soenan Koedoes liet hem gaan, en droeg hem op, den Islâm op Madoera tot bloei te brengen.

Toen Patih Empoe Bagěno te Arosbaja gekomen was, verscheen hij voor Kjai Pratono, welke zeer verwonderd was dat het uiterlijk van Empoe Bagěno zooveel netter was geworden, dat hij ervan straalde, en dat zijn haren waren afgesneden. Kjai Pratono vroeg aan Empoe Bagěno: „En, hoe hebt ge het gehad in Koedoes?“, waarop deze antwoordde: „Ja, Heer, ik heb

Soenan Koedoes ontmoet, en ben in den Islâm geheel onderwezen.” Kjai Pratono vroeg verder: „Hebt ge U tot den Islâm laten bekeeren of niet?” Het antwoord luidde: „Ja, ik ben al Moslim.”

Toen Kjai Pratono deze woorden hoorde, werd hij vertoornd op Empoe Bagěno, omdat deze hem voor was in den Islâm. Dus liet hij Empoe Bagěno naar zijn huis jagen. Na de zaak lang en breed overwogen te hebben, liet hij hem wederom roepen, en men bracht hem weer voor zijn vader, Pangeran Plakaran. Toen Empoe Bagěno voor den vorst stond, verhaalde hij hem eerbiedig al wat er gebeurd was, van het begin tot aan het eind. De Pangeran was zeer vertoornd, en Empoe Bagěno werd ter dood veroordeeld. Maar het doodvonnis werd niet ten uitvoer gelegd, daar Kjai Pratono zijn vader om vergiffenis verzocht voor zijn misslag, en zijn vader hem die vergiffenis schonk.

Empoe Bagěno kreeg daarop bevel den Islâmgodsdienst onder de inwoners van Madoera te verbreiden, daar de Pangeran wilde weten hoe de zeden en gewoonten der Moslims waren. Empoe Bagěno aanvaardde het bevel. De menschen van Arosbaja geraakten in groote verwarring, toen hun bevolen werd van godsdienst te veranderen, maar langzamerhand gehoorzaamden zij toch, en won de Islâm hoe langer zoo meer veld. Nadat Kjai Pratono den Islâm volkomen had leeren kennen, en het geheel duidelijk was dat deze hem volmaakte zielerust geschonken had, nam hij eveneens dien godsdienst aan. Sedert dien tijd begon Madoera ontvankelijker te worden voor den Islâm, ongeveer in het jaar 1450 naar de Javaansche jaartelling. Zoodra Kjai Pratono den Islâm had omhelsd, verzocht hij ook zijn vader de reine leer aan te nemen, maar de Pangeran beloofde slechts het te zullen doen.

Het geschiedde dat Pangeran Plakaran ernstig ziek werd. Kjai Pratono verzocht hem met aandrang, dat hij in oprecht geloof de woorden der geloofsbelijdenis zou uitspreken. De Pangeran knikte van ja, en

gaf toen den geest. Maar men beschouwde het alsof hij reeds den Islâm geheel en al had aangenomen, zoodat hij door de Madoereezen wordt genoemd: Pangeran Islâm onghoe.

Daarna volgde Kjai Pratono zijn vader op onder den naam van Panëmbahan Lëmahdoewoer, en zijn kraton was te Arosbaja. Dit geschiedde in het jaar 1450 der Javaansche jaartelling. Zijn moeder bleef te Plakaran wonen, zijn jongere broeder Pangeran Wëlaran werd tot Patih verheven, terwijl Empoe Bagëno Patih-loewar werd.

III. Machtontplooiing van Panëmbahan Arosbaja

Van Panëmbahan Lëmahdoewoer tot het aan de regeering komen van Pangeran Mas.

Panëmbahan Lëmahdoewoer trad in het huwelijk met Ratoe Iboe, een prinses van Madëgan (Sampang), en kreeg zes kinderen, drie zoons, genaamd Pangeran Sedo Gili (Boepati Sampang), Raden Koro (Pangeran Blega), en Pangeran Mas van Arosbaja, en drie dochters, n.l. Ratoe Mas van Pasoeroean, welke na haar verstooting met Pangeran Boengkaran, Patih van Sampang, huwde, en Ratoe Ajoe, welke met Pangeran Kasindaran getrouwd was. De kinderen uit zijn bijvrouwen waren: Adipati Pakatjangan, Pangeran Toemënggoeng, Pangeran Dëmang, Pangeran Patmonëgoro, Pangeran Ronggo en de dochters Mas Ajoe Irëng, Mas Ajoe Koenig en Mas Ajoe Noesantara.

Panëmbahan Lëmahdoewoer voerde een uiterst rechtvaardig en vast op de voorschriften van den godsdienst gebaseerd bewind. Herhaaldelijk ging hij in vermomming de desa's rond om zich van den waren staat van zaken op de hoogte te stellen en om te onderzoeken wie zich daar aan overtreding schuldig maakte; dien doodde hij met eigen hand. Tijdens zijne regeering was het gebied des rijks veel uitgestrekter dan toen zijn vader de regeering voerde. Geheel Madoera (de huidige afdeeling Bang-

kalan) was hem onderhoorig, en Malaja (Sampang) beoorloogde hij.

Daarna begaf Panëmbahan Lëmahdoewoer zich naar Pamëkasan om een bezoek te brengen aan zijn neef Panëmbahan Ronggo Pamëkasan, zoon van Adipati Pramana.

Hij werd daar met eerbied en vreugde ontvangen. Toen hij een dag te Pamëkasan was, vergastte Panëmbahan Ronggo hem op het schouwspel van vischvangst door middel van versperringen in het water. Bij de versperringen gekomen, vorderde Panëmbahan Ronggo zijn volgelingen op visschen te gaan vangen. Zonder hunne kleeren af te leggen begaven zij zich te water om zwemmende de visschen te bemachtigen; zij deden het volgaarne als eerbewijs bij de ontmoeting der hooge heeren. Het gevolg van Arosbaja kreeg het bevel mede te gaan vischvangen, maar zij gingen niet snel genoeg het water in, omdat zij te lang werk hadden met zich uit te kleeden. Dit ziende gevoelde Panëmbahan Arosbaja zich beschaamd en verliet het terrein zonder van Panëmbahan Ronggo afscheid te nemen. Hij liep zoo snel mogelijk, zonder op te houden en keek links noch rechts. In de desa Larangan (Sampang) gekomen leunde hij een oogenblik tegen een jongen boom, en ging toen weer op weg.

Toen Panëmbahan Ronggo zijn gast zonder groeten zag heengaan, was hij zeer vertoornd; hij trachtte hem te achtervolgen, maar kon hem niet inhalen. Toen hij in de desa Larangan gekomen was, vroeg hij aan de menschen, die naar de feestelijkheden wilden gaan kijken, of zij soms wisten hoe Panëmbahan Arosbaja gegaan was. Zij antwoordden dat hij zoojuist nog tegen dien boom had staan leunen, en toen weer verder was gegaan.

Toen Panëmbahan Pamëkasan dat hoorde, trok hij zijn kris Djakapitoeroen en stak ze in dien boom, zeggende: „Ik steek niet den boom, maar mijn neef". Daarop ging hij weer terug naar Pamëkasan. Toen Panëmbahan Lëmahdoewoer in den kraton van Arosbaja teruggekomen was, was hij zeer spijtig en beschaamd, en de gedachte

Graf van Ratoe Iboe te Air Mata (Madoera).

kwam bij hem op, Pamėkasan te beoorlogen, maar hij uitte haar tegen niemand. Door Gods beschikking werd hij echter met booze zweren geslagen en stierf in het (Jav.) jaar 1512, na een regeering van 26 jaren. Tot op den huidigen dag is het een geloof onder de Madoerezen, dat wie der adellijken door die ziekte wordt bezocht zeker daaraan zal sterven.

Pangeran Tėngah. Toen Panėmbahan Lėmahdoewoer gestorven was, werd hij door zijn zoon Pangeran Tėngah opgevolgd. Te dien tijde waren Sampang en Balega in opstand — zij wilden niet onderworpen zijn aan Arosbaja, zoodat er een hevige strijd ontstond. Eerst toen Goesti Matjan, de patih van Balega, overleden was, wilden zij weer in onderwerping komen.

Pangeran Tėngah regeerde 30 jaren, en stierf in het (Jav.) jaar 1542, een nog jongen zoon achterlatende. Deze, Raden Praseno geheeten, volgde zijn vader niet op, maar werd door zijn moeder naar Sampang gebracht en aan zijn oom Pangeran Sontomėrto te Madėgan overgegeven. Pangeran Mas volgde daarop zijn ouderen broeder op als vorst van Arosbaja.

IV. De tijd der afhankelijkheid van Mataram tot op de overwinning van Troenodjojo

Pangeran Mas. Toen Pangeran Mas aan het bewind gekomen was, had men een vijandelijken overval uit Mataram te verduren. De legeraanvoerder van Mataram heette Adipati Soedjonopoero; hij bracht met zich de regenten uit de stranddistricten. De plaatsvervanger van Soeltan Agoeng van Mataram was Pangeran Sėlarong. Toen men te Madoera kwam, landde men bij de desa Kėsek. Daar had Pangeran Arosbaja zijn troepen reeds gereed staan, onder aanvoering van Pangeran Patjangan, de Pangerans Sampang en Balega en de Toemėnggoengs van Pamėkasan en Songėnėp. Zonder dat het tot een gevecht kwam trok de vijand daarop naar Mataram terug. De Madoereesche legeraanvoerders

waren zeer teleurgesteld, daar zij hun lust tot strijden niet hadden kunnen bevredigen. Zij overlegden toen het leger in hinderlaag te leggen, opdat de vijand niets kwaads vermoedende landen zou, om dan des te gemakkelijker door de Madoereesche troepen naar hartelust te kunnen worden overvallen. Op die manier zou het met éénmaal afgeloopen zijn.

Bij den terugkeer der Mataramsche troepen gingen deze dadelijk met hun geschut aan wal, zonder te vermoeden dat de vijand in hinderlaag lag. Toen zij aan land gekomen waren ontstond er een verwoede strijd, waarin aan beide kanten vele dooden vielen. De lieden van Pamėkasan en van Songėnėp weken terug, alleen die van Sampang vielen verwoed aan, zoodat vele Mataramsche soldaten den dood vonden of gewond werden. Des avonds, toen Adipati Soedjonopoero zich aan eten en drinken te goed deed in de pasanggrahan, werd hij plots door de Sampangsche troepen overvallen. Bij dezen overval verloor de Adipati het leven. Toen zijn soldaten zagen dat hun aanvoerder dood was, hielden zij zich binnen een versterking, en den volgenden dag vertrok Pangeran Sėlarong naar Mataram om den toestand aan Soeltan Agoeng bloot te leggen.

Toen Soeltan Agoeng het voorgevallene vernomen had, beval hij een ander legerhoofd, Panėmbahan Djoeroekiting geheeten, Madoera te onderwerpen. Panėmbahan Djoeroekiting vertrok. Op Madoera gekomen, beval hij het leger zich nogmaals op te stellen. De Panėmbahan liet zich er drie maal in een draagstoel omheen dragen, daar hij al zeer oud was. Vervolgens beval hij het leger ten hemel te zien. Dit ziende werden de troepen van Sampang zeer kleinmoedig, en verzochten, zich aan den Panėmbahan te mogen onderwerpen. Na hun onderwerping werden hunne bezittingen door het Mataramsche leger buit gemaakt. Pangeran Mas vluchtte naar Gipi en overleed aldaar in het (Jav.) jaar 1542, na slechts vier jaar vorst te zijn geweest. Pangeran Balega werd naar Mataram ge-

voerd, maar, in de desa Djoerangdjero gekomen, werd hij gedood en daar ter plaatse begraven. Toemënggoeng Pamëkasan stierf in zijn eigen stad, terwijl de regent van Songënp zich door vlucht trachtte te redden, doch gegrepen werd en gedood.

Pangeran Tjakraningrat I. Raden Prasena, de zoon van Pangeran Tëngah van Arosbaja, welke door Pangeran Sontomërto van Sampang werd opgevoerd, werd door Panëmbahan Djoe-roekiting met een gevolg van 1000 Sampangers naar Mataram gebracht.

Toen zij te Mataram waren aangekomen, werd Raden Prasena voor Soeltan Agoeng gebracht. Zijne Majesteit zag hem en vatte een groote genegenheid voor hem op; hij verhief hem tot zoon, verleende hem den titel van Pangeran Tjakraningrat en maakte hem regent over geheel Madoera, terwijl hij hem wisselkleederen en 20.000 gulden in geld schonk, en het recht toekende den gouden pajoeng te voeren.

Daarna kreeg Pangeran Tjakraningrat verlof naar Sampang terug te keeren, en Pangeran Sontomërto kreeg van Z. M. den Soeltan de opdracht om terdege over Zijn neef te waken. Pangeran Tjakraningrat moest ieder jaar een hofreis naar Mataram maken. Geheel Madoera was hem onderworpen. Eindelijk nog trad Pangeran Tjakraningrat in het huwelijk met Ratoe Iboe, een nakomelinge der Soenans van Giri, en kreeg drie zoons, R. A. Atmodjonëgoro, R. Oendakan en R. Mërtopati. Van zijn bijvrouwen had hij negen kinderen, waaronder Raden Dëmang Malaja.

Pangeran Tjakraningrat vertoefde zelden te Sampang; bijna het geheele jaar door verbleef hij te Mataram, en herhaaldelijk kreeg hij het bevel andere landen te beoorlogen. Derhalve steeg hij voortdurend in aanzien bij den Soeltan.

Soeltan Agoeng sterft. Hamangkoerat bestijgt den troon. Soeltan Agoeng Hanjokrokoesoemo stierf en werd opgevolgd door zijn zoon Soeltan Hamangkoerat. De jongere broeder van

den Soeltan, Pangeran Ario of Pangeran Alit geheeten, werd belasterd, kwaad tegen den Soesoehoenan in het schild te voeren. Daarop voerde hij een leger naar den kraton om die aan te vallen. Toen hij op den aloen-aloen kwam, was daar juist Pangeran Tjakraningrat op den paseban. Pangeran Ario met zijn troepen ziende, was hij zeer verwonderd; hij trad op hem toe en hield zijn paard vast. Zachtjes probeerde hij hem te overreden, zijn plan op te geven, maar Pangeran Ario sloeg zijn raad in den wind, trok zijn kris, Setan kober geheeten, en stak naar Pangeran Tjakraningrat. Deze stierf op hetzelfde oogenblik, en werd opgevangen door zijn Sampangers. Raden Atmodjonëgoro, ziende dat zijn vader dood was, trok zijn kris en vocht met Pangeran Ario dat zij beiden stierven. De lijken van de drie verslagenen werden voor den Soesoehoenan gebracht, en men vertelde wat er was voorgevallen. Daarop werd Raden Oendakan tot den rang zijns vaders verheven onder den naam van Pangeran Tjakraningrat II. Dit gebeurde in het Javaansche jaar 1570.

Evenals zijn vader was Pangeran Tjakraningrat II meestentijds te Mataram; Madoera werd aan zijn eigen, het volk verdrukkende hoofden overgelaten.

De opstand van Troenodjojo. Raden Dëmang Malajo had een zoon, Raden Troenodjojo geheeten. Tijdens het verblijf van Pangeran Tjakraningrat te Mataram wist hij de Madoereezen aan zich te onderwerpen en beoorloogde vervolgens Soerabaja en Këdiri, om ook de Oostelijke stranddistricten ten slotte aan zich te onderwerpen. Daarop verhief hij zichzelf tot vorst van Këdiri, onder den naam van Panëmbahan Madoerëtno. Daarna beoorloogde hij Mataram, in die mate dat Soenan Hamangkoerat naar Tëgal moest verhuizen. Hij werd ziek, overleed en is aldaar ook begraven, zoodat hij Soenan Tëgalharoem wordt genoemd. Pangeran Adipati Anom Hamangkoenagoro ging eveneens naar Tëgal, en zond vandaar een gezant naar Batavia om aan de Compagnie hulp te verzoeken.

Pangeran Tjakraningrat II werd door Troenodjojo gevangen genomen en naar Lodaja in Kediri verbannen.

Soenan Hamangkoerat II. Nadat er hulp van de Compagnie was gekomen, besteeg Pangeran Adipati Anom den troon onder den naam van Soesoehoenan Hamangkoerat Senopati ingalogo Abdoerachman Sajidin Panatagomo. Het leger van Mataram bevocht daarop gezamenlijk met de troepen der Compagnie Troenodjojo in Kediri. Aldaar werd de opstand gesmoord, zoodat Troenodjojo zijn toevlucht moest zoeken op den Kloet. Pangeran Tjakraningrat werd van Lodaja door den Soesoehoenan teruggeroepen en wederom in het bezit van Madoera gesteld met de opdracht aan den gezamenlijken strijd tegen Troenodjojo mee te doen. Raden Troenodjojo werd op den Kloet gevangen genomen en ter dood gebracht. Z. M. de Soenan keerde daarop terug, maar niet naar Mataram. Hij stichtte een kraton te Kartasoera.

V. De landsgrooten tot aan de verheffing van Pangeran Tjakraningrat II

P. Tjakraningrat II, Pangeran Poegër en Toemëngoeng Djangrana. Na afloop van den bovenverhaalden krijg vroeg Pangeran Tjakraningrat II verlof om naar Madoera terug te keeren. Hij vertrok met zijn gevolg, maar ging niet regelrecht door naar Sampang, doch stichtte een kraton te Kotabaroe en noemde die Tondjoeng. Niet lang daarna vertrok hij wederom naar Mataram. Men kan wel zeggen dat hij het geheele jaar door te Mataram verbleef. Slechts uiterst zelden vertoefde hij te Madoera. Daar Z. M. de Soenan veel met hem op had en hem uitermate vertrouwde, werd hij met Toemëngoeng Djangrana van Soerabaja tot een zeer hooge positie verheven. Beiden stonden onder Pangeran Adipati Poegër, jongeren broeder des vorsten, maar Pangeran Tjakraningrat had bij alle zaken de regeling. Was er een landstreek te on-

derwerpen, dan voerden Pangeran Tjakraningrat en Toemëngoeng Djangrana die onderwerping uit. Deswege gaf Soenan Hamangkoerat, toen hij oud geworden was, aan den kroonprins den raad na zijn overlijden altijd met die drie hooge ambtenaren in vrede te leven, en hen niet te krenken.

Soenan Hamangkoerat Mas. Niet lang daarna overleed Soenan Hamangkoerat II. Pangeran Adipati Anom besteeg den troon onder den naam van Soenan Hamangkoerat Mas. Hij gaf van deze handeling niet eerst aan den Gouverneur-Generaal te Batavia kennis. Derhalve was de Compagnie zeer vertoornd, omdat deze handelwijze van Soenan Hamangkoerat Mas afweek van die zijns vaders, die met de toestemming der Compagnie den troon had bestegen. De Compagnie besloot dus een afstammeling van Mataram te zoeken dien zij geschikt oordeelde om de kraton te Kartasoera te bezitten. Deze taak werd overgelaten aan het inzicht van Ronggo Joedonëgoro te Semarang. Raden Ronggo beloofde dit met beleid te zullen verrichten.

Soenan Hamangkoerat Mas vergat geheel en al de opdracht zijns overleden vaders en krenkte de drie personen die de steun van het Mataramsche rijk moesten zijn: Pangeran Poegër werd in de gevangenis gezet, met Pangeran Tjakraningrat was Z. M., zoolang hij op de aloen-aloen was, in oneenigheid, en Toemëngoeng Djangrana was beleedigd omdat zijn land in tweeën was verdeeld.

Pangeran Poegër als Soenan Pakoeboewonogehuldigd. Pangeran Tjakraningrat overlegde toen met Toemëngoeng Djangrana om Pangeran Poegër tot vorst te verheffen. Juist kwam er een bode van Ronggo Joedonëgoro uit Semarang voor de beide grooten, om over dezelfde zaak te spreken. Pangeran Poegër vertrok daarop in het geheim naar Semarang. Pangeran Tjakraningrat vroeg verlof naar Madoera terug te mogen keeren ten einde graven te bezoeken. Toemëngoeng Djangrana kreeg van Z. M. de opdracht hem na te zetten, maar hij deed

dit niet, en ging regelrecht naar Soerabaja.

Toen Pangeran Poegër te Semarang gekomen was, zond Ronggo Joedonëgoro schielijk boden naar Batavia om hulptrouwen te vragen, en om verlof te verzoeken Pangeran Poegër tot vorst uit te roepen. In het begin was de Gouverneur-Generaal het met Ronggo Joedonëgoro niet eens, omdat Pangeran Poegër meermalen de Compagnie had gedwarsboomd, en men vermoedde dat het Pangeran Poegër was, die vroeger Kapitein Tack gedood had. Tot driemaal toe kwamen de boden onverrichterzake terug, maar ten slotte wist Ronggo Joedonëgoro's diplomatie de Compagnie tot andere inzichten te brengen, zoodat zij met Compagniestrouwen onder Admiraal Speelman terugkeerden.

Toen zij te Semarang kwamen, waren Pangeran Tjakraningrat en Toemëngoeng Djangrana daar al bijeen. Pangeran Poegër was zeer opgeruimd, omdat de Oostelijke stranddistricten zich reeds aan die beide legeroversten hadden onderworpen. De regenten daarvan waren ook reeds samengekomen, en ook de Hollandsche trouwen van de factorij te Semarang, onder bevel van kapitein Knol en admiraal Speelman, ten einde de inhuldiging des vorsten bij te wonen. Pangeran Adipati Poegër kwam daarop naar buiten uit de paseban, en Pangeran Tjakraningrat stelde zich voor hem, zeggende tot de regenten der stranddistricten: „Dezen dag wordt Pangeran Adipati Poegër krachtens eigen gezag vorst; hem ter zijde staat Pangeran Tjakraningrat, met toestemming van den Gouverneur-Generaal te Batavia, en hij neemt den titel van Kandjeng Soesoehoenan Pakoeboewono Senopati Ingologo Abdoerachman Sajidin Panatagomo aan, Heer over het geheele eiland Java.

Nadat de aanwezige regenten hunne instemming daarmede hadden betuigd, las Panëmbahan Woedjil het kratongebod, en de kapitein gaf den constabels snel opdracht de kanonnen eenige malen te doen afschieten. Pangeran Tjakraningrat betuigde zijn

dienstbaarheid met den voetkus, en zoodeden ook de andere regenten, terwijl admiraal Speelman en kapitein Knol den Soenangelukwenschten. Daarna sprak Z.M. tot de aanwezigen, en verklaarde Pangeran Tjakraningrat tot hoofd van alle regenten, onder den naam van Panëmbahan Tjakraningrat II. Toemëngoeng Djangrana werd kliwon van de regenten der stranddistricten, onder den titel van Adipati Djangrana en Ronggo Joedonëgoro kreeg den titel van Adipati Soeroadimënggolo en kreeg er 1000 desa's bij, zijn afstammelingen werden tot Pangerans verheven, en zijn zoon Raden Wongsotroeno tot Pangeran Adipati Anom. In datzelfde jaar, 1629, werd kapitein Knol tot Commissaris bevorderd.

Toen de gansche plechtigheid afgelopen was toog men gezamenlijk op weg om Kartasoera te beoorlogen. Soenan Hamangkoerat werd verslagen en vluchtte naar Ponorogo. Soenan Pakoeboewono trok den kraton binnen en werd aldus in zijn rijk bevestigd. Hij was een rechtvaardig vorst en het land bloeide zeer onder zijne regeering.

De oorlog met Soeropati.

Panëmbahan. Tjakraningrat en Adipati Djangrana kregen daarop last Pasoeroean ten onder te brengen, dat te dien tijde stond onder Toemëngoeng Wironëgoro (Soeropati), en wel met behulp der Compagnie. Deze krijg was zeer bloedig; van de Compagnie soldaten stierven er talloos velen, terwijl het leger van Adipati Djangrana bijna geen verliezen leed. Commissaris Knol koesterde het vermoeden, dat Adipati Djangrana op de hand van T. Wironëgoro was. Ten slotte sneuvelde deze in den strijd en werd opgevolgd door zijn zoon, die eveneens Wironëgoro heette, maar aan de zijde van de Compagnie was men daarvan nog niet op de hoogte. Commissaris Knol en Panëmbahan Tjakraningrat waren in een uiterst moeilijke positie, daar hunne trouwen zware verliezen geleden hadden. Dus verschansten zij zich, ten einde verdere hulp af te wachten. Nadat de versterkingen uit Batavia waren aangekomen begon de strijd

opnieuw. Pasoeroean werd overwonnen, en T. Wironëgoro stelde zich onder de bescherming van Soenan Hamangkoerat. Toen Pasoeroean was ingenomen, werd ook daar een Compagniessterkte gebouwd. Na afloop van den oorlog gingen Commissaris Knol, Panëmbahan Tjakraningrat en Adipati Djangrana elk naar zijn plaats terug.

Toen Panëmbahan Tjakraningrat te Kamal gekomen was, werd hij ziek en overleed aldaar. Vandaar dat men hem noemt Panëmbahan Sedeng Kamal (1630). Hij liet in totaal 29 zonen en dochteren na. Na zijn dood werden zijn zoon Toemëngoeng Soeroadiningrat en zijn kleinzoon R. T. Soerowinoto naar Kartasoera geroepen. R. T. Soeroadiningrat werd daar tot opvolger zijns vaders verheven onder den naam Pangeran Tjakraningrat III. R. T. Soerowinoto kreeg als gunstbewijs een derde van het eiland Madoera. Niet lang daarna werd hij echter tot regent van Grobogan verheven en kwam het eiland Madoera weer onder Pangeran Tjakraningrat III.

VI. Pangeran Tjakraningrat III (sedeng kapal)

De opstand van R. T. Soeroadiningrat, jongeren broer van P. Tjakraningrat III.

Een der schoonzonen van Pangeran Tjakraningrat III was de regent van Pamëkasan, R. A. Adikara geheeten. Vanwege een geschil tusschen man en vrouw keerde de prinses tot haar vader terug. R. A. Adikara verzocht haar weerom, doch Pangeran Tjakraningrat weigerde haar te laten gaan. Daarover was R. A. Adikara gegriefd, dus verzamelde hij zijn leger om Madoera te beoorlogen. Pangeran Tjakraningrat kwam zulks te weten en hij droeg een zijner jongere broers, R. T. Soerodiningrat, op, dien aanval af te weren, gezamenlijk met den Inmëntëri Djangkewoeh en een legermacht. Inmiddels verzocht Pangeran Tjakraningrat hulp bij de Baliërs, daar hij gehoord had dat Adipati Djangrana en zijn

zoon en opvolger door boden van Mataram vermoord waren, op beschuldiging van gemeene zaak gemaakt te hebben met Toemëngoeng Wironëgoro te Pasoeroean.

Daarna werd iemand, die op de hand van den Soenan was, tot regent van Soerabaja verheven. Tot den oorlog te Soerabaja werden bevolen Toemëngoeng Tjokrodjojo, Patih van Kartasoera, en de regenten der stranddistricten, met de Hollandsche Compagnie. Slechts Pangeran Tjakraningrat trok niet mee op, daar hij zijn binnenslandschen vijand had af te wachten.

Door een beschikking Gods kwam Toemëngoeng Soeroadiningrat terug van zijn plan om tegen zijn broeder in opstand te komen. Hij sprak met Djangkewoeh af zijn broeder bij Patih Tjokrodjojo en de Compagniesbevelhebbers te Soerabaja te belasteren, alsof Pangeran Tjakraningrat van plan was tegen den Soenan op te staan, en daarvoor reeds hulptroepen uit Bali had ontboden. Maar wanneer Patih Tjokrodjojo en de Compagniesbevelhebbers hun toestemming gaven, wilde hij zelf zijn ouderen broeder wel bestrijden. Men geloofde te Soerabaja dit lasterpraatje, en de lasteraar kreeg opdracht naar Madoera terug te gaan; intusschen zou de Compagnie een oorlogschip voor de Madoereesche havens laten kruisen, terwijl Patih Tjokrodjojo boden naar Songënëp en Pamëkasan zond, opdat men aldaar Toemëngoeng Soeroadiningrat zou bijstaan.

Toen die boden uit Soerabaja gearriveerd waren, was de Toemëngoeng zeer verheugd; hij beraadslaagde met de troepen te Pamëkasan om naar de stad Tondjoeng op te trekken. Toen de Madoereezen zagen dat de Toemëngoeng weer van gedachten veranderd was, veranderden zij ook weer en hingen hem aan, zoodat slechts 600 soldaten, Pangeran Tjakraningrats lijfwacht, hem trouw bleven. Maar de volgelingen van Raden Toemëngoeng Soeroadiningrat vermeerderden steeds in getal. Dit ziende werd Pangeran Tjakraningrat zeer bezorgd, en overwoog, zich onder de bescherming van Patih Tjokrodjojo en de Compag-

nie te Soerabaja te stellen. Hij verliet met vrouw en kinderen zijn kraton om zich op het Compagniesoorlogschip dat voor de Madoereesche havens kruiste, in veiligheid te brengen.

Dit vernam Raden Toemëngoeng Soerodiningrat. Hij zette den Pangeran na tot aan de landingsplaats. Toen Pangeran Tjakraningrat met vrouw en kinderen aan boord van het schip gekomen waren, werden zij door den kapitein met allen eerbied ontvangen. De kapitein vatte de hand van de Raden Ajoe en kustte die, als teeken van eerbied naar Hollandschen trant. Maar de Raden Ajoe verstond dit eerbiedswijs verkeerd, en meende dat de Hollander haar wilde beleedigen. Zij slaakte een kreet en riep om Pangeran Tjakraningrat.

Pangeran Tjakraningrat sterft aan boord van het schip. Toen Pangeran Tjakraningrat zijn vrouw hoorde schreeuwen, trok hij schielijk zijn kris en stak den kapitein dood. Toen zij zagen, dat de kapitein gedood was, vielen alle Hollanders op den Pangeran aan. De Pangeran en zijn zoons deden een woedenden aanval zoodat alle scheepsofficiëren stierven en alleen de matrozen overbleven. Zelf vonden zij ook bij dezen aanval den dood. Men sneed Pangeran Tjakraningrat den hals af en wierp zijn lijk in zee; zijn hoofd zond men naar Soerabaja. Dit geschiede in het Jav. jaar 1640. Derhalve heet Pangeran Tjakraningrat III „Pangeran sedeng kapal”.

VII. Pangeran Tjakraningrat IV (sedeng Kaap)

R. T. Soerodiningrat wordt Pangeran Tjakraningrat IV.

Nadat Pangeran Tjakraningrat aan boord van het Hollandsche schip was gegaan, trok R. T. Soerodiningrat diens kraton te Tondjoeng binnen. Patih Tjokrodjojo bracht een omstandig verslag van het gebeurde uit aan den Soenan. R. T. Soerodiningrat werd daarop naar Soerabaja ontboden, waar Patih Tjokrodjojo en de Compagniesbevelhebber ver-

dere orders aan den Soenan vroegen. Op bevel van den Soenan werd R. T. Soerodiningrat daarop tot hoofd van Madoera verheven, als opvolger van zijn broeder, en onder den titel van Pangeran Tjakraningrat IV. Hij was uitermate verheugd, dat dat hij aldus zijn doel bereikt had en aan het bestuur over Madoera gekomen was. Maar hij keerde niet naar Madoera terug, omdat hij dadelijk Patih Tjokrodjojo te Soerabaja ging bijstaan.

De Baliërs verwoesten Tondjoeng. Intusschen waren de door Pangeran Sedeng Kapal ontboden Balische hulp-troepen onder bevel van Dewa Ktoet ingetale van 1000 man op Madoera aangekomen. Toen zij bemerkten dat de stad verlaten was, daar de nieuwe heer nog te Soerabaja verbleef en de oude reeds was gestorven, verwoestten zij de stad Tondjoeng. Toen Pangeran Tjakraningrat IV dit vernam, deelde hij het aan Patih Tjokrodjojo mee en kreeg toen opdracht zich naar Madoera te begeven, hoewel hij liever te Soerabaja bleef, daar hij zich uit den strijd aldaar nog niet kon terugtrekken. Daarom besloot hij zijn broeder Raden Tjokronëgoro naar Madoera te zenden om de Baliërs te verjagen, met een leger van 1000 man.

Deopstand van Tjokronëgoro. Op Madoera gekomen, vocht R. Tjokronëgoro met onstuimigen moed, zoodat Dewa Ktoet verslagen werd. Maar Dewa Ktoet verzocht R. Tjokronëgoro, zich van het gezag op Madoera meester te maken. Toen Tjokronëgoro hierop inging, werd hij door de Baliërs als Pangeran Djimat tot hoofd van Madoera uitgeroepen. Bij het vernemen van deze tijding waren Patih Tjokrodjojo, de heer admiraal en Pangeran Tjakraningrat zeer vertoornd.

Juist te dien tijde was de oorlog met de nederlaag van Soerabaja geëindigd, en de regent was naar Djapan gevlucht. Pangeran Tjakraningrat keerde dus naar Madoera terug, om zijn land aan Tjokronëgoro te betwisten met behulp van Compagniestroepen. Zoodra hij op Madoera geland was begon de strijd. De Baliërs vielen da-

delijk de Compagniestroepen aan, doch er landden er steeds meer, met kanonnen en geweren, zoodat Dewa Ktoet genoopt was naar Tondjoeng te vluchten. Hij besteede daar zijn schip en zeilde naar Bali terug. Pangeran Djimat nam hij met zich mee, onder de belofte dat hij, zoodra hij zich voldoende krijgers zou hebben verschaft, Madoera weer zou aanvallen.

De troepen van de Compagnie keerden naar Soerabaja terug, Pangeran Tjakraningrat oefende en verbeterde zijn strijdkrachten en richtte een kraton op te Sëmbilangan, daar de kraton van Tondjoeng in 1640 door de Baliërs verwoest was. Daarop vertrok Pangeran Tjakraningrat wederom naar Soerabaja, daar de strijd met den regent die naar Djapan gevlucht was, nog niet was beslecht. Tot regent van Soerabaja werd verheven een bloedverwant van Pangeran Tjakraningrat, de regent van Grobogan, onder den titel van R. T. Soerowinoto.

De Kartasoerasche successieoorlog.

In het jaar 1640 stierf Soenan Pakoeboewono van Kartasoera. Met toestemming van de Compagnie werd hij opgevolgd door zijn zoon Pangeran Adipati Anom, eveneens onder den naam van Soenan Pakoeboewono. Een broeder van den overledene wilde hem den troon betwisten, maar zijn toeleg mislukte, daar de Compagnie waakte over Kartasoera en zijn vorst, en een aanzienlijke sterkte aan troepen uit Soerabaja liet komen, n.l. Patih Tjokrodjojo met zijn soldaten, en nog andere regenten. Soerabaja bleef slechts bewaakt door een afdeeling onder een kapitein en den regent van Soerabaja met zijn troepen.

Toen Patih Tjokrodjojo te Kartasoera gekomen was, werd hij door den Soenan in de gevangenis gezet, omdat men vermoedde dat de Patih in deze onlusten de hand had. De Compagniestroepen onder bevel van Admiraal Brinkman en de regenten der stranddistricten bevochten den rebelschen broeder des Soenans, zoodat hij onderdrukt werd zonder dat hij zijn doel be-

reikte. Daarna wendde Admiraal Brinkman zich tot den Soenan om genade voor Patih Tjokrodjojo, opdat hij uit de gevangenschap zou worden vrijgelaten. Dit verzoek werd ingewilligd en de Admiraal vertrok naar Semarang om den Patih in vrijheid te stellen, daar hij groote genegenheid voor hem voelde.

Na zijn invrijheidstelling werd hij door den admiraal meegenomen naar het hof te Kartasoera. De Soenan ontving hem welwillend en verhief hem weder tot Patih onder den titel van Adipati Danoerëdjo. Toen Adipati Danoerëdjo te Kartasoera verbleef, kwamen de opstandelingen, die gevlucht waren, weder terug naar Kartasoera, d.w.z. zij die van de partij van den broeder van den Soenan waren, die hem den troon betwisten wilde. Een dier Pangerans, die zichzelf tot vorst wilde verheffen, werd ziek en stierf.

De opstand werd onderdrukt en velen verbannen. Een Pangeran nog wierp zichzelf als pretendent op onder den naam van Panëmbahan Heroetjokro, maar hij liet zich door de Compagnie bepraten, onderwierp zich, en werd verbannen. De regent van Soerabaja, Adipati Djojopoespito, stierf te Djapan, terwijl zijn broeders Soerengrono en Djoko Tangkëpan beiden door de Compagnie tot onderwerping werden gebracht en naar Ceylon werden verbannen, evenzoo 2 zoons van Adipati Soeropati uit Pasoe-roean, Wironëgoro en Soerodilogo geheeten.

Pangeran Djimat, de broeder van Pangeran Tjakraningrat, die door Dewa Ktoet naar Bali was meegenomen, keerde naar Java terug, en sloot zich aan bij Panëmbahan Poerbojo, maar hij werd ten slotte te Kartasoera gevangen genomen en stierf aldaar in gevangenschap.

Pangeran Adipati Mataram, broeder van den overleden Soenan Pakoeboewono, werd naar Djapara verbannen met zijn geheele familie. Soenan Hamangkoerat werd naar Ceylon verbannen met zijn afstammelingen. Vele Javaansche rijkssieraden, die poesaka waren, werden destijds naar Ceylon gebracht.

De rust in Kartasoera hersteld. Dood van Soenan Pakoeboewono. P. Tjakraningrat wordt schoonzoon van den Soenan. Eindelijk was de rust in Kartasoera hersteld en leefden de regenten in vrede. In het jaar 1650 stierf Soenan Pakoeboewono en werd opgevolgd door zijn zoon, die eveneens den naam van Pakoeboewono aannam. Hij nam zich vele regenten tot schoonzoon, waaronder ook Pangeran Tjakraningrat, die huwde met Ratoe Ajoenan, bloedverwante des Soenans. De kinderen uit dit huwelijk waren:

R. T. Soeroadiningrat; R. T. Soerjodiningrat; Ratoe Soegih; Ratoe Anom; Ratoe Mas; Ratoe Langser; Raden Mas.

De kinderen uit hijvrouwen waren: R. T. Ronodiningrat; R. T. Wiroadiningrat; R. Awi.

R. T. Soeroadiningrat werd door de gunst des Soenans tot regent van Sêdajoe verheven.

P. Tjakraningrat verstootte echter zijn vrouw Ratoe Ajoenan, welke daarop naar Kartasoera terugkeerde met een harer kinderen, Ratoe Mas. Ten gevolge van haar verblijf in Kartasoera wilde daarop P. Tjakraningrat niet meer zijn hofreis maken, alhoewel zijn zoon, R. T. Soeroadiningrat, herhaaldelijk aan het hof verscheen.

De zonen van Soenan Hamangkoerat naar Java terug. Soenan Hamangkoerat, die naar Ceylon was verbannen, stierf aldaar, drie zonen achterlatende, te weten P. Mangkoenëgoro, P. Mangkoeningrat en Raden Djojokoesoemo. Bij hunne terugkomst te Kartasoera boden zij de Javaansche rijksieraden, die naar Ceylon waren meegenomen, aan den vorst aan. De Soenan was daarover zeer verheugd. P. Mangkoenëgoro kreeg den naam P. Wironenggolo en zou in den staatsdienst worden opgenomen, doch hij bleef liever ambteloos, Z. M. nam hiermede eveneens genoegen, en schonk hem landbezit. P. Mankoeningrat werd P. Diposono genoemd. Dit alles geschiedde in het jaar 1661.

Het Chineezenoproer. Na den grooten Chineezenmoord te Batavia overstroonden de uit Batavia gevluchte Chineezen Kartasoera, zoodat de Soenan naar Ponorogo verhuisde, onder geleide van 12 Hollandsche soldaten onder kapitein Hoogendorp. De Chineezen riepen daarop een kleinzoon van Soenan Hamangkoerat III, die naar Ceylon was verbannen, een zoon van P. Disonto, R. M. Garëndi geheeten, tot Vorst uit onder den naam van Soenan Hamangkoerat V. De Chineesche aanvoerder, die hem tot vorst aanstelde, heette Kapitein Pandjang. R. T. Mërtopoero, regent van Grobogan, en Adipati Mangoen Oneng, regent van Pati, werden tot Patih te Kartasoera verheven.

De te Ponorogo verblijvende Soenan beval daarop kapitein Hoogendorp een brief te gaan overhandigen aan den Gezaghebber te Soerabaja, den Commissaris te Semarang en den Gouverneur-Generaal te Batavia, ten einde de hulp der Compagnie in te roepen om de Chineezen te verjagen, die thans in Kartasoera de macht in handen hadden, met de belofte dat, wanneer zij verjaagd waren en Z. M. weder te Kartasoera kon troonen, hij de Noordelijke stranddistricten aan de Compagnie zou overlaten.

De Compagnie riep de hulp in van P. Tjakraningrat te Madoera om de oproerige Chineezen te verdrijven. P. Tjakraningrat ging hierop in, maar verzocht dat al het land aan deze zijde van de Lawoe onder zijn bewind zou worden gebracht. De Compagnie verklaarde zich hiertoe bereid.

P. Tjakraningrat vertrok daarop met zijn troepen, de helft ging over land naar Ponorogo, onder bevel van Djojosoediro en Sironmënggolo, de andere helft rukte op naar Semarang onder aanvoering van Wangsengsari. Te Ponorogo aangekomen maakten Djojosoediro en Sironmënggolo hunne opwachting bij den Soenan, die hun bevel Kartasoera aan te vallen. Zulks geschiedde, en Soenan Hamangkoerat en de Chineezen vluchtten naar Kedoe, terwijl de Madoereezen de stad plunderden. Daarna

wilde Soenan Pakoeboewono weer bezit nemen van zijn kraton, doch de Madoereesche krijgsoverste liet dit niet toe, en maande den vorst gevolg te geven aan de afspraak. Intusschen arriveerde de Commissaris uit Semarang en beval de Madoereesche troepen terug te keeren naar hun land, waarop de Soenan bezit nam van zijn kraton.

Soenan Hamangkoerat onderwierp Kedoe en Bagelen, en verzamelde strijdkrachten om Kartasoera opnieuw aan te vallen. De vereenigde legers van Kartasoera en de Compagnie weerstonden hem met alle macht, en ten slotte werd de vijand vernietigd. Soenan Hamangkoerat vluchtte naar Kediri, en vandaar naar Soerabaja, en de Chineezers naar Balambangan.

P. Tjakraningrat tegen de Compagnie.

Pangeran Tjakraningrat beval zijn zoons R.T. Soerodiningrat en R.T. Ronodiningrat te Batavia hun opwachting te gaan maken en op de nakoming van de afspraak aan te dringen. Daar zij zeer lang te Batavia bleven zonder dat hun missie enig resultaat had, riep hij hen naar Madoera terug. Bij hun terugkeer te Madoera bracht P. Tjakraningrat troepen bijeen om Soengënp en Grësik te gaan bestrijden. De troepen tegen Songënp stonden onder R. T. Soerodiningrat en die tegen Grësik onder een Mëntëri, Mas Djiworono geheeten. Te Grësik gekomen, bevond Mas Djiworono dat dit reeds aan Kartasoera onderworpen was. R. T. Soerodiningrat onderwierp Songënp; de Pangeran van Songënp vluchtte naar Soerabaja. Daarna keerde R. T. Soerodiningrat terug, na te Songënp een ambtenaar voor het bestuur te hebben aangesteld. Deze gemachtigde werd door de menschen van Songënp vermoord. Een zekere Tirtonëgoro van Songënp onderwierp zich daarop der Compagnie te Soerabaja, en zoo konden de Compagniestroepen zich te Songënp samentrekken om Madoera het geleden kwaad te vergelden.

Toen de tijding werd vernomen dat de Compagnie Madoera ging beoorloggen, werd

het halve Madoereesche leger, dat te Grësik was, teruggeroepen om den aanval van de Compagnie vanuit Songënp af te slaan, en Pangeran Tjakraningrat beval zijn zoon R. T. Wirodiningrat een brief om hulp aan het Engelsche Gouvernement te gaan brengen. Geruimen tijd wachtte de Pangeran de terugkomst van dezen gezant af, doch hij kwam niet en intusschen viel de Compagnie Grësik reeds aan. De Madoereesche troepen werden verslagen en hun aanvoerder Mas Djiworono stierf in den strijd. De regent van Grësik werd in zijn ambt hersteld met hulp der Compagnie.

De Madoereesche aanvoerders, die den aanval van de Compagnie uit Songënp moesten opvangen, waren R. T. Ronodiningrat, en drie Mëntëri's, geheeten R. Djojopraneo, R. Wangsengsari en R. Djosoediro. Toen zij de Compagniestroepen tegenover zich gekregen hadden, waren de Madoereesche hulptroepen der Compagnie, lieden van Songënp en de barisans van Pamëkasan, onder aanvoering van Pangeran Tjokronëgoro en Arjo Adikoro in de desa Njamplong (Sampang). De Madoereezers vielen aan en er ontstond een hevige strijd. De Compagniestroepen verloren den strijd, de Hollanders weken terug naar de schepen, door de Madoereezers achtervolgd tot op het strand, terwijl de Songënpesche en Pamëkasansche hulptroepen stand hielden om in de desa Tjerek en in de desa Panagghoean (Pamëkasan) een versterking op te werpen. Evenzoo maakte het leger van P. Tjakraningrat een versterking in de desa Batoehësi (Sampang).

De overwonnen Compagniesaanvoerder keerde naar Batavia terug en werd door anderen vervangen, een Admiraal en een Majoor, R. van der Pol, en het leger werd aanzienlijk versterkt. Daarop werd de Compagniesmacht samengetrokken in de bantengs van Songënp en Pamëkasan. R. T. Ronodiningrat werd door de drie andere aanvoerders verzocht zich van den vijand verre te houden, daar zij hunne verkleefdheid aan Pangeran Tjakraningrat wilden

toonen. De strijd begon. R. T. Ronodiningrat week terug, R. Wangsengsari bewaakte de achterhoede, R. Djojoprimeo en R. Djojosoediro vielen de barisans van Songěņp en van Pamėkasan aan tot de desa Dhoewara, op de grens van Songěņp en Pamėkasan, toe. Nu was er een Madoerees, met name R. Apel of Raden Poerwokoesoemo, die zich in dienst van den regent van Songěņp had gesteld, daar hij tijdens zijn verblijf op Madoera herhaaldelijk door R. Djojoprimeo was beleedigd. Te Songěņp was hij mantri en officier geworden.

Toen R. Poerwokoesoemo gezien had, dat R. Djojoprimeo en R. Djojosoediro zeer vermoeid geworden waren van den aanval, keerde hij met zijn troepen om en deed fluks een heftigen aanval, zoodat de twee Madoereesche voorvechters zich niet konden roeren. Daarop werden zij gedood; men sneed hun den hals af en bood hunne hoofden den Pangeran van Songěņp aan. De Compagnie zette de Madoereesche troepen achterna.

R. Wangsengsari hield zich gereed in de versterking Klampes (Balega). De troepen van de Compagnie, van Songěņp en van Pamėkasan kwamen daarheen en zetten direct den strijd voort, zoodat het Madoereesche leger verslagen werd en op de vlucht gedreven; het restant vereenigde zich met de troepen van R. T. Ronodiningrat. Toen de zon was ondergegaan, staakte men den strijd. Wangsengsari was gesneuveld. R. T. Ronodiningrat boodschapte aan P. Tjakraningrat dat de aanvoerders R. Djojoprimeo, R. Djojosoediro en R. Wangsengsari in den strijd gesneuveld waren.

Toen P. Tjakraningrat deze tijding vernomen had, zond hij met spoed zijn zoon R. T. Soerodiningrat, regent van Sėdajoe, naar de Compagnie te Batavia om hulp te vragen, opdat Madoera niet in de handen van anderen zou vallen. De regent van Sėdajoe nam den last zijns vaders op zich, en beval den commandant van het schip dat te Tandjong Pangka lag, een brief aan den Gezaghebber te Soerabaja te overhandigen.

Juist toen de Madoereesche troepen zich tegenover den vijand aan het stellen waren, vernamen zij dat de regent van Sėdajoe zich aan de Compagnie had onderworpen. Derhalve trokken zij zich snel terug en berichtten aan P. Tjakraningrat dat de Madoereesche troepen niet langer in het veld gebracht konden worden, daar de regent van Sėdajoe zich reeds aan de Compagnie had overgegeven. P. Tjakraningrat vluchtte daarop uit Sėmbilangan en scheepte zich in om een schuilplaats te zoeken in Bandjermasin. Hij nam met zich mee vier zonen en dochters, n.l. R. T. Soerodiningrat, R. T. Ronodiningrat, R. A. Roman alias Ratoe Soegih, en R. A. Dėmis alias Ratoe Anom.

De Compagnie beval P. Tjakraningrat aan te houden; hij werd in Bandjermasin gevat en naar Batavia gebracht. Aldaar aangekomen werd hij naar de Kaap overgebracht, terwijl twee van zijn zoons naar Ceylon verbannen werden. De twee dochters bleven te Bandjermasin en huwden met leden van het vorstengeslacht aldaar, de oudste met den Soeltan, de jongste met diens jongeren broeder. In totaal was Pangeran Tjakraningrat IV 29 jaren op Madoera aan het bewind geweest, tot het jaar 1669 toe.

VIII. Panembahan Adipati Tjakraningrat V

De regent van Sėdajoe wordt heer van Madoera. Na de vlucht van P. Tjakraningrat IV verhieft de Compagnie den regent van Sėdajoe, R. T. Soerodiningrat, tot regent van Madoera onder den naam van R. A. Sėtjoadingrat, in het jaar 1669. Tot regent van Sėdajoe werd verheven een familielid van den regent van Grėsik, R. T. Djojodirėdjo, eveneens met behulp van de Compagnie.

Toen R. Adipati Sėtjoadingrat eenigen tijd het bestuur over Madoera gevoerd had, werd hij door de Compagnie begiftigd met den titel Pangeran Adipati Sėtjoadingrat

I. Hij stichtte de stad Bangkalan in het jaar 1681. P. A. Sětjoadingrat had 25 kinderen, 18 zonen en 7 dochters, waaronder 4 zonen uit een hoofdvrouw, n.l.: R. Djamali, geheeten R. T. Soerodiningrat, welke stierf met achterlating van een zeven maanden zwangere bijvrouw; R. Tawangaloen, welke zijn oudsten broeder in zijn titel opvolgde, en een zoon was van Ratoe Madoerětna; R. Sěntoro, met zijn titelnaam geheeten R. T. Notodiningrat, zoon van Ratoe Adipati; R. Angkoro, alias R. T. Djodjodiningrat, zoon van Ratoe Elor.

Zoolang P. A. Sětjoadingrat over Madoera regeerde, was er te Bangkalan geen onrust meer; het land had vrede. Derhalve genoot hij zeer de gunst en het vertrouwen der Compagnie.

Het stoffelijk overschot van P. Tjakraningrat naar Madoera gebracht.

Toen P. A. Sětjoadingrat vernam dat zijn vader aan de Kaap overleden was, verzocht hij aan de Compagnie zijn lijk naar Madoera te mogen overbrengen. De Compagnie stond dit verzoek toe, en toen het stoffelijk overschot op Madoera was aangekomen, werd het te Airmata begraven, op Vrijdag 3 Rabi'oel Achir van het jaar 1678.

Daarna keerden de zusters van P. A. Sětjoadingrat, van hare echtgenooten gescheiden, uit Bandjermasin naar Madoera terug. Zij werden uitgehuwelijkt aan hofgrooten, Ratoe Soegih aan R. P. Wirodiningrat en Ratoe Anom aan R. A. Soerodilogo te Sědajoe, welke tot zoon had R. A. Soerodiningrat, wiens afstammelingen daar van geslacht op geslacht zijn blijven wonen tot op den huidigen dag.

R. T. Soerjodiningrat, die naar Ceylon verbannen was, stierf aldaar. R. T. Ronodiningrat verzocht de Compagnie terug te mogen keeren naar Madoera, hetwelk werd toegestaan.

Opstand te Soerabaja. Sědajoe teruggegeven aan P. Sětjoadingrat.

R. T. Sětjoněgoro geraakte in vijandschap met de Compagnie, en deze verzocht P. Adipati Sětjoadingrat Soerabaja te bestrijden en te onderwerpen. Hij nam dit aan onder voorwaarde dat zijn zoon aldaar regent zou worden. Toen de Compagnie dat had beloofd, beval hij den Patih Mas Arjo Montjoněgoro naar Soerabaja op te rukken via Grěsik. In dien strijd werd de strijdmacht van Soerabaja verslagen en op de vlucht gedreven, terwijl Toeměngoeng Sětjoněgoro het binnenland in vluchtte. Na het bedwingen van Soerabaja maande de Pangeran om het vervullen der belofte; de Compagnie gaf daarop Sědajoe in plaats van Soerabaja. De regent van Sědajoe werd van zijn ambt ontheven en keerde naar Grěsik terug, en de Patih van Soerabaja, onder den titel van R. T. Tjon-droněgoro, en een ander onder den titel van R. T. Djodjodirono werden tot regenten van Soerabaja verheven. Sedert dien tijd stond Madoera niet meer onder Kartasoera, maar onder de opperhoogheid van de Compagnie.

P. A. Sětjoadingrat wordt verheven tot Paněmbahan.

Eens, toen P. A. Sětjoadingrat I met de regenten der stranddistricten te Batavia zijn opwachting maakte, werd hij door den Gouverneur-Generaal met den titel van Paněmbahan Adipati Tjakraningrat V begiftigd, en tot hoofd van alle regenten der stranddistricten aangesteld.

Na 26 jaren op Madoera aan het bewind te zijn geweest, stierf hij in het jaar 1695 en werd te Airmata begraven. Zijn kleinzoon volgde hem op.

IX. Paněmbahan Adipati Tjakraningrat VI

R. T. Mangkoediningrat volgt zijn grootvader op.

Reeds werd verhaald dat de oudste zoon van P. A. Tjakraningrat V stierf met achterlating van een zeven maanden zwangere bijvrouw. Toen dit kind geboren werd, genoot het uitnemende verzorging; bij zijn volwassen worden kreeg het van zijn groot-

vader den titel R. T. Mangkoediningrat. Bij het overlijden van den grootvader was diens tweede zoon, welke zijn vader in zijn waardigheid zou moeten opvolgen, zwaar ziek, en wilde derhalve niet voor de opvolging in aanmerking komen. Dus was er niemand die daarvoor geschikt was dan alleen R. T. Mangkoediningrat. Aldus geschiedde het dat deze zijn grootvader opvolgde in diens waardigheid en wel onder den titel van Pangeran Adipati Sëtjoadingrat II, in het jaar 1695. Te dien tijde was er op Java geen oorlog, en vonden dus de Madoereesche barisans geen werk dat hen paste.

Eens, toen P. A. Sëtjoadingrat II met de regenten der Oostelijke stranddistricten zijn opwachting maakte te Batavia, verkreeg hij van den G. G. den titel van Panëmbahan Adipati Tjakraningrat VI.

In het jaar 1705 stierf P. A. Tjakraningrat VI, ook genoemd Panëmbahan Tëngah, en werd opgevolgd door zijn oom den regent van Sëdajoe, R. T. Soerodiningrat, onder den titel van Pangeran Adipati Tjakraningrat VII. R. P. Dewokoesoemo, zoon van P. Tjakraningrat V, volgde hem op als regent van Sëdajoe onder den titel R. T. Soerodiningrat.

X. Soeltan Tjakraningrat I

Pangeran Adipati Tjakraningrat VII had 4 zoons en 9 dochters. Van de zoons zijn te vermelden: R. Tajib, met zijn titel geheeten R. A. Soemodiningrat; R. Abdoel Kadiroen, alias R. T. Mangkoeadingrat; en R. Palgoeno, alias R. Adipati Prawirodiningrat.

Van de negen dochters stierven er drie toen zij nog niet volwassen waren.

Eens maakte Pangeran Tjakraningrat VII zijn opwachting te Semarang, bij den Raad van Indië Van Overstraten, aangezien deze tot G. G. benoemd was en naar Batavia zou vertrekken. Bij dit onderhoud verzocht deze dat R. T. Mangkoediningrat, die niet was meegekomen naar Semarang, spoedig te Batavia zou komen.

Op Madoera teruggekeerd, gaf de Pangeran aan R. T. Mangkoediningrat niet lang daarna de opdracht met 500 Madoereesche soldaten en officieren zich naar Batavia te begeven ten einde de sterkten van Batavia te bewaken. Op Batavia aangekomen, verkreeg hij onderdak op Pasar Sënen, dicht bij den paleistuin van den G. G. Iederen dag kreeg men de tafel aangericht in het huis van den ritmeester, en des Zondag- en des Woensdagavonds verzamelde men zich in het paleis van den G. G. Zoolang R. T. Mangkoediningrat te Batavia verbleef, droeg hij de kolonelsuniform.

Na een maand te Batavia vertoefd te hebben verzocht hij naar Madoera te mogen terugkeeren. De G. G. stond dit toe, en zijn bagage werd in een prauw geladen, aangezien hij den volgenden morgen reeds wilde vertrekken. Den volgenden morgen vertrok R. T. Mangkoediningrat naar de haven, maar daar werd hij vastgehouden, en men verzocht hem naar de stad te willen terugkeeren, omdat er te twaalf uur een Engelsch oorlogsschip voor de haven van Batavia zou aankomen. R. T. Mangkoediningrat gehoorzaamde dit bevel en verzamelde zijn soldaten om naar de stad terug te keeren. Aldaar aangekomen werden zij in de versterkingen ondergebracht. De G. G. en de verdere aurotiteiten waren op Kota Intan ('t kasteel) bijeengekomen.

De Engelsche oorlog.

Om twaalf uur was het Engelsche schip voor de haven; R. T. Mangkoediningrat boodschapte dit snel aan den G. G. en inspecteerde de Madoereesche soldaten, die de sterkte Pakapoeran bewaakten.

Toen de soldaten den Raden Toemëngoeng gezien hadden, werden zij zeer opgeruimd en vol goeden moed, van plan hun dapperheid eens te laten zien aan de Hollanders.

Terzelfder tijd werden alle prauwen, die in de haven lagen, in brand gestoken, ook het schip van den Raden Toemëngoeng en al zijn bagage verbrandde bij die gelegenheid. Wie dien brand veroorzaakt had, bleef onbekend. De Compagnie vergoedde den R.

Toemëngoeng het geleden verlies. Daarop ontbrandde de strijd tusschen de Hollanders en de Engelschen. De Madoereesche soldaten waren te Tjilitjing. Na een kort gevecht scheepten de Engelschen zich weer in en bleven met hun schip zoowat twee maanden voor den havenmond. Vervolgens gingen zij heen, na het eiland Onrust verwoest te hebben.

De trouw van R. Toemëngoeng Mangkoediningrat was nu der Compagnie voldoende gebleken, en dus werd het verzoek van P. A. Tjakraningrat VII ingewilligd en R. T. Mangkoediningrat te Kota Intan in het jaar 1727 tot Pangeran verheven. Nog zoowat drie maanden daarna vertoefde de Pangeran te Batavia, en vervolgens kreeg hij verlof naar Madoera terug te keeren, over land.

Pangeran Mangkoediningrat tot Pangeran Adipati Sëtjoadingrat III verheven. Drie jaar later kreeg hij van zijn vader wederom last, in Semarang bij een Raad van Indië zijn opwachting te gaan maken. Niet lang daarna keerde hij echter weer naar Madoera terug. Kort daarop werd de Edeleer te Semarang door een ander vervangen en kreeg Pangeran Mangkoediningrat nogmaals van zijn vader den last zich naar Semarang te begeven en zijn opwachting bij den nieuwen Edeleer te maken. Bij deze gelegenheid kreeg hij als gunstbewijs den titel Pangeran Adipati Sëtjoadingrat III, en werd hij tot vervanger van zijn vader in al diens functies aangesteld, van wege den hoogen leeftijd dien deze reeds had bereikt. Daarna keerde hij naar Madoera terug. Bij zijn terugkomst aldaar werd door den Gezaghebber te Soerabaja deze verheffing bekrachtigd en aldus uitgelegd, dat hij kroonprins van Madoera was geworden. Dit geschiedde in het jaar 1730. Zijn jongere broeder, R. Adipati Prawiroadiningrat, volgde hem op in zijn rang van Luitenant-Kolonel.

R.A. Prawiroadiningrat wordt beëdigd met Pamëkasan.

Eenigen tijd daarna werd R. Adipati Pra-

wiroadiningrat door zijn vader naar Batavia gezonden om bij den G. G. zijn opwachting te maken, en met de autoriteiten kennis te maken. Hij bleef echter slechts 11 dagen te Batavia, en kreeg toen verlof terug te keeren. De G.G. had hem beloofd, dat hij, zoodra er een regentsplaats in een der stranddistricten open zou komen, daarvoor in aanmerking zou komen. En op Madoera terug, verkreeg hij den titel Raden Toemëngoeng Mangkoediningrat.

Ten langen leste stierf de regent van Pamëkasan, R.T. Tjakraningrat, familie van den Panëmbahan van Madoera, zonder manlijk oir na te laten. De Panëmbahan vroeg daarom aan de Compagnie R. T. Mangkoediningrat tot regent van Pamëkasan te verheffen, hetwelk werd toegestaan. Hij behield zijn zelfden titel, maar werd naderhand verheven tot Panëmbahan Mangkoeadingrat.

De opstand te Tjirëbon. Een zekere Bagoes Idoem, een man wien men groote bovennatuurlijke gaven toedichtte, verzette zich tegen de Compagnie. Deze kon hem niet vatten noch bedwingen, en verzocht daarom de hulp van den Panëmbahan van Madoera, welke aan zijn zoon Pangeran Adipati Sëtjoadingrat last gaf met Madoereesche hulptroepen de Compagnie in Tjirëbon te gaan bijstaan. Op Donderdag den achtsten van Djoemadilawwal van het jaar 1733 vertrok de Pangeran Adipati naar Tjirëbon, en aldaar aangekomen, gaf hij zijn troepen last zich op te stellen. Toen zagen de menschen van Tjirëbon en Bagoes Idoem dat de Pangeran Adipati van Madoera een leger van duizenden had meegebracht, zoodat Bagoes Idoem kleinmoedig werd en met zijn aanhangers overlegde zich aan de Compagnie over te geven alvorens de strijd begon.

Bagoes Idoem vervoege zich daarom bij den Pangeran Adipati, smeekte om vergiffenis voor al zijn overtredingen, en gaf zich aan den Pangeran Adipati over, opdat de Madoereesche troepen zich maar snel uit Tjirëbon zouden terugtrekken, daar de menschen van Tjirëbon doodsbenuwd wa-

ren bij het zien der Madoereesche legerscharen. De Pangeran Adipati bracht dit der Compagnie over, en de Compagniesofficiëren waren uiterst verwonderd het te hooren. Elk der legers ging daarop naar zijn streek terug. De G.G. te Batavia had ook reeds de groote verdiensten van den Pangeran Adipati vernomen, en schonk hem een kris welke met juweelen was ingelegd, prachtig om te zien en van hooge waarde, als blijk van zijne verdiensten.

De edelen van Madoera krijgen titels. Eenigen tijd daarna kwam de Gouverneur-Generaal H. W. Daendels op Madoera. De Paněmbahan werd verheven tot Wědono van alle regenten der Oostelijke stranddistricten en verkreeg den titel van Soeltan Abdoel Tjakraningrat I. P. Adipati Sětjoadingrat werd tot Kolonel bevorderd en verkreeg bezoldiging van de Compagnie, de regent van Paměkasan werd tot Luitenant-Kolonel bevorderd onder den titel van Pangeran Adipati Mangkoeadingrat. Ook vele regenten der stranddistricten werden met titels begiftigd.

P. A. Sětjoadingrat, de Kolonel, R. Adipati Mangkoeadingrat, de Luitenant-Kolonel, met hunne soldaten hielden te Dinojo (Soerabaja) de wacht, en de Madoereesche grooten, R. P. Poerwoadikoesoemo, kapitein, R. Notokoesomo, R. P. Singosari, secretaris, welke later den titel van R. Adipati Koesoemoadiningrat zou verkrijgen, genoten allen het vertrouwen van den G.G. Janssen. De naam van den Pangeran Adipati werd beroemd over geheel Java, zoodat vele regenten van den Oosthoek hem hunne zonen toevertrouwden. Volgaarne nam de Pangeran Adipati hen onder zijn hoede, en verzocht uit naam zijns vaders, den Soeltan van Madoera, aan den G. G. hen tot officier aan te stellen, hetwelk de Compagnie goedkeurde.

Soeltan Abdoel Tjakraningrat sterft.

Niet lang daarna werd den Pangeran Adipati verzocht naar Batavia te komen, daar er een vijandelijke overval der Engelschen dreigde. De Pangeran ging naar Madoera

om zijn vader verlof daartoe te vragen, doch de Soeltan stond hem niet toe te vertrekken, daar hij zelf reeds op zoo hoogen leeftijd was gekomen en daarom niet wilde dat zijn zoon Madoera ging verlaten. Dus ging de Pangeran Adipati niet naar Batavia.

Op Vrijdag 24 Sja'ban van het jaar 1738 werd Madoera door de Engelschen veroverd. Gouverneur-Generaal der Engelschen was Sir Thomas S. Raffles. Deze was van alles wat Pangeran Adipati Sětjoadingrat III gedaan had, op de hoogte.

Soeltan Abdoel Tjakraningrat I stierf in het jaar 1743 en werd begraven te Airmata.

XI. Soeltan Tjakraningrat II

Java en Madoera wederom onder Nederlandsch bestuur. Soeltan Tjakraningrat I werd opgevolgd door zijn zoon P. A. Sětjoadingrat III onder den titel van Soeltan Tjakraningrat II, terwijl de Pangeran Adipati in zijn waardigheid werd vervangen door diens zoon bij Ratoe Ajoenan, R. Joesoep, met zijn titel geheeten P. A. Sětjoadingrat IV.

Op Maandag 9 Sjawwal van het jaar 1743 werd de Hollandsche vlag wederom geschen op Java en Madoera, daar deze eilanden door het Engelsche Gouvernement wederom aan het Hollandsche gezag waren overgegeven.

De zonen van Soeltan Tjakraningrat II.

Soeltan Tjakraningrat II had twee vrouwen, Ratoe Ajoenan en Ratoe Moeda, en verscheidene bijvrouwen. In totaal had hij 46 kinderen. Een der dochter van Ratoe Ajoenan werd de gemalin van Soenan Pakoeboewono VII van Soerakarta, n.l. R. A. Saridja, welke Kangdjěng Ratoe Pakoeboewono werd.

Toen Soeltan Tjakraningrat II aan het bewind gekomen was werden al zijn zoons tot den rang van Pangeran verheven, en al zijn schoonzons tot Toeměnggoeng of Ario. Ook zijn secretaris, R. P. Singosari, werd in rang verhoogd en kreeg den titel

van R. Ario Mojokoesoemo. De Soeltan was zeer bevriend met en genoot ten eerste het vertrouwen van den G.G., en al wat hij verzocht werd toegestaan.

De Patih van Madoera, R. Adipati Poerwonëgoro, werd door den toorn des vorsten getroffen, veroordeeld en naar Semarang verbannen, alwaar hij stierf. In zijn plaats werd aangesteld R. A. Mojokoesoemo, onder den titel van R. Adipati Koesoemoadiningrat, Rijksbestuurder van Madoera.

Tijdens het bewind van den G.G. Van Der Capellen ontving Soeltan Tjakraningrat II schriftelijk het verzoek van de Regeering, hulptroepen te leveren voor den oorlog op Celebes. De Soeltan gaf daarop zijn zoon, Pangeran Soeroadiningrat, opdracht met 300 lansen en officieren te vertrekken. De Pangeran vertrok met de Hollandsche officieren en Panembahan Notokoesoemo van Songënp, die later den titel van Soeltan Pakoenataningrat zou voeren, per stoomschip. Na zeven maanden vechten was de strijd beslecht en keerde ieder naar zijn plaats van inwoning terug.

De oorlog van Diponëgoro.

Nauwelijks was hij 41 dagen thuis, of uit Batavia bereikte den Soeltan opnieuw het verzoek in een oorlog bij te staan, thans tegen Jogjakarta. De Soeltan gaf daaraan gehoor en beval zijn twee zoons P. A. Sëtjoadingrat IV en Pangeran Soeroadiningrat, zoon van Ratoe Moeda, en zijn schoonzoon P. Atmodjodiningrat met officieren en soldaten te Jogjakarta te gaan strijden. Dit geschiedde in het jaar 1753.

In Semarang aangekomen werd P. A. Sëtjoadingrat tot Luitenant-Kolonel bevorderd en de Pangeran Soeroadiningrat en Atmodjodiningrat tot Majoor bij den staf. Zes maanden later werd de Pangeran Adipati wederom bevorderd, thans tot Kolonel, en de beide Pangeran tot Luitenant-Kolonel. De Madoereesche grooten werden tot kapitein en luitenant bevorderd.

Na vijf jaren was de oorlog van Diponëgoro afgelopen, en keerden de drie Ma-

doereesche Pangeran naar hun land terug. Zij kwamen daar aan in het jaar 1757.

In het jaar 1758 verleende Z. M. de Koning der Nederlanden aan Soeltan Tjakraningrat II het Commandeurskruis in de Orde van den Nederlandschen Leeuw.

Veranderingen in het Madoereesche leger.

In hetzelfde jaar stelde de Soeltan in zijn leger infanterie, cavalerie en artillerie alsmede pioniers in. Tot commandant der cavalerie werd aangesteld R. T. Soerjoadingrat, tot commandant der infanterie P. Atmodjodiningrat, tot majoor der artillerie en der pioniers P. Soeroadiningrat. P. A. Sëtjoadingrat bleef opperbevelhebber over het geheele leger. In het jaar 1761 werden de drie Pangeran vanwege hun trouw in den Java-oorlog begiftigd met de gouden medaille.

In het jaar 1762 huwde de dochter des Soeltan, R. A. Saridjo, met den Soesoehoenan Pakoeboewono VII van Soerakarta.

Nadat de Madoereesche troepen waren ingedeeld zooals het leger van de Compagnie, als bovenvermeld, vroeg de Regeering wederom den bijstand van den Soeltan, thans in den Djambi-oorlog. De Soeltan gelastte zijn zoon Pangeran Adinëgoro met zijn troepen de Compagnie te gaan bijstaan.

Daarna nog werd de hulp der Madoereesche troepen ingeroepen voor de expeditie tegen Bali. Het was weer Pangeran Adinëgoro, die van den Soeltan opdracht kreeg aan den strijd te gaan deelnemen.

Soeltan Tjakraningrat II, Commandeur in de Orde van den Nederlandschen Leeuw, overleed in den ouderdom van 69 jaren op Donderdag 11 Safar van het jaar Dal 1775. Hij werd begraven achter de moskee van Bangkalan, na 34 jaren het bewind te hebben gevoerd.

XII. Panembahan Tjakraningrat VII

De opvolging. Na den dood van Soeltan Tjakraningrat II volgde P. A. Sëtjoadingrat IV hem in zijn waardigheden op onder

den titel van Paněmbahan Tjakraningrat VII, op den 8sten Dzoe'lKa'dah van het jaar Dal 1775.

Te dien tijde was Gouverneur-Generaal Z. Exc. Jacob Rochussen, en resident van Soerabaja de heer Pietermaat; ass.-res. van Madoera de heer Wijnmalen. Paněmbahan Tjakraningrat VII had twee zonen uit zijn hoofdvrouw, n.l. P. Soerjoedikoesoemo en P. Pakoeningrat; één zoon overleed op jeugdigen leeftijd. Van zijn bijvrouwen had hij zeven zonen en dochteren.

Tijdens het bewind van den Paněmbahan vroeg het Gouvernement tweemaal om hulp van de Madoereesche troepen, beide keeren tegen Bali. Beide keeren gaf de Paněmbahan aan die verzoeken gehoor, en werden de troepen gesteld onder Pangeran Adiněgoro, zijn jongeren broeder.

Dood van Paněmbahan Tjakraningrat VII Paněmbahan Tjakraningrat VII overleed op Woensdag 29 Dzoel'Ka'dah, in den ouderdom van 58 jaren. Hij werd begraven achter de moskee van Bangkalan. Zijn regeering had 15 jaren geduurd.

XIII. Paněmbahan Tjakraningrat VIII

De opvolging. Na den dood van Paněmbahan Tjakraningrat VII volgde zijn zoon P.A. Soerjoedikoesoemo hem op onder den titel van Paněmbahan Tjakraningrat VIII.

Diens jongere broeder, P. Pakoeningrat, werd tot Pangeran Adipati verheven opdat hij later den Paněmbahan zou kunnen opvolgen, waar deze geen zoons had. Zijne dochters waren: R. Ajoe Atmodjodiningrat,

R. Ajoe Soeroadiněgoro en R. Ajoe Ario Adiněgoro.

Krijgsverrichtingen der Madoereesche troepen. Tijdens het bewind van Paněmbahan Tjakraningrat VIII verzocht het Gouvernement driemaal den bijstand der Madoereesche troepen in den Atjeh-oorlog.

De Paněmbahan gaf hieraan gehoor en beval den Majoor Raden Děmang Majangkoro aan den oorlog te gaan deelnemen. Het Gouvernement was over zijn diensten zeer tevreden en verhief daarom den Paněmbahan tot Kolonel en begiftigde hem met de ridderorde van den Nederlandschen Leeuw, terwijl Raden Děmang Majangkoro tot Luitenant-Kolonel-Commandant werd bevorderd en de Militaire Willemsorde der vierde klasse benevens een eeresabel verwierf.

In het jaar 1808 stierf Pangeran Adipati Pakoeningrat. Daar de Paněmbahan geen zoons had, werd de rang van Pangeran Adipati niet meer vervuld. Drie jaar na het overlijden van Pangeran Pakoeningrat stierf de Paněmbahan op Donderdag 3 Sjawwal van het jaar Alip 1811, en werd begraven achter de moskee van Bangkalan. Hij had 19 jaren het bewind gevoerd.

Paněmbahan Tjakraningrat VIII was de laatste Radja van Madoera, daar na zijn dood het eiland onder direct bestuur werd geplaatst, zoodat er geen vorsten meer waren, maar regenten, zooals in de andere Gouvernementslanden. De kraton raakte in verval en werd door een ka-boepaten vervangen. Dit geschiedde in het jaar 1815 der Javaansche jaartelling.

(Noot van de Redactie.) Alhoewel de geschiedenis van Madoera, en vooral die van het geslacht Tjakraningrat, gekend kan worden uit de door Palmer van den Broek is T. B. G. deel XX, XXII en XXIV (1873-1877) uitgegeven babad, en gedeeltelijk ook uit andere bronnen, als Babad Tanah Djawi, ed. Meinsma, en Babad Songěnněp, ed. Volkslectuur, heeft de Redactie dit artikel volgaarne opgenomen, daar niet ieder die babads kent of kan raadplegen.

IETS OVER DE „ADAT” DER MADOEREEZEN

door

WIRJO ASMORO

Inleiding

Gelijk kenners weten, aarzelt de Madoerees, zooals andere naties, niet om zijn vaderland te verlaten ten einde aan den kost te komen. De reeden van Kalianget, Brantah, Sampang en Kamal kunnen wij noemen de poorten van het eiland Madoera. Gedurende het heele jaar blijven zij, die uitgetrokken zijn, buiten hun vaderland werken om eerst naar huis terug te keeren tegen den „hari-raja”, d.i. in de maand Ramadan, waarna zij dan weer naar hun werk terug gaan.

Zoo doet een deel van de desabevolking; er zijn ook stedelingen die zulks doen, doch het aantal dier trekkers is (naar verhouding) niet zoo groot als dat onder de dorpelingen.

Onder die trekkers zijn er, die zich metterwoon vestigen op de plaatsen, waar zij werk hebben gevonden, voor altijd van geslacht tot geslacht, in het bijzonder in Oost-Java.

Zoo zijn er verscheidene soorten van Madoereezen ontstaan, zooals Besoekische, Kraksansche en andere, terwijl op het eiland Madoera zelf onderscheiden worden: Soemenepsche, Bangkalansche, Pamekansasche en Sampangsche Madoereezen.

Het spreekt van zelf, dat dus van de adats der streken, bewoond door die onderscheiden deelen der Madoereezen er zijn, die met elkaar overeenstemmen, verschillen en bijna met elkaar overeenkomen. Zoo heeft men te Soemenep b.v. deze adat: Indien men 's avonds met een vrouw uitgaat, onverschillig of het maanlicht of donker is, dan wordt men voorafgegaan door iemand met een lantaarn of een lamp. Ontmoet een manspersoon zulk een stoet, dan zal hij ver terzijde wijken en hij mag in het geheel niet dicht bij die lantaarn komen.

Zoo is die lantaarn of lamp een teeken, dat in den stoet vrouwen van goeden naam en faam volgen.

Het spreekt dus vanzelf, dat wat ik hieronder verhalen zal, niet geldig is op elke plaats (elk deel van Madoera).

I. Gebruiken van elken dag

De Madoereezen belijden den Mohammedaanschen godsdienst, en in het algemeen verrichten zij de godsdienstige voorschriften trouw. Elk huis bezit een watervat voor godsdienstige wassching (woedoe), d.i. een groot aarden vat met dikken buik en nauwen hals (tëmpajan) voorzien van een tuit (pantjoeran=naar beneden of horizontaal loopende spuit, waterleiding), genaamd paddhāsān.

Beter gesitueerden hebben ook een bidhuis. Dat bidhuis is de plaats der mannen om te bidden en te Qoer'an-reciteeren.

De kinderen, die niet naar school gaan, leeren des morgens het Qoer'an-reciteeren tot 10 uur. De schoolgaande kinderen doen zulks des avonds of van 2 uur n.m. tot het namiddaggebedsuur (asar, half 4 n.m.). De kinderen die den Qoer'an kunnen reciteeren worden als half volwassen beschouwd, meerwaardig. Daarom verplichten de ouders zich om hun kinderen het Qoer'an-reciet te leeren. Er zijn er, die zeggen: „Ngadjhi rèja bhāṇdhā achèrat” (het Qoer'anreciteeren is het kapitaal voor het hiernamaals).

De kinderen, die naar school gaan, kunnen gemakkelijker den Qoer'an leeren reciteeren, vooral zij die reeds in de 4e of 5e klasse zitten.

Des middags, wanneer het erg warm is, verbieden de ouders hun kinderen uit te gaan; ze zeggen: „Djhā' adjhālānan, tēppa'

bhēddhoek, sètān atangdhǎng!" (niet uitgaan precies om 12 uur des middags, de satans dansen). Dat is natuurlijk om de kinderen bang te maken, opdat ze vreezen om uit te gaan, omdat het de tijd is van de satans om te dansen. De satan is het die leidt naar gevaar, wat blijkt uit de volgende gezegden:

ē a d d h o e s è t ā n (door de satans aangehitst), indien menschen vechten.

ē g h o e d h ǎ s è t ā n (door den satan geplaagd), indien iemand het slechte pad bewandelt.

Het woord „sètān" in „sètān tangdhǎng" beteekent niets anders dan de „zonnehitte".

Met zonsondergang zorgen de ouders er ook voor, dat hunne nog kleine kinderen niet ver van huis gaan; zij zeggen: „D j h ǎ' a d j h ǎ l ā n a n, r i b - m a h r i b, è è r r ē p s è t ā n!" (niet uitgaan als de zon is ondergegaan, je zult door satan verborgen worden.)

Met dat gezegde bedoelen ze te verhinderen, dat hun kinderen buitenshuis zullen spelen als overdag, omdat ze bezorgd zijn, dat ze dan op een doorn trappen of met den voet tegen iets hards stooten of iets dergelijks, omdat het dan reeds donker is.

Indien de kinderen gaan slapen, gelasten de ouders hun uit te spreken (te reciteeren) de „kalimah sjahadat" (het Woord der getuigenis), d.i. de eerste zuil van den Islām.

Er zijn er ook, die het volgende zeggen: „L a i l a h a i l l a l l a h, (a) b h ǎ n t a l s a d h ǎ t, (a) p a d j o e n g A l l a h, a s a p o ' a m a l a è k a t, a g h ǎ r d j h ǎ d h ǎ d d h i s a g h ǎ r ǎ" (Er is geen God dan Allah, mijn kussen is de „sjahadat", mijn scherm is God, mijn deken zijn de engelen, stampvoeten (en daar) ontstaat de zee).

Met dat gezegde bedoelen ze zich het woord der getuigenis te herinneren en te verzoeken de bescherming Gods, de leiding der engelen en te mogen worden als de zee, d.i. in kundigheden, ruim van blik, sterk en standhoudend (vast) tegen alle plagen (gevaren, verleidingen).

II. Wekelijksche gebruiken

Des avonds voor elken Vrijdag roepen de beter gesitueerden een kjai (een kundige oude) en eenige bureu om „këndoeri" te houden (bij versnaperingen en verder onthaal gebeden opzeggen voor een bepaald doel) ten einde de gestorven voorouders te vereeren, waarbij op versnaperingen wordt onthaald; men noemt dit atahlil.

De minder gesitueerden bepalen zich tot het sturen van wat gestoomde rijst (nasi) en de bijbehorende gerechten of koekjes naar de kjai's ten einde hun zegen te verzoeken, opdat de gestorven voorouders hunne vereering genieten; men noemt dit arēbbā.

De lans en krisbezitters bewierookten op dien avond die wapens om ze te vereeren. Daarna wordt de wierookstoof met de nog gloeiende kool onder de slaapplaatsen gezet; ook op andere plaatsen, zooals bij den put, in de keukens, in de badkamer zet men zoo'n wierookstoof waarin benzoë of wierook wordt gebrnd. Men zegt dat het dient om de geesten te vereeren, die die plaatsen bewaken (patoghoena), opdat ze degenen, die op die plaatsen komen, niet plagen.

III. Maandelijksche gebruiken

Degenen die het kunnen doen houden op den elfden van elke Javaansche maand een „slamētan" om te vereeren Sech Abdoelkadir Djaèlani: arasol Djaèlani noemt men zulks.

Sommigen zijn overtuigd, dat die Sech over bovennatuurlijke gaven beschikt. De menschen, die in moeite verkeerden of zieke kinderen hebben, doen de gelofte dat zoodra ze bevrijd zijn van hun ellende of zoodra de zieke genezen is, zij een slamētan zullen houden ter eere van voornoemden heilige.

Sech Abdoelkadir Djaèlani is geboren in het Hidjrahjaar 471 en is in 560 gestorven. Van hem wordt verhaald, dat hij zeer rein was van hart, vele leeraars had

gehad en dat alle bewoners van Bagdad den adel van zijn natuur wedervoeren; hij loog nooit, hij was standvastig en geduldig, hij at en sliep weinig, hij was een verdediger van den Islâm, die trouw de geboden van den profeet Moehammad — moge Allah's vrede en zegen op hem rusten — naleefde, hij was trouw aan zijn woord. (Verhaald in „Hikajat Wali Koe-toeb no 1-2, in het Maleisch vertaald door R. B. Kartodiredjo, uitgegeven door drukkerij Burhan, Cheribon).

Wellicht wordt hij geëerd vanwege die edele karaktertrekken. Degenen, die de spijsen voor de slametan moeten bereiden, moeten rein van lichaam zijn en het gebeurt wel eens, dat al die werkzaamheden (koken, enz.) door mannen worden verricht.

IV. Jaarlijksche gebruiken

In de maand Moeharram geeft men een godsdienstigen maaltijd van pap, genaamd „tadjhin sora" (Asjoerapap, d.i. die in de maand Asjoera of Moeharram te nuttigen wordt gegeven).

Die pap is van rijst en daarin is kippevleesch gedaan; indien men die naar een bidhuis (het huis van den kjai) wil sturen en aan zijn familieleden en vrienden, dan doet men die pap op een groot bord en men strooit daarover fijngesneden vleesch en klapper (gebraden, vert.), sambal goreng (toebereide gebraden sambalan, vert.), lombok, katjang goreng en gebraden en in lange reepen gesneden eieren; men noemt dat alles oboer (strooisel). Die oboer is te beschouwen als de bijgerechten van de pap, welke daarover is gestrooid.

Men zegt, dat dit gebruik als volgt is ontstaan. Eens, toen de gemalin van den profeet Moehammad — Allah's vrede en zegen ruste op hem — hoorde, dat haar kleinzoon Sajid Hosen op verliezen stond in een oorlog, maakte ze pap voor een godsdienstigen maaltijd, opdat haar kleinzoon zou winnen in dien oorlog. Van zenuwachtigheid maakte ze pap van droge vuilnis en kiezelzand. Om dit te gedenken, geeft

men den den bovenomschreven godsdienstigen maaltijd (sëdëkah).

In de maand Safar geeft men een sëdëkah van pap, gemaakt van rijstmeel in twee kleuren, een deel rood met een zoe-tigen smaak, een deel wit met een „goerih" (zachtzoet, zooals de smaak van amandelen, kokosnoot, boter, melk, enz.) smaak. Men biedt die aan vrienden en kennissen aan (behalve ter „slametan", vert.) op dezelfde wijze als de „Asjoerapap", doch in stede van „oboer" giet men er klappermelk over.

Men zegt, dat dit dient ter herdenking van Sajid Aboebakar, een volgeling van den profeet Moehammad s.a.w., omdat hij zoo dapper was in den strijd tegen de „dadjals" (Boekloochenaars, vert.), waarbij het bloed dier „dadjals" vloeide, rood en wit gekleurd.

In de maand Rabioelawal herdenkt men den geboortedag van den profeet Moehammad s.a.w.; in de maand Rabioelachir geeft men een sëdëkah, genaamd arasol; op 27 Radjab draagt men „mikradj Nabi Moehammad s.a.w." (vrome hemelreislegenden, vert.) voor; op 15 Sjaban brengt men den nacht wakende door; men gaat dan naar het strand, zooals te Probolinggo, of men doet een rondgang om de stad. In dien nacht moet men tusschen magrib (zonsondergang) en isja (na-avond tot ongeveer 4 u.) drie maal het Sjabangebod opzeggen, om God te verzoeken genade voor alle zonden, gezondheid, lang leven en geoorloofde inkomsten.

In de maand Poeasa, op een der dagen van den 21sten tot den 29sten, geeft men een „sëdëkah" van kleefrijst en confituren (kolëk, Mad.), genaamd „amalëmma".

Voorts geeft men „sëdëkah" op 1 Sawal, genaamd tëllassan aghoeng (de groote feestdag), en op 8 Sawal, genaamd tëllassan këtopa' (de këtopat-feestdag). Deze naam is te danken aan het feit, dat vele menschen een „sëdëkah" van këtopat (gestoomde rijst in van jonge klapperbladeren ge-

vlochten kubussen, vert.) met de daarbij behorende gerechten geven.

In Zoelhidjah geeft men een „sëdëkah” om te vieren den feestdag Idoelkorban, die gewoonlijk wordt genoemd tëllasan haddjhi.

V. Bij het ten huwelijk vragen

Er zijn er die hun kinderen reeds ver-
loven als ze nog klein zijn.

Indien men een meisje zoekt voor zijn
zoon, dan gaat men niet rechtstreeks naar
de ouders toe om haar te vragen, doch
men stuurt eerst een oud persoon, die
goed praten kan.

Deze tusschenpersoon spreekt bij de ou-
ders van het meisje over koetjes en kalf-
jes, b.v. over „batik”, als ze een vrouw
is. Terwijl ze aan het converseeren zijn,
komt het meisje met koffie of thee. De
tusschenpersoon vraagt dan in bedekte
termen en op voorzichtige wijze het een en
ander omtrent het meisje, zoodat hij (zij)
te weten komt, of het meisje al dan niet
vrij is. Is ze vrij, dan gaat ze blijde naar
huis, soms met wat batikmotieven ter
leen mee.

Den volgenden keer komt de tusschen-
persoon terug om het geleende terug te
bezorgen. In de conversatie wordt dan met
een paar woorden gesproken over den jonge-
ling, voor wien het meisje gezocht wordt.

Indien de ouders van het meisje gunstig
gestermd zijn tegenover dien jongeling, dan
spreken ze ook over hem en doen eenige
vragen aangaande zijn persoon. Hieruit
zijn eenige conclusies te trekken, hoe de
ouders van het meisje over den jongeling
denken. Vindt de tusschenpersoon, dat de
ouders den jongeling wel mogen, dan leent
ze weer eenige batikmotieven van hen. In-
dien echter die ouders den jongeling niet wil-
len hebben, dan weigeren ze het gevraagde.

De derde visite wordt gevuld met meer
gesprek over den jongeling, indien de
ouders van het meisje hem nemen willen.

Indien het al klaar en duidelijk is, dat de
jongeling geen blauwtje loopen zal, wagen
de ouders van den jongen man het pas om

de hand van het meisje te komenvragen.

Dat ze zoo uiterst voorzichtig zijn, is om
te voorkomen, dat ze beschaamd worden
door een weigering op het aanzoek.

Volgens de oude gebruiken rust op een
verloofden jongeling een zware verantwoor-
delijkheid; maken de a.s. schoonouders een
verre reis, dan moet hij hun huis bewaken;
hebben de a.s. schoonouders werk te ver-
richten, dan moet hij komen helpen.

Indien een jongeling zijn a.s. schoonouders
ontmoet, dan moet hij op zijn hurken zit-
ten, een teeken van eerbied. Hij mag zijn
a.s. schoonouders in het geheel niet aan-
kijken. Als zij hem iets vragen, moet hij
antwoorden met een zachte stem (niet
hardop) terwijl hij zijn hoofd buigt. Zoo
dient hij te handelen omgeen aanmerkingen
te krijgen. Niet alleen tegen zijn a.s. schoon-
ouders dient hij zulks in acht te nemen,
doch ook tegen zijn ouders, broeders en
zusters. Want indien een van hen minder
welgezend is, omdat de jongeling niet genoeg
distinctie en nederigheid toont, dan kan
dit aanleiding geven tot verbreking der
verloving.

In den tegenwoordigen tijd echter zijn
de gebruiken veel liberaler geworden.

Den avond voor 1 Sawal brengen de ou-
ders hun zoon naar diens a.s. schoonouders,
om hun en verdere familieleden van zijn
meisje de kniekus te geven. Men wordt dan
op spijs en drank onthaald en verder wordt
soms de avond gezellig doorgebracht,
hetwelk mëllë'an heet (waaroverlater).

Het meisje mag haar verloofde niet op-
zettelijk ontmoeten, maar in de dessa is
zulks wel veroorloofd; soms, indien er iets
bijzonders te zien is, b.v. saronèn, komt
de jongeling bij zijn schoonouders om,
ingeval zijn meisje kijken wil, haar, doch
wel gechaperoneerd, mede te begeleiden.

De ouders van het meisje zullen nooit
het eerst vragen, om het huwelijk te doen
plaats hebben.

VI. In de bruiloftsdagen

De bruiloft wordt op verschillende ma-
nieren gevierd. Danspartijen (tajoeban)

en het wajangspel worden in Oost-Madoera weinig gegeven; de „santri's" geven bij voorkeur „hadra" (godsdienstig tamboerijneest); er zijn er die een saronèn (volksspel onder begeleiding van bamboefluiten) of „mëllè'an" (den nacht wakende doorbrengen onder gezelligen kout en allerlei onthaal), geven.

Terwijl bruid en bruidegom naast elkaar zitten in gezelschap van de vrouwelijke gasten, door jonge meisjes van achter toegewaaid, komen oude mannelijke gasten, die zich in de „tèrop" (een tijdelijk afdak op het voorerf ter gelegenheid van feestelijkheden gebouwd) ophielden, op zoek naar de plaats van bruid en bruidegom om hen met welriekende parfumerieën te besprenkelen.

Die parfumerieën zijn in een kopje gedaan, waarbij ook wat bloemen zijn gelegd.

Die oude manspersonen dompelen die bloemen in de parfum, besprenkelen dan daarmee het hoofd van de bruid en den zakdoek van den bruidegom. Zulks wordt „ngotjor" genoemd.

De bedoeling van dat ngotjor is dat die ouderen God bidden dat bruid en bruidegom zoo edel zullen zijn als de bloem en zoo geurig gelijk de parfums welke besprenkeld zijn.

Eenige dagen daarna worden bruidsvisites afgelegd door het jonge echtpaar, waar bij dan ouderen de kniekus wordt gegeven. Die visites worden voorafgegaan door een aanbieding van geelgekleurde gestoomde kleefrijst (ponar) ten teken dat het jonge echtpaar zijn visite komt maken.

Degenen bij wie het echtpaar zal komen, leggen dan koekjes klaar, benevens geld en kains voor cadeaux aan de jonggehuwden. Die cadeaux worden ontalan genoemd (ontalan beteekent: iets wat toegeworpen wordt).

Gewoonlijk geven de ouderen, bij wie de jonggehuwden komen, raadgevingen waarvan de twee voornaamste zijn: „Mandhär atongkëtta roman" (Ik hoop dat het U gevallen zal de padihalm tot

wandelstok te gebruiken); d.w.z. moge U beschoren zijn een hooge ouderdom met voortduring Uws huwelijks; en:

„Mandhär rampa'a naong baringèn korong" (moge U blad- en schaduwrijk wezen als de omheinde waringin); d.w.z. moge U rijk worden van bezittingen en kennis, zoodat U zal zijn de beschermer Uwer familieleden die arm zijn.

(Met die raadgevingen zijn blijkbaar bedoeld „wensen". Vert.)

VII. Gedurende de zwangerschap.

In de zevende of achtste maand van de eerste zwangerschap, juist tusschen den 14 en 15den van de Javaansche maand wordt een slamatan gegeven, genaamd slamëttan pèlèt bëttëng (slamëtan voor het masseeren van de buik).

Op die slamëtan worden onthaald mannen en vrouwen, de mannen des avonds, de vrouwen des morgens.

Bij het onthaal der mannen worden ook voorlezingen gehouden uit de geschiedenis van Jozof (Nabi Joesoef), wat genoemd wordt njattja (fijn hakken), wat hier wil zeggen zangerig lezen, maar heel vlug, waarbij niet zoozeer op de melodie gelet wordt; ineens worden tegelijkertijd drie of vier boeken op die wijze gelezen. A leest b.v. bladzij 1 t/m 30, B blz. 31 t/m 60, C blz. 61 t/m 90; indien de lezers moe zijn, worden ze door anderen vervangen.

De verhalen van Jozef worden niet uitgezongen, doch bij de „slamëtan pèlèt bëttëng" b.v. slechts tot daar waar verhaald wordt, dat Jozef een kind kreeg.

Bij een slamëtan voor het bouwen van een huis wordt uit die verhalen gelezen tot de kroning van Jozef tot koning.

Bij de slamëtan voor het afvijlen van de tanden, tot de ontmoeting van Jozef met zijn broers, omdat geglimlacht werd uit blijdschap, waarbij dus de tanden te zien waren.

Indien ze daarmee gereed zijn wordt er gehouden „njandhāk oghēm", hetwelk als volgt geschiedt:

M. heeft b.v. een wensch, zooals b.v. een

werkkring krijgen, overgeplaatst worden, promotie maken, en hij wil weten, of die wensch vervuld wordt. Zoo ja, of die vervulling gauw dan wel minder gauw komen zal. Die wensch word echter verborgen gehouden. In tegenwoordigheid van de andere menschen begeeft hij zich dan naar den bejaarden persoon, die uit de Jozef-verhalen heeft voorgelezen. Het boek ligt gesloten op een kussen. Naast het boek bevindt zich een witte schotel waarin water en poudre de riz, daarbij is ook aanwezig een wierookstoof met gloeiende kool en wierook.

Nadat M. 1 of 2 cent in den schotel heeft gedaan, wijst hij zonder te zien de plaats aan waar het boek opengeslagen moet worden, waarna hij dan op dezelfde wijze een plaats op die bladzijde aanwijst. De zin van het gedicht op de aangewezen plaats wordt dan luid en helder voorgelezen door den bejaarden persoon. Indien het gelezene op geluk wijst, wordt zulks beschouwd als een teeken dat de wensch vervuld zal worden en omgekeerd niet.

Het boek der Jozef-verhalen wordt daarvoor gebruikt, omdat het als heilig wordt beschouwd. Het wordt dan ook niet geschreven op gewoon papier, maar op houtpapier of op lontarbladeren.

Wanneer vijf à zes menschen gebruik hebben gemaakt van het *njanḍhāk oghēm*, en het is dan reeds diep in den nacht, dan gaan de gasten naar huis.

Den volgenden morgen omstreeks 8 uur komen de vrouwelijke gasten. De zwangere vrouw wordt dan gebaad in water vermengd met bloemen.

De waterschep is gemaakt van klapperdop waaraan nog klappervleesch zit, terwijl het handvat van een waringintwijn is, waaraan nog bladeren zitten.

Na het bad worden de gasten onthaald, ieder op een bordje gebak, en drinkende en etende wordt dan de tijd verder gezellig doorgebracht. Bij de gebakjes wordt een kopje gedaan van was, doch soms van zilver, welk kopje de gasten mogen houden.

Dat kopje bevat naalden, was, drie of zeven soorten poudre de riz en allerlei

dooreengemengde welriekende bloemen.

De beteekenis van dit alles is:

a. Men kiest den 14en of 15en van de Javaansche maand om die slametan te houden, opdat gelijk de volle maan het kind volmaakt zal zijn, zonder eenig gebrek en schoon van uiterlijk.

b. De waterschep gemaakt van klapperdop, waaraan nog klappervleesch en met een handvat van waringintwijn waaraan nog bladeren, drukt de hoop uit, dat het kind veel kennis zal opnemen, rijk zal zijn en hoog van zeden zooals de waringinboom, en zoo vol van inhoud.

c. De inhoud van het kopje vertolkt den wensch:

de naalden, dat het kind scherp van verstand zal zijn, de kaars (was), dat het kind rein van hart zal zijn, en de poudre de riz en de bloemen, dat het edel en goed zal zijn.

Bovendien worden ter gelegenheid van die slametan twee gele klappers (*njèjor ghāḍḍhing*) beschilderd met de wajarg-beelden Ardjoena en Sembāddrā op de slaapplaats gelegd, in de hoop, dat het kind zoo schoon zal zijn als Ardjoena of Sembadra.

Het is een zwangere vrouw verboden afkeuring uit te spreken, omdat gevreesd wordt, dat het kind het afgekeurde gebrek eveneens zal krijgen.

Ook is het verboden, om dieren, zooals kippen, slangen, kikvorschen, enz. te mishandelen, omdat gevreesd wordt, dat het kind de ontstane lidteekens en beleedigen eveneens zal krijgen.

Bij maans- en zonsverduistering, moet de zwangere op een mes of pinangschaar bijten en onder de balee-balee kruipen, opdat ze haar mond gesloten houdt, zoodat ze niet in staat is afkeurend te spreken over de maan of de zon en opdat ze die niet ziet, daar volgens het oude geloof het kind anders met een hazelip zou kunnen worden geboren, gelijk de verduisterde maan of zon.

Als de zwangere gevallen is, mag ze niet opstaan, voor ze drie zachte schoppen krijgt

met de woorden: sèghă', patè' tjěl-
lěng! (weg, zwarte hond!) anders zal het
kind met gebreken geboren worden.

VIII. Bij de geboorte

Wanneer de weeën gekomen zijn, worden kisten, kasten en alles wat gesloten is, geopend, opdat de bevalling gemakkelijk zal gaan.

Een grassoort, gewoonlijk „roempoet patima" (Mad. rěbbhă patima) genoemd, welke er uitziet als wortels, wordt in water gezet naast de bevallende vrouw. Als dat gras bloeit is het een teeken, dat het kind op komst is.

Om de navelstreng door te knippen gebruikt men geen mes, doch een scherp stukje bamboe-schil, genaamd bėllăt.

Het gebeurd ook wel eens, dat die navelstreng afgebeten wordt door den vader, zulks opdat het kind later ontkwetsbaar zal worden en moedig.

Dit geloof kan zijn oorzaak misschien hierin hebben:

Indien het kind volwassen is, zal hij de geschiedenis hooren, dat zijn vader zijn navelstreng heeft afgebeten, hetwelk voor hem een bewijs zal zijn, dat zijn vader geen bloed vreest (băngal ka đăřă, Mad.), dus ook moedig is in een gevecht; hierdoor zal het kind aangespoord worden om de voetstappen van zijn vader te volgen. De menschen zullen zich er dus wel voor wachten hem te beleedigen, omdat hij dan bekend staat als iemand tegen wien niet te vechten is en die onkwetsbaar is.

De nageboorte wordt begraven of aan een boom gehangen. In het potje, waarin de nageboorte is gelegd, worden ook gedaan specerijen en een pangrěngět (zooveel als: geheugen-amulet) d.i. een stukje papier of een stukje geel klapperblad, beschreven met letters en cijfers in Arabische, Javaansche en Latijnsche karakters. Zulks opdat later het kind goed lezen en schrijven kan!

Degene die de nageboorte begraaft, moet mooi gekleed zijn en bij het dragen van de pot naar de kuil moet er een zonnesherm

boven zijn hoofd gehouden worden. Is het kind een jongen, dat doet zulks een man; is het een meisje, dan wordt het ook door een man gedaan, doch als vrouw gekleed.

De mooie en schoone kleeren drukken de hoop uit, dat het kind later eveneens schoone en mooie kleeren zal dragen.

Bij het begraven der nageboorte is het ten strengste verboden te beginnen het potje aan te pakken met de linkerhand. Men zegt, dat bij overtreding van dit verbod het kind later linksch zal worden.

De nageboorte van een meisje moet links van het huis begraven worden, die van een jongen rechts daarvan, zulks overeenkomende met de zitplaten van bruid en bruidegom.

Zoodra het kind geboren is, wordt in de voorpleindeur een pisangstam horizontaal op den grond gelegd en stevig met bamboe-stokken in den grond vastgenageld. Ongeveer 1½ M. daarboven wordt een stuk touw strak gespannen evenwijdig aan die pisangstam. Aan dat touw worden klapperbladeren die nog geel zijn, gehangen op een dusdanige wijze dat zij een versiering vormen. Dit alles dient als teeken, dat in dat huis een kind is geboren.

Indien aan het touw ook „kětoepat" is gehangen, dan is dat een teeken, dat het kind een jongen is, anders is het een meisje.

Al die teekens zijn als het ware zoovele kennisgevingen aan familieleden en kennissen, die dan de gelukkige familie komen bezoeken met cadeautjes voor het kind of de moeder.

Tevens dienen de teekens om de bezoekers te waarschuwen, dat zij niet rechtstreeks naar de kraamkamer mogen gaan, althans niet naar het pasgeboren kind, doch eerst naar de badkamer om de voeten te wasschen of naar de keuken om de voeten even boven het vuur te houden.

Het verwarmen of wasschen der voeten geschiedt om te voorkomen dat het kind ziek wordt. Ook de bewoners van het huis moeten zulks doen, indien ze van elders thuis komen.

Sommigen meenen, dat dit gebruik ook

zijn nut heeft, omdat dan de kwalijk riekende stoffen, die aan de voeten kleven, zullen verdwijnen, althans niet door het kind zullen worden geroken.

IX. Ter gelegenheid dat het kind voor het eerst den grond mag betreden

Ongeveer op den leeftijd van 7 maanden mag het kind op den grond gezet worden.

Voor het eerste kind van ouders, die het kunnen betalen, word bij die gelegenheid ook een slamëtan gegeven, genaamd salamëttan toron tana (slamëtan voor het betreden van den grond).

Indien de gasten allen aanwezig zijn, wordt in hun midden een ladder van suikerriet geplaatst, voordat iets wordt voorgediend. Eigenlijk moet het zijn: twee van boven aan elkaar vastgebonden en van onder uiteengeplaatste gewone ladders versierd met waringinbladeren.

Voor het laddertje worden 3 of 4 stuks gebakjes geplaatst: gemaakt van kleefrijst in den vorm van rooden steen zoodanig geschikt dat het lijkt op een vonder. Die gebakjes heeter t ë t t ë l. Aan den anderen kant van den ladder wordt het ook gedaan.

Daarna worden op de laatste „tëttëls” gouden en diamanten voorwerpen gedaan, benevens heilige boeken, rijst, mais en een kris. Dit alles wordt genoemd la'-kala' (wat genomen zal worden).

Eerst wordt het kind gezet op de „tëttël” voor de ladder, voorts wordt het telkens even op de sporten van de ladder gezet alsof het die ladder beklimt, waarna het op dezelfde wijze langs de andere ladder als het ware naar beneden klimt, om dan op de „tëttël” aan den anderen kant gezet te worden; dan wordt die dicht bij de „la'-kala” gezet en men let dan heel goed op, wat het kind van de voorwerpen uit de „la'-kala” grijpt.

Indien het de kris grijpt is dit een teeken, dat het worden zal een moedig mensch; pakt het gouden of diamanten

voorwerpen, dan wordt het rijk; grijpt het rijst of mais, dan wordt het landbouwer, en grijpt het een boek, dan wordt het een geleerde.

Daarna pas doet men het kind trappen op een hoop klaargezette keukenasch.

Voor de verdere kinderen wordt deze gelegenheid niet zoo gevierd. Alleen wordt het kind, voordat zijne voeten in de asch gezet worden, met de voeten gezet in pap, van rijstmeel klaar gemaakt als de Safar-pap, doch voorzien van meelreepjes in den vorm van wormpjes, genaamd tadjhin la'-ola'. Men gelooft, dat, indien die formaliteiten nagelaten worden, het kind later dikwijls huidziekte krijgt, welke genoemd wordt poro-ola'.

Misschien is hiermee bedoeld een raadgeving, dat het kind niet onvoorzichtig op den grond gelegd worde, opdat het geen ziekte krijgt, welke veroorzaakt zou kunnen worden door kleine diertjes en luizen welke zich op den grond bevinden.

Het suikerrieten laddertje is een symbool van den menschelijken levensloop; er wordt gewenscht, dat het kind een leven beschoren zou zijn, zoo goed als het suikerriet zoet is. De waringinbladeren die als versiering van het laddertje dienen, drukken denzelfden wensch uit als het waringintwiggje, dat wordt gebruikt als handvat van de waterschep, vermeld onder VII.

X. Bij het bouwen van een huis

Bij voorkeur kiest men voor het bouwen van een huis en stukje grond, dat naar het Oosten of naar het Zuiden helt; zulk een erf noemt men pantjoran ëmmas (gouden waterfontein). Degene die er woont zal gelukkig zijn en geen gebrek lijden; het tegengestelde hiervan is een erf, dat naar het Westen helt en hetwelk men noemt bhërräs doempa (gestorte rijst); een naar het Noorden hellenden grond kiest men ook niet.

Indien men op een naar het Westen hellenden grond een huis heeft gebouwd en daarna het Westelijk gedeelte ophooft

om het erf naar het Oosten te doen hellen verhelpt men het kwaad daarmede niet, want men beschouwt het erf dan nog steeds als „bhërräs ðoempa”.

Verboden is om voor het huis te gebruiken:

1. Hout, dat men heeft gehaald uit een begraafplaats.

2. Hout uit afbraak van een brug of een vonder.

3. Nangka-hout, echter alleen voor stukken, waarover men later loopen moet, en in het algemeen voor voetstukken, zooals bijvoorbeeld neuten en deuronderleggers; niet verboden is het om dat soort hout te gebruiken voor daksparen en pilaren.

Djati-hout mag niet verbonden worden met ander soort hout indien voor die verbinding noodig is gaten te maken in het djati-hout.

Voordat men graaft wordt eerst een slamëtan gehouden.

Wanneer de pilaren reeds staan, worden daaraan bevestigd een tjëndhi (een zijden gevlekte kain uit Surate, vert.), mais, rijst, kokosnoten, zulks met de hoop, dat het huis een gelukshuis wezen zal, hetwelk lang kan worden gebruikt, gelijk de tjëndhi; voor den bewoner, zoo het Allah behage, dat het hem voorspoedig zal gaan en hem steeds volop rijst, mais en kokosnoten beschoren zal zijn.

Het liefst wil men hebben een huis met het front naar het Oosten of naar het Zuiden.

XI. Mëllè'an en mëgghă bhălăbhăr

Behalve stierengevecht, saronën, paardenwedren, worstelen, rottanduel (odjhoeng), heeft men nog een een genoegen, namelijk de „mëllè'an” (den nacht gezamenlijk wakende doorbrengen.)

Bij de „mëllè'an”, waar uit een boek gezongen wordt, zijn steeds aanwezig een tokang tēgghēs (uitlegger) en eenige reserve-zangers.

Het boek, waaruit gezongen wordt, is niet

geschreven in de Madoereesche taal doch in het Kawi-Javaansch in dichtmaat, zooals verhalen van Rama, Angling Darmo, Dewi Rengganis etc.

Het schrift is soms moeilijk te lezen, omdat de vorm der letters afwijkt van die welke op school geleerd wordt.

Men schaamt zich, indien men veel vergissingen maakt bij het lezen van een dergelijk boek gedurende een bruiloftsfeest, zoodat men dikwijls rechtzettingen van den verklaarder moet hooren.

Het lezen en zingen uit dergelijke boeken werd in vroegeren tijd trouw beoefend opdat men bij de „mëllè'an” of bruiloftsfeesten mee zou kunnen doen.

Niet alleen de hoedanigheid der stem en de schoonheid der melodie, doch ook de vaardigheid in het lezen, beïnvloedt de beoordeeling van de kundigheid van den lezer.

In den ouden tijd bestond een gebruik, bij het huwelijk, hetwelk men noemt mëgghă' bhălăbhăr (het stuk maken van het versperrede touw).

In de opening van de tēropdeur ten huize van de bruid wordt overdwars een touw gespannen; aan dat touw worden gebakjes en vruchten gehangen, zooals lēppēt (in klapperbladeren gekookte kleeftijst), nangka, mangga enz. Dat touw heet bhălăbhăr.

De bruidegom gaat naar het huis van de bruid vergezeld van een bhoedjhāngghă (een Kawi-Javaansch kenner en een vlugge dichter) en tientallen begeleiders.

Ten huize van de bruid gekomen blijft de bruidegom met zijn begeleiders voor de „bhălăbhăr” zitten; daarachter zit de bhoedjhāngghă van de bruid met zijn vrienden. Er zijn dan veel toeschouwers. Des bruidegoms bhoedjhāngghă zegt dan zingende in Kawi-Javaansch de bedoeling zijner komst; op dezelfde wijze wordt hij beantwoord door den bhoedjhāngghă van de bruid.

Dan begint de laatste bhoedjhāngghă een raadsel op te geven. Hieronder vindt men zulk een raadsel:

„Wontën tjatjangkriman ing-

wang, atëmbang sinom angrawit, hana poetri hing Madoera atapahing gëdong halit, djabane gëdong halit, toembak kërîs lāwan pakoe, haroem wangi hing ganda, wong hangroengoe samja brangti, jen kadjawab dadia kawoela" (Ik heb een raadsel, in de wijze van sinom angrawit, er is een Madoereesche Prinses, die boete doet in een klein steenen huisje, buiten dat steenen huisje bevinden zich krissen, pieken en spijkers, welriekend is de geur, die ervan hoort versmacht daarvan, indien gij het raadt wordt gij mijn meester. Vert.). Oplossing: Nangka.

Indien des bruidegoms bhoedjähngghä verkeerd raadt wordt hij uitgejouwd en zal zich schamen.

De oplossing van de raadsels is telkens de naam van een der vruchten of gebakjes, die aan de bhälābhār zijn gehangen; het antwoord moet geschieden in dichtmaat.

Indien goed geraden is wordt de eerste bhälābhār verwijderd en komt men aan de tweede bhälābhār, en zoo vervolgens tot en met de derde; sommigen gebruiken echter slechts één bhälābhār.

De bhoedjähnggä's van de beide partijen verdienen bij zoo'n gelegenheid ieder een belooning loopende tot zestien gulden.

XIII. Verdere gebruiken

1. Indien men langs een plaats komt, waar men denkt dat kwade geesten wonen, zegt men: „On-no'on, kjaè, ta' tao bārā, ta' tao tëmor". (Pardon, kijai, ik ken noch Oost noch West.)

2. Om regen te voorkomen zet men een sapoe lidi omgekeerd midden op het erf, terwijl men vier à vijf stuks spaansche peper in de lidi's steekt.

3. Als het bliksemt, gooit men een houwer midden op het erf, opdat men niet getroffen worde.

4. Indien de maan omgeven is door een ring, is dit een teeken, dat een man een vrouw schaakt. Dan is het een goed oogenblik om een vischnet te maken, een

djāring (klein vischnetje), een fuik of andere werktuigen om visch te vangen; men gelooft, dat daarmee veel visch gevangen zal worden.

5. Boven de deur van huis of stal plaatst men soms een onvolkomen kokosnoot d.i. eene zonder klappervleesch, genaamd njè-jor boeroeng (niet doorgegane kokosnoot), opdat misdadigers, die daar hun slag willen slaan, bij het zien van de noot hun plan niet zullen uitvoeren.

6. Indien men 's nachts de kè'-kèkè' (mannetjes-kwartel) hoort, is dit een teeken dat er een dief in de nabijheid is, en het gekras van een raaf is een waarschuwing, dat er een familielid gestorven is.

7. Hieronder volgen eenige verbodsbepalingen; de meesten overtreden die niet uit ontzag voor de raadgevingen der oudere verwanten.

a. Geen stuit van een kip eten, dit veroorzaakt vergeetachtigheid. Zulks voor de kinderen.

b. Kinderen mogen geen runder- of geitehersen eten, anders krijgen ze gauw grijze haren.

c. Niet fluiten, vooral in den nacht, anders krijgt men grove manieren.

d. Geen water, waarmee borden zijn gewasschen voor de galerijen weggooien des avonds voor Vrijdag; zulks om te voorkomen, dat de daar rondwarende geesten der voorouders, die het huis bezoeken, daarmee bespat worden.

e. Niet op de tafel of kast slaan alsof men de gamëlan bespeelt, omdat dit veel schulden veroorzaakt.

f. Niet eten met het bord in de hand, in plaats van ergens gezet, anders wordt men vaak van slechte dingen beschuldigd.

g. Niet blazen op de scheede van een kris of een piek, dit veroorzaakt het voortijdig uitvallen van de tanden.

h. Een gescheurd kleed niet verstellen, terwijl het gedragen wordt; dit veroorzaakt veel oneenigheden.

i. Niet eten uit een gebarsten bord, anders krijgt men later gemakkelijk aanmerkingen op zijn werk.

XIV. Slot

Veel dank betuig ik aan de geachte heeren Bestuursleden van het Java-Instituut, daar ze een verhandeling als bijdrage van mij hebben willen vragen, een bewijs, dat ik hun vertrouwen geniet ten aanzien van dit onderwerp.

Echter bevredigt dit werk mij niet, omdat voornamelijk gewenscht werd een verhandeling over het bouwen van een huis.

Moge deze verhandeling aanleiding geven voor mijn natie om te overwegen, wat van de gebruiken en gewoonten nog gevolgd kan worden, wat verbetering behoeft en wat afgeschaft dient te worden, hetzij omdat men den grondslag onaanneemelijk acht, hetzij omdat het strijdig is met den tijdgeest of omdat het bijgeloof is.

De gebreken, welke dit opstel aankleven, hetzij naar den inhoud, hetzij naar den stijl, mogen worden geweten aan de mindere vaardigheid van den schrijver.

Pamekasan, Juli 1926.

Naschrift. Op den 4-7-'26 werd een ledenvergadering gehouden in de 2e klasse school te Pamekasan door de P.G.P. (Perkoempoelan Goeroe Pamekasan).

Met verlof van den voorzitter dier vergadering heb ik dit opstel geheel voorgelezen, in de gedachte, dat zulks wel zijn nut zou kunnen hebben, en dat het misschien aanleiding zou kunnen geven tot overweging.

Na de voorlezing werden door eenige aanwezigen aanvullingen voorgesteld, waarvan de voornaamste hieronder volgen:

1. Hoofdstuk XIII No. 2. Het voorkomen van regen zooals daarin vermeld, heet *panangkès*.

2. De echtgenoot van een zwangere vrouw mag niet zelf een kip slachten en spijkers ergens inslaan.

3. Kleine kinderen van ongeveer 11 dagen oud krijgen armbanden te dragen van garen, voorzien van witte schelpen van kleine schelpdieren, die *bhoetèng* heeten, zulks om te voorkomen dat het kind de oogziekte *bhoetèngën* krijgt, zoo iets als loenschheid.

W. A.

Malang, 2 Augustus 1926.

GEBRUIKEN BIJ BOUW EN TEWATERLATING VAN EEN PRAUW IN HET SAMPANGSCHE

door

R. AHMAD WONGSOSEWOJO

In dit congres-nummer van Djâwâ, waarin enkele artikelen ook gewijd zullen zijn aan wetenswaardigheden van Madoera, mag zeker wel om een bescheiden hoekje verzocht worden voor het onderstaande. Het is geen belangwekkend iets. Het moge slechts dienen als een poging, zij het een heel zwakke, om mede te werken tot het wekken van belangstelling voor Madoera. Madoera toch heeft er zich tot dusver niet in mogen verheugen een studieobject te zijn geweest van ethnographen en philologen, althans niet in die mate als hetgeen Java en enkele andere eilanden van den Archipel te beurt is gevallen. Het maakt in geen enkel opzicht aanspraak op volledigheid, ja het is wellicht voor velen zelfs niet nieuw; hoogstwaarschijnlijk hebben meer bevoegden op dit gebied reeds eerder over hetzelfde onderwerp in een of ander tijdschrift geschreven. In dat geval worde dit klein opstelletje beschouwd als niet te zijn geschreven.

Nu ter zake. Een van de gewichtige dagen in het leven van den (strand) Madoerees is zeker wel die, waarop een aanvang moet worden gemaakt met den bouw van een prauw. Voorzichtigheid bij de keuze van den dag, waarop de werkzaamheden zullen beginnen, is geboden. Immers een minder juist gekozen dag kan een ongeluk of een reeks van tegenspoeden ten gevolge hebben.

De toekang, wien het bouwen van de prauw opgedragen is, brengt allereerst wat voor de kiel noodig is, in gereedheid. Tot zoover is men niet aan bepaalde dagen gebonden. *)

*) Op sommige plaatsen verzamelt men eerst de benoodigde onderdeelen van kiel

Men mag echter niet verder gaan. Door den lastgever of indien hij daartoe niet instaat is, door een ter zake kundigen kjai wordt door middel van berekeningen een goede pantjabärä bepaald. Een slamëtan wordt voorbereid in de nabijheid van de werkplaats. Men noodigt familieleden, vrienden en kennissen alsmede al degenen, die bij de werkzaamheden van de prauw betrokken zijn, tot bijwoning van de slamëtan uit. Bij dat feest maken de voornaamste attractie uit:

a. Vier tot een soort kegel gevormde kluiten nasi, met bijbehorende bijgerechten en koeken.

b. Zeven soorten pap nl.: witte, zwarte, roode, gele, groene, grauwe en blauwe.

c. Zeven soorten koeken, die gewoonlijk op de pasar te koop worden gesteld, benevens:

d. Gele bedak (atal) en allerlei bloemen, en

e. Menjan dan wel doepa.

De in b, c, d, en e genoemde zaken zijn den dessabeschermgoden gewijd, opdat dezen, tevreden gestemd zijnde, de werkzaamheden niet zullen tegenwerken van het begin tot het einde.

Waarom dienen er juist vier van de kegelvormige rijstkluiten te zijn, waarom het vermaarde getal zeven van de verschillende boeboer, en waartoe de verschillende kleuren, waarom bedient men zich liefst van pasarkoeken? Op deze en dergelijke vragen

en steven (lonas en antèk), daarna houdt men slamëtan, waarbij voorgediend wordt boeboer sanapora (groene rijstboeboer, voorzien van klontjes Jav. suiker). Een gedeelte van de gewijde boeboer legt men op de houten onderdeelen, die straks als antèk zullen dienen. Daarop nemen de werkzaamheden een aanvang.

krijgt men in den regel slechts ten antwoord: „Zoo deden onze voorouders.”

Zijn alle op de plechtigheid genoodigden tegenwoordig, dan wordt aanstonds overgegaan tot het branden van de kemenjan of de doepa. De kjai prevelt zijn do'a (Mohammedaansche), de aanwezigen vallen in koor met een amin in. De kjai smeekt God den Barmhartige dat de wensch van den lastgever vervuld worde, dat de prauw een lang bestaan worde beschoren, terwijl ze steeds gevrijwaard zal mogen zijn van allen mogelijken tegenspoed. Eerst dan wordt gegeten en gedronken. Het resteerende van het eten wordt onder de aanwezigen verdeeld om naar huis mede te nemen (bhërkat). De gele bedak en de bloemen echter niet. Met de bedak besmeert men de kiel en de bloemen legt men op voor- en achterstevan. Zulks meent men niet te moeten nalaten om de in de nabijheid zijnde geesten te eeren en te vriend te houden. Alsdan kunnen de werkzaamheden voortgang vinden, onder het voortdurend branden van de kemenjan of de doepa, tot het kielwerk gereed is.

Intusschen maakt men voorbereidingen voor den bouw van den romp van de prauw. Hiervoor zijn, zooals men weet, dikke planken nodig. Deze moeten om den gewenschten krommen vorm te krijgen een bepaalde bewerking ondergaan (oro). Ook deze bewerking gaat op sommige plaatsen gepaard met sadjèn, bestaande uit zeven soorten pasar-koeken en olèt (kleefrijst vermengd met geraspte klapper, daarna tot een taai klomp gestampt); de strekking daarvan is: opdat de planken bij het om- buigen even taai mogen zijn als de olèt.

Naar mate de werkzaamheden vorderen, nadert de groote dag, de dag waarop de te waterlating van de prauw zal plaats vinden; de dag van beteekenis vooral voor den prauw-eigenaar. Immers door het bezit van een prauw treedt hij in maatschappelijke zin naar voren, stijgt zijn aanzien onder zijn dessagenooten.

Na voltooiing van de werkzaamheden stelt de toekang den eigenaar daarvan op

de hoogte. Nogmaals bepaalt men de goede pantjabärä, en het moment wanneer de te waterlating zal moeten plaats vinden. Een slamëtan, een feest tevens, is in aantocht, een slamëtan welke grooter en grootscher dan de eerste zal wezen. Reeds dagen te voren brengt men alles in gereedheid; op dien dag van beteekenis en vreugde mag in geen geval iets ontbreken. Een dag voor de tewaterlating noodigt men in den vooravond eenige vrome en godsdienstige menschen om uit den Qoer'an te reciteeren; eerst daarna hoort men het prelude van het feest. Naar gelang van het vermogen van den prauw-eigenaar wordt mamatja gehouden, zingend uit een verhaal lezen, een Javaansch verhaal, o. a. Ambija, waarbij elke versvoet door een tokang tégghës (tokang ma'na), d.i. een Javaansche taalkenner, in het Madoereesch wordt toegelicht, of waarbij op de gamelan geslagen wordt onder het vertoonen van enkele andere vermakelijkheden, tot de daggeraad een nieuwen dag aankondigt. De prauw wordt overdadig versierd met allerlei soorten zakdoeken, kains, vlaggen en wimpels alsmede bloemkransen. Tegen het moment dat de prauw te water zal worden gelaten, wordt een slamëtan gegeven met de gebruikelijke do'a, waarbij talrijker schare aanwezig is *). Na den maaltijd begeven ze zich opgetogen, al juichende en schreeuwende naar de plaats van de aardig getooide prauw. Met aandacht bekijkt men de prauw, nu en dan bewondering over een en ander uitsprekende.

Voor den vreemdeling valt in het oog de aanwezigheid van eenige in gezegende verwachting verkeerende vrouwen. Zij zijn het, die de proefvaart **) moeten meemaken. Zij gaan aan boord; dan wordt onder het gejuich en handengeklap van de omstanders — indien het in Europa was —

*) Er zijn plaatsen, waarop deze slamëtan en daarna het „mamatja” in de prauw worden gehouden.

**) Het is eigenlijk geen proefvaart. Als de prauw zich eenmaal te water bevindt, gooit men het anker uit, en laat de prauw daar liggen.

„het lint, de laatste hinderpaal, die de tewaterlating tegenhoudt doorgeknipt". Op dat moment wordt de prauw tevens gedoopt met een of anderen naam. Dan schreeuwt men dien naam in koor uit. Is de prauw eenmaal drijvende dan debarkeeren de vrouwen. Hiermede is de plechtigheid besloten.

Niet alle zwangere vrouwen worden uitgenoodigd in de splinternieuwe prauw plaats te nemen, slechts diegenen die voor het eerst in gezegenden toestand verkeerden, en wel liefst reeds in de negende maand, komen daarvoor in aanmerking. Destrekking hiervan is een bede: Moge de prauw steeds een volle lading krijgen, als de volheid van de in positie zijnde vrouwen in haar laatste periode. Op sommige plaatsen laat men naast de ingezegenden toestand verkeerenden vrouwen ook enkele huisdieren in de prauw plaats nemen. Hieraan hecht men de volgende beteekenis: Moge de prauw bij het overbrengen van veeladingen geen tegenspoed ondervinden; en moet de prauw eenmaal toch groote lekken krijgen, laat dat dan niet ontijdig gebeuren, maar op zijn tijd, zoo als de zwangere vrouw ook op haar tijd van een kindje verlost wordt.

Ziedaar in het kort hoe men een vrachtprau te water laat.

*

Op het eiland Kambing (polo Man,,dhängèn), waar het voornaamste middel van bestaan der bewoners is de vischvangst langs de kust, wordt bij de tewaterlating van een nieuwe prauw „een huwelijk" tusschen de prauw en de pajang gevierd. De prauw is dan de bruid, de pajang de bruidegom. Bij zulk een gelegenheid wordt er naar gestreefd de ceremoniën van een waar huwelijk tusschen mensche-lijke bruid en bruidegom nabij te komen. Men noodigt een kjai uit, door wien na het prevelen van de voorgeschreven do'a het huwelijk wordt voltrokken. Daarbij maakt men den naam van de prauw en dien van de pajang bekend. Als bijzonder-

heid van zulk een huwelijksplechtigheid mag worden genoemd de aanwezigheid van: een gele klapper (njëjor ghăddhing), een streng weefgaren, een sërrèt (een fijne kam, waarmede de vrouwen jacht maken op de hoofdluizen), een gewone kam en een spiegel. Op de vraag waartoe al die dingen dienen, pleegt men als antwoord te geven: Het [hoort eenmaal zoo, van geslacht tot geslacht; zonder die dingen is de plechtigheid niet „je ware".

*

Bij het bepalen van den goeden dag gaat men aldus te werk *):

Er zijn acht pantjabără, die elk een nakto (napto) hebben, te weten:

1 Pandhita,	waarvan de nakto is	11
2 Aras	„ „ „	12
3 Boelăn	„ „ „	13
4 Bintang	„ „ „	14
5 Arè (zon)	„ „ „	15
6 Banjoe	„ „ „	16
7 Boemi	„ „ „	17
8 Apoj (vuur)	„ „ „	18

Ook de weekdagen en de pasaran hebben hun nakto:

Ahad	5	Pon	7
Sennèn	4	Băghi	4
Slasa	3	Klèboen	8
Rebbhoe	7	Manès	8
Këmmès	8	Paèng	9
Djhoema'at	9		

De nakto van den dag wordt opgeteld bij die van de pasaran om de pantjabără te weten. B. v. Ahad Klèboen is $5 + 8 = 13$, alzoo de pantjabără „Boelăn". Dat elke pantjabără zijn kracht (ten goede of ten kwade) heeft, behoeft geen betoog. Voor den bouw van een prauw is volgens de gangbare opvatting het beste de pantjabără Pandhita.

Behalve een goede pantjabără wordt nog

*) Op andere plaatsen past men weer een andere methode toe.

gelet op datum en maand en sa'at (gunstige en ongunstige momenten) want deze hebben evenals de pantjabära hun invloed ten goede en ten kwade. Als slechte tijden worden aangemerkt o. a. 1—12 Molod (Moeloed), de laatste Woensdag in de maand Asjoera en de maand Djoemadilawal.

*

Men behoeft geen oplettend lezer te zijn om op te merken, dat de slamëtans bij dergelijke gelegenheden in Voor-Islâmitischen tijd hun oorsprong vinden. De Islâm echter blijkt daarop niet zonder invloed te zijn geweest. De steeds intensievere voortschrijding der ontwikkeling en de verspreiding van den Islâm in den laatsten tijd zal de gedachtensfeer der massa zeker niet onberoerd laten. Echter lijkt me wel gerechtvaardigd de veronderstelling dat bovengeschetste gebruiken zich nog lang een plaats in het leven van den Madoerees zullen blijven handhaven.

Een woord van dank zij gericht tot de

heeren: A. Kadir, Assistent wedono kota Sampang, R. Ar. Tjondroadiningrat, Wedono van Ketapang, en R. P. Kromodirono, Wedono van Tordjoen, door wier medewerking het mogelijk was het bovenstaande samen te stellen.

Ten slotte zij het me vergund te herhalen, hetgeen bij den aanvang van dit schrijven reeds is gezegd: dit opstelletje moge slechts dienen om mede te werken tot het wekken van belangstelling bij de mannen der wetenschap voor Madoera. Elke Madoerees zal dankbaar gestermd zijn indien binnen afzienbaren tijd die belangstelling in ruimer mate aanwezig is, zich uitende in een grondiger en intensiever bestudeering van taal, land en volk. Ook Madoera zal voor den ijverigen bestudeerder ruimschoots studiemateriaal bieden. En ik meen alle reden te hebben te veronderstellen, dat men op het congres van het Java Instituut te Soerabaja voor die bewering genoegzame bevestiging zal vinden.

DE VISCHVANGST OP MADOERA

't Is een algemeen bekend feit, dat de vischvangst in Indië, naast landbouw en vee-teelt, een voornaam middel van bestaan is. In Europa en Amerika, waar de bevolking in vele opzichten op dat gebied steun krijgt van de regeering, verkeert de vischvangst in bloei. Vergeleken met 't bedrijf in andere landen is de vischvangst in Indië minder winstgevend, vooral aangezien de bevolking eenerzijds door de mindere ontwikkeling, anderzijds door gebrek aan 't noodige kapitaal, tot dusverre nog niet in staat is visch te conserveeren, zoodat de opbrengst niet tegen een behoorlijken prijs kan worden verkocht. Als men weet, dat in den vischtijd aan de Noordkust van Madoera een mand visschen slechts een kwartje kost, kan men veilig aannemen, dat 't oprichten van een paar kleine fabrieken, waar visch gekookt en vervolgens in blik geconserveerd wordt, beslist winstgevend is. De eenige wijze, die men kent, om visch lang en goed te kunnen bewaren is ze te zouten en te drogen. Maar op die manier daalt de visch dan in waarde daar men niet graag gedroogde visch eet.

Zooewel langs de Zuidkust als langs de Noordkust van Madoera is de vischvangst van belang. Aan de Zuidkust treft men niet veel steenen aan en ook heeft men daar geen monden van groote rivieren, zoodat de meeste visschen ver van de kust of nagenoeg in het midden van de straat Madoera blijven. Daarom gebruikt men juist die werktuigen, welke bestemd zijn voor diepe zeegeedeelten. De voornaamste werktuigen zullen hieronder één voor één worden besproken.

Padjāng

Dit is een groot net, waarvan het voorste gedeelte vervaardigd is van sterk touw en 't achterste deel van bāring (hiervan maakt men ook vaak zakken voor rijst, maïs enz.). Die netsoort is rijk aan mazen, hoe meer naar achter hoe kleiner, zoo klein zelfs, dat de kleinste visschen onmogelijk

er door kunnen. Genoemd vischtuig bestaat derhalve uit netwerk, waarvan we naar de grootte der mazen 9 soorten kunnen onderscheiden. Die 9 soorten netwerk worden aan elkaar vastgenaaid, zoodat zij den vorm van een grooten zak krijgen, welke spits naar achteren toeloopt. Hieronder is een schema, dat de verschillende onderdeelen aangeeft.

1. plèkangan.	6. pangërrëp
2. tambël	7. manêlas
3. saè'an	8. ghântongan
4. klobongan	9. ghôé-tèngghoé.
5. panëngghāng	

In den regel hebben padjāngs een naam bijv. Sè Komantan, Sè Sambā', Sè Dèno' enz.

Om visschen met padjāng te vangen dient men die in het water te laten zakken, terwijl de twee strengen touw, welke er aan zitten, rowès genoemd, worden vastgemaakt aan den prauw. Dan laat men den prauw een cirkel beschrijven om de ondhēm, welke men reeds dagen te voren in het water heeft gelegd. Zoo'n ondhēm is gemaakt van een dik touw. Aan het eene eind is een groote steen bevestigd, die als anker dienen moet. Het andere eind bindt men vast aan een stuk bamboe, dat op het water drijft. Zodoende neemt 't touw steeds een loodrechten stand aan. Aan dat touw bindt men klapperbladeren vast, welke de visschen lokken en bij elkaar houden, immers zij vertoeven zich graag om of in de nabijheid van drijvende en zwevende bladeren en takken.

Terwijl de prauw een kring om de ondhēm beschrijft, wordt die ondhēm opgehaald, opdat de visschen door elkaar zullen zwemmen en in de padjāng terecht zullen komen. Om te zorgen, dat die visschen de cirkelvormige plek niet zullen verlaten, springt iemand in het water, meestal een ongen, die al zwemmende of op een stuk

bamboe zittende aanhoudend met zijn handen op het water slaat.

Niet alle visschers bezitten ondjhëms. Zij, die ze niet hebben, vangen alleen vischen op plaatsen, waar ze in den regel in groote scholen zwemmen.

Niet zelden vangen ze vischen in de nabijheid der ondjhëm van een ander buiten medeweten van den eigenaar. Dat blijft echter een gevaarlijk werk, want als de eigenaar 't te weten komt, dan ontstaat er meestal een hevige twist, welke vaak tot handtastelijkheden overgaat. Het vangen van vischen op zoo'n oneerlijke wijze beneemt velen de lust om veel ondjhëms in zee te leggen. 't Is niet meer dan billijk, dat zoo'n handeling strafbaar is.

De hoeveelheid der gevangen vischen, op vele plaatsen hangt voor een groot deel ook af van het aantal ondjhëms in zee, tenminste waar het vangen met padjāngs het voornaamste van het visschersbedrijf uitmaakt.

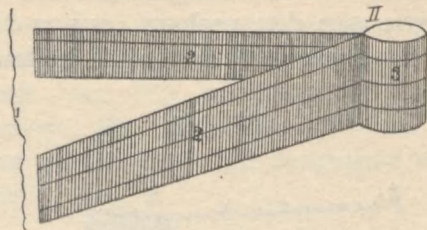
Voor het vangen van vischen op ondiepe gedeelten gebruikt men kleinere soorten van padjāngs met name padjāng kopè', bhānton, karakat.

Tjaghër

Dit vischtuig is gemaakt van dunne bamboestokken, die door middel van drie of meer strengen touw vlak naast elkaar gebonden zijn, zoodat ze min of meer den vorm krijgen van een hek of kërè.

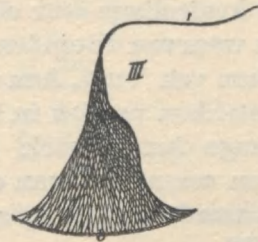
Dat bamboewerk wordt bij hoog water loodrecht in een rivier geplaatst en is 't water gedaald, dan kunnen de vischen, die daarin terecht gekomen zijn, onmogelijk wegzwemmen. In 't midden van de rivier, juist waar die tjaghër een hoek vormt en waar tevens zich de verbinding bevindt, heeft men een opening, welke toegang verschaft tot een gelijksoortig bamboewerk, dat nagenoeg een cirkelvorm heeft. Is het water flink gedaald, dan verzamelen de vischen zich in dat cirkelvormige bamboewerk, hetwelk den naam draagt van bhoeng-lombhoeng (Lombhoeng beteekent schuur. Bhoeng-lombhoeng beteekent: wat

op een schuur lijkt). Zijn de vischen eenmaal daarin, dan kunnen ze gemakkelijk daaruit worden geschept.

1. rivieroever of strand
2. hek
3. bhoeng=lombhoeng

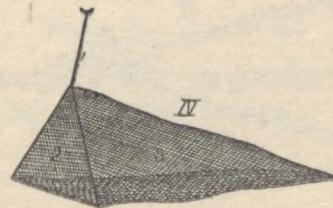
Djhālā

De djhālā is een net, dat uitgespreid zijnde een cirkelvorm heeft, en aan welks rand tal van looden ringen zitten.

In 't midden is een touw bevestigd. Het net wordt in het water geworpen, en vooraf zoo gehouden dat 't zich onder het werpen gemakkelijk uitspreidt. Door de zwaarte der looden ringen zinkt het net naar den bodem en de vischen, die daaronder geraken, kunnen niet meer vluchten. Nu wordt 't net opgehaald met behulp van 't touw dat daaraan zit. Zoo'n net wordt meestal alleen gebruikt in vischvijvers en in ondiepe rivieren.

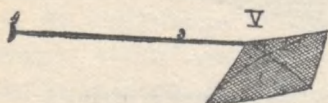
Soddhoe.

De soddhoe is een net voorzien van een houten of bamboesteel en geknoopt van

garen of lawé. Het wordt veel gebruikt voor 't vangen van zoetwatervisschen. Soms wordt 't ook aangewend om visch te vangen aan den zeekant, maar dan in het meestal van grootere afmetingen.

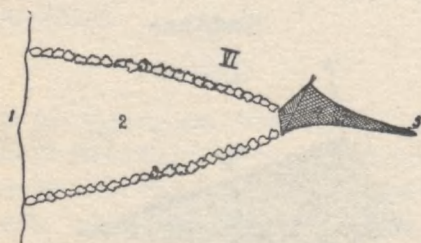
Pëttjak

Pëttjak is een vierkant net, dat gespannen wordt gehouden door twee bamboe stokken, welke kruiselings over elkaar zijn zijn geplaatsten waarvan de einden vast zitten aan de hoeken van 't net. Aan die buigzame bamboestokken precies in het midden zit een lange bamboestok met een handvat, dat den vorm heeft van een halve maan. Dit net wordt zoowel op zee als in rivieren gebruikt.

Bhändjhång bāto

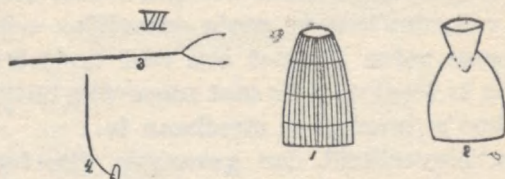
Bhändjhång bato is een muur van koraal-steen en zonder specie, die aan den zeekant zoo gelegd is, dat er een driehoek, een halve maan of een vierkant gevormd wordt. Bij hoog water staan die muren geheel onder water en als het water gedaald is, kunnen de visschen, die daartusschen achtergebleven zijn, niet meer wegzwemmen. Die muren hebben een uitgang, waarvoor een net gespannen is, om visschen te vangen, die door die uitgang de bhändjhång willen verlaten.

1. strand
2. water
3. muur (eigenlijk op elkaar gestapelde steenen)
4. net
5. zee

In plaats van steenen gebruikt men ook wel takken van rizophoren. Alleen bij het einde in de zee, waar de bhändjhång in een hoek moet uitloopen, dient men la'a (aan elkaar vastgebonden dunne bamboestokken) te gebruiken, omdat de visschen anders gemakkelijk die bhändjhång kunnen verlaten. Zoo'n bhändjhång draagt den naam van bhändjhång rantja' (rantja' betekent takken).

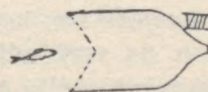
Sosok

1. sosok
2. këmboe (lengte doorsnede)
3. sengkak
4. malaran, ook wel genoemd or-to'or.

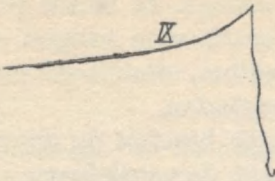
De sosok heeft den vorm van een kooi en is gemaakt van bamboe. Zoowel van boven als van onder is ze open. Ze wordt gebruikt om visschen te vangen in zeer ondiep water. Lukt 't een visch daarin te vangen en is hij nog al groot, dan gebruikt men een soort harpoen met twee weerhaken, die den naam draagt van sengkak. Daarna wordt de sosok opgetild en de visch aan een touw of malaran gehangen. Heeft men te doen met een kleine visch, dan wordt die gedaan in een mand (këmboe), welke voorzien is van een deksel, waardoor de visch wel in, doch niet uit de mand kan komen.

Boeboe

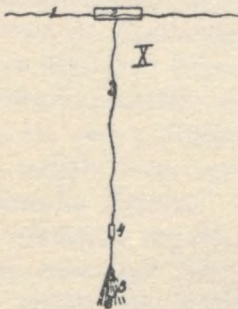
De boeboe lijkt een beetje op de këmboe, doch is veel grooter en wordt veel gebruikt om visschen te vangen, die met den stroom mee zwemmen. Vooral in kleine rivieren en in afvoersloten van vischvijvers doet ze goede diensten. Hierboven is afgebeeld een lengtedoorsnede van een boeboe.

De hengel

Het hengelen is vooral aan de Zuidkust van Madoera een bedrijf van beteekenis. Men hengelt zoowel aan het strand als op zee. Hengelt men aan 't strand of in een rivier, dan gebruikt men den gewonen hengel, waarvan het snoer aan een bamboestok zit. Zoo'n soort van hengel heet pantjèng dhāoerān.

Pantjèng boengboeng

Schema van pantjèng boengboeng:

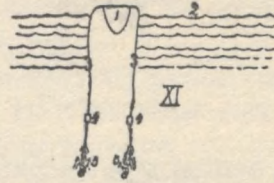
1. zeespiegel
2. boengboeng (een stuk bamboe tusschen 2 knopen)
3. touw
4. lood (boe-kamboe)
5. haak
6. zachte veeren als aas.

Men gebruikt dezen om op zee te hengelen. Hij bestaat uit een koperen haak en een lang sterk touw, dat vastgebonden is aan een stuk bamboe tusschen twee knopen (boengboeng) is: een geleding bamboe. Als men den hengel in het water laat vallen, dan gooit men daarin ook dat stuk bamboe.

Men werpt soms 20 hengels tegelijk in het water. Beweegt 't stuk bamboe zich heen en weer of op een neer, dan is dat een teeken, dat er een visch aan het aas komt.

Pantjèng lo-molo

Deze hengel bestaat uit een sterk touw van ± 40 M. lengte. Aan elk eind van den touw zit een haak. De eene haak gooit men aan den rechterkant en de andere aan den linkerkant van het bootje (mantjèngan) in het water. Het middelste gedeelte van het touw wordt door den hengelaar vastgehouden.

1. bootje
2. zee
3. touw
4. boe-kamboe (lood)
5. haak
6. veeren (aas).

Pantjèng palandjhār

De haak van den pantjèng palandjhār is gemaakt van koper ter dikte van een griffel. Het touw moet zeer sterk zijn, want deze hengel is bestemd voor haaien. Als aas gebruikt men visch ter grootte van een menschenarm. Om te maken, dat het touw zich niet op ongewenschte wijze zal oprollen in geval de gevangen haai in het water een draaiende beweging maakt, heeft men in het midden daarvan een soort katrolletje van hoorn aangebracht.

Pantjèng lèt-èlèt

Deze hengel lijkt veel op den vorige, alleen is hij heel wat kleiner. Hij wordt ook gebruikt om vrij groote visschen te vangen zooals langghoeng, ladjārān enz.

Pantjèng tal-ontal

Deze hengel gelijkt op pantjèng lèt-èlèt, alleen is hij eenigszins kleiner.

Pantjèng pangandjoek

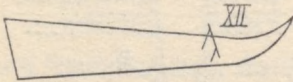
Als aas voor dezen hengel die in afmeting kleiner is dan de pantjèng tal-ontal, gebruikt men veeren gevormd tot een bosje

waarin zich de haak bevindt. Boven die veeren is een stuk lood aangebracht (boekamboe).

Pantjèng tëndak

Het verschil tusschen dezen hengel en de andere is, dat hij uit een gaffelvormige stok bestaat. Aan elken tand is een touw bevestigd, aan welke ondereind de haak zit.

Pantjal.

Dit is een houten slee bestaande uit een

plank, waarvan het voorste gedeelte een beetje naar boven gebogen is en in een spitse punt eindigt. Ze wordt gebruikt om visschen of krabben te vangen op modderige kustgedeelten, uitsluitend aan de Westkust van Bangkalan.

Met de beide handen de dwarslat vasthoudende trapt de pantjalman achteruit in de modder.

Op die manier gaat de pantjal vooruit. Nu en dan houdt de man op en kijkt onderzoekend in de modder, of er iets te vangen valt. Vangt hij wat, dan doet hij het in zijn këmboe (mand), die hij bij zich heeft.

KARAPAN

door

H. O.

Aanplakbiljetten in de stad, advertenties in de couranten verkondigen, dat de jaarlijksche slot-stieren-rennen van Madoera op zekeren dag te Bangkalan worden gehouden. In zeventien distrikten van Madoera worden achter elkaar deze wedstrijden gehouden, die de beste fokstieren moeten uitwijzen; de laatste en hoofdwedren heeft altijd plaats te Bangkalan, dat van Soerabaja uit zoo gemakkelijk is te bereiken, en gastvrij noodigt Madoera altijd de bureu uit de Krokodillenstad uit, om aan dit volksfeest deel te nemen.

Kort na zonsopgang zijn wij aan de aanlegplaats van de Madoera-booten aan de Kalimas. De Madoera Stoomtram heeft alles in het werk gesteld, om de gasten te vervoeren, en extra-stoombooten liggen gereed, indien haar grootste schip nog te klein mocht blijken.

Langzaam stoomen wij de Kalimas af, den „gouden stroom” van Soerabaja; het is laag water, en wat het zog van ons stoomschip aan de oevers te voorschijn brengt, lijkt niet op goud. Het is suikertijd, en voorzichtig moet onze boot haren weg zoeken tusschen te prauwen door, die aan de goedangs worden geladen, vol naar zee gaan of ledig terugkomen, om meer van het „witte goud” te halen. Eerst als wij op de reede komen, wordt de machine op volle kracht gezet, en spoedig bereiken wij den wal van Madoera te Kamal. Een extra-trein staat voor ons gereed, die zonder veel oponthoud met ons vertrekt.

In Madoera heerscht sedert maanden de Oostmoesson. Sedert maanden is geen druppel regen gevallen, de groote weg langs het spoor is hoog bedekt met stof, boomen en struiken dragen eene dikke, wit-grauwe laag stof; op de velden en weiden is haast geen blad en geen halm

te zien, de grond is gebarsten in breede spleten. Slechts hier en daar trekt een waterloop een groen lijntje door de bruine eentonigheid. Stoffig zien ook de dorpen er uit; ook in de tuinen haast geen versch groen.

De aankomst te Bangkalan verlost uit de monotonie. De trein stopt aan den Aloen-aloen, en daar heerscht vroolijk leven. De groote weg, door boomen overschaduwde, die de plaats doorsnijdt, is aan weerskanten bezet met warongs, en daartusschen wemelt eene feestelijk veelkleurige gekleede menigte met vroolijke gezichten. Aan den rechterkant is het feestterrein, langs den weg het afgesloten terrein voor het betalend publiek met overdekte tribunes en het hooge paviljoen voor de scheidsrechters, alles feestelijk getooid met vlaggen en groen; in het midden de rechte renbaan, door eene lichte bamboe-omheining omgeven, en aan de overzijde van de renbaan, in de schaduw van de groote boomen, die de Aloen-aloen omlijsten, de vrije plaatsen, waar het wemelt van dichte scharen van Madoereezen. Manschappen van de veldpolitie in hunne goed kleedende uniformen zorgen er voor, dat het publiek niet op de renbaan komt.

De plechtige ommegang van de spannen, die aan den wedstrijd deelnemen, opent het feest. Vooraan schrijdt, met andere waardigheidsbekleeders, de veearts van Madoera, wiens hoofdtaak het is, dat het vee en de veeteelt van Madoera de beteekenis verkrijgen, die hun in de staatshuishouding van Nederlandsch-Indië en van Madoera in 't bijzonder toekomt; heden, op den eeredag van den Madoereeschen stier, is de „Doktor Kéwan” de Directeur van de eigenlijke wedrennen. Achter de waardigheidsbekleeders en de muziek volgen de

spannen, misschien een veertig of vijftig. Veeren, vlaggetjes en bellen versieren de koppen van de renstieren, schabrakken de lijven, met rechtopstaande banieren en zonneschermpjes is het juk versierd, dat, van mooi snijwerk voorzien en in bonte kleuren beschilderd, het span bij elkaar houdt. Van snijwerk voorzien en bont geschilderd is ook de eigenaardige renslede, die tusschen de stieren, aan het juk vastgemaakt, met het onderste gedeelte op den grond sleept. Zij ziet er uit als een dubbele ploeg, zonder de scharen, de twee boomen verbonden door twee dwarshouten, waarvan het onderste een paaltje met een dwarsplankje draagt, waarop de „jockey” in ieder geval niet zit, maar waaraan hij zich met een of beide beenen vastklemt als de wilde jacht begint.

Voorloopig echter heerscht er nog plechtige waardigheid, en deftig, met opgeheven koppen, stappen ook de stieren op het geluid van het dorps-orkestje, dat de spannen uit de verschillende kampongs eskorteert. Met langzame, afgemeten schreden beweegt zich de stoet rond om de renbaan; dan begint het werk.

Het is een echt sport- en volksfeest, en alles werkt mee in sportieve harmonie. De Controleur zorgt als ceremonie-meester voor de gasten, de Regent en andere hooge dignitarissen treden op als scheidsrechters, de Wedono's helpen mee aan de startplaats, en de commandant van de veldpolitie zorgt er voor, dat de baan vrij blijft, en geeft juist voor het begin van iedere wedloop van zijn plaats voor het scheidsrechters-paviljoen met de vlag het sein, dat alles klaar is.

Aan den eenen kant van den doel-uitloop van de baan, in de schaduw van de boomen, staan de spannen te wachten. Zij zijn ingedeeld in drie klassen, de oudere „professionals”, de twee- tot vierjarigen, en de eenjarige stieren. In groepen van twee of drie spannen worden zij opgeroepen, en trekken langzaam aan de eene zij van den renbaan naar de start-

plaats. Vlaggen en schermpjes, bellen en schabrakken zijn nu verdwenen. Ieder span wordt begeleid door drie of vier man. De „jockey” draagt over het wit en rood gestreepte borstrok, dat de nationale dracht van de Madoereezen is geworden, een wit jasje zonder mouwen, waarop voor en achter groote getallen zijn geschilderd.

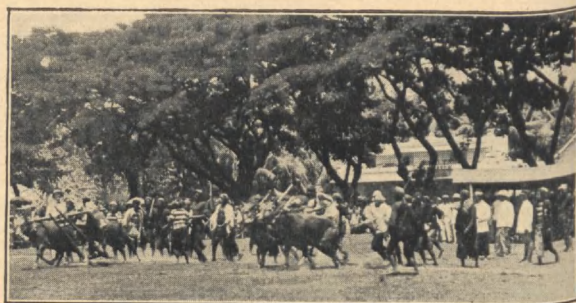
Onder een klein bamboe-afdakje, omgeven door zijn staf, die voor de „boekhouding”, d.w.z. het noteeren van nummers, namen en dorpen, moet zorgen, staat de Dokter Kéwan. De twee jockeys trekken uit zijne hand de loten; de langste lucifer beteekent geel en de linkerzij van de baan, de kortere rood en de rechterzij; indien er drie spannen zijn, komt er nog groen bij.

Aan de startlijn worden de spannen opgesteld, wat niet altijd gemakkelijk werk is. Getraind zijn de stieren alle; in iedere desa hebben zij sedert twee maanden eens in de week geoefend. De wijsheid komt echter pas met de jaren, en terwijl de „professionals” zich niet onnoodig opwinden, zijn de twee- tot vierjarigen nerveuzer, en het jonge volk is nu en dan niet te houden. Eindelijk zijn zij toch tot rust gebracht; twee man houden de koppen vast, anderen het juk; de teugels, die door den neus gaan, loopen uit in lange open lijnen, waarin op de hoogte van het rug-einde van de stieren een knoop is gelegd; de einden slepen langs den grond. De jockeys, voorzien van eene roode of gele sjerp, stappen voorzichtig op het onderste dwarshout en slaan een been over het dwarsplankje, indien zij er niet de voorkeur aan geven, er eerst in het laatste oogenblik op te springen. Als de Dokter Kéwan ziet, dat alles in orde is, heft hij langzaam de startvlag op; van het scheidsrechters-paviljoen komt het tegensein, en met een scherp „atjol!” (los!) suist de vlag neer.

Als de bliksem springen de mannen, die de stieren vasthouden, op zij; misschien nog een slag met een bamboe op het

Karapan
Uit den feest=stoet

Karapan
Aan de start-plaats

achterdeel der dieren, en voort snellen de spannen. Een prachtig gezicht, deze galop uit den ruststand, dit inzetten van de krachtige ledematen, deze eerste sprong op de renbaan. In vliegende vaart snellen zij voor; een slechte start is niet makkelijk weer goed te maken. In razenden stieren-galop gaat het de baan langs. Hoe de jockeys zich vasthouden, indien zij niet als een tjitjak zuigschijven aan de voeten hebben, blijft een raadsel. Slechts met een voet houdt de man zich vast, het andere been zweeft, horizontaal achteruit gestoken, in de lucht, om het evenwicht te houden; het lichaam is over de stieren gebogen, en de handen bewerken in een roffel van slagen en stooten — eene zweep zag ik nooit gebruiken — de opgewonden dieren. De klanken van den gamelan, die op het oogenblik van den „start” is ingezet, het schreeuwen en juichen der menigte aan weerskanten van de baan, vuurten nog verder aan; in het dolste razen bruisen de spannen voort totdat na enkele minuten de winnaar over de doellijn gaat. Ruim is de uitloop achter het doel, en vooral bij jonge spannen is het niet gemakkelijk, de opgewonden dieren weer tot staan te brengen. Van het scheidsrechters-paviljoen toont een roode of gele vlag aan, welk span de overwinning heeft behaald, en springende en tandakkende komen de geleide-mansschappen van den winnaar over de baan geloopt; langzamer volgen die van het overwonnen span. De eindelijk weer tot bedaren gebrachte stieren worden in de koele schaduw gevoerd, geliefkoosd en verzorgd, om weer frisch en krachtig te zijn voor de latere eind-wedstrijden. Andere spannen zijn in den tusschentijd naar de startplaats getrokken, en weinige minuten later komen de volgende paren aan-bruisen.

Galop, vliegende vaart, dol razen zijn uitdrukkingen, die voor stierenrennen overdreven mogen schijnen voor hen, die nooit een Karapan hebben bijgewoond, en in 't bijzonder voor Europeanen, die

op de vee-tentoonstellingen in het eigen land de zware, bekroonde fokstieren hebben gezien waarvan niemand zal ver-gen, dat zij hunne superioriteit in een wedren moeten bewijzen. Van Madoere-sche renstieren is echter 10 meter in de seconde eene gemiddelde snelheid, 10,9 meter is het record, en de energie, die in de geweldige massa der spannen zit, schijnt de snelheid nog te verhoogen. Wel is de baan niet lang: 120 meter is de gemiddelde lengte.

Slag op slag, „mit militärischer Pünktlichkeit”, volgen de rennen op elkaar. Onvermoeid zijn de Doktor Kéwan en zijn staf bezig, warm werk in de gloeiende hitte! En ook niet gemakkelijk, want al volgen ook de menschen vlug en naar behooren op wat hun gezegd wordt, er is werk genoeg mee gemoeid, om de opgewonden stieren op de startlijn te brengen en te houden, tot het kommando valt, want scherp let de leider op, dat niemand een ongeoorloofd voordeel, zij het ook maar van enkele voeten, heeft. Een verkeerde start komt ook wel eens voor: een bijzonder voorbarig span rukt zich los en bruist over de baan, onder de vroolijkheid van degenen, die er niet bij betrokken zijn, tot groote spijt van den eigenaar en den jockey, die wanhopige pogingen doet, om de dieren tot staan te brengen. Maar ook indien hij er in slaagt, en hij aan deze ren nog mag deelnemen, is zijne kans op eene overwinning gering, want deze korte inspanning is in het voordeel van het andere span. Aan de startplaats is het in ieder geval altijd het interessantst; dieren en menschen geven steeds nieuwe beelden.

Maar ook de rennen zelve worden nooit eentonig. Breed is de baan, en niet altijd loopen de stieren in rechte lijn. Of en hoe zij geleid worden, weet ik niet te zeggen. De kunst van den jockey is echter van groot belang, en de „champion” van Madoera, uit Bangkalan afkomstig, heeft ook op dezen dag de meesten rennen gewonnen en ten slotte de eindoverwinning

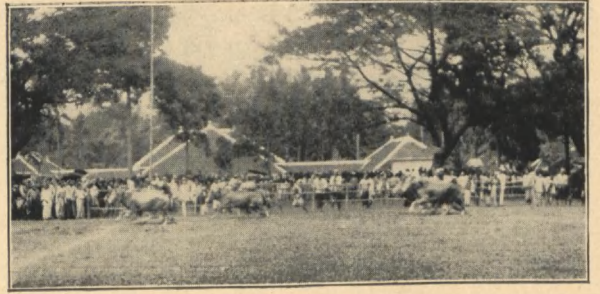
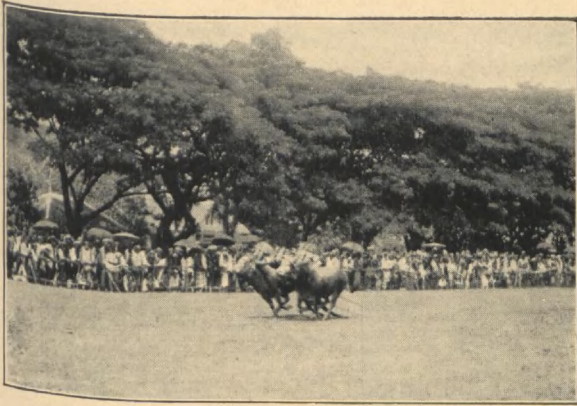
behaald. Juist de breedte van de baan, en het onberekenbare van de opgewonden stieren, geeft altijd weer aanleiding tot spannende oogenblikken. Zoo kan een zwakker span zegevieren, indien het in eene rechte lijn loopt, terwijl de sterkere tegenstander een groote bocht maakt; of een slechte start door bekwame leiding weer goedge maakt worden.

Opwindende momenten juist voor het bereiken van de doel-lijn zijn er dus genoeg, en ook een „dooderen” komt wel eens voor. Soms gaat ook een span op hol en suist door de lichte omheining van de renbaan, nadat politie en toeschouwers tevergeefs hebben getracht door schreeuwen en wenken de dieren weer op den goeden weg te brengen, maar zich op het laatste oogenblik snelvoetig in veiligheid hebben gebracht.

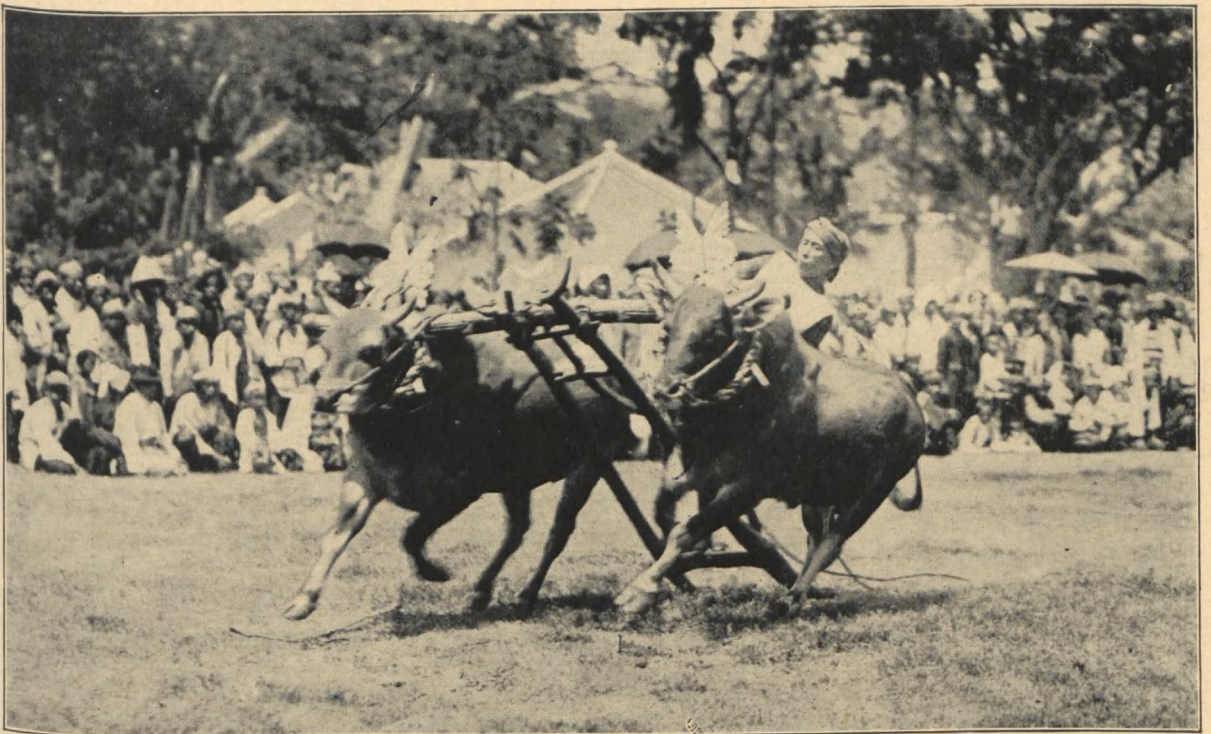
Eindelijk is het één uur geworden, de voorrennen zijn afgelopen, en ook een gedeelte van de tweede rennen, en mensch en dier krijgen eene welverdiende middagpauze. Op de andere helft van den Aloenaloen, achter de tribunes, heeft de Soos van Bangkalan een gastvrij paviljoen opgericht, waar spijsen en koele dranken gereed staan. Europeeschen muziek en een Madoereesch tokkel-orkest uit Bangkalan wisselen onvermoeid elkaar af. De volksmenigte van de renplaats stroomt derwaarts, en dichte scharen staan om het paviljoen. Zoo erg veel Europeanen zijn er niet op Madoera, en voor de menschen die uit de afgelegen desas zijn gekomen, is dit vroolijke gedoe van de Blanda's een extra-schouwspel. Ik heb altijd veel gehouden van de Madoereezen, een vlijtig, haast altijd vroolijk, vooral echter eerlijk en oprecht volk. Wel zit de piso blati vrij los in de schee, en dient ze maar al te vlug als argument bij in een spel ontstaane twist, maar de gemeene sluipmoord met voorbedachten rade is op Madoera haast zoo onbekend als de berekende diefstal. Op dien dag heb ik in de Madoereezen bijzonder plezier gehad: wat over deze bruine gezichten en oogen vloog, toen de

Controleur van Bangkalan als eerste met het dansen begon, was geen smerige grijnslach, het was echte, heldere vreugde die haar toppunt bereikte toen de vereerde Dokter Kéwan trots de voorafgegane inspanning ook een stepje riskeerde, en die duidelijk zei: U hebt er plezier in en wij verheugen ons met U, want wij gunnen het U. Eene waardeering van het werken van deze twee heeren, die ik mij niet mooier kan denken.

En vriendelijk en voorkomend waren zij, toen ik bij het heropenen van de rennen aan den overkant van de renbaan tusschen de Madoereezen stond, om beter licht voor de kiekjes te hebben. Met vlug begrip werd voor mij plaats gemaakt, en hulpvaardige handen werden mij toegestoken, toen ik op de baan was geklauterd en voor een span, dat uit de goederichting was gekomen, zeer plotseling moest vluchten, en toen wij eens samen de plaat hadden gepoetst, omdat een span dreigde uit te breken, hebben wij later vergenoegd elkaar uitgelachen. — Ik zou hier nog willen opmerken, dat dikwijls beweerd wordt, dat deze stierenrennen de Madoereezen verleiden tot wedden; ik heb nergens gezien, dat er gewed werd. Wel kon ik, in weerwil van mijne onbekendheid met de landstaal, de groote belangstelling waarnemen, waarmee de enkele rennen, spannen en jockeys werden gevolgd en besproken, en die bestendig toenam, naar mate de rennen hun afloop naderden. Eene belangstelling, die ook mij pakte, toen ik bij de beslissende rennen den een of anderen jockey herkende, die zich tot zoo ver, al overwinnende, had doorgeworsteld. Er was een jonge kerel met een prachtspan niet groote, maar bijzonder vurige stieren, waarop niet alleen ik, maar ook mijne naaste omgeving, wier desa hij waarschijnlijk vertegenwoordigde, groote verwachtingen hadden gebouwd. Bliksemsnel was hij altijd over de baan gejaagd, schreeuwende, lachende, en zijne dieren als dol bewerkende, maar altijd nog bezonnen genoeg, om nu en

Karapan
Op de baan

Karapan
De winnaar

Karapan
Triomftocht van de winnaars

Karapan
Prijs=uitdeeling

dan een snellen blik over den schouder op de tegenpartij te werpen. Wij allen betreurden het oprecht, dat het in den voorlaatsten ren juist hem moest overkomen, dat halfweg zijn span uit de richting kwam, schuin over de baan holde en daardoor zijn tegenstander, die in het begin was achtergebleven, in de gelegenheid stelde, met een neuslengte te winnen. Wat echter geen afbreuk deed aan het gejuich, waarmee de winnaar in den laatsten, beslissenden ren werd begroet.—

Afgelooopen zijn de rennen; alles stroomt naar den kant, waar de triomfopocht van de winnaars zich formeert. De muziek gaat voorop, en dicht omringd door de dorpsgenooten volgen de zegevierende spannen, nu weer opgetooid met alle sieraden, die er beschikbaar zijn; boven op het juk, zingende en tandakkende, genieten de jockeys hun triomf met volle teugen. Rondom de renbaan gaat de stoet, en houdt stil voor de tribunes, waar alles gereed is gemaakt voor de prijsuitdeeling. De Regent zelf reikt de prijzen

uit aan de eigenaars; wat hij zegt, versta ik niet, maar opwekkende woorden moeten het wel zijn, want aan het slot van iedere toespraak breekt een gejuich los en overstemt haast het gamelan-fortissimo, waarbij de gelukkige winnaar zijn vreugdedans uitvoert.

Andere toespraken volgen, om allen te danken, die tot slagen van dezen vroolijken dag hebben bijgedragen. De zon daalt, en dankbaar schudden wij allen de hand, die ons zoo vriendelijk hebben opgenomen. De trein brengt ons weer naar de stoomboot, die ons bij het invallen van den nacht over de reede terugbrengt naar Soerabaja. Haast dankbaar genieten wij van de rust na dezen van indrukken overvullen dag, en laten, behagelijk in de gemakkelijke rottingstoelen geleund, nog eens in gedachten de veelkleurige beelden voorbijtrekken, die zich vast in het geheugen hebben geprent en eene blijde herinnering zullen blijven aan het mooiste van alle volks-sportfeesten, die ik in Nederlandsch Indië heb gezien: Karapan Madoera.—

EEN KORTE MEDEDEELING OMTRENT DE MADOEREESCHE STIERENRENNEN

door

Dr. F. J. MUNNIK

Het grootste volksvermaak voor den Madoerees is ongetwijfeld de stierenren (kerapan, belapan, op Sapoedi: tjongklang). Ofschoon de kerapan den Europeaan wel eenig genot verschaft, vindt deze de rennen al gauw eentonig. De Madoerees echter neemt met hart en ziel eraan deel. Nooit raakt hij uitgekeken, nimmer is het aantal rennen hem te groot.

De afstand, waarover gerend wordt, bedraagt meestal 120 M. In verband met het uithoudingsvermogen der dieren kan de baan niet langer zijn.

Voor een kerapan terrein wordt bij voorkeur gebruikt gemaakt van een gelijke, zachte gras- of zandvlakte.

Het rennen geschiedt met stieren, welke spangewijze voor een sleetje worden geplaatst, dat op een juk rust. De slede bestaat uit twee kromgebogen stukken hout, die met het juk zijn verbonden. Tusschen deze houten bevindt zich een plankje, waarop een paaltje, dat dient ter stutting van een stok, die eveneens aan het juk is bevestigd. Hierop steunt de jockey, wiens voeten op het plankje rusten.

Op het juk staat een drietal lange smalle vlaggen, meestal wit van kleur. Ook ziet men daar wel helgekleurde parasols aangebracht. Het juk is verder versierd met houtsnijwerk als drakekoppen, e.d.

De stieren zijn van gekleurde dekkleeden voorzien. Vooral aan de versiering van hoofd en hals wordt veel zorg besteed. In de afdeeling Pamekasan en Soemenep wordt meer van banden en riemen van leer, waarop bellen, voor de versiering gebruik gemaakt.

In de afdeeling Bangkalan racen de stieren zonder de versiering, terwijl daar ook de vlaggen van de jukken worden verwij-

derd. In de overige afdeelingen blijven de spannen tijdens het rennen geheel opgetuigd.

Elk span kerapanstieren wordt vergezeld door een groot aantal belangstellenden, voorzien van vlaggen, fluiten, houten slaginstrumenten e.d. Het geheel levert een vroolijk, levendig gezicht op.

Gelden het belangrijke races, dan komt de geheele stoet reeds daags tevoren op het kerapanterrein aan, waar overnacht wordt.

De spannen rennen als regel twee aan twee. Dat elk span afzonderlijk loopt, ziet men in de desa nog aleens. Bij de officieele kerapans, loopen meer spannen tegelijk, waaruit echter niet de conclusie getrokken moet worden, dat alleen op snelheid wordt gelet (Soemenep).

Aan den start worden de dieren stevig vastgehouden, voornamelijk door een persoon, die midden voor het span staat. Bij het sein tot vertrek (gongslag, zwaai met vlag), moet hij snel op zijde springen. Dat dit mislukt en hij overreden wordt, komt nogal eens voor, meestal echter zonder letsel te veroorzaken.

Ofschoon sommige jockeys van leidsels gebruik maken, geloof ik niet, dat er aan een span rennende stieren veel te besturen valt. De meeste berijders, van wie sommigen een zekere reputatie genieten, bepalen zich dan ook tot gillen en schreeuwen, waarbij de rug en de staart der dieren niet zacht bewerkt worden. De achter de spannen aanhollende eigenaren met ahang verhoogen door hun geluiden niet weinig het algemeene rumoer.

Dat een bestuurder van de slede valt, is geen zeldzaamheid. Evenmin, dat aan het einde der baan het span op de menigte in rent. Ongelukken komen echter zelden

voor; zoowel mensch als dier brengen het er als regel goed af.

Het bezitten van een span kerapanstieren is voor een Madoerees een genot; hiermee de overwinning te behalen een groote eer. Het meedingen op een kerapan geschiedt meer om de eer dan om de prijzen, die bij rennen van de bevolking onderling uit kleinigheden, als zakdoeken, hoofddoeken e.d. bestaan. Bij de officieele kerapan bestond de hoofdprijs vroeger uit een stier; in latere jaren werden geldprijzen, tot f 100.— toe, verreden.

Voor kerapanstier komen alleen flinke, goed gebouwde dieren in aanmerking, die met zorg verpleegd worden. De Madoerees koestert werkelijk liefde voor zijn renstieren. Na een overwinning zal hij nimmer nalaten op luidruchtige wijze zijn dieren te danken en zich zelf gelukkig te prijzen als den eigenaar van de overwinnaars.

Een span goede kerapanstieren vertegenwoordigt een voor den Madoerees niet geringe waarde van f. 300 à f. 600.

Vroeger werden kerapanstieren nooit gebruikt voor de fokkerij. Het waren dus dieren, die, jammer genoeg, niet den minsten invloed op den veestapel uitoefenden. De meening van den Madoerees, dat door een kerapanstier als fokdier dienst te laten doen, hij voor de rennen ongeschikt zou worden, was hiervan de oorzaak. Gelukkig is deze meening door goede voorlichting van de zijde van Bestuur en Veeartsenijkundigen Dienst tegenwoordig geheel gewijzigd. Men kan zeggen, dat kerapanstieren, welke niet aan de fokkerij deelnemen, vrijwel niet worden aangetroffen.

Het ontstaan der kerapan

Alhoewel de inlichtingen hieromtrent ingewonnen onderling wel eenigszins verschillen, kan toch wel worden aangenomen, dat de oorsprong van dit zuiver Madoereesche volksvermaak te zoeken is in de afdeeling Soemenep. Zeer waar-

schijnlijk heeft de kerapan haar ontstaan te danken aan het volgende:

Bij het bewerken van de sawah wordt en werd na het ploegen gebruik gemaakt van de eg, waarvoor over het algemeen 2 koeien zijn gespannen. Doordat vaak door meerdere personen tegelijk geëgd werd, ontwikkelde zich langzamerhand door rivaliteit bij de landbouwers de zucht te zien welke spannen het vlugst hun werk deden.

Daardoor kwam men er van zelf toe om tijdens de rustperioden bij wijze van vermaak de verschillende spannen tegen elkaar te laten loopen, hetgeen dermate bij de bevolking insloeg, dat het zich allengs ook over andere streken verbreidde. Uit den aard der zaak had de kerapan plaats op de natte sawah, terwijl over het algemeen koeien, doch ook wel stieren, gebruikt werden.

Om de snelheid op te voeren werden de tanden uit de eg verwijderd en de koeien langzamerhand door stieren vervangen. Zoo ontstond geleidelijk de nu gebruikte slede (kalèlès), waarop, net als bij de eg, de bestuurder een primitieve zitplaats vond. Was de slede in het begin waarschijnlijk van bamboe vervaardigd (in sommige streken, b.v. op het eiland Sapodi, vindt men dit nog), later wordt zij, wegens de duurzaamheid en sierlijkheid, van hout vervaardigd.

De stieren werden getraind en op een dergelijke wijze verpleegd (massage, bijzondere stallingen), dat de grootste snelheid verkregen zou kunnen worden. Werden eerst de spannen versierd met bloemen en bladeren, gaandeweg werden deze vervangen door de meer permanente versierselen van tegenwoordig: borst en hoofdtuig, vlaggen enz.

Ook bij bijzondere gelegenheden zooals huwelijksfeesten, werden door de bevolking kerapans gehouden; in het Oosten liepen de spannen echter niet twee aan twee, zooals nu op de Gouvernements-kerapans, doch een voor een. Er was dus geen sprake van een snelheidswedstrijd, doch het

span werd beoordeeld naar sierlijkheid, aankleding en exterieur der stieren, afwerking der slede enz.

Ook heden ten dage worden de kerapans in vele dessa's van het district Baratlaet (afdeeling Soemenep) nog een voor een gehouden.

De laatste Panembahan Notokoesoemo, vorst van Soemenep ($\pm$ 1870) stelde zeer veel belang in de kerapan en organiseerde jaarlijks en bij bijzondere gelegenheden deze rennen, waarbij aan de eigenaren van de winnende spannen prijzen werden uitgelooft in de vorm van geld of kleedingstukken.

Daardoor werd de belangstelling en de animo van de bevolking sterk verhoogd en begon ook het Bestuur ($\pm$ 1895) zich met deze wedstrijden te bemoeien door het uitloven van vee en kleedingstukken. Eenige jaren later kwam de bemoeienis van de Regeering, waarbij door subsidieering van dit specifiek Madoereesch volksvermaak beoogd werd, de veestapel te verbeteren.

In 1905 werd deze subsidieering stop gezet, daar toen de meening heerschte, dat de kerapanstieren niet voor fokdoel-

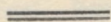
einden werden gebruikt en dat een dergelijk volksvermaak niet gesubsidieerd behoefde te worden.

Daardoor begonnen de kerapans langzamerhand te verlopen, terwijl bij onderzoek bleek, dat door de vraag naar afstammelingen van kerapanstieren deze dieren toch voor de fokkerij gebruikt werden en beslist een goeden invloed op de rundveestapel van Madoera uitoefenden.

Daardoor werden in 1911 de kerapans officieel geregeld, een kerapanreglement vastgesteld en subsidies verleend. Zoo werd dit jaar voor 16 verschillende districts-kerapans uitgetrokken een subsidie van f 11.000—; terwijl bovendien voor het eerst een Madoerakerapan gehouden zal worden te Bangkalan, samenvallende met het Congres van het Java-Instituut te Soerabaja. Dat een dergelijke kerapan voor het geheele eiland in niet geringe mate de onderlinge eerezucht van de Madoereesche veebezitters, zal prikkelen heeft geen betoog, zoodat deze kerapan ongetwijfeld zal medewerken tot verbetering van de zoo belangrijke rundveestapel van Madoera.

Pamekasan, 17 Augustus 1926.

ALGEMEENE
ONDERWERPEN

DE PRAUWEN

door

MR. A. J. G. MACLAINE PONT

Dit is een onderwerp, dat met een hoogst enkel ander in de land- en volkenkunde door het samengaan van den ernst van het bedrijf, het menschelijke, en het echte en schoone tot de aantrekkelijkste behoort, die er zijn. Ongetwijfeld is de woningbouw van een volk nog meer algemeen tot den mensch sprekend, in zoover men zeeman moet zijn in zijn hart en verstand van het water hebben, om de scheepvaart van een volk ten volle te kunnen waardeeren. Maar daartegenover geldt het een bedrijf, de kostwinning, d. w. z. de groote plicht des levens voor het overgrootste deel der betrokkenen, iets, wat aan de bewoning niet immer verknocht is, — en het geldt een door het avontuur sterk tot ons sprekend bedrijf, immers een werk (werk des vredes bovendien), op een element, dat voor hem, die zich daaraan waagt, een vijandig element is. Het kweekt dus bijzondere eigenschappen, algemeen menschelijke eigenschappen overigens grootendeels, als vastberadenheid, overleg en snelheid van oordeel. Het kweekt vak-kennis, gegrondvest op de natuurlijke vermogens van den mensch, vooral het waarnemingsvermogen. Heeft elke vakkennis aangaande datgene wat voor het bestaan benodigd is, — ook die van den landbouw, den teelt en het gebruik der dieren, de jacht, de visscherij, de ambachten — haar ideële zijde, daar de vorming van den mensch met de vaardigheden verknocht is, die hij zich deze bedrijven, noodig voor hem, de zijnen en zijn maatschappij, moest eigen maken, het is ook duidelijk, dat sommige dier bedrijven meer dan andere de oude instincten wekt, door welke het menschengeslacht in de natuur overleefde. Een eisch van het zedelijke was het, den strijd en den wapenhandel tot het noodzakelijke te beperken. Hoezeer dan ook b.v. het

wapen, bezien van uit de omstandigheden, waarin het werd gehanteerd, eveneens voor ons de toppunten van het menschelijk kunnen kan aangeven, daar is een bijsmaak aan. Een bijsmaak vooral waar de strijd nog immer onverflauwd wordt gestreden en dreigt, en al ons pogen zich tegen hem richt. Bij andere even mannelijke bedrijven is die bijsmaak niet. En een daarvan, en de meest algemeen beoefende daarvan wellicht, is ongetwijfeld de scheepvaart.

De prauw, het vaartuig van onzen broeder hier te lande, heeft aldus voor ons al in dit opzicht een zeer afzonderlijke bekoring. Maar aan het kleine vaartuig van elk land zit méér vast, en wel daar het de winning door eigen middelen der eerste levensbehoeften ten doel heeft, en een voortbrengsel van ambacht en overgeleverde kunde is. Doch ook verder oefent het onderwerp aantrekking, en wel doordat door de eischen der omstandigheden het kleine vaartuig uitgesproken typen vertoont; en omdat bij de vervaardiging, welke geschiedt door onbedorvenen, die werken door overname van het goede van elkaar, die onbewuste dienst van het echte en het schoone plaats heeft, dien wij aanduiden, wanneer wij zeggen, dat er een „stijl” is.

Wie, enkel vaardig met gereedschap, en wetende, hoe in het algemeen de samenstelling behoort te geschieden, lukraak aan het bouwen van een vaartuig slaat, bekomt een misbaksel naar techniek en uiterlijk. Heden ten dage doet theorie veel, maar ze is, in elk geval bij gebreke van volledige beheersching en ervaring, een gevaarlijke leidstar. De gekunsteldheid van het totaal niet op de menschelijke maten gegrondveste metrieke stelsel werkt, mede, als een storend element bij

de toepassing van de theorie. Wat wonder, dat goeds veelal vooral dáár wordt opgeleverd, waar de theorie zich van het wezenlijke van wat ons overgeleverd werd bewust is, en met deszelfs gegevens rekening houdt; en dat het goede, dat op groote schaal en algemeen geleverd wordt nog immer een vrucht is van overgeleverde ervaring. De teekenplank heeft heel wat leelijks en onbruikbaar gewrocht.

Een vaartuig is een voorwerp, ontstaan door de eeuwenlange overlevering van wat ter zake der ervaring van de moeilijke omstandigheden, onder welke het werd gebezigd, door kundigen aan kundigen is overgeleverd. Is het wonder dat zij, die er verstand van hebben, eerbied hebben voor deszelfs vorm?

Een vaartuig heeft een sprekend uiterlijk voor wie de taal der zee en van het verdere water verstaat. De ondiepe en sterk slingerende wateren van Nederland met zijn rauwe weer brachten de volle schepen als den boeier en andere, die volmaakt zijn van doelmatigheid en die door hun echtheid een fraaiheid hebben, die menigeen ontgaat. De diepe Fransche en Engelsche zeeën brachten den strengen kotter en scherpen schoener, die een schoonheid hebben, die den landman ontgaat. Zoo is bij bijkans elk watervolk in zijn schip het echte ontstaan. En Indië, dit eilandenrijk, kwam daarin niet achteraan.

Zijn geschiedenis, getuigen de reizen en krijgstochten, waarvan de overlevering ons heeft bereikt, zal op dit gebied groot-scher zijn geweest, dan het heden ons aan bestaands vertoont. Maar sluiten wij daarom het oog niet voor het laatste, want waarlijk, dat is rijk. Het is nog rijk — deze wending moeten wij helaas overal ter wereld weleens bezigen, wanneer het om de menselijke middelen gaat, om in de levensbenodigdheden te voorzien. Maar niettemin is er kans, dat deze zelfde middelen zich geheel of ten deele staande houden — vooral bij de scheepvaart is dit het geval — en, al moeten wij waakzaam blijven, dat vooral in ideële

gevallen als deze geen kapitaalsvernietiging plaatsheeft, waarom zouden wij den toon laten zakken, waarop wij spreken, waar het onderwerp, waarover wij spreken, verheffend is?

Het is verheffend, als betreffende de naaste menselijke middelen om in de behoeften van zich en anderen te voorzien, als betreffende middelen voorts, waarbij kundigheid te pas komt, en bevrediging van een onbedorven smaak. Door ervaring, inzicht en gevoel is door de kundigheid der scheepsbouwers — welker ambacht zelfs velen visschers en zeevaarders ten deele mede eigen is — de prauw ontstaan, berekend op de omstandigheden, waaronder ze varen moest, en naar uiterlijk en natuurlijke versiering uiting gevend aan den hoogsten zin, dien de onbedorven smaak van hen die haar schiepen, wisten tot uitdrukking te brengen.

De omstandigheden, waardoor een vaartuig een bepaald type heeft zijn talrijke. De ondiepten der landingsplaatsen bij koraaleilanden en toegangen tot de rivieren kunnen oorzaak zijn van een zeer vlak schip. Zie de s o p e ' s en koleks van West-Java, de b i n k o e n g e n d j o h o r a n van ± Indramajoe en verderop, de kolek tegal en verdere koleks of majangprauwen op Java's Noordkust. Andere oorden hebben andere typen. In de hoge zeeën aan kusten, waar de noodzaak bestaat, het schip op het strand te halen, als op de Zuidkust van Java, b. v. de Wijnkoopsbaai, heeft men de lichte vlerkprauw. In het rotsige Sumatraansch diepzeegebied van Benkoelen en b. v. enkele kusten van Billiton heeft men vollere kleine visschersschepen. Doch laat ons de wording en verwording van een schip eens bij den s o p e en kolek volgen. Het lijkt haast op een mechanisch ontstaan der soorten conform Darwin, met als constitutief element de activiteit en capaciteit van de menschen.

Wij zeiden al, dat de ondiepten op de koraaleilanden en de banken aan de kust het vlakke, ondiepgaande type van kolek

en sope bepaalden. Het is nu merkwaardig hoezeer onmiddellijk weder dit type zich in soorten onderscheidde: dat van de eilanden en dat van de noordkust van Java.

Die van de kust hadden veelal lange ondiepe einden over een modderbodem af te leggen, en zij moesten vaak belangrijke afstanden stroomop worden geroeid, hetzij om aan de kampoengs te komen, die uiteraard iets boven de afgrijselijk door muskieten geplaagde en vaak doodelijk ongezonde kustmoerassen zijn neergezet of overgebleven, hetzij om aan een markt te komen. Opvallend nu is, dat daarom de koleks, sope's en andere vaartuigen van dit soort *), die aan Java's Noordkust thuisbehooren, veel slanker en, hoewel zij veelal grooter zijn, lichter door het water beweegbaar gebouwd zijn dan haar zusters van de eilanden, bijzonderlijk de Duizend-eilanden.

Deze moeten vaak korten afstand over ondiep koraal gehaald worden, en niet overal zijn de grootere typen bruikbaar. Ook zijn de eilanden minder volkrijk dan de kusten, en dat is de reden, dat de grootere typen er zeldzamer zijn (ze zijn er wel: handelsprauwen). Maar zij hebben met hooger zeeën te doen, dan er op de ondiepe en vaak beschutte kusten veelal gaan, en dus is het vaartuig van de eilanden hooger opgeboeid en voller en korter van vorm. Roeien is slechts over korte afstanden geboden, en het koraal aan het strand is ook niet breed. Zoo ziet men onmiddellijk een eenvoudige differentieering, die de ernst der werkelijkheid en de doelmatigheid tot grond heeft.

En aldus gaat het door, ook op ander gebied. Wij kunnen ten aanzien dezer vaartuigen opmerken, dat zij een bouw hebben, met een om de eischen van diepgang bijna niet uitstekenden zeilkiel, of

wel in het geheel geen zeilkiel (lalawak, wortelstok, een vlakke constructie-kiel; wellicht, gelijk de heer Wijnstok in het Indisch boek der Zee aangaf, een rudimentair overblijfsel van den door opboeiing tot een groot vaartuig uitgegroeiden oorspronkelijken uitgeholden boomstam).

Wat is hiervan de reden? Immers zoo'n schip beweegt zich slecht in den wind. Op hoogstens zes streken behouden vaart van den wind *). In nauw verband hiermee staat, dat de lengte en slankheid van het schip het draaien of wenden moeilijk maakt, en dat het tuig, één groot zeil, dat vóór de mast naar het andere boord moet worden omgelegd, en achter de mast den weg versperd vindt door stagen en constructies, een in den wind opdraaien verhindert zoodat bij het kruisen of laveeren (het indirect invaren tegen den wind) de omslachtige beweging moet worden gemaakt van vóór den wind om te draaien, waardoor, terwijl het Europeesche schip den kop eenvoudig in den wind opdraait, om over het andere boord zeilklaar te vallen, door deze inlandsche vaartuigen in hun koers een lus wordt beschreven in de richting, die juist is afgekeerd van den wind, en dus van die richting af, waarheen zij willen opwerken: een groot verlies alzoo. Hoe komt het, vraagt men, dat die zwakke zeilkiel, die in dit opzicht ondoelmatige lengte van het schip, en het averechtsche van zijn tuig, in zwang zijn? Wel, het antwoord is vrij eenvoudig. De opvarenden hebben er weinig behoefte aan, dat het anders is. En wel door de 'grootte' factor aan die kusten, het heerschen van land en zeewind. De landwind 's nachts en 's ochtends door de koude zware lucht, die naar zee toe de lucht, die daar hare warmte bewaarde en opstijgt, vervangt. En de zeewind 's middags en 's namiddags, die, als het land geblakerd is, en de lucht

*) Andere typen: bingkoeng met den eenendenbek, djohoran, -djahing zonder stevens en enkel toegeknepen boeg etc. Voor hun gebied liggen geen eilanden, en misschien zijn er daarom geen diepzee-modificaties van.

*) Het kwart van den cirkel van de richting, die men beoogt naar dwars, is op zee verdeeld in acht streken; de gezichtseinder is aldus 32 streken.

er opstijgt, naar land toe waait. De schepen varen hierop 's nachts en 's ochtends uit, en komen met bijkans de regelmaat van de klok 's middags binnen. Zoo ziet men, hoe milde omstandigheden de uitrusting verslappen. En als de omstandigheden eens anders zijn, als er een oosten- of westenwind uit den moesson overheerscht en er opgekruipt moet worden, dan is dat eerstens iets, dat allen dag gebeurt, en verder heeft men op zee, de eenige plaats, waar nog te zeilen valt (op de rivieren in Sumatra en Borneo is het dan ook gansch anders), immers de ruimte. In Nederland, ja, met zijn smalle wateren, was het krachtig laveerend schip geboden, maar hier, op Java's Noordkust, kunnen een heel eind in zee en een heel eind in de wal de slagen worden gemaakt, en als dat geboden is, hindert dat minder dan het inconvenient dat men anders had.

Er kan nog meer van dien aard uitgelegd worden, ten blijke, hoe de omstandigheden een type van schip en tuig bepalen. Doch laat ons volstaan met nog één trek. Een trek, dien de visschersprauwen met hare Europeesche zusters den Engelschen en Franschen logger gemeen heeft.

Het tuig van den kolek — zoowel den meer Maleischen kolek sero als den Javaanschen kolek — is uitermate onhandig. Vereischt veel handen. Overigens is het een prachtig tuig, in zoover het uit één groot (daarom moeilijk te hanteren) zeil bestaat. Hoe minder het zeiloppervlak verdeeld is, hoe meer uitwerking heeft de wind. Ten minste, dit geldt bij bekende afmetingen. *) Welnu,

*) Buitenstaanders denken weleens, dat de zak die zoo'n zeil vertoont, het scherp ophouden zou beletten, doch dit is niet immer het geval. Die zak is vaak geraffineerd gemaakt om een kussen van lucht te vormen, waarlangs de wind strijkt. De wind strijkt daar niet direct langs het zeil. Voor wel, maar achter, waar men die zak opmerkt, niet. Ik denk haast, dat zich daar in de zak een meer vormt, een kolk, die op het zeil nog voorwaarts vat heeft, terwijl de wind buiten die kolk in het verlengde van de loef van het zeil langsstrijkt, dus met de buitenzijde van den kolk mee.

hoe komt het, dat zoowel de majangprauw als de Engelsche dipping lug, een zeil, dat geheel moet worden neergehaald, en met het rondhout aan den anderen kant van den mast moet worden gebracht om over het andere boord slaags te raken, zoo onhandelbaar zijn?

Het antwoord is al even eenvoudig als het overige: de omstandigheden leiden daartoe. Men bedenke, het zijn visschersschepen. Dit beduidt, dat er tóch vele handen aanboord zijn om met het vischtuig, de netten, te werken. Op handen komt het dus niet aan. En waartoe zou men, als men die toch beschikbaar heeft, niet om der snelheid wille het onhandige tuig gebruiken? Zoo ziet men, hoezeer kleinigheden het karakter van een schip bepalen.

Wat nu het verder „ontstaan der soorten” onder de schepen betreft, op te merken valt, dat zoodra de omstandigheden in verband met het doel veranderen, er onmiddellijk wijzigingen komen. Echter is de scheepvaart conservatief. Wat wonder, daar het een voelen en tasten is, en men wantrouwend staat tegenover afwijkingen van datgene, wat beproefd is gebleken, alsmede, daar uiteraard een weerzin bestaat tegen een willekeurig afwijken, met een sprong, van een organisch gegroeid geheel. Hier komt bij verder ontwikkelde kennis de theorie te hulp. Maar bij het bedrijf, waar die ontbreekt, zien wij bij de scheepvaart telkens het zonder reden vasthouden aan een type, dat onder andere omstandigheden deugdelijk is gebleken. Laat ik ter verduidelijking hiervan een deel van het stuk aanhalen, dat ik over dit onderwerp in het Indisch boek der Zee schreef: „Tal van bepaalde scheepstypen... zijn ontstaan door de omstandigheden, waaronder gewerkt wordt... Het lage achterschip van den botter e. a. visschersschepen dient, om daar het vischtuig lichter te behandelen. De kits of logger heeft zijn diepe vorm om achter de netten in de Noordzee te rijden... De scheepvaart is

behoudend, en zulke typen worden, om de gebleken goede eigenschappen ter zee, doorgebouwd, ook wanneer een plezierjacht, een vrachtscheepje, een beurtschip noodig is."

Aldus ziet men, wanneer vrachtvaart noodig is, hetzij een visschersvaartuig opboeiën, gelijk b.v. bij Javaansche koleks vaak geschiedt, hetzij organisch van het model van een visschersvaartuig uitgaan, doch het voller bouwen. Het laatste zat men wel overal zien, de prauwen die koraal voor de kalkbrandereien te Batavia vervoeren zijn sterk vergroote sopehs, en ook de maleische kolek wordt op de Duizend-eilanden onder den invloed van het copra- en rijst-vervoer een klein vrachtscheepje. Het wil zelfs voorkomen, dat de reguliere djoeroepi's (zoo noemt men ze althans te Batavia), de Javaansche goederen-prauw, meerdere masten voerend en welker model men op den Boroboedoer hier en daar meent te onderkennen, eigenlijk een vol gebouwde en opgehoogde vrachtkolek is. Het is natuurlijk, dat de grootere schepen vaak aldus zijn ontstaan. De Madoereesche prauwen voor de vrachtvaart gebezigd, intusschen, lijken veel meer harmonische zeevaartuigen.

Het wil voorkomen, dat de prauwen, evenals de planten, te determineeren zijn. Uit zekere naar de omstandigheden bepaalde grond-typen moeten grootere ontstaan zijn.

Dit nauwgezet na te sporen lijkt echter monnikenwerk van het slechte soort. Wat heeft men eraan? Het is louter zucht tot volledigheid, die zulke zaken ten einde toe zou nasporen. Improductief werk, waarmee wij heden ten dage, nu het besef doordringt, dat werkverspilling op de gemeenschap drukt, niet verantwoord zijn. Wij zullen ons dus tot de vanzelf opvallende verschijnsels bepalen.

Wij noemden al de Javaansche vrachtprauwen als ontstaan uit den Javaanschen kolek. Wij kennen zoo ook de Bilitonsche, West-Borneosche en wellicht elders voorkomende vrachtprau (vaak getuigd met

twee masten en de Chineesche wangkang — zeilen met latten voor reven en strakstaand voerend), wellicht ontstaan naar Europeesch voorbeeld. Het Madoereesche schip vertoont daartegenover de eigenaardigheid eener oplopende kiel (geen stevens op de kiel maar de kiel zelf verschijnt voor en achter boven water, of krult, vermoedelijk door overgang met een z.g. brion, op in voor- en achterstevens). Van de Madoereezen zijn er twee typen het meest bekend: de zware vracht-prauw, een vaak vierkant afgewerkte kast op een aldus oplopende kiel, — en de fijnere zeeprauw, die veel meer het ideaal van een vaartuig vertoont.

Naast deze schepen zijn het meest bekend de Benkoelensche kotter (pentjaling zegt men mij, dat hij heet), een kloek vol diepzeeschip, dat met zijn gewoon Chineesch of Europeesch roer afsteekt bij de andere, de ondiepe schepen, die onhandige zware riemen als roer moeten voeren. En dan heeft men de bekende Boegineesche prauwen met kitstuig, die, behoudens twee van die zware riem-roeren, een vereenvoudiging lijken van het oud-hollandsche zeeschip van het type Halve Maen.

De prauwen van zuid- en midden-Sumatra vertoonen, naast inlandsch tuig verdeeld over twee of drie masten, het type van den schoener. Gezien dat de kleine variant daarvan, in de Lampongs en Bantam voor vrachtvervoer gebruikt, zeer op de sope lijkt, wil het voorkomen, dat wij hier een ontwikkeling van dat kielvaartuig hebben, dat de Europeesche schoener nadert. Van de Moluksche prauwen, waaronder groote kora-kora's, weten wij te weinig om te kunnen nagaan, waaruit ze zijn ontwikkeld.

Van de volkseigen prauwen in den archipel — er zijn er natuurlijk meer — zijn dit de meest bekende. En tot welke verdere beschouwingen leiden ze ons nu?

Allereerst moeten wij opmerken, dat de Benkoelensche kotter royaal het Engelsche kottertuig heeft aangenomen. Is dit geschied onder Engelschen invloed in Benkoelen?

Het betreft dan een gezegend slagen, dat zou aanmoedigen tot veel, waarop men de hoop al opgaf. Ook de Boegineesche prauw met haar allergekste combinatie van het oud-Europeesche stuur-paviljoen achter en inlandsche roeren, voert een Europeesch tuig: het kits-tuig, een groote mast en een flinke bezaan-mast. Opvallend is, dat in de plaats van de mast, een drieledige Dreadnought-mast gevoerd wordt, waarop weer normaal een steng. Middensumatraansche schepen en andere zien wij met schoenertuig, deze en andere zien wij met het Europeesche (of Chineesche) roer, allemaal verschijnsels dus, dat verbeteringen bij de prauw mogelijk zijn en overgenomen worden. Een bemoedigend verschijnsel dus, dat van groot belang is.

De plaats nu, die deze schepen, de prauwen, in de scheepvaart innemen, is uiteraard — immers overal ter wereld is dat het geval — een ondergeschikte. Zij bepalen zich tot de voorziening in de inlandsche behoeften, en voeren hoogstens voortbrengsels naar afscheepplaatsen voor de groote scheepvaart toe. Wat wonder, waar zij niet in staat zijn tot meer, en er zich nooit iets zou kunnen ontwikkelen of uit ontwikkeld hebben, dat in meer behoeften voorzagt. Het Europeesche zeilschip voor de kustvaart, de schoener en andere typen, staat ver boven de prauw, zoodra het gaat om de vaart over diepe zee, en wordt nog, door loyale en déloyale concurrentie van het zeevlak weggevaagd door de groote vaart. Slechts voor het bijzondere werk aan de natuurlijke kusten, — maar daar ook zijn ze eenig — zal de prauw zich handhaven, en in de kleinste scheepvaart en de vischvangst voorzien.

Meer dan één vraag nu rijst ten opzichte der prauwen. De sentimenteële: zal de prauw zich handhaven, en hoe is een achteruitgang te stuiten; wat kan gedaan worden om den prauwenbouw te bewaren. De kunstvaardige zijde, de versiering, heeft sterk de aandacht van welwillenden. Maar er is ook een meer

gezonde belangstelling mogelijk. Wat kan er worden gedaan om de prauw haar plaats te laten onder de zon, de prauw, waarvan de vervaardiging geschiedt door een geslacht van menschen, dat immer die kundigheid bezat, terwijl er zoo vaak in de wereld, zonderdat men kan zeggen vooruit te gaan, door mededinging of verwording een schat van menschelijke vermogens en vaardigheden verloren gaat. Dat dit bij het inheemsche ambacht al veel plaats had, is helaas maar al te zeker. Dat het ook bij de prauw al plaats had valt eveneens te vreezen.

Het onderwerp is, dit kan worden vooropgesteld, zeer moeilijk. Men denke niet, dat men er komen kan door kunstmatige maatregelen als ambachtsscholen, incidenteele verstrekking van hout, en andere „bevordering”. Dit mist veelal zijn doel of blijft lapwerk. Niet van buiten af maar van binnen uit moet het komen. Is dus al een laten begaan en desnoods berusten veel meer aan te bevelen dan averechtsche besteding van kosten na een vleug van belangstelling en het volschrijven van boeken over het onderwerp, een dwaling zou zijn, te meenen dat er niet weleens algemeene maatregelen te beramen zijn, waardoor de voorwaarden, waaronder gewerkt wordt, dermate gezond zijn dat zich daaruit, vanzelf, wat kan ontwikkelen. Of het practisch mogelijk is, verstandige maatregelen ingevoerd te krijgen is een tweede. De ervaring leert, dat men eigenlijk beter deed, maar niet te beginnen, want er wordt toch zelfs al maakt men iets kant en klaar, door de wereld geen hand naar uitgestoken. Door de overheid niet en door de belanghebbenden niet. De laatsten zijn geen haar beter dan de eerste. Waarom zouden zij dat ook zijn? Al dit mag intusschen geen reden zijn, wanneer er wordt gevraagd, wat er gedaan zou kunnen worden, na te laten daar, waar dit wordt gevraagd, zijn inzicht ten beste te geven.

Laat ons echter allereerst bepalen, dat ons doel niet is, botweg de prauw om-

dat het een prauw is in stand te willen houden; integendeel, waar ze werkelijk heeft afgedaan, is het beter, dat ze verdwijnt. Maar ons doel is ook, daar, waar er geen redelijke reden is, waarom ze zou hebben afgedaan, de aandacht gevestigd te houden, als er een achteruitgang te bespeuren is. En wel omdat — en daarvan zijn nog maar al te weinig menschen overtuigd — er in onze vrije staathuishoudelijke orde maar al te vaak omstandigheden rijzen, waardoor vernietigd wordt wat goed is.

Wij hebben het hier nog niet eens zoozeer over de vooral in de scheepvaart voorkomende concurrentie van de déloyaalste soort: het ten koste van opzettelijk besteed verlies in den grond concurreeren van een ander, om, daarna weder monopolist geworden, de schade te verhalen. Ook dat komt voor, en wel na aan de deur; men verbeelde zich ten deze niets. Nog onlangs voer er een moderne houten motorschoener, menschelijkerwijs gesproken in menig opzicht het beste voortbrengsel van Europeesche vakkundigheid. Het schip vereenigde in zich degeelijkheid en bedrijfsvatbaarheid, en was de gelukkige, door den hulpmotor mogelijk gemaakte combinatie van een zeilschip en de moderne zakelijke uitrusting van het krachtwerktuig. Aldus werd gebruik gemaakt van den wind, als dat kon, die meest oeconomische kracht — zoo gaat de bevaarenheid in dat opzicht van den vakman niet verloren — en toch vermeed men bij nadeeligen wind of flauwte en bij in — en uitloopen het dagenlang tijdverlies, dat bij de zeilvaart vóór de ontwikkeling van den hulpmotor tot zooveel kapitaalsverlies leidde. Want opleggen, slijting door nietgebruik, is kapitaalsverlies in den waren zin. Individueel kapitaalsverlies geeft enkel bedrijfsstoring.

Welnu dan, het is nuttig, onzen best geëquiperden schoener te volgen op zijn lijdensweg, en wel omdat dit vaartuig naast is aan de groote prauwen, en wat voor haar geldt van leering kan zijn voor

onze volksvaartuigen. Die schoener, zich om bepaalde redenen onthoudend van mededinging, die kwalijk genomen zou kunnen worden, opende de vaart op een plaats, die de groote vaart had opgegeven. Deze achtte het zeker van te gering belang, die plaats aan te doen, althans moest men dan maar de producten aanvoeren naar een nabijgelegen plaats, die het wél loonend werd geacht, aan te doen. De schoener, als gezegd, geriefde de plaats, die vroeger werd aangedaan, ... en dadelijk deed de groote lijn, verstoord, de oude plaats weer aan en werkte tot lagen prijs. De schoener moest ook lagere vrachten aannemen, en haar opzet was zoo kerngezond, dat, hoe laag de vrachten ook werden gezet — tot in het belachelijke toe — zij nog haar kosten goedmaakte. Men denke echter niet dat nu die schoener veilig was. De groote lijn betaalde n.l. toen de volle waarde van de producten aan de afschepers aan voorschot. Nu, tot bankbedrijf waren de zeelieden niet in staat, en aldus lagen ze er toch uit.

De vraag nu daarlatend, of het staathuishoudelijk geboden is, een straf te stellen ook op dit soort déloyale concurrentie, het buiten noodzaak (want de noodzaak kan helaas zeer vaak bestaan) door mededinging onder den kostprijs een onderneming van een ander onmogelijk maken (men denke niet, dat bepalingen als deze hersenschimmen zijn, de Amerikaanse trustbepalingen zijn er nauw aan verwant) hebben wij dus allereerst vast te stellen, dat het op zee ook in dit opzicht, evenmin als bij de visschen, die allen elkaar verslinden, pais en vree is. Maar wij beloofden, dat wij het niet zoozeer over zulke concurrentie zouden hebben. Wij zullen het hebben over de helaas in den aard der zaak liggende mededinging, die kapitaal en menschelijke vermogens (gaven en vaardigheden) vernietigt. Over het slagen van het meer „konkurrenzfähige” waardoor kapitaal vernietigd wordt en menschelijke vermogens (capaciteiten) nutteloos worden.

Den lezer valt hier wellicht op het door mij gebezigd woord helaas. Hij denke niet, dat ik er niet van doordrongen ben, dat deze zelfde vrije mededinging veelal de vooruitgang en verlichting der voorwaarden, waaronder de mensch werkt, in zich bergde. Maar hij denke ook niet, dat de zaak zoo eenvoudig is, dat elke vernietiging door een mededinging maar een voordeel beduidt. O neen. Het zou hier te ver voeren, dit staathuishoudkundig uit te leggen. Volstaan zij met te verzekeren, nog afgezien van de nadeelen der tijdelijke storing, waarin óók voorzien zou behooren te worden, dat het voordeel bij de meer levensvatbare werkwijze niet immer in overwegende mate, of, alles bijeen genomen, een maatschappelijk voordeel is, doch weleens, geheel of grootendeels, een individueel voordeel; en dat, beide kapitaalsproducties in aanmerking genomen, en den druk, dien zij op de gemeenschap oefenen, de gemeenschap weleens niet beter uit is bij het slagen van de nieuwigheid.

Mag dit al geen reden zijn, onoordeelkundig aan het beschermen of ondersteunen te slaan, wél is het geboden, wanneer de primitieve bedrijven onder mededinging komen te lijden, zich ervan te onthouden, a priori te beweren, zooals sommigen zoo gaarne en met een soort van kwaadaardige wellust doen: dat die dan maar van den aardbodem moeten worden weggevaagd, omdat ze immers zelf zouden bewijzen, geen levensvatbaarheid te hebben. Een botte onkunde spreekt hieruit, en wij hebben ernstiger werk te doen, te weten, nauwgezet na te sporen, wat de reden kan zijn, waarom het kleine bedrijf lijdt.

Die redenen kunnen opvallend zijn, en wij willen, wanneer een hoogere uitwerking van moderne middelen de prauw onhoudbaar maakt, zoo mal niet zijn, ons daar niet bij neer te leggen. Maar er zijn ook wel oorzaken, die het doen kwijnen in de maatschappij, die minder gemakkelijk

zijn na te sporen, en met deze willen we ons wél ophouden.

En als we ons nu op dit pad begeven, is het dan wonder, dat we dan dadelijk en allereerst aan een algemeen onderwerp belanden? Is het dan wonder, dat wij het dadelijk moeten hebben over het inzicht, dat wij moeten huldigen in de staathuishouding? Neen, immers. Want het zou toch al zeer bijzonder zijn, als de algemeene voorwaarden, waaronder de menschen werken, niet van invloed zouden zijn op het bepaalde bedrijf, dat wij toevallig thans in oogenschouw nemen.

Die algemeene voorwaarden nu, waarnaar de staathuishouding werkt, zijn, dit is het huidig inzicht, geenszins gezonde. En daar het zeer aanstaand is, dat daarin verbetering zal moeten worden gebracht, is het noodig juist bij dit onderwerp, dat er nauw bij betrokken is, er melding van te maken.

In het kort zij gezegd, dat het inzicht is verkregen, dat een deel van den maatschappelijken nood te wijten is vooral aan meerderlei overbieding: de overbieding door hen, die geen levensbehoeften voortbrengen en er toch op bieden; de noodzkelijke overbieders eenerzijds, de ambtenarij etc., en alle verdere, buiten welke een maatschappij het in meerder en minder opzicht niet kan stellen, maar ten opzichte waarvan matiging zeer sterk geboden is; naar vooral aan de niet-noodzakelijke overbieding anderszijds: van hem, die niet of improductief werkzaam is, die onnoodiglijk bedienden en ander personeel houdt, die voor wat hij verlangt een vraag naar goederen en anderszins teweegbrengt, waardoor gansche categorieën improductief bezig zijn — hetwelk geldt van af tabak tot de grootste weelde toe. Het is in dit verband strict noodig, een strenge scheiding te maken tusschen het waarlijk noodige en het ontbeerlijke. Onder het eerste vallen de noodige woonruimte, kleding, voedsel en brandstof. Onder het tweede de rest. De bieding op die rest, en de bieding op de noodige goederen zonder aan de voort-

brenging daarvan bezig te zijn, en op de onnoodige diensten, die maakt, dat op het noodige geboden wordt door menschen, die daaraan niet bezig zijn, is wellicht de hoofdreden van den maatschappelijken nood. De bieding op het overbodige doet toch mededinging aan, aan de bieding op het noodige, ook op grond, werkkrachten, kapitaal. En het is dus absoluut geboden, dat onmiddellijk een onmekeer in ons belastingstelsel plaats heeft. Ons belastingstelsel onderscheidt, uitzonderingen daargelaten, zoo goed als niet, en verzwakt ook de koopkracht, die aangewend wordt ter bereiking van het noodige, ter voortbrenging van de eerste levensbehoeften en ter tot stand brenging van middelen, om ze voort te brengen.

De belastingen moeten, indien mogelijk, slechts geheven worden van al wat op het niet noodige betrekking heeft, bij tabak, thee, koffie, dienstboden, niet ter tijdsbesparing gehouden, te beginnen, tot automobielen en overgroote woningbouw toe. Slechts aldus bekomt men een verbetering — maar een verbetering bekomt men aldus zeker. En het is nu niet zonder reden, dat wij deze nieuwe leer, die ons in het huidig leven een lang verwachte verlossing brengt, ter sprake brengen bij onze prauwen.

Onze prauwen toch betreffen, practisch genomen, het hoog noodige: het winnen van visch, het vervoeren der eerste levensbehoeften. Zij zijn het allernoodzakelijkst kapitaal (kapitaal beduidt n.l. niets anders dan voortbrengingsmiddel, al kan het in andere beteekenissen gebezigd worden). Wat wonder nu, dat wij met zoo'n voorliefde onze bespreking der prauwen aangingen.

In dit licht gezien dus, valt er voor de inlandsche scheepvaart, evenals bij de winning van levensbehoeften, al dadelijk heel veel te doen, en wel met de grootste beslistheid en zonder aarzelen. Allereerst mag er niets bestaan, wat haar belemmert of op haar drukt: geen zegel van passen zelfs (geen hoofdgeld of andere belasting

harer toekangs en opvarenden is een nog te ver verwijderd ideaal, doch komt óók) en, mochten er andere heffingen zijn, ernstig moet bedacht worden, dat ze dienen afgeschafft te worden. Althans wanneer de vrachten eerste levensbenoodigheden betreffen of het vaartuig voor de vischvangst gebezigd wordt.

En in dit opzicht hebben wij dan vooral twee groote zaken te vermelden.

Allereerst dient ieder, wien dat gegeven is, met alle macht aan te dringen op afschaffing der zout-belasting, en des noodig als overgangstoestand bij de vereffening van het nu eenmaal bestaand zout-bedrijf, op eene vermindering, zoo ver als 't kan, van den zoutprijs. Nederlandsch Indië, dit groote eilanden-rijk, is door de malaria op hare kusten toch al in den slechtst denkbaren toestand, waarin een zeevarend land kan zijn. Ook in dit opzicht moer onze aandacht gespannen blijven, maat het is schandelijk, dat bij het bestaan van deze zware, natuurlijke belemmering de vischvangst nog bezwaard is ter zake van het zout, het noodige bewaringsmiddel. Ziet eens: praat nu niet over maatregelen ter bevordering van prauwen, vergader niet met geleerde of kunstzinnige gezichten, hoe de aantrekkelijke en fraaie prauw bewaard kan blijven: zij zal zichzelf wel bewaren, ten minste als het volk dit waardig is, en waarom zouden wij daaraan twijfelen. Maar zegt aan allen, die dit hooren moeten — al willen zij niet — dat het een gebiedende eisch der wetenschap ter oplossing der sociale quaestie is, dat het zout, het conserveeringsmiddel der eerste levensbehoeften, vrij zij, en dat verder de landsadministratie efficient en eenvoudig zij en niet noodeloos drukt op den staathuishoudelijken toestand, en dat alle onoeconomische weelde worde belast (er is n.l. ook weelde, die totaal onschadelijk is, doch dit uit te leggen zou te ver voeren).

Behalve dat wij het vorige punt voorop kunnen stellen — en welk een weg voor Uwe prauwen is er niet bereikt, als de

vischvangst zich uitbreidt? — kunnen wij nu nog wijzen op een tweede punt. De verkrijgbaarheid van het hout. (Het materiaal voor de inlandsche zeilen zal, daar ze ook voor wat anders kunnen worden gebezigd, zij dat ook de hoog noodige bekleeding, zoodat er geen reden schijnt te zijn voor de belasting, wel heelaas voorloopig belast blijven, alhoewel ook dit moet veranderen.)

Met het hout echter, in hoofdzaak djattihout, was het veelal en in groote mate aldus gesteld, dat door bieding uit binnen- en buitenland — een gemengde bieding nemen wij aan voor overgroote woningbouw en andere onderneming — de verkrijgbaarheid ernstig belemmerd werd. En het is dan in het vorig licht bezien, daargelaten mogelijke algemeene reguleering van het onderwerp, die echter alsnog tot de vrome wenschen behoort, geheel redelijk, dat voor prauwen-bouw, iets, dat practisch zekerlijk strekt ter voorziening in eerste levensbehoeften, het hout verstrekt wordt tegen een kostprijs. Het zou te ver voeren, de maatregelen aan te geven, waardoor zulks op de minst omslachtige wijze zou kunnen geschieden. Er zijn echter rationeele contracten op te bedenken.

Wat de houtvoorziening betreft, moet voorts nog een tweede punt worden opgemerkt. En dat is: de plaatselijke houtrijkheid.

Het is jammerlijk te zien, hoe licht deze door toevallige wettelijke veranderingen beïnvloed kan worden. En de jongste lessen, die wij ten deze hadden, doen vreezen, dat veel der door ons aangetroffen schaarschte van hout te wijten is aan het ontbreken van een belang, dat houtrijkdom waarborgt.

Wij hebben n.l. in West Java in verband met de terugbrenging van particuliere landen tot het landsdomein één jammerlijk gevolg van die instelling gezien, en dat is een ontbossching op groote schaal en verarming van den boomen-stand.

Men zag het ook aan iets, waarbij dezelfde oorzaak hare werking vertoonde:

op particulier land, door de gemeente Batavia gekocht, verminderden de boomen schrikbarend. En op andere, teruggebrachte landen, (concreet geval o.a. het land Djamboe), is de kaalwording zoo opvallend, dat de omwonende administrateurs en anderen het met verbazing aanschouwen.

Dit is een heel ernstig verschijnsel — op die landen vooral de vruchtenteelt rakend, maar waarom zou de oorzaak elders niet op timmerhout zijn werking hebben? — en dat is: dat door het ontbreken van het belang, dat de landheer had, en dat waakte voor het instandhouden der boomen, door zekere lichtzinnigheid, en, nemen wij aan, ook wel nooddrift van de bevolking, de kip met de gouden eieren geslacht wordt, en boomen voor een aanlokkelijke „winst—in—eens” gekapt worden.

Wie immers de neiging tot in stand houden der boomen van nabij heeft meege maakt (in landhuurcontracten stond geregeld, behalve boeten van f 100.— op het kappen van jong hout, de clause van bijplanten door den landhuurder) en de ruïnes thans ziet op gemeentelanden en tot het landsdomein teruggebrachte landen, die is er sterk van overtuigd, dat de houtarmheid in heele streken moet toegeschreven worden aan het ontbreken van eenig belang bij het opgroeien van de boomen. Belang zeg ik, want ik vrees, dat bepalingen niet voldoende uitwerken. Maar als ik mij vergis, ontbreken ook bepalingen van het soort, dat ik bedoel. Ga zelf na: toen de gronden op de particuliere landen in inlandsch erfpacht bezeten werden, hoorden de boomen aan den landheer, en slechts het vruchtgenot was bij den erfpachter, die de boomen heeft te ontzien (al werd hij daar vaak niet sterk genoeg aan herinnerd door den rechter). Bij terugbrenging tot het landsdomein wordt de erfpacht van Chineezen etc. echter Europeesche erfpacht, waarin de boomen begrepen zijn en dat vrij beschikkingsrecht over de boomen geeft, en de erfpacht van inlanders milik, in welk

recht de beschikking over de boomen als ik mij niet vergis mede begrepen is. Het wil nu voorkomen, dat door het belang van den kleinen grondbezitter alléén de houtstand niet voldoende gewaarborgd is. Het bleek ook al bij de Gemeente Batavia, dat een overheidsbedrijf niet immer voldoende in het punt voorziet. Waardoor is een raadsel, sinds op de particuliere landen toch ook vaak de eigenaar niet persoonlijk over het belang waakt. Er kan dan ook zeker opgemerkt worden, dat b.v. op het gemeenteland Menteng, toen het nog zakelijk als particulier land door een administrateur werd beheerd, de kwaal niet of niet in die mate aanwezig was, zoodat vooral de algemeene diensten schijnen te kort te schieten, terwijl omgekeerd ook eigenaren van particulier land, die aan deze belangen niet gewend waren (neem sommige theemaatschappijen) toelieten dat heele stukken van een land kaal werden. De oorzaak schijnt dus gelegen te zijn in een afwezen van een gevoeld belang, het ontbreken van traditie en het afwezen van een over het land gestelde.

Aan de hand van deze les moet ernstig onder oogen worden gezien, wat in deze richting overal op Java gedaan kan worden. Zich ervan afmaken met de bewering, dat de agrarische gesteldheid een niet voor boomteelt geschikte is, is wel wat al te gemakkelijk. Overal op scheidingen, dammen, langs wegen kunnen tallooze boomen staan, die een blijvende bedrage in de welvaart zouden kunnen vormen, ook ten opzichte der benodigdheid van hout voor kleine prauwen.

Waarin ter zake te treffen maatregelen nu zouden moeten bestaan, is een vraag, die hier niet beantwoord kan worden. Doch het is duidelijk, dat zelfs een cultuurstelsel hier nog beter zou zijn dan niets. Mits het geteelde hout aan de streek ten goede komt.

De houding, die wij tegenover het prauwenwezen hebben aan te nemen, be-

staat dus in onthouding van al wat belemmert, algemeene gezondmaking van de staathuishouding, wegneming van die averechtsche belasting, die de natuurlijke staathuishoudelijke bedrijvigheid van de eerste orde tegenhoudt en heeft geknot, tegemoetkoming inmiddels zoover noodig aan deze kapitaals-totstandbrenging, die de winning van eerste levensbehoeften aangaat, met opzicht tot de door de ongebonden tot elk doel verrichte bieding ongezond hooge prijsvorming, en rationeele wetgeving en inrichting ter bevordering der practische oeconomie.

Verder valt er ongetwijfeld voorlichtend op te treden, maar als wij de lessen zien, die vorige pogingen op dit gebied ons brachten, dan huivert men, dit aan iemand over te laten. De proeven, die ten deze, meest door totaal ondeskundigen, genomen zijn, doen de haren ten berge rijzen. Men heeft jaren geleden Zweedsche motoren laten uitkomen, om ze te beproeven in den Javaanschen kolek. Het bleken toren-hooge en veel te zware machines te zijn, waarmee men, het reeds geschetste karakter van deze prauwen in aanmerking genomen, niets kan aanvangen. Daargelaten dan ook, dat weleens het individueel inzicht van iemand op een overheidspost iets goeds tot stand kan brengen, zoo is het geboden, in het algemeen zich tot voorlichting en vergemakkelijking te bepalen, doch het risico van veranderingen aan de eigenaren van het bedrijf, hen, die daarmee staan en vallen, over te laten. Daarbij komen voorts allerlei technische vragen kijken: daargelaten dat de techniek de bevestiging van hulpmotoren in veel is tegemoet gekomen, zoo is de samenstelling van de gewone planken prauw op zich zelf daarop niet berekend. Hetzelfde geldt van het tuig en van andere verbeteringen: men mag zich slechts bepalen tot voorlichting, en, waar dit weinig bezwarend is, tot proeven en voorbeeld. Wij zagen al aan een paar voorbeelden, dat verbeteringen weleens worden overgenomen. Daar het anderen zijn, die ermee

hebben te werken, hebben wij intusschen de ontwikkeling aan hen over te laten.

Uit het voorgaande volgt inmiddels, dat de overheid en belangstellenden geenszins behoeven stil te zitten, en alles wijst er ons dan ook op aan met musea, hoe eenvoudig ook, of bestendige tentoonstellingen te werken. In dit opzicht is hier niets gedaan. De instellingen van dien aard als het Museum te Batavia bestrijken een te hooge sfeer om zich met de practijk der volkswelvaart op te houden. Door het Bat. Gen. werd dan ook destijds afgewezen — en het is vanuit het voorgaande niet onbegrijpelijk — mede te werken aan een museum van Marine (deze instelling in den ruimsten zin bedoeld en aldus, dat de geheele scheepvaart er vertegenwoordigd zou zijn). Anderen hebben dat dus te doen, en, als gezegd, hier valt in iets belangrijks te voorzien.

Zoowel te Batavia als te Soerabaja en Makasser — en in al zoodanige andere plaatsen als dit zou kunnen worden ondernomen — ware het zaak, hetzij in aansluiting aan een bestaande inrichting van dien aard op ander gebied, hetzij zelfstandig, een schouwzaal in te richten, waar alles op het gebied der zee te kijk worde gezet. Men heeft er geen denkbeeld van, welken steun men zal ondervinden van de scheepvaartmaatschappijen, werven, en inrichtingen van den Lande. Die hebben, zonder bijgedachte aan eenig belang (dat ik intusschen zeer reëel acht), een warme belangstelling voor elke zoodanige voorlichting. Het is dan ook geboden in de bepalingen te waarborgen, dat in de besturen van zulke stichtingen een plaats aangeboden blijve o.m. aan deskundigen of belangstellenden uitscheepvaartkringen, uit den scheepsbouw, uit de Marine en Gouvernementsmarine, uit de kringen van het ambachtsonderwijs c.q. het onderzoek der zee, en uit de bestuursambtenaren, nog daargelaten de verdere posten. Dergelijke musea, de ervaring lijkt onomstootelijk, trekken sterk het Inlandsch publiek. De opzet moet aldus zijn, dat de

handel en nijverheid in binnen — en buitenland, die er belang bij kan hebben, in de gelegenheid wordt gesteld tentoon te stellen, met recente prijsopgaven en adressen. Men denke niet, dat een aangetroffen voorbeeld niet weleens doet volgen. Behalve hulp — en aanhangmotoren zouden tuigage en onderdeelen van het tuig, onderdeelen van het schip als hangroer, middenzwaard, zwaarden tot leering kunnen strekken. Zoo wijt ondergeteekende het aan onmacht en onbekendheid met de kleine knepen, die het hem doen, dat bij de sampan of prauw papan, de zijzwaarden nooit zijn beproefd. Evenzeer zou, lijkt hem, bij sommige op het draaien in den wind getuigde vrachtscheepjes een middenzwaard niet onmogelijk of bezwaarlijk zijn. Van vischtuig en netten spreken wij nog niet eens. Doch wel moet er ernstig op gewezen worden, dat b.v. te Batavia allerlei bij elke prauw van eenige afmeting geheel bruikbare scheepstoebehooren als blokken ten eenen male niet verkrijgbaar zijn, terwijl dit b.v. te Pontianak onder invloed van Singapore en China wél het geval is. Kortom, wat is er tegen, waar er ook overigens al zooveel voor is, dat de belangstelling in het zeewezen wordt gesteund door dergelijke musea, dat door middel van dezelve werk wordt gemaakt van voorlichting. En uiteraard kan door het verzamelen van versieringsstukken, ja, gansche oude prauwen, aan het volk een voorbeeld voor oogen worden gehouden ter toepassing van de eigen kunst en het eigen kunnen. Met opzicht tot het eerste, de goede smaak, hebben wij ze bitter weinig te leeren (al mag hier tevens bijgevoegd worden, dat de constructieve goede smaak van onzen scheepbouw juist schril afsteekt bij het smaakbederf, dat wij op ander gebied vertoonden).

Zich verder met de prauwen bemoeien is bijna niet mogelijk. Ze bestaan enkel, als het vanzelf gaat. Van ambachtsscholen stel ik mij weinig voor. De meester leert het hier een ander, en, laat ons kort zijn,

ter zake kunnen wij weinig verstandigs verrichten. Wel kan men belemmeringen wegnemen, b.v. door een enkele bepaling waken tegen hindering bij passen-over-schrijving — wie den lijdensweg zag, dien iemand af te leggen heeft als een prauw zonder aangifte of zonder geschrift van hand tot hand is gegaan, zal dit dringend geboden achten. Het brengt eenvoudig stagnatie in het gebruik, en dit is fataal. Ook mag de Gouvernements Marine wel eens gevraagd worden wat minder hondschen meer als zeeman tewerk te gaan bij passenonderzoek, en zeilschepen niet mijlen uit den koers te brengen, liefst als straf, en in ongelegenheid te brengen. Deze terreur op zee is niet gering. En dan rest nog een teer punt, en dat is wat opleiding.

Ook hier stel ik mij niets voor van ons „Westersch” werken met scholen, examens, klassen en vereischten van diploma's op den koop toe, welke starre methode al aan tallen en nog eens tallen van nuttige personen den pas afsneed, maatschappelijk bezig te zijn. Het is overigens niet specifiek Westersch. Ook de Westerling kan een grondigen afkeer hebben van door sleur, overlevering en impotentie bij hem gehandhaafde — en, god betere het, elders nog opgedrongen — methoden. Neen! Laat ons hier den natuurlijken en ongedwongen loop van zaken niet bederven. Maar daarom kan nog wel wat nuttigs verricht worden en een opleiding geboden worden.

Dit kan geschieden, wanneer er animo blijkt te bestaan, door elk navigator, die hetzij toevallig ergens een standplaats heeft, of zelfs door hen, die er een korte

poos komen. De opleiding of incidenteele cursussen kunnen zich bepalen tot een deel van de locaalvaart (een deel van wat noodig is voor het serangsexamen; en wellicht zal het voorkomen, dat de leeraar een nog dankbaarder object in zijn gehoor aantreft). Het is geheel op zijn plaats, als een nuttige deelname plaatsheeft, dat voor een vasten cursus een honoreering der lessen niet uitblijft, wanneer daarvoor de fondsen beschikbaar zijn. Het moet nuttig zijn, als de opvarenden van zeeprauwen van de vaart ter zee te weten komen wat zij bevatten kunnen. En om deze reden zou mij zelfs nuttig lijken — daar is zoo vaak de tijd voor — wanneer b.v. bij bezoek van een gouvernementsvaartuig eenvoudig een samenkomst van prauwlieden bijeengeroepen werd, waarin te hooi en te gras een uurtje een onderwerp behandeld werd. Het is verbijsterend te zien, hoe weinig veelal visschers van scheepslichten en van het aanvaringsreglement weten. Dat de achting voor onze beroepsmenschen er zeer door zal vermeerderen, en dat het nut nooit uit zal blijven staat m.i. vast.

Nederlandsch Indië is door zijn uitgestrekte kusten grootendeels een land, dat op zee aangewezen is. Hoe bitter weinig lijkt het er nog op. Grootendeels is dit niet te vermijden; ik roerde de ongezondheid al aan. Maar van wat er nog is, is wel wat meer te maken dan al plaats heeft. Wanneer door deze verhandeling daarvoor maar belangstelling zou zijn gewekt, die leidde tot daden, zou het doel daarvan al zijn bereikt.

DE HISTORISCHE ROL VAN MAJAPAHIT

Een Hypothese

door

Ir. H. MACLAINE PONT

Vooraf

De leek, die kennis genomen heeft van de verbijsterend schoone uitingen der Javaansche cultuur, en die iets meer wil weten van de historische wording en groei der tijdperken, die deze uitingen hebben opgeleverd, staat voor een groote moeilijkheid. Hij vindt in het boek van Mevrouw Fruin-Mees: „Geschiedenis van Java” een bewonderenswaardige, met uiterste zorgvuldigheid en nauwgezetheid vergaarde compilatie van gegevens omtrent de meest belangrijke feiten, toestanden en gebeurtenissen, waarvan de kennis tot ons gekomen is. Zoo komt hij in kennis met een opeenvolging van feiten, waarvan hem echter de samenhang onderling en met den tegenwoordigen tijd duister blijft. Hij zou wenschen die feiten macrocosmisch te kunnen bezien, dus uit een inzicht, dat uit den begin en uit den eindtoestand afgeleid, de groote lijnen der maatschappelijke ontwikkeling tracht te vervolgen. Zonder dat zijn aandacht te zeer gebonden wordt door details zou hij willen zien, hoe het gebeuren der feiten mogelijk werd en wat eigenlijk tot die tot ons gekomen, grootsche architectuuruitingen aanleiding gegeven heeft.

Wie zich echter tot beschouwingen in deze richting laat verleiden, begeeft zich op glad ijs. Sedert de afsluiting van bovengenoemd geschiedboek is het aantal gegevens van groote en fundamenteele waarde omtrent de geschiedenis dezer landen bijna sprongsgewijze vermeerderd. Ook is het in wat reeds vroeger ter beschikking stond belangrijk verruimd; en het is niet te voorzien, dat thans een eindpunt of zelfs een rustpunt bereikt is.

Het is dan ook de vraag, of een onzer

historici, die een naam te verliezen heeft, den tijd gekomen acht om zich aan dergelijke beschouwingen te wagen.

Er zijn echter onderwerpen, bij welker bestudeering men zulke beschouwingen niet kan ontloopen. Het is niet voldoende om van de Javaansche religieuze architectuur de opeenvolgende bouwstelsels, ordeningen en uitdrukkingsmiddelen op te maken; en van de profane architectuur, dat zij aan het eind der middeleeuwen een dergelijke vlucht nam, dat zij de religieuze van dien tijd op zijde streefde. Met zekerheid kan men besluiten, dat veranderingen in de maatschappelijke constructie deze verschijnselen ten gevolge hebben gehad. En meer dan eens schijnt een logisch verband van oorzaak en gevolg navijlsbaar te zijn. Onderwerpen als de Javaansche houtbouw, en bamboebouw, de volksbouw, en de stedenbouw, waarin men uit de tempelreliefs in den loop der geschiedenis enkele groote veranderingen kan traceeren, en waarvan men alleen de eigendommelijkheden nader kan leeren kennen door de tot op den huidigen dag in zwang gebleven vormen met de oude afbeeldingen te vergelijken, leveren bij nadere bestudeering evenveel aanwijzingen voor een maatschappelijke opkcmst, ten minste voor bepaalde wijzigingen in de maatschappelijke en politieke verhoudingen als oorzaak van die getraceerde veranderingen in deze onderdeelen der bouwkunst. De zekerheid van hun bestaan leidt daarbij als vanzelf tot het opmaken van hypothesen omtrent den gang der maatschappelijke veranderingen.

En tot staving dezer hypothesen kan als toets gelden de wijze, waarop het samen-

stel der bekende feiten op politiek en economisch gebied door deze hypothesen kan worden belicht.

Ik heb gemeend goed te doen, door bij de publicatie van de resultaten mijner studies over hooger genoemde onderwerpen ook de daarbij gehouden beschouwingen in deze richting openbaar te moeten maken, juist omdat ik mij bewust ben, dat op dit meer historisch gebied anderen het laatste woord zullen spreken. Daarbij zullen sommige dier beschouwingen er vierkant naast blijken. Ook in mijn tegenwoordige werkkring kreeg ik bij het nader onderzoek van het emplacement van Majapahit meer direct te maken met de geschiedkundige verwickelingen der middeleeuwen. Het feit, dat daarbij de oorspronkelijke visie telkens wel op verrassende wijze aangevuld en verhelderd werd, slechts zelden niet bleek te passen, en het feit, dat hooger geschetste beschouwingswijze ook bij dit werk onmisbaar bleek, maakten, dat ik mij ook thans weer verstout voor een inleidend artikel over Majapahit een onderwerp in bovengenoemde richting te kiezen. Gegevens omtrent den juiste omvang en de gestalte van genoemde Nagara, of omtrent de typische vormen harer bebouwing, haar grootsche ingenieurswerken op waterbouwkundig gebied, dan wel omtrent de verschillende typen harer bevolking, den stand harer technieken mogen nog zoo belangrijk zijn, alleen de beteekenis van de stad als fenomeen en de historische rol, die zij vervulde kunnen verklaren, hoe zij werd tot een grootsche en specifiek-Javaansche cultuuruiting. Hoe die stad in samenstel, opbouw en gestalte kon worden tot een éénheid, waarvan karakter en grootschheid alleen staan in de wereld, terwijl daartegenover de waarde harer voornaamste monumenten, elk afzonderlijk bezien, voor zoover wij thans weten, toch ten achter heeft gestaan bij die van de monumenten harer voorgangsters, het is alleen te verklaren, doordat in haar mid-den nieuwe volkselementen zijn opgekomen, zoodat een popularisering der kunst

en een opbloei der profane kunst, kon plaats hebben, ten koste der vroeger zoo eclectische religieuze. En deze stad is opgebouwd op dezelfde beginselen, die men ziet neergelegd in de woningen van het half natuervolk van zooveel eeuwen vroeger, zooals men die op de reliefs van Baraboeoer en Prambanan ziet afgebeeld, en waarvan men nog de trekken terugvindt: in bijna ongewijzigden vorm, bij menig volk van Insulinde; en in beginsel aanwezig, in de dalems der Vorstenlandsche Rijksgrooten.

In den oertijd was hier te lande de omheinde, ontgonnen grondstrook het voornaamste element (ver boven de eigenlijke woningen) van elke landelijke nederzetting. En zoo is ook de weidsche binnenhof met zijn omwallingen of ommuringen de architectonische eenheid, die bij den opbouw van het stadscomplex Majapahit als grondstof heeft gediend. Die vorm is autochthoon en is als de grondslag voor de ontwikkeling der huidige Javaansche bouw- en woonwijzen te beschouwen.

Dien trek herkennen wij overal, al maakt op den duur de leefwijze in de open lucht — met kleine, door gordijnen of kleppen alleen afsluitbare abritjes als eenig onderdak — plaats voor die in woningen met steeds uitgestrekter binnenruimten; en al wordt het beginsel, dat in het heiligste deel der woning, het huistempeltje, duisternis moet heerschen (Goeha), in lateren, Mohammedaanschen en modernen tijd, na het binnenshuis brengen van dien huistempel (Peta-nen) geleidelijk aan voor de geheele woning aangenomen. De typische, Indonesisch-weidsche stedenbouw van Majapahit is dan ook m.i. alleen uit den opkomst van steeds grooter gedeelten van het Javaansche volk direct van halfnatuervolk tot cultuurvolk te verklaren.

Daarnaast is een voorname karaktertrek van de stad haar wel is waar overal aan den terreinvorm aangepaste, toch volstrekt symmetrische aanleg. Met haar geheiligd dubbelcentrum en de vaste groepeerings harer voornaamste heilighdommen, verschijnt zij als een reusachtige tweedimensionale tem-

pel. Het keurslijf van dit vaste aanleg-schema is wel alleen daardoor practisch doorvoerbaar gebleken, omdat in dit schema de radiale verbindingswegen als verre de belangrijkste zijn opgevat, ook in aesthetisch opzicht. Voor een handelsstad van ongehoorden groei en opbloei is deze geslaagde aanlegwijze een unicum te noemen. De stichting eener dergelijke stad „aus einem Guss" is m.i. een historische daad van ongemeene beteekenis te achten. Wij zullen die beteekenis nog nader leeren kennen.

Stad en Staat

Reeds in een vorige studie en in ander verband had ik gelegenheid op te merken, dat het Europeesche begrip „stad" op een Javaansche „Nagara" niet past. In de Nagara zijn ondergebracht alle voornaamste elementen van de rijksorganisatie, zoowel op agrarisch als op militair en administratief en op religieus gebied: zij is een op agrarisch gebied zichzelf bedruipend, ja produceerend rijkscentrum. In de aanlegwijze der nagara komt dan ook de structuur van het gemeenebest ten minste in haar voornaamste elementen tot uiting.

In ondervolgende beschouwingen worden als bekend verondersteld, een Majapahit van hooger geschetsten aanleg, dat als kern, uitgaande van oud-Indische beginselen van stadsaanleg, een dubbelcentrum omvatte, waar, ten Noorden van een centraal plein, de Vorst, en ten Zuiden daarvan de Opperrechters in geloofszaken hun verblijven hadden; -en daarnaast een staat Majapahit, welks gezag op de merkwaardige verhouding van onderlinge afhankelijkheid berustte, die door Dr. Bosch in zijn belangrijk artikel over het Lingga-heiligdom te Dinoyo op zoo treffende wijze geschetst werd. Deze verhouding tusschen Vorst en Hoogepriester is van ongemeen belang bij den loop der Middeleeuwsche verwickelingen op Java en men dient zich voor een juist inzicht in de strekking der gebeurtenissen haar steeds voor oogen te houden. In den aanleg der Javaansche steden schijnt

die verhouding telkens symbolisch te zijn verbeeld.

In den Boeddhistischen kraton van Ratoe Baka, die bij Prambanan het vreemde, Giwaetische land — naar de wijze der Normandische burchten in Engeland — als een geduchte rotsvesting beheerscht, ligt het geestelijkenverblijf op het hoogste gedeelte, waar het als het ware het donjon der vesting vormt en waar het minst ontbeerlijk goed: het drinkwater, in uitgebreide cisternen werd bewaard. Hier domineert de Brahmaan den Ksatriya. In Majapahit is het wereldlijke in den staat veel sterker uitgesproken. Vier aloon-aloon's, waarvan de Noordelijke en Zuidelijke de voornaamste zijn, beide andere wellicht als executievelden hebben gediend, zijn om het dubbelcentrum aangelegd.

De Kraton staat met de Noorder-, het priesterverlijf met de Zuideraloon-aloon in verbinding door ommuurde hoven of terrassen met receptie- en vergaderzalen, resp. rechtzalen, die in die hoven door een of meer concentrische seriën wachthalltjes omgeven zijn.

De Noorder Aloon-aloon is in Majapahit de grootste. De „Manguntur", het Vorstelijk receptieterras, is hooger gelegen dan de „Paseban Pajëksan", de receptiehof der geestelijke rechters. Op deze wijze schijnt uitdrukking te zijn gegeven aan de ondergeschiktheid der geestelijken in wereldlijke aangelegenheden. De eigenlijke priester-verblijven echter liggen op het hoogste punt, de Vorstelijke verblijven in de diepte: op geestelijk gebied waren de Brahmanen het hoogst.

In het midden van den Kraton verschijnt echter als alleenstaand hoog punt de tempelschat-kamer, bewaarplaats der heilige Rijksinsigniën, waaraan de staat haar magische kracht ontleent, het Koningschap zijn gezag.

In Majapahit is het verblijf der geestelijke rechters (de Kadharmmadhyaksan) verdeeld geweest in een Oostelijk, Giwaetisch en een Westelijk, Boeddhistisch gedeelte. In het laatste werd op het hoogste punt een

soort crypt gevonden, waarin naar het schijnt, asceten werden ingemetseld, die dan wellicht door ascetisme en geestelijke oefening het magisch centrum van den staat hebben moeten versterken en verhoogen.

In welke verhouding de beide geestelijke machten tot elkander hebben gestaan, daarover handelt een belangrijk gedeelte van ondervolgende beschouwingen, waarin men zal zien, dat ook andere verhoudingen dan de Majapahitsche in de Middeleeuwen op Java hebben bestaan, en dat nog de Visnoeietische secte in de Javaansche staatkunde dier tijden een belangrijker rol gespeeld heeft. Ongetwijfeld zal een door de te Majapahit opgedane ervaringen geleid, nader onderzoek van de andere bekende stadsemplacementen kunnen aantonen, dat er naast zuiver Boeddhistische, zooals Ratoe Baka, ook zuiver Çiwaïetische kratons hebben bestaan.

Orienteering

Indien wij nu na vorenstaande kenschetsing Majapahit willen volgen in haar zeer bijzondere rol bij de religieuze en politieke verdere ontwikkeling van verschillende volkeren van Insulinde, dan moeten enkele punten uit de geschiedenis nog even vooraf worden aangestipt, zooals die uit de belangrijke studiën onzer geschiedvorschers bekend zijn geworden.

Het is bekend, dat het Boeddhisme in eigenlijk Indië — na een tijdperk van grooten bloei — langzaam aan door een veelal Çiwaïetisch en tantristisch Brahmanisme, waarin dus bezweringen en magie een voorname rol speelden, doordrongen werd, om zich ten slotte in vele Brahmanistische en Jainistische secten nagenoeg geheel op te lossen.

Op Sumatra en Java, waar de gebeurlijkheden parallel loopen, komen zij eenigen tijd achter die in Voor-Indië aan en weet een vervormd Boeddhisme nog geruimen tijd stand te houden.

Hindoeïstisch Java was oorspronkelijk Çiwaïetisch. Het had een zeer fraaie bouwkunst, die zich vermoedelijk slechts in kleine gebouwen waaraan eigen Javaansche karaktertrekken voorkamen, geuit heeft. De resteerende monumenten, zooals die op den Diëng, zijn blijkbaar in verband met ter plaatse zich manifesterende natuurkrachten gestichte, trachiet-stenen heiligdommen.

Naast dit Java staat Boeddhistisch Palembang, waarvan het Boeddhisme reeds sterk Çiwaïetisch getint was. Dit rijk, Çriwidjaja geheeten, had als geestelijk centrum een dusdanige beteekenis, dat Chineesche Boeddhisten, die ter bedevaart naar Indië togen, er eerst aanlegden voor een meerjarige, voorbereidende studie.

Bij een onderlingen oorlog weet Palembang Midden-Java te veroveren, naast de Soenda-landen, die reeds tot zijn bezit of invloedssfeer behoorden en zulks nog gedurende langen tijd zouden blijven. Het weet op Java blijkbaar den eersten op grootsche wijze georganiseerden staat in te voeren: de belangrijke Boeddhistische bouwwerken, zooals Kalasan, Baraboedoer, Sewoe, Mendoet, met Javaansche werkrachten gebouwd, zijn daarvan getuigen.

Na verloop van tijd worden de Palembangers weer uitgedreven, en komt de Javaansche dynastie, die naar Oost-Java was uitgeweken, naar Midden-Java terug, om de grootsche gevormde traditie door den bouw van de Prambanantempels voort te zetten.

Het Boeddhisme en een opmerkelijk feit

Er heeft nu een merkwaardig feit plaats: de Vorsten der oorspronkelijk-Çiwaïetische, Javaansche dynastie worden Boeddhist, terwijl zij — zooals wij uit het hier ondervolgende moeten opmaken — het volk tot het Çiwaïsme terugvoerden. Kan die overgang tot het Boeddhisme niet duiden op een poging om zich aan den in-

vloed der Ġiwaïetische Brahmanen te onttrekken, op wier invloed zij echter wél het staatsgezaat wilden herfundeeen?

Enkele in dit verband merkwaardige zinsneden komen in het belangrijke laat-Middeleeuwsche gedicht de Nagarakērtagama voor: Na de vermelding van het feit, dat in het staatsbestel de geleerde geestelijken tevens tolgaarders waren, en dat zij van de gelegenheid hunner dienstreisen gebruik mochten maken om hun leer te bevestigen, staat er dat de Boeddhistische geestelijken in tegenstelling tot de Ġiwaïetische, die overal mochten gaan, in hunne rechten verkort waren: in het Westen van Java mochten zij niet komen, omdat daar te voren geen Boeddhisten waren. Maar — staat er — de andere eilanden mochten zij bereizen en er hun leer bevestigen.

Lezen wij nu deze zinsneden in verband met het feit, dat in den tijd van het gedicht de tji Pemali bij Brebes de grens van „Java” vormde, en dat de rest van het eiland „Soenda” heette, en tot Ġriwidjaja (Palembang) hoorde, dan is het duidelijk, dat aangezien in dien tijd de rijksetel sedert eenige eeuwen wederom naar Oost-Java verplaatst was, onder het „Westen van Java” moet worden verstaan de streek, die wij nu „Midden-Java” noemen. En zoo gezien zijn deze zinsneden ook volkomen in overeenstemming met de Boeddhistische invasie in Midden-Java van Palembang uit, een invasie, die wij hierboven reeds noemden.

Maar wij leeren hier dan toch ook tevens van een eigenaardige, ietwat ondergeschikte positie, die het Boeddhisme innam, zooals het door de Vorsten gebruikt werd, om hun eigen positie te versterken en om de voelhorens van den staat bij de expansie naar buiten (de andere eilanden) te vormen. Tot het rigide Brahmanisme met zijn kastenstelsel waren de vreemde volkeren wellicht niet zonder meer te winnen. Hier werd het Boeddhisme, waar noodig, voorgeschoven, wellicht met de bedoeling om het te gelegener tijd door het

Ġiwaïsme te doen opslorpen of tot een Ġiwaïetische secte terug te brengen.

Is een dergelijke politiek niet wellicht ook de grond van de verdwijning van het Boeddhisme uit het vaste land van Voor-Indië? En duikt die politiek niet weer op in een der bekende eischen, die in 1915 door Japan aan China werden gesteld, waarbij in China de bevordering van het tot wereldverzaaking aansporende Boeddhisme werd gevorderd, in denzelfden tijd, dat het in Japan officieel werd afgeschaft en door den ouden Shinto-dienst vervangen?

De voorgeschiedenis van Majapahit

Laten wij thans in dit verband eens enkele historische berichten in beschouwing nemen. Het eerste geschiedkundige document, dat van het emplacement der stad Majapahit afkomstig is, wordt gevormd door een stel koperen platen, gevonden te Trawoelan, in het hartje der stad. Het bevat de schenking van een vrijgebied aan den Boeddhistischen monnik Nairanjana. Deze schenking heeft plaats door Koning Sindok, den Vorst, die juist in dien tijd (het begin der tiende eeuw), de Vorstelijke Residentie en daarmee het Rijkscentrum weer naar Oost-Java verlegde.

Het verdient nu opmerking, dat de meest beroemde Boeddhistische monniken, uit de tijden, die direct aan Nairanjana aansluiten, met het Majapahitsche in verband te brengen zijn. Aan Mpu Kuturan moge wellicht de desanaam Moeteran herinneren, een Majapahitsche desa. Hij is de leeraar van Mpu Bharadah, die zijn kluizenarij had nabij de „Pasetran” (begraafplaats) te „Lēmah Tulis”. Indien men de in den „Calon Arang” vermelde reisroute van Bharadah naar Bali vergelijkt met die van den lateren Majapahitschen Koning Hayam Wuruk, zooals ze in de Nagarakērtagama wordt opgegeven, dan is het niet twijfelachtig, of die kluizenarij moet op Majapahitschen grond, niet ver van het

centrum, en ten Westen daarvan hebben gelegen. Door mij werd in het voorjaar van 1925 een Middeleeuwsche begraafplaats onderzocht in de desa Kedoeng Woe-lan, een nieuwe naam voor „Lëmah Toe-lis", niet ver van het centrum van Majapahit en wel ten Westen daarvan gelegen. Meerdere daarbij gevonden beelden en bouwfragmenten moeten naar den stijl te oordeelen belangrijk ouder geweest zijn dan het Majapahitsche tijdperk. Het is dus wel duidelijk, dat de kluizenarij van Bha-radah in de nabijheid van dit kerkhof moet hebben gestaan. Wellicht bevat een der vele terpen uit de naaste omgeving, waarvan gebrek aan geldmiddelen het onderzoek nog niet veroorloofde, hare restanten.

Van deze monniken is de ook staatkundige werkzaamheid op Bali bekend. Nog andere monniken, waaronder er een bij de dalangs te Majapahit als „Pandita Karang Pakis" of „Kiai gëde Këpakisan" bekend is, worden op Bali genoemd, en als afkomstig uit Majapahit opgegeven, hoewel hun werkzaamheid aldaar vóór de officiële stichting der stad moet hebben plaats gehad. Genoemde monnik kan zijn verblijf hebben gehad in of bij een der heiligdommen, waaronder twee belangrijke, waarvan de restanten nabij de desa „Pakis" worden aangetroffen, die in het Zuidelijke, oorspronkelijk Boeddhistische gedeelte van het stadsemplacement voorkomt.

Het wil mij dan ook voorkomen, dat wij hier te doen hebben met een stichting, die met boven aangeduide bijzondere positie der Boeddhisten: hun werkzaamheid vooral op de „andere eilanden", in verband staat. En het groote belang van deze stichting moge blijken uit het feit van hare ligging in de onmiddellijke nabijheid van de haven en marktplaats „Canggu", met een als rawaformatie geologisch duidelijk herkenbaar, voormalig zoutwatermeer, restant van een vroegeren zeearm, dat recht ten Noorden van deze stichting en wel aan den Bran-

tas langen tijd de haven bij uitstek van het Javaansche land moet hebben gevormd.

Men heeft dit „Canggu" meer Oostelijk gezocht in de beide desa's Laboean (haven) ten Noord-Oosten van Modjokerto, op eenigen afstand waarvan, in het Zuiden, het gehucht Kedoeng Soemoer oudtijds dien naam droeg. Recht ten Noorden van Trawoelan echter, en blijkens de afteekeningen in het terrein later in innigen samenhang gebracht met den stadsaanleg van Majapahit, komt de naam „Tjanggoe" nog ten huidigen dage voor als de naam van een landrenteblok aan den Brantas, juist op het punt gelegen, waar de hoofdas der stad die rivier kruist. En ten Noorden daarvan, aan de andere zijde van den Brantas, op een als Kloetzand-plaat te midden der rawaformatie herkend voormalig eiland duiden de van Zuid naar Noord in den verlengden hoofdas der stad gelegen, op elkander volgende desa-namen: Pager Loejoeng, Pager Redjo en Pager Wodjo (als vestingnamen herkend door houtvester Altona) en ook fundeeringsrestanten, die aan weerszijden aan Pager Wodjo aansluiten, de plaats aan van de vesting, die, zooals wij verder zullen zien, in later tijd te „Canggu-Lor" gesticht werd. Moge dus wellicht in later tijd ten gevolge der verzandingen, waaraan de haven door de Kloeterupties bloot stond, de haven, en ook de marktplaats naar het Oosten verplaatst zijn, het lijdt m.i. weinig twijfel of wij hebben in hooger genoemd landrenteblok, in welks nabijheid eveneens restanten voorkomen, met het oorspronkelijk Canggu te doen.

Het belang van de nabijheid dezer haven voor de overzeesche relaties onderhoudende Boeddhistische stichting wordt te duidelijker, indien men in aanmerking neemt het door Prof. Schrieke aangetoonde feit, dat de Javaansche Vorsten aan het eind der Middeleeuwen den

geheelen specerijenhandel van Insulinde volkomen beheerschten. Door een op rigoureuze wijze doorgevoerd monopolie op de handelsrijst, zout en enkele andere artikelen wisten zij de Java-havens op den duur te maken tot de stapelplaatsen bij uitstek zoowel voor de specerijen der Molukken als voor die van Sumatra. Het belang van dien handel, van oude tijden her, niet het minst op Europa, is ons allen uit de geschiedenis bekend. En het is wel vermoedelijk deze goed verdedigbare, zoover naar het binnenland, te midden van het zout- en rijstproduceerend gebied gelegen haven geweest, die Oost-Java als plaats voor den Rijkszetel aantrekkelijk heeft gemaakt.

De politieke invloed van het Boeddhistisch vrijstift

Ten tijde van den derden Vorst na Sindok, Erlangga, had een zeer belangrijke gebeurtenis plaats, waarop meerdere Oud-Javaansche oorkonden betrekking hebben. Het is de verdeeling van Javaland in twee deelen onder de kinderen van den Vorst. De wijze, waarop die verdeeling zou plaats hebben, werd op verzoek van den Vorst aangewezen door den Boeddhistischen monnik „Mpu Bharadah", dien wij hierboven reeds leerden kennen.

In de nog niet geheel verklaarde oorkonden is sprake van de aanduiding van een kruispunt, waar een Oost-West en een Noord-Zuidgrens elkander zouden snijden. In of bij de desa „Paloengan" — op een plaats aangeduid met den naam „Kamal-pandak": dwergtamarinde, naar aanleiding der vervloeking van een tamarinde-boom, die Bharadah stuitte op zijn tocht door de lucht en daar deed stilhouden — werd het grenzenkruispunt bepaald, en aangeduid als: „water in een kruik uit den hemel."

Houtvester Altona, die in het Zuiden van Bodjonegoro een aantal grenspalen aantrof, die — met groote tusschenruim-

ten — nagenoeg alle op een rechte lijn bleken te liggen, maakte mij erop opmerkzaam, dat deze lijn wellicht op de op eenigen afstand ten Noorden van Trawoelan gelegen desa „Pangloengan" (thans getrokken bij Klinterrredjo) gericht was. Een zoo zorgvuldig mogelijke overbrenging van de plaatsen dezer grenspalen op de groote kaart van Java toonde echter, dat niet de thans bekende, voormalige desa Pangloengan de plaats is, waar deze lijn op gericht is, maar een aanzienlijk verder naar het Noorden gelegen punt in het nader te beschrijven voormalig zoutmeer bij Tjanggoe. In ieder geval hebben wij daar in Zuid Bodjonegoro met een Oost-West gerichte grens te doen.

Nu is er nog een andere reeks grenspalen, en wel in een richting gelegen, die niet ver van de Noord-Zuid richting afwijkt en over Pangloengan loopt. Van deze reeks noemde Dr. Van Stein Callenfels er een aan den oorsprong van de Kali Lekso bij de restanten van den grooten grensmuur, die ten Zuiden van de Kawi de grens tusschen de beide rijksdeelen Djanggala en Kadiri gevormd heeft. Nagenoeg nauwkeurig in de richting van dien grooten grensmuur — en juist deze bijzonderheid verleent aan deze grens een groote vastigheid — ligt ten Noorden van den Andjasmoro-keten een grenspaal in de desa Djaboeng. Weer verder naar het Noorden is deze grens aangeduid door een grensteeken in de Majapahitsche desa „Wates-Oempak", en gaat haar loop over een heilighdom in de voormalige desa Pangloengan, waarover nog nader zal worden uitgeweid, om over genoemd Zoutwatermeer — aldoor in de zelfde richting — aan te loopen op een desa „Toegoe" (grenspaal), die wederom veel verder naar het Noorden bij Mantoep gelegen is.

Wij hebben dus in genoemd meer het kruispunt van twee nauwkeurig gemarkeerde en voor dien tijd merkwaardig

rechte grenslijnen. En een dier lijnen vormt het nauwkeurig verlengde van het belangrijkste gedeelte van den van ouds bekenden grensmuur langs de Kali Leksa. De groote beteekenis, die de andere grenslijn tot in jongeren tijd gehad heeft, zullen wij nog nader leeren kennen.

Is het dan te boud gesproken, indien wij aannemen, dat de uitdrukking: „Water in een kruik uit den Hemel” wellicht ook andere beteekenissen heeft, maar toch ook moet slaan op het voormalige, zoutwater bevattenden daarom heilig meer bij Tjanggoe? Op verschillende plaatsen bevat de bodem hier een hoog zoutgehalte, op een plaats zelfs 92%.

En nu komt de eigenaardige positie van de stichting der Boeddhistische monniken in het volle licht: Die grenslijnen liepen direct langs, vermoedelijk zelfs gedeeltelijk over hun overzeesche betrekkingen onderhoudend vrijgebied en tevens over de havenplaats.

Indien wij nu in den Calon-Arang lezen, hoe Mpu Kuturan op Bali eenvoudig botweg weigert om aan het verlangen van Koning Erlangga te voldoen, die, voordat hij het besluit nam, om Java onder zijn zonen te verdeelen, den jongsten als Vorst over Bali had willen aanstellen; en daarbij lezen, dat Kuturan dien troon voor zijn „kleinzoon”¹⁾ bestemd had, dan moeten wij begrijpen, dat deze houding van Kuturan karakteristiek is voor de verhouding tusschen de overzeesche relaties onderhoudende Boeddhisten en het Vorstelijk gezag, zelfs onder den grooten Erlangga, op Java.

En dan moeten wij-kenschetsend-opmerken, dat in het Çiwaïetisch-Javaansche rijk, meer dan een eeuw na de uitdrijving der Boeddhistische Palem-

1) Vermoedelijk is de kroonprins van Bali bedoeld; Bharadah noemt Erlangga „zoon”.

bangers en drie generaties na de verplaatsing van den Rijkszetel naar Oost-Java de Boeddhistische monniken zich een positie wisten te veroveren, waarbij zij — op de grens, als het ware op de wip zittend — door een overwegende machtspositie ten opzichte van den uiterst belangrijken buitenlandschen handel en scheepvaart en hun politiek-religieuze relaties met hun propagandagebied bij uitstek: de „andere eilanden”, waarvan eens Java den handel beheerschen zou, beide wereldlijke rijken Djanggala en Kadirigelijk wisten te beïnvloeden.²⁾

Is het toevallig, dat in de z.g. Simpang-inscriptie als verdere grenstee-kens „edelsteenmijnen” genoemd zijn? Kwamen deze, op de grens gelegen, niet aan beide rijksdeelen ten goede? Werden zij wellicht ook door de geestelijkheid beheerd? Welke — ook magische — beteekenis de Javanen nu nog aan edelsteen en halfedelsteen hechten, mag bekend worden verondersteld. In den bouwkuin van alle voormalige nederzettingen worden zij naast fossielen en andere geologische curiositeiten in menigte gevonden. Het is dus niet onmogelijk, dat wij ook in deze regeling te maken hebben met een poging om de positie der Geestelijkheid, en wellicht der Boeddhistische geestelijkheid, te versterken.

De Heer Altona echter is van meening, dat de beteekenis van het woord Edelsteenmijnen hier in geheel anderen zin moet worden opgevat. Het woord zou slaan op landstreken, die niet door de aangegeven grenslijn zouden mogen worden verdeeld, maar in hun geheel óf bij het eene, óf bij het andere gebied zouden moeten vallen. Daardoor zou het mogelijk zijn, dat in de grenslijn van Mpu Bharadah, zooals die b.v. ten Zui-

2) Voor de verdere versterking van den invloed van dit stift kan wellicht van belang zijn geweest, dat Erlangga daarvan op lateren leeftijd als monnik de leiding kan hebben gehad.

den van den bovenloop van den Brantas, wordt terug gevonden, aanzienlijke afwijkingen van de rechte lijn voorkomen.

De tweede grenslijn van Bharadah kan dus zijn samengevallen met de lijn der door Altona gevonden grenspalen. Naar het Oosten verlengd komt deze uit in de Kwala Alo, ten Noorden van den huidige Porrongmond; naar het Westen verlengd, in de monding van de rivier Pekalongan op Midden-Java. Hoewel niet in staat om te beoordeelen, of daarin eenige beteekenis te zoeken is, valt den leek toch de klankovereenstemming op tusschen de namen, die met de grens te maken schijnen te hebben. *P a l o e n g a n* (van *Paloenga-an*, of van *Pa-aloeangan*?) de desa, waar de grensaanwijzing plaats had, later geworden tot *P a n g l o e n g a n* (over *Pangaloengan*?). Een tweede desa van dien naam komt voor, eveneens ongeveer op de grenslijn op de kleine hoogvlakte op de Noordelijke helling van den Andjas-moro. *Kwala Alo* is op de Europeesche kaart, waarvan de schrijfwijze niet altijd te vertrouwen is, het Oostelijk einde van de Oost-Westgrens. In de buurt bestaat een „Pekalongan", terwijl men aan het Westelijk einde eveneens een *P e k a l o n g a n* aantreft.

Moet in de door de grenspalen van Altona aangeduide grenslijn, die nauwkeurig haaksch staat op den lateren hoofdas van Majapahit's aanleg, dus een zeer duidelijk uitgesproken grenslijn gezien worden, toch is het m.i. nog niet zoo geheel zeker, of daarin wel de oorspronkelijke Oost-Westgrens van Mpoe Bharadah gezien moet worden. Voor de Noord-Zuidgrens hebben wij door haar samenvallen met den bekenden grensmuur langs de kali Lekso een zekerheid van heel andere orde. Altona vond namelijk op eenigen afstand ten Zuiden van de reeks grenspalen een reeks voormalige nederzettingen, die telkens centraal voorkomen op — blijkens restanten van verdedigingswerken — verdedigbare

landschappen. Wellicht zijn deze nederzettingen als aanvullingen bedoeld van natuurlijke stellingen en derhalve niet zoo markant op één rechte lijn gelegen, als hooger genoemde grenspalen. Toch kon deze reeks over grooten afstand vervolgd worden, terwijl de gemiddelde richtlijn niet moeilijk terug te vinden is. Die richtlijn, Oostwaarts verlengd, kruist de Noord-Zuidgrens van Bharadah aan den Zuidrand van het Tjanggoe-meer, en snijdt de grenspalenlijn juist in de monding der kwala Alo, haar Oostelijk einde. Deze lijn snijdt Java over de volle lengte in tweeën, en volgt nagenoeg over haar geheele lengte een reeks natuurlijke stellingen¹).

Of langs het geheele beloop van deze lijn andere dan de reeds genoemde versterkingen de natuurlijke stellingen hebben aangevuld, dient nog nader te worden onderzocht. Naar mij reeds vroeger werd medegedeeld moeten ten Oosten van den Goenoeng Prahoe in het dal benteng-restanten gevonden zijn.

1) Van Oost naar West gerekend achter-eenvolgens de Kali Porrong, de Kali's Sadar en Goenting, voor den Zuidrand van het Tjanggomeer, de Prada en de Brantas. Dan — met een vesting: Pager Woengkal op het overgangspunt — de heuvelreeks direct ten Noorden van de Pandan, met de door Altona gevonden nederzettingen. Voorts de Kali Solo van Ngawi tot Gesi. Via een bergrug en den Noordrand der Rawa Pening (Ambarawa) loopt de lijn verder over Goenoeng Prahoe (Diëng) en — langs een deel van den Noordelijken Midden-Javaanschen bergketen, den Slammat in het Zuiden latend, naar het punt, waar de Tji Pemali — de grens met Soenda — langs den uitersten voet van het Koembang gebergte stroomt. In Westelijke richting vervolgd loopt de lijn langs het Koembang-gebergte, over den heuvelrug ten Noorden van Pendjaloe, langs een deel van den Tji Ta-roem over Batoe Hideung in Bantam tot Straat Soenda, of wellicht met een zeer kleine Noordelijke afwijking over Gedé, Salak en Halimoen, langs een Zuid-Bantamsche rug naar de Goenoeng Batoe Hideung aan dezelfde zeestraat. Het spreekt vanzelf, dat nog niet kan worden overzien, of het Westelijk deel van deze lijn nog eenige beteekenis gehad heeft. Het is echter een merkwaardige coincidentie, dat het rijk Pasir (Poerwokerto, Banjoemas) ten Noorden van den Slammat gebied schijnt te hebben bezeten, doch niet tot aan de Java-zee reikte.

Of nu door Bharadah de grenspalenlijn werd aangegeven, dan wel of hij voor de Oost-Westgrens slechts officieel als zoodanig bevestigde wat sinds lang uit de natuurlijke terrein-gegevens was gegroeid, zoodat de grenspalenlijn een latere wijziging uit den Majapahitschen tijd zou beteekenen, zeker is, dat in deze Oost-Westgrens is neergelegd de afscheiding, die nog in den Hollandschen tijd eigenlijk „Java" met de z.g. Mantjanegara afscheidde van de strandgouvernementen (Pasisir). Deze Oost-Westgrens heeft derhalve Kediri en Djanggala zoowel als Majapahit overleefd. Haar vaststelling is derhalve als een gebeurtenis van even groot gewicht te beschouwen als die van de grens der beide Rijksdeelen.

Hoe het Koningschap zich voelde onder het overwicht der Boeddhistische geestelijkheid valt wellicht af te leiden uit een bericht van oogenschijnlijk niet te groot belang.

Hoewel het thans wel zeker is, dat de nuanceering tusschen de verschillende secten in dezen door tantrisme beheerschten tijd niet in de eerste plaats verschillen in wereldbeschouwing inhielden, en men derhalve hun beteekenis niet mag overschatten, zoo schijnt het toch een merkwaardige coïncidentie, die — gegeven de merkwaardige verhouding tusschen Vorst en Hoogepriester — niet aan onze aandacht ontsnappen mag, dat de ons bekende Vorsten van Java, in den tijd, waarin de Boeddhisten hun grootste macht en aanzien schijnen te hebben bereikt, het Boeddhisme weer vaarwel zeggen.

Zij worden niet weer Ćiwaïet maar Visnoeïet, want onverminderd de merkwaardige verhouding tot de Boeddhisten is in den loop der eeuwen de strijd tusschen Koningschap en Ćiwaïetische geestelijkheid blijven bestaan, zooals hierbeneden nog nader zal uitkomen.

Enkele gebeurtenissen zijn nu in het verband van deze beschouwingen van ongemeene beteekenis te achten.

In den fellen belangenstrijd, dien wij tusschen de verschillende groepen veronderstellen, weten de Vorsten van Kediri de overhand te krijgen over die van Djanggala, daarmede vermoedelijk het grootste aandeel in handel en scheepvaart en op den duur ook de heerschappij over groote stukken Djanggala-gebied. Door deze successen vermoedelijk overmoedig geworden, eischt Kertawidjaja van Kediri van de tot een hogere kaste behoorende Brahmanen huldebetoon (seba).

Dit feit is voor de Ćiwaïeten een casus belli. Door hen daartoe overgehaald en met hun directen steun stoot Ken Angrok, de stichter der nieuwe dynastie van Singasari en Majapahit, den Kediri'schen Vorst van den troon, nadat hij te voren reeds met voorkennis van een Ćiwaïetischen heremiet in het oorspronkelijk tot Djanggala behoorende, doch later aan Kediri onderworpen Tumapel (het latere Singasari) den Kediri'schen vasal gedood en diens plaats ingenomen had. Men kan m.i. aannemen, dat er reeds lang iets broeide, en dat de Ćiwaïetische Brahmanen hun maatregelen getroffen hadden.

Zetelend te Singasari is Ken Angrok de eerste Vorst, die weer in beide deelen van Java den scepter hanteert. Hij is ook uit een lange rij van Vorsten weer de eerste Ćiwaïet.

Wat is dan de ondergrond van het nog onverklaarde feit, dat op de z.g. Simpang-inscriptie niet Ken Angrok, die toch in beide deelen van Java reeds het bewind voerde, maar uitdrukkelijk zijn nazaten Wisnuwardhana en Kertanagara als één-makers van Javaland worden genoemd, en dat een eeuw later nog Hayam Wuruk aan deze éénmakerij meedoet?

De hereeniging der beide Rijksdeelen

Wat wij in dit opzicht van Hayam Wuruk weten is omstandig medegedeeld in de Nagarakertagama. Hij sticht het graf zijner grootmoeder, de groote Regentes van Majapahit, met opzette Kamal Pandak, het punt, waar eens Bharadah de grenzen vaststelde. Dit graf nu is herkend als het vroeger reeds genoemde heiligdom te Pangloengan, waarover inderdaad Bharadah's Noord-Zuidgrens heenloopt. Indien al dit heiligdom niet als het kruispunt der grenslijnen moet worden beschouwd, wat ook niet uit de inscripties blijkt, dan is toch hier dat kruispunt aangewezen (in het meer). En de stichting van dit heiligdom op dit historisch punt had de vooropgezette en duidelijk uitgesproken bedoeling om het Javaansche volk ten teeken te zijn, dat de grens niet meer bestond, en dat dus de ban der vervloeking was verbroken, waarmede te voren ieder bedreigd was, die zich op een of andere wijze aan grensvioleering schuldig maakte. Wellicht is juist omdat Kamal Pandak niet in het kruispunt lag (dat was het meer, of de rand van het meer) ook na de hereeniging van Java de afscheiding van de strandgouvernementen, al dan niet in gewijzigden vorm blijven bestaan.

Dit is m.i. alles duidelijk genoeg. Maar wat mag er dan van Visnuwardhana bekend zijn, waardoor hij beide deelen van Java kan hebben hereenigd?

In den Pararaton, de bekende Ciwaetische kroniek, wordt zijn regeering al met een uiterste karigheid van woorden behandeld. Wij vinden daarin in de eerste plaats vermeld, dat hij een vesting stichtte te Ganggu-Lor.

Wij hebben deze vesting reeds leeren kennen; op een eiland van Kloet-materiaal in het zoutwatermeer.

Maar dan heeft ook juist door de stichting dier ves-

ting op deze plaats de eerste gewelddadige violeering van de grensregeling van Mpu Bharadah plaats gehad (1193).

En dan is Ken Angrok ten slotte niet meer geweest dan heerscher over twee streng onderscheiden blijvende gebieden, welk feit dengenen, die bij die scheiding belang hadden, betrekkelijk koud kon laten.

Er is meer bekend van Visnuwardhana, dat in onze beschouwingen van belang is. Hij beslechtte den strijd tegen „Lingganing Pati", den Vorst van „Mahibit", doordat zijn mederegent Mahisa Campaka er binnendrong. (1193)

Deze Mahisa Campaka is de grootvader van den eersten Vorst van Majapahit. Hij sterft in 1194 en wordt bijgezet te Kumeper (Pararaton), wat te vereenzelvigen is met Kunitir (Nagarakertagama), en wel in een der acht groote heiligdommen, die later met bijna volstreckte regelmaat en symmetrie rondom het Majapahitsche stadscentrum zouden verrijzen.

Is het dan te boud om te veronderstellen, dat, toen in 1193 de vesting Ganggu-Lor gesticht en Mahibit veroverd werd, het uitgewerkte plan voor een verplaatsing van den Rijkszetel naar een nieuwe stad van zeer grootschen opzet in een te vormen nieuw rijstcentrum en aan de markthaven bij uitstek van Java reeds moet hebben vastgestaan? En dat de stichting van dit Majapahit, dat ruiter te paard op de oude grenslijn zou verrijzen in de plaats van het Boeddhistisch vrijstift, de tweede gewelddadige violeering van Bharadah's Noord-Zuidgrens beteekent, ten teeken, dat beide deelen van Java voortaan weer één zouden zijn?

Mij dunkt, de werkzaamheid van Visnuwardhana en Kertanagara, zijn opvolger die zijn werk voortzette, als éénmakers van Javaland kon moeilijk duidelijker uitkomen.

Gissingen

Laten wij de spaarzame berichten nog iets nader bezien.

De naam Majapahit is ontleend aan dien van een oorspronkelijk op Java niet inheemsche boomsoort, welks aanplant een geregelde cultuur vormde, om der wille der bladeren, die in den Linggadienst om hun verkoelende werking gebruikt werden (Dr. Bosch). Houdt de naam Lingganing Pati niet ook een aanduiding van dien dienst of van die cultuur in?

Doet de naam „Mahibit" voor het rijk van Lingganing Pati niet denken aan Majapahit, zooals wij ook het Pararatsche Kumeper met Kunitir moesten vereenzelvigen? Of slaat die naam wellicht op het „Manghibil" der oude oorkonden uit de streek ten Zuid-Oosten van Majapahit, waarvan de verovering voor de stichting der stad noodig moet zijn geweest?

Vastigheden

De ongehoorde afmetingen van twaalf maal twaalf kilometer voor het met volstrekte regelmaat en symmetrie aangelegd gedeelte van het gebied der Nagara Majapahit, die op deze plaats verrees, als een reusachtige, echter overal aan den terreinvorm aangepaste, tweedimensionale tjandi of Meroe, waarin werkelijke heiligdommen de plaats van de bij een dergelijk bouwwerk behoorende bekroningsstukken of retna's innemen, en ten minste vijf achtereenvolgende verdedigingslinies als gordels, den typischen aanleg der Javaansche tjandi's volgend, met in- en uitspringende hoeken den stadskern omsloten, met in eerste instantie de vier aloon-aloons,

in tweede instantie vier buitenwijken waaronder in het Noorden de markt; en in derde instantie, met omperking van groote, tusschengelegene velden: de vier groote voorsteden.....; deze aanleg volgens een vast stelsel, met grootsche en regelmatige verbindingen van de stad met hare voorsteden en met vooruitgeschoven posten, zooals de havenplaats Canggu, en verder met alle deelen des rijks;..... de outilleering der stad met groote waterbouwkundige werken,.....dit alles doet als eenige mogelijkheid een lang te voren met de uiterste zorgvuldigheid beraamd en voorbereid, één en ondeelbaar plan veronderstellen, welks uitvoering een aanzienlijk aantal jaren moet hebben gevorderd. Dit is onvereinigbaar met het relaas, dat de Pararaton van de stichting der stad geeft, alsof die in twee jaar gebouwd zou kunnen zijn. Het wordt ook door documenten bevestigd.

Van na 1190 dateeren meerdere op het stadsemplacement gevonden steenen met jaartallen. Het jaartal 1200 verschijnt op een der groote trachietblokken, restanten van de poort, waardoor een der groote verkeerswegen der stad van binnen uit gerekend de tweede verdedigingslinie kruist. En van 1209 dateert het Mahaksobhya-beeld met de trekken van Kertanagara, nu opgesteld te Simpang, Soerabaja, dat verrees op het oude kerkhof Wurare te Kandang Gadjah, op een nog niet geheel geïdentificeerde plaats (dank zij de verplaatsters van oudheidkundige vondsten) in de desa Trawoelan, ten teeken der hereeniging van beide Javaansche rijken. Zoowel de door Wardenaar en Verbeek vastgelegde gegevens als een zorgvuldige lezing van bepaalde plaatsen uit den Calon Arang plaatsen dit Wurare binnen den stadskern van Majapahit, wellicht het Noord-Westelijk heiligdom (of heiligdommen-complex) binnen de eerste benteng-linie (in den waren hoek).

In dit alles herkennen wij duidelijk een nieuw verworven machtspositie der Vorsten, en hun vooropgezette bedoeling om den Rijkszetel te verplaatsen naar een punt, waardoor beide deelen van Java hereenigd, de geestelijke secten beheerscht konden worden, en tevens, door een volkomen controle over de haven de handel en de buitenlandsche relaties. Dit laatste wordt ingezet met de groote expeditie van 30.000 man naar Sumatra (1196).

Het gekozen punt was de geheiligde plek, waar eens een door buitenland-sche relaties machtig, grensregelend Boeddhistisch stift Javaland ringeloorde, tot de politieke hereeniging der beide rijksdeelen den Giwaietischen Brahmanen een voorsprong gaf, die tegen zijn macht en invloed opwoog.

De ondergrond der gebeurtenissen

Van wat strijd, wat hof-intriges deze daden de gevolgen zijn geweest, is niet zoo gemakkelijk te onderkennen. Zijn het de Boeddhisten geweest, die, beducht voor een te grooten voorsprong, dien de Giwaietische Brahmanen in het onder den Giwaiet Ken Angrok hereenigd Java kregen, den Vorsten dezen grootschen nieuwen koers voorstelden. De uiterste, zekeren wrevel ter nauwernood verbergende beknoptheid, waarmede de Giwaietische Pararaton deze voor Java zoo belangrijke gebeurtenissen beschrijft schijnt daarop te duiden. Men kan echter wel zeker zijn, dat het Boeddhisme in Wisnuwardhana en Kertanagara, den Giwaboeddha, Vorsten tegenover zich vond aan wie het toevertrouwd was om — op weergalooze wijze gebruik makend van de tegengestelde stroomingen onder de geestelijke secten — door godsdienstig syncretisme alle secten bindend, het Koningschap tot een ongekend oppermachtigen nieuwen staat op te voeren.

Zelfs onder de beroemde Boeddhisti-

sche Regentes en haar niet minder beroemden Rijksbestuurder Gajah Mada, die — gebruik makend van de gunstige nieuwe situatie — van Java een groote mogendheid wisten te maken, voor wie, sedert het onbetwist meester werd van den specerijenhandel, de volledig beheerschte, overzeesche relaties van steeds grooter beteekenis werden, zelfs in dien tijd blijven de geestelijke Heeren der Boeddhistische gezindte „in hun rechten verkort”. En op de rondreis van Majapahit's grooten Koning Hayam Wuruk moet het Hoofd der Boeddhisten, Prapantja, zich telkens en telkens weer erover beklagen, dat men de Boeddhistische heilighdommen tot treurig verval liet komen, terwijl de Giwaietische op zoo keurige wijze werden verzorgd.

Heeft de liefde der Vorsten ook hier een omstrengeling tot verstikkens toe beteekend voor het Boeddhisme, dat zich met zijn volkspriesters (Senggoehoe) hoe langer hoe meer tot het volk ging wenden?

En hebben wij op den achtergrond niet verschillende politieke zetten te veronderstellen van de Giwaietische Brahmanen, die het Boeddhisme zochten te door dringen om ook de Buitengewesten aan het enge keurslijf van het starre, strakke staatsbestel met zijn — zij het in verzachten vorm — onwrikbaar kastenwezen te onderwerpen?

Wij weten, dat het eerste gelukte. Met het tweede kwam het te laat. Te snel verloor Majapahit door het onbruikbaar worden der eigen haven zijn onafhankelijke, overheerschende positie.

T j a n g g o e

Reeds de stichting van de vesting te Cangu-Lor op een in het Cangu-meer uit Kloet-materiaal gevormde zandplaat doet veronderstellen, dat in de haven binnen betrekkelijk korten tijd groote wijzigingen konden plaats grijpen, waar bij de Kloet-erupties een groote rol speel-

den. Door aanslibbing alleen is echter de huidige ligging van dit bekken op 15 tot 19 Meter boven zee niet te verklaren. Daartoe kan wezenlijk hebben bijgedragen de op verschillende kusten van Java geologisch geconstateerde bodemverheffing (of zeespiegelverlaging) ¹⁾.

Binnen korten tijd na de stichting van Majapahit, wie weet wellicht reeds vóór dien tijd, moest men de haven kunstmatig onderhouden. In 1318, dus een eeuw na de ingebruikname van de nieuwe hoofdstad, werden voor Majapahit en enkele andere plaatsen (dit zegt heel wat) o.m. de heerendiensten tot onderhoud van de haven van Canggu en die op de zoutwinning opgeheven. Heeft men toen reeds den strijd tegen de elementen moeten opgeven? Dertig jaar voordien wordt Soerabaja voor het eerst genoemd, en van twintig jaar later is een Chineesch bericht gedateerd, dat vermeldt, dat men, om Majapahit te bezoeken, met groote prauwen voer tot Soerabaja, om met prauwen de rivier op te varen tot de marktplaats Canggu ²⁾.

Ten tijde van de stichting van Majapahit moet een gedeelte van het meer reeds zoover aangeslibd zijn geweest, dat de „Koningsweg”, die wel de voornaamste weg van Majapahit vormt, dwars daardoorheen en over het eiland Tjanggoe-Lor met zijn vestingwerken heen gelegd kon worden. Het uit een oude oorkonde bekende overzetveer

„Nagara” zal ongetwijfeld op den overgang van dezen weg over rivier en meerrestant betrekking hebben.

In de richting van het over grooten afstand te vervolgen tracée van dezen weg is bij de bevolking van den Zuidrand der Kendengheuvelds, die in het Noorden het Brantasdal begrenzen, een „Dalan Goeng” of „Margi Agěng” bekend, een groote weg dus, die vanaf den Kraton van Majapahit naar het Noorden, over Balong Panggang, geleid zou hebben. En het wil mij voorkomen, dat verschillende onnatuurlijke terreinvormingen en fundeeringsrestanten op dit punt de overblijfselen kunnen vormen van militaire werken, die de binnenkomst van dezen weg in het Brantasdal kunnen hebben beheerscht. Ook zijn enkele tracées, die rondom deze stelling weer naar de richting van den Koningsweg leiden, nog duidelijk te herkennen.

Men moet zich n.m.m. dezen weg in eigen richting Noordwaarts verlengd denken als groote verbindingsweg van Majapahit met de Noordkusthavens, die met een brug over de Solorivier geleid was. Deze brug wordt in de berichten over de Chineesche strafexpeditie naar Java van 1215 de „Floating bridge of Majapahit” genoemd. Bij die expeditie wordt de helft van het Chineesch-leger nabij Toeban geland, terwijl de vloot, met de rest van het leger, omvaart,

sulinde in een Westelijk, Palembangsche, en een Oostelijk Javaansch gedeelte verdeeld was, de handel op het Oosten, dus de specerijhandel der Molukken, van uit Midden-Java te bezwaarlijk moet zijn geweest, en dan kan ook hierin de reden gelegen hebben, waarom de Rijkszetel door Sindok naar Oost-Java verplaatst werd. Wellicht is eerst in dien tijd door genoemde bodemverheffing de Solorivier als handelsweg onbruikbaar geworden.

2) Als voorbeeld van een in korten tijd onbevaarbaar geraakte Javasche rivier wijst Altona op de kali Madioen, die nog door Jung-huhn als druk bevaren wordt opgegeven, en op sommige plaatsen zeer diep. Op een 18e-eeuwsche Hollandsche kaart van Java, waarop als voor de scheepvaart belangrijk als regel alleen de riviermondingen staan opgegeven, zijn de Brantasmonden over grooten afstand ingeteekend. (Mededeeling Dr. Coert, Kediri)

1) Heeft wellicht de legende omtrent een „kantelend” Java historischen ondergrond? Een Oud-Chineesch bericht uit den laatsten tijd dat het Hindoeïstisch regeeringscentrum nog in Midden-Java lag (Groeneveldt, Notes, p. 15) houdt gegevens in omtrent verschillende afscheepplaatsen van dit land. Op de Arabische kolonie „Tazi” (Sumatra's Westkust, zuidelijk deel) voer men van af de Zuidkust die van uit de hoofdstad in drie dagen bereikbaar was; op Borneo en Sum. Oostkust enz. van af de Noordkust, die in vijf dagen bereikbaar was. Naar het Westen wordt de kust eerst na een tocht van vijf en veertig dagen bereikt, de Oostkust echter binnen een maand, en van daar gebruikt een schip vijftien dagen om naar „Pulo Condere” te komen. Indien in deze opgaven beschrijving der normale handelswegen gezien moet worden, dan is het duidelijk, dat in den tijd dat In-

echter bij den mond van de rivier Sugalul (Solo) een detachement in snelzeilende schepen naar genoemde „floating bridge” zendt, met order om zich daar later met het landleger te vereenigen en mede op te trekken naar de rivier Pa Tsieh Kan, waar de vereeniging met de vloot zou plaats hebben. Dit detachement heeft dus den overtocht van het Chineesche leger over de Solorivier verzekerd, en daarmee ligt m.i. de bedoeling van dit leger voor de hand: om den open liggenden Koningsweg ook verder te volgen.

Wat nu dit vereenigingspunt van landleger en vloot betreft, men heeft het gezocht in het „Patjekan” bij Wonokromo, Soerabaja. Maar dit is niet de eenige naam, die aan Pa Tsieh Kan herinnert. Zoo komt ten Westen van Tarik een „Matjekan” voor, en ten Noord-Oosten van Djombang een tweede dorp van dien naam. Wat had een naar Majapahit oprukkend leger te Soerabaja te maken, als de Koningsweg voor zijn doortocht openstond? De toegang van den Koningsweg tot het Brantasdal werd wel is waar door versterkingen gegedekt, maar er is een gemakkelijke verbinding van af een punt ten Noorden van deze versterkingen naar het Oosten in de richting van het oude overzetveer: Tado. Volgens de Chineesche berichten wordt bij Pa Tsieh Kan een versterkt kamp opgeslagen, terwijl een „Ferry” onder de bewaking van een „Hoofdman over Tienduizend” wordt achtergelaten. Veronderstellen wij, dat met het eerste het Matjekan bij Tarik, met het tweede het veer bij Tado is bedoeld, dan waren door die bezettingen beide monden van den Brantas militair afgesloten, zoodat de Javaansche vloot of ten minste een deel daarvan als opgesloten kon worden beschouwd. Nu gaan zoowel vloot als leger verder de rivier op, waar bij honderd Javaansche prauwen worden buitgemaakt, terwijl de Javaansche vlootvoogd in den nacht vlucht.

De bijzonderheden van dezen veldtocht behoeven in dit verband niet te worden gememoreerd. Het zij voldoende in herinnering te brengen, dat de strafexpeditie tegen den laatsten Vorst van Tumapel, Kertanagara, bedoeld, eindigde in een hulpverleening aan diens schoonzoon en troonopvolger Bhra Widjaja tegen den Vorst van Kadiri, Djaja Katong, die zich door een overrompelen den veldtocht tijdelijk van het gezag had meester gemaakt. Widjaja onderwierp zich aan de Chineezzen en riep hun hulp in om zich van Djaja Katong te ontdoen.

Spoedig na bovengemelde gebeurtenissen kwamen de legers van Kadiri (ook Kalang of Daha genoemd) voor Majapahit, en riep Widjaja de hulp der Chineesche bevelhebbers in. Een deel van het Chineesche leger trekt nu naar Majapahit, een ander deel naar Canggu, om hulp te verleen. Een derde deel onder Kau Hsing trekt eveneens naar Majapahit, maar trekt op Pa Tsieh Kan terug, als men nog niet kan zeggen, waar de vijand is. Het krijgt echter bevel, om weer naar Majapahit op te trekken, omdat de vijand die avond nog verwacht kan worden. Inderdaad komen de vijandelijke legers dan ook spoedig opzetten en wel uit het Zuid-Oosten, het Zuid-Westen en uit het Zuiden. En het is de overhaast teruggekeerde Kau Hsing, die hen verslaat, eerst in het Zuid-Oosten, dat het dichtst bij Patjekan-Tarik gelegen is, vervolgens in het Zuid-Westen, terwijl van het Zuider leger niet wordt gerept, omdat het wel een goed heenkomen moest zoeken, wilde het — na het lot der beide andere legers — niet in het slecht toegankelijk Andjasmorogebte worden opgesloten.

Deze veldslagen hadden plaats op den achtsten der tweede maand van 1215, terwijl de vereeniging bij Patjekan op den eersten dierzelfde maand had plaats gehad. Die vereeniging, de aanleg van het versterkte kamp, de verzekerde bewaring van het veer, de verovering der

Javaansche vloot, het oprukken naar Majapahit en Canggu, de tochten heen en weer van Kau Hsing en ten slotte diens veldslagen hebben dus binnen acht dagen plaats gehad. Is dit practisch denkbaar, indien men als punt van vereeniging Soerabaja aanneemt? En krijgen bij de hierboven geschetste topografie de Chineesche berichten niet een heel ander, een zeer reëel karakter, waarin men den zakelijken trant der oorlogsbulletins herkent?

Er is over deze aangelegenheid hier wellicht verder uitgeweid, dan eigenlijk in het verband van dit artikel past. Men krijgt daardoor echter van de beteekenis van het nog anderhalve eeuw later als belangrijke markt genoemde Canggu als havenstad ten tijde van de stichting van Majapahit een levendig beeld. Zekerheid omtrent den omvang en de beteekenis van deze haven zal slechts een bodemonderzoek, dat op matig diepe grondboringen berusten kan, ten volle kunnen geven.

De positie van Majapahit

De groote beteekenis van Majapahit als Rijkscentrum, gedurende de eerste helft van haar bestaan, is geweest, dat het met een zoo ver binnenwaarts gelegen en daardoor op voortreffelijke wijze verdedigbare haven- en marktplaats in één verband was gebouwd, terwijl het tevens een zeer groot centrum kon zijn van monopolistisch gedreven rijstcultuur en zoutwinning.

Naast de haven en de markt werd ook de rijstbouw door een merkwaardig en uitgebreid stelsel van militair bevestigde tolbarrières verdedigd en beheerscht. Men vindt deze linies als lang gerekte aaneenschakelingen van puinrestanten in de Majapahitsche ommelanden terug. Met meerdere kilometers onderlinge tusschenruimte waren zij als groote, om het stadscentrum heenlopende en tegen het bergland aangeleun-

de vierkanten aangelegd. En deze meerdere tientallen kilometers lange vierkanten sloten aan bij dergelijke verdedigingslinies in andere gebieds-deelen, waar eveneens de landbouw verdedigd en door tolbarrières beheerscht werd.

Men mag in deze linies m.i. geen stelsel van stadsverdediging zien. Daarvoor waren zij veel te uitgestrekt, zouden zij veel te zeer tot krachtversnippering hebben aanleiding gegeven. Maar binnen die linies werd de landbouw gedreven, beveiligd tegen strooptochten, op grootsche schaal, met onvergelykelijke intensiteit en met een outilleering met verzamelbasins van Westmoessonwater, waarvan men het aantal en de grootte nauwelijks durft taxeeren.

De noodzakelijkheid van dergelijke beveiligingsmaatregelen ten behoeve van den landbouw, wel een gevolg van de gevolgde rigoureuze monopolistische politiek, is wel de reden geweest, dat men de plaats voor het rijkscentrum steeds ver in het binnenland koos, waardoor vijandelijke invallen of strooptochten konden doodloopen in de boschdistricten aan de kust, opgevangen door een verdedigingsguerilla, die van vergiftigde wapens gebruik maakte, en in de uitgestrekte natuurlijke en aangelegde stellingen haar steunpunten vond, zooals er boven reeds werden geschetst. Wij zullen de waarde van een dergelijke positie voor Java's Rijkszetel ook in later tijd nog leeren kennen. Hier blijkt, dat Java niet alleen grootsch geweest is in zijn fraaie monumenten, maar ook en niet minder in zijn ingenieurswerken, zijn handel, zijn strategie en in de wijze, waarop er landbouw gedreven werd. De gevolgen en consequenties der Javaansche politiek zullen wij later nog leeren kennen.

Karakter van de Javaansche koopvaardij

Het is hier de plaats, om ook even onze aandacht te vestigen op de Javaan-

sche scheepvaart in den Majapahitschen tijd.

In tegenstelling met de handelsvaart van zoovele andere Middeleeuwsche volkeren, die vooral loonend schijnt te zijn geweest, waar het den handel in weinig ruimte vereischende, kostbare waar betrof (juweelen, kunstvoorwerpen, porcelein, pelswerk, kostbare weefsels en tapijten, reukwerken en specerijen, enz.), moet de Javaansche scheepvaart zich reeds vroegtijdig gekenmerkt hebben door het vervoer van massa-artikelen, zooals rijst, zout e.d. Wat het graantransport voor de positie der Hanzesteden beteekende (Weeuwte van Stavoren), dat beteekent het transport van edeler voedingsmiddelen voor Java en voor de Javaansche scheepvaart. En het behoeft ons derhalve niet te verwonderen, dat sommige Chineesche berichten erop schijnen te duiden, dat de Javaansche schepen aan het eind der Middeleeuwen grooter waren dan de hunne, al waren zij minder zeewaardig. (Zie o.m. artikelen Altona in Tectona jg 1922 en 1923.) Het kan ook moeilijk anders zijn geweest. Aan het einde der Middeleeuwen beheerscht Java den geheelen specerijenhandel van Insulinde aan de bron. (Prof. Schrieke, Prolegomena.) En wel door de monopolien op rijst, zout en katoenen- en zijden stoffen, die het zelf produceerde. Men voer daarmede in ruilhandel tegen specerijen op de Molukken en Sumatra, en maakte de Javahavens tot stapelplaatsen bij uitstrek voor den buitenlandschen handel. En het treft wel, dat Canggu nog in laatmiddeleeuwsche Chineesche berichten zeer speciaal als marktplaats genoemd wordt.

De buitenlandsche handelaren kwamen vermoedelijk in meer zeewaardige, kleinere schepen naar de Javahavens om de specerijen tegen weeldeartikelen en geld in te ruilen. Niet, dat men uit deze streken niet op het Buitenland voer; in den tijd, die met den bloeitijd van Majapahit overeenstemt, melden Ceylon-

sche berichten zelfs van twee invallen van Barbaren uit Insulinde, die in grooten getale opkwamen en met vergiftigde wapens vochten. Maar wij kunnen wellicht van de Javaansche koopvaardij zeggen, dat de betrekkelijke kalmte der zeeën van Insulinde in staat stelde tot een uitgebreiden handel in massa-artikelen in schepen van voor dien tijd en voor deze landen groote tonnage. En het blijkt uit de feiten, dat het aandeel van de buitenlanders in den buitenland-schen handel van Java steeds zeer groot moet zijn geweest. De zeeën van Insulinde hebben de bevolking niet genoodzaakt tot den bouw van schepen, die de Taiphoens der Chineesche zeeën en de zware stormen van Kaap Comorin konden weerstaan. Het is daarmede als met de Javaansche klei, die bij betrekkelijk lage temperatuur reeds dichtsmelt, en niet noopt tot steeds verder gaande verbetering van het product door steeds hooger opvoering der temperaturen. Het is daarmede ook als het Javaansche klimaat, dat het nijpend gebrek der koude niet doet kennen, en genoeg doet nemen met een betrekkelijk lagen, levensstandaard. Vandaar dat Java overgeleverd was, toen het in aanraking kwam met volkeren, die het andere einde van den handelsweg der specerijen beheerschten.

De Javaansche handels-politiek

Men kan wel zeggen, dat de Javaansche Vorsten zich hun handelsmonopolies oorspronkelijk slechts door stroop- en verdelginstochten naar rivale landen wisten te veroveren. (Zie bij Groeneveldt de merkwaardige Chineesche berichten omtrent Javaansche „veroveringen” van Palembang, dat dan weer aan zijn lot overgelaten werd, en ten slotte de volslagen vernietiging van dit eens zoo bloeiende rijk.)

Deze tactiek bracht met zich, dat de

Javaansche regeering, bij elke verplaatsing van den Rijkszetel, zich verplicht zag om de oude rijkscentra volkomen te vernietigen, en wel uit vrees, dat zich daarin een opkomende concurrentie zou vestigen. Men moet daarbij tot die centra niet steden in onzen zin, maar, zooals wij reeds zagen, uitgestrekte gebieden van groote beteekenis, rekenen.

Zoo behoeft het ons niet te verwonderen, indien uit den tijd na de verplaatsing van de regeering van Midden naar Oost-Java onder Mpu Sindok van het Midden-Java, dat tot op dien tijd van eenzoo wonderen bloei getuigt, gedurende meerdere eeuwen geen enkel historisch bericht meer tot ons komt.

Bij die verplaatsing zullen zeer groote gedeelten der bevolking van allerlei rang en stand mede verhuisd zijn, maar toch niet zooveel, of in Oost-Java moet een nieuwe cultuurperiode eerst weer begonnen worden.

En zoo is het duidelijk, dat bij de overbrenging van den rijkszetel van Majapahit naar Demak, zooals de Tjandra Sengkala aanduidt, de geheele negara van het aardoppervlak verdwijnen moet.

Er zijn redenen, om voorloopig aan te nemen, dat in den Demakschen oorlog het aan het Mohammedanisme niet onverzoenlijk vijandig gezind Boeddhistisch gedeelte van Majapahit met wellicht enkele stadsgedeelten, die verraad pleegden, gespaard bleven, en dat dit Majapahit — later weer in Hindoeïstische handen overgegaan — nog een periode van betrekkelijken bloei kan hebben medegemaakt. De Portugeezen hebben het nog onder een Hindoeïstisch Vorst gekend. Het vormde nog een behoorlijk achterland voor de Oost-Javaansche Mohammedaansche kuststeden, en het behoeft ons dan ook niet te verwonderen dat de groote Javaansche vloot in den eersten Portugeeschen tijd oorspronkelijk van uit Oost-Java optreedt.

Maar wij kunnen ook zeggen, dat als spoedig daarna van een Hindoeïstisch

Majapahit geen sprake meer is, en de Javaansche vloot haar operatiebasis verplaatst naar Japara, dat dan in dien tijd in Midden-Java weer grooter landsgedeelten in cultuur zijn gebracht. En dat in Oost-Java een nieuwe verandering, niet ten gunste, is ingetreden. Meerdere oorlogen zijn dan ook bekend, die strekten om het Demaksch „gezag" in Oost-Java „erkend" te krijgen. Indien men begrijpt, wat dit beteekende, wordt het duidelijk, dat daartegen wel eens protesten opkwamen.

Zelfs een geïslamiseerd Majapahit, dat als „Wirasaba" tot nieuwen bloei opkwam, is in veel later tijd naast het Midden-Javaansch centrum onbestaanbaar.

In dit Midden-Java, waar het aan de kust gelegen Demak, door buitenlandse Arabieren beïnvloed — evenals de de latere Oost-Indische Compagnie — de beheersching wel vooral in het handelsmonopolie zal hebben gezocht, werd het gezagscentrum eerlang verplaatst naar het „den rijstbouw beheerschend" binnenland. Wij hebben de voordeelen daarvan reeds leeren kennen. Eerst in Padjang, daarna in Mataram wordt het gezag gevestigd, niet zonder dat ook Demak vernietigd moet worden. En dit gezag, hoe sterk ook staande door het rijstmonopolie, heeft telkens weer groote moeite om zich in de afgelegen streken van Java, vooral in de kustplaatsen te laten gelden.

Tegenover sultan Agoeng, den grootsten Mataramschen „Keizer van Java", stelt zich het den Oost-Javaanschen rijstbouw beheerschend Wirasaba aan het hoofd van een verbond, dat door Sultan Agoeng overvallen en successievelijk vernietigd wordt, voordat het zich kon vereenigen. Verwoest worden: Soerabaja (met veel moeite), Gresik, Djaratana, dat nadien van de kaart verdwijnt en Madoera, vanwaar veertigduizend man van de overgebleven bevolking naar Java worden overgebracht, om

de daar ontvolkte gebieden niet geheel te ontblooten. En Wirasaba? De geheele Regentenfamilie van Wirasaba wordt afgeslacht, terwijl de bevolking onder een eigen hoofd, Kiai Gěde Majapahit, wordt overgebracht naar de Banjoemas. Het geheele rijstcentrum van Majapahit wordt aan de overwoekering door oerbosch prijs gegeven. Eerst onder Hollandsch regiem, dat belang had, zich, wat de rijst betreft, van Mataram vrij te maken, komt Soerabaja definitief op, Oost-Java weer tot ontwikkeling. De door oerbosch overwoekerde streken worden voor het grootste gedeelte eerst in de tweede helft der negentiende eeuw weer in ontginning gebracht.

Uit welken tijd dan ook: de schennende hand is hier en daar aan de restanten van grootsche ondergrondse leidingen en andere waterwerken in het Majapahitsche duidelijk te herkennen. En bij de zeer weinige, minutieuse ontgravingen van Majapahitsche puinhoopen, waartoe beperkte middelen in staat stelden, konden plundering, brandstichting, vernieling en beeldenstorm ten duidelijkste worden geconstateerd.

Dit is het lot geweest van Majapahit. Wat de Javaansche tactiek in de Buitenbezittingen geweest zal zijn, wij kunnen het aan de volkomen verdwijning van het eens zoo machtige en bloeiende Palembang'sche rijk Ćriwidjaja afmeten. En aan de effectiviteit van het Javaansche handelsmonopolie.

Hoogere handelspolitiek

Toch moet er een tijd geweest zijn, dat Java, wellicht onder Boeddhistischen invloed, een andere, meer opbouwende handelspolitiek heeft gedreven. Het is de tijd van Majapahit's groote, militair-maritieme expedities geweest, waarin—teekenend feit — de legervergaderingen in het koopmanscentrum, op de markt, plaats hadden. Dit is de tijd van Majapahit's groote veroveringen

geweest, waarbij, evenals vroeger op Bali, in de overzeesche gewesten een als blijvend bedoeld gezag gevestigd werd, dat voor geregelde belastinginning zorg kon dragen. Bij deze werkelijke gezagsvestiging kreeg Java als centrum belang bij den bloei der onderdeelen. In bijna alle landen van Insulinde werden belangrijke Javaansche koloniën gesticht, die eerlang elk voor zich tot grooten bloei kwamen, en die grootendeels ook nu nog bestaan.

In dezen tijd kan een hogere politiek geboren zijn, een economische politiek, waarbij de veiligheid der koopvaart betracht werd en in een groot schema de rol van iedere streek in de voortbrenging van hooger hand verdeeld kon worden. De positie van den Indonesischen handel als geheel tegenover den Buitenland'schen kon daarbij niet anders dan winnen. Alleen een dergelijke strooming kan — na den tijd van groote expansie—geleid hebben tot de constellatie, die de Europeanen in Indonesië aantreffen.

Van dezen tijd dateert de opkomst van vele rijken en rijkjes in bijna alle onderdeelen van het Majapahitsche rijk, dat toen geheel Insulinde, Noord Borneo en Malakka besloeg, en er zijn gezag niet alleen aan de kuststreken liet gelden. Hier speelt Majapahit zijn historische rol, schept een gunstigen toestand, waarvan de archipel nog meerdere eeuwen profiteert, en voor zichzelf een naam, die nog lang ontzag wekt, nadat de werkelijke eigen macht reeds aan het tanen is.

In deze beweging, die tot de stichting van een groter Majapahit leidde, moet ook Madoera, dat reeds bij de stichting van Majapahit een rol speelt in verband met zijn positie in Blambangan, een aandeel gehad hebben.

De eerste rijkjes, die naast Majapahit een belangrijk bestaan kregen, zijn op Java zelf opgekomen. Wij hebben de beteekenis in het licht gesteld, die Cangu als haven bezat, maar tevens doen

uitkomen, dat men met een snellen achteruitgang van die haven rekening moet houden. Daarbij moeten wij niet vergeten, dat een haven, die gedurende zekeren tijd een voorname rol speelt, zelf zonder een merkbaren teruggang harer scheepvaartbeweging kan worden overvleugeld en tot onbeteekenende proporties terugzinken, zoodra meerdere andere havens binnen hetzelfde belangencomplex een te voren ongekende, hooge vlucht nemen.

Spoedig wordt Majapahit voor de groote vlucht van zijn scheepvaart geheel van andere havens afhankelijk. Dit deed er minder toe, zoolang de regeering in staat was, om de veel verakte en uitgebreide relaties te beheerschen: men deed zelfs weinig moeite om den handel aan de mondingen van den Brantas te concentreeren: Soerabaja blijft nog geruimen tijd een haven van geringe beteekenis. Het zijn vooral de gemakkelijk door wegen bereikbare en beheerschbare havens: Toeban, Gresik, Jaratan en Pasoeroean, die een hooge vlucht nemen, de stapelplaatsen worden voor den specerijenhandel.

De positie van Majapahit wordt bedenkelijk, zoodra twisten in eigen boezem den staat verzwakken en minder gemakkelijk te bedwingen havens op Java en in de Buitenbezittingen een eerste viool gaan spelen.

De Vorsten

Wij hebben reeds gezien, dat de macht van Majapahit, die tot een dergelijke expansie in staat stelde, verkregen werd door een grenzenlooze verhooging van het Vorstelijk gezag, dat, de geestelijke machten naar eigen inzicht aanwendend, in de Buitenlandsche politiek het Boeddhisme naar voren schoof, om het later door een Tantristisch Çiwaïsme te achterhalen, waarbij de vereering der Vorsten tot een ware vergoddelijking werd opgevoerd.

Ook uit de Westersche geschiedenis zijn perioden met een sterk overeenkomstige tendenz bekend. En daarbij is bij herhaling gebleken, dat een dergelijke constellatie ten slotte leiden moet tot versteening en misbruik, verslapping en demoralisatie. Ook Java is aan de gevolgen niet ontkomen.

En het schijnt of dit ontbindingsproces op Java verhaast werd door het te loor gaan van den voorsprong, dien Majapahit oorspronkelijk aan zijn gunstige ligging dankte. Van den tijd af dat Cangu moeilijker bereikbaar wordt, bekleedt Majapahit een machtspositie, welker handhaving steeds grooter krachtsinspanning vordert. Binnenlandsche oorlogen, tot welker beslechting Majapahit verplichtingen moet aangaan, zijn de eerste symptomen der ontbinding. Spoedig zendt naast Majapahit ook Toemapel eigen gezanten naar China, en meerdere daartoe gunstig gelegen handelsstaatjes gaan een eigen handelspolitiek voeren. Het paard wordt moeilijker te berijden, terwijl de hand aan de teugels verslapt en het tuig minder deugdelijk begint te worden. Raadslieden worden tot vleierende satellieten: zoo immers moeten wij reeds Prapantja noemen, aan wiens lofdicht op den grooten Hayam Wuruk wij zooveel gegevens te danken hebben.

En nu zien wij de beweging opkomen, waarbij de grootere Javaansche en Maleische vazalstaten zich aan de doordringing door het Çiwaïsme (in bovengenoemden zin) weten te onttrekken. Zij hebben een te hoogen trap van bloei bereikt, om zich aan het onderling gekuip van de geestelijke secten te storen, of zich door geestelijke voorspiegelingen te laten leiden tot het spelen van een ondergeschikte rol binnen het rigide keurslijf van den Hindoeïstischen staat.

Dit is het einde van den strijd tusschen Boeddhisme en Çiwaïsme, waarin het eerste, al moge het in naam zijn blijven bestaan, tot niet meer dan een secte van

het laatste verwordt, maar waarin het in de Mohammedaansche revolutie als het ware een bloedige eindoverwinning behaalt tevens, een strijd, die eindigt met het breken der banden en de vernietiging van den Hindoeïstischen staat.

Hebben de Boeddhisten direct den Mohammedanen de hand boven het hoofd gehouden, om er later steun bij te zoeken? Hebben de Boeddhistische geestelijken tot het laatste in de overzeesche Mohammedaansche landen de rol van tolgaarders vervuld? Is het toevallig, dat in de Babads van de Hindoeïstische Javanen steeds gesproken wordt als van de wong „Boeda”? En dat op het emplacement van Islamietisch Padjang de desa-naam „Sogaten” aan een Boeddhisten-wijk herinnert? Zijn het wederom vooral de Boeddhistische volkspriesters geweest, die — niet geheel vergeefs — getracht hebben om de syncretistische zienswijze, die alle secten samenbond, over den Islam uit te strekken? Dit zou m.i. vele typische uitingen van het Javaansch Mohammedanisme uit den Wali-tijd verklaren. En zonder de door andere belangen gedreven Arabieren zou deze strooming wellicht meer direct zijn geslaagd.

De Islam

De Islam verschijnt op Java als kroon op het werk eener nog in den Midden-Javaanschen tijd begonnen beweging, waarbij steeds grooter volkskringen opkwamen. Deze beweging is in alle scherp-te te vervolgen aan de ordening der gebouwen voor den openbaren eeredienst, zooals wij die uit de verschillende tijdperken kennen.

Zijn de Diëng-tempels ternauwernood voldoende ruim om een officieel priester te herbergen, terwijl zij op een zoo kleinen tempelhof staan, dat ook daar geen groote mensenmenigten plaats kunnen vinden, sedert de Boed-

dhistisch-Palembangsche invasie verschijnen heiligdommen als Baraboedoer die, als catechismen in steen, wel opzettelijk voor propagandistische doeleinden tot mededeeling van leerstellingen gebouwd schijnen.

De verhalende reliefs, aan de hand waarvan de waarheden des geloofs in verhulden vorm konden worden medegedeeld, verschijnen aan deze gebouwen, zoowel aan de Boeddhistische (Baraboedoer) als aan de Çiwaïetische (Prambanan) nog aan de binnenzijde der balustraden, en zijn dus nog steeds voor een eclectischen kring van ingewijden bestemd.

In de Oost-Javaansche periode echter zien wij naar verhouding steeds grooter tempelhoven toegepast voor de herberg van steeds grooter menigten. En de verhalende reliefs verschijnen daarbij in den daartoe op aesthetische gronden noodzakelijken, vergaand gestyleerden vorm, aan de buitenzijde der tempels. In de architectuur naar buiten wordt aan de ommuringen en omwallingen steeds meer de aandacht gewijd. Bij de leering zijn dus grooter menigten betrokken.

Op Bali worden de tempels-zelf dikwerf zoo klein, dat zij niet eens meer toegankelijk zijn. De hoven met de poorten vormen het voornaamste element in de architectuur. De tempel is daar ten volle een plaats voor openbare offeranden in een ommuurde open ruimte, die groote menigten bergen kan.

En nu brengt de Islam, in hoven van hetzelfde karakter, den Mesigit, de groote overdekte binnenruimte voor den gemeenschappelijken Vrijdagsdienst der massa. En deze hal verkrijgt in die hoven een steeds verder uitgesproken centrale plaats, tot het type bereikt wordt van de groote moskeeën te Solo en te Djokja. Op grond van deze reeks uitingen kan

men m.i. met zekerheid concludeeren tot merkwaardige veranderingen in de positie der onderliggende maatschappelijke lagen, juist omdat de gebouwen van den cultus als directe uitingen te beschouwen zijn van de maatschappelijke structuur. Wij kennen nog wel andere voorbeelden uit de geschiedenis, waarbij te groote machtsconcentratie in enkele handen tot nog sterker wijzigingen in maatschappelijke structuur hebbengeleid.

De overgang tot den Islam valt samen met den overgang van den voorrang, dien eerst de Hindoes, later de Chinezen, in den Buitenlandschen specerijenhandel bezaten, in Arabische handen.

De Arabieren, die in het Zuiden van Sumatra's Westkust sinds lang een eigen kolonie hadden, wisten in vele staatjes van Insulinde vasten voet te krijgen van den tijd af, dat zij het andere einde van den handelsweg op Europa in handen hadden. Zij hadden belang bij het eenheidsfront, dat zij aan de bron van dien handel tegenover zich vonden. Zij hadden belang bij een oplossing van dat front in meerdere concurrerende onderdeelen, die zij beter onder hun invloed kunnen krijgen.

Deze beweging culmineert in den op hun instigatie begonnen, tegen het protest van bijna alle Oost-Javaansche Islamieten in doorgevoerden verdelgingsoorlog tegen Majapahit en in de overbrenging van den Rijkszetel naar Demak, dat — wij merkten het reeds op — voor hun beïnvloeding open lag.

Door dien Arabischen invloed is te verklaren, dat het Islamietische Demak in gebreke bleef om het Hindoeïstisch staatssysteem door een nieuw, allen beheerschend stelsel te vervangen. Het heeft getracht om de oude staatsinstellingen en de daarmee samenhangende „adat" met de nieuwe leer en haar strenge levensregelen in overeenstemming te brengen. Het werd voorbijgelopen door het den rijstbouw „bevestigend" achterland. De verplaatsing

van den Rijkszetel eerst naar Padjang en daarna naar Mataram moet worden beschouwd als een tegenrevolutie van een ~~ander~~ onder Hindoeïstischen invloed staand Javaansch Mohammedanisme. Haar overwinning is wellicht verhaast, doordat een andere Buitenlandsche handelsvaart zich meer en meer van den specerijenhandel meester maakt. Dit is de Portugeesche.

Merkwaardig is de rol, die in den internen belangenstrijd der Islamieten gespeeld wordt door Giri. Het zou van groot belang zijn, indien die rol nauwkeurig kon worden getraceerd. Wat wij ervan weten, heeft zeer veel gemeen met de karakteristieke uitingen van het oude Trawoelansche Boeddhistische vrijstift. Zoowel de Demaksche als de latere Padjangsche en Mataramsche Vorsten schijnen tot op zekere hoogte van Giri afhankelijk te zijn. Het verleent o.m. den Soenanstitel. Sultan Agoeng spaart het op zijn verdelgingstochten naar Oost-Java bij herhaling omzichtig. Hij voert den Soenanstitel sedert zijn terugkomst van de laatste Oost-Javaansche expeditie.

Hebben Padjang en Mataram steeds groote moeite gehad om hun gezag in de afgelegen deelen en in de handelssteden aan de kust te doen gelden, toen de Hollanders op Java kwamen, nam Java, vooral onder Sultan Agoeng, in allen gevalle een overheerschende positie in den Archipel in, die weer evenals in den ouden tijd uitsluitend op het monopolie van de rijst- en zoutproductie berust. Zelfs nadat Sultan Agoeng ter nauwernood een schip meer tot de eigen vloot kon rekenen durven de Sumatraansche Vorsten buiten hem om geen groote beslissingen meer te nemen, geen bindende contracten met de Oost-Indische Compagnie af te sluiten.

De V. O. C.

De Vereenigde Oost-Indische Compagnie, die, evenals haar voorgangers

onder de Buitenlandsche handelaren in den Archipel, het andere einde van den handelsweg der specerijen beheerschte, en daarenboven met veel beter oorlogsmiddelen was toegerust, is erin geslaagd om door een naar verhouding mild te noemen voortzetting van de rigoureuze Javaansche monopoliepolitiek (Hongi-tochten, vernietiging der Javaansche groote koopvaardij) een uitsluitend op de scheepvaart en den handel berustende machtspositie te winnen en te handhaven, waarbij zij de verplichtingen van de staatszorg zoo lang mogelijk tracht te ontloopen.

Zij heeft de strandgouvernementen gesteund tegenover den „Keizer van Java'', en tegelijk met dezen een overeenkomst gesloten, waarbij aan de Compagnie liever dan aan de lastige strandgouverneurs het monopolie van handel en scheepvaart verleend werd.

De Compagnie legde dit contract op de eigen wijze uit. Een geleidelijke drainering van de rijkdommen des lands volgde, totdat ten slotte een toestand ontstond, waarbij de locale regeeringen op de kracht van het eigen volk niet meer konden blijven drijven, en de Compagnie de verantwoordelijkheid voor het staatsbestel niet langer kon ontgaan.

In dezen strijd tusschen de Compagnie en de Javaansche Vorsten stond het „Il Principe'' van Machiavelli tegenover de beginselen van dien anderen Machiavelli, welke in het „Arthasastra'' vervat, sedert het begin onzer jaartelling met een ongehoord cynisme de Indische Vorsten bij hun politiek en bij hun handelingen hebben geleid. Het volk was van dezen niets ontzienden strijd de dupe. Een stelsel van ongehoorde afpersingen moest den Vorsten en Vorstjes in staat stellen tot ophouding van hunnen staat, waarvoor zij vroeger over andere middelen beschikten. Een gedurende twee eeuwen voortgezette bijna stelselmatige pauperiseering brengt een einde aan den grooten welstand, dien de

eerste Hollandsche gezanten van Mataram meldden: waar nagenoeg het geheele land in cultuur gebracht was en geen arme menschen voorkwamen.

Deze pauperiseering heeft ten slotte de vergaande inzinking der eens op zoo hoogen trap staande Javaansche cultuur ten gevolge gehad, die echter reeds voordien — men kan wel zeggen: bij iedere nieuwe verwoesting — groote gedeelten van haar oorspronkelijke waarde moet hebben ingeboet.

Slotbeschouwingen

Wij zien in de Middeleeuwen op Java menschen aan het werk van formidabele persoonlijkheid, van de meest subtiële berekening, durf en doorzettingsvermogen: Geesten, spelend met wereldbeschouwingen en met de gevoelens der groote massa, en die de meest tastbare illustratie vormen van de mentaliteit, die wij uit de gepubliceerde excerpten van het Arthasastra leeren kennen. Wanneer wij er syncretisme en tolerantie ontmoeten, moeten wij wel begrijpen, dat wij daarin met nog iets anders te maken hebben, dan wat wij daaronder in den modernen tijd plegen te verstaan.

In dit stelsel en in het Machiavellistische, dat daarop volgde, bleek ten slotte slechts één centrum of een klein aantal centra tot bloei en dan tot grooten bloei te kunnen komen. De vrijheid der individuen werd daarbij volkomen aan banden gelegd.

Wij weten echter ook, dat in Majapahitschen tijd door merkwaardige omstandigheden een andere strooming mogelijk werd, waaraan een grootsche eenheidsgedachte ten grondslag lag, maar waarin het staatscentrum in meerdere opzichten van de constitueerende deelen afhankelijk was. Door noodlottige omstandigheden en gebeurtenissen en een niet specifiek Mohammedaanschen, maar Arabischen invloed is deze stroom-

ming niet tot volle ontplooiing kunnen komen.

Laten wij niet vergeten, dat thans, onder Nederlandsch gezag, de mogelijkheid geopend schijnt tot een geleidelijke, harmonische opkomst van alle gebiedsdeelen en van alle individuen, een mogelijkheid, die zich in die verre strekking nog nimmer voordeed, en die, mits onder straf regime ontgonnen, voor deze landen van historische beteekenis zal kunnen blijken.

De historische ontwikkeling beweegt zich over onbegrepen tegenstellingen, die tot verbitteringwekkende misverstanden aanleiding geven, maar stoort zich niet aan persoonlijk ongeduld en persoonlijke rancune. Wie de gebeurtenissen der laatste eeuwen aandachtig beschouwt, krijgt het besef, dat het Nederlandsch gezag inderdaad bezig is de rol te vervullen, die de Javaansche overlevering den laatsten Vorst van Majapahit doet voorspellen. Dit gezag is niet alleen door de uitgebreidheid van zijn gebied een voortzetting te achten van den Majapahitschen staat, maar is ook bezig te leiden tot vervulling van aspiraties, die onder Majapahitsch regiem zijn wakker geroepen.

In dit opstel is veel overgenomen uit het werk van onze geleerde voormanen. Alleen door hun werk is de afronding van mijn persoonlijk inzicht tot een

mij toeschijnend gaaf geheel mogelijk geworden. Er rest mij slechts hun, vooral Dr. Bosch en Prof. Schrieke, benevens Dr. van Stein Callenfels, dank te brengen. Ik vraag hun verschooning voor den in hun oogen wellicht merkwaaardigen vorm, waarin dit artikel is vervat. Er rest mij ook dank te brengen aan den Heer Altona, houtvester, die bij het onderzoek van een nog geheel onbetreden, uiterst moeilijk en nagenoeg geen vaste aanknooppingspunten biedend gebied pionierswerk verrichtte. Zijn onderzoekingsveld bevond zich grootendeels in een „borderland” van het wetenschappelijk verzekerbare. En al moge daaruit wellicht geen volkomen vaststaande, door documenten gestaafde historie te putten zijn, hij haalde, wat dit gebied bood, met een merkwaaardige kennis van de bizarre opvattingen en hebbelijkheden van den kleinen man in sommige belangwekkende streken. En het is mijn overtuiging, dat, door wat hij haalde en zooals hij het haalde, onze kijk op een tijd, die niet alleen uit een edicten uitvaardigend staatscentrum met zijn onmiddellijke omgeving bestond, en die zich niet alleen in opperste uitingen betuigd liet, op ongemeene wijze is verruimd. Zijn streven wint nog aan waarde, omdat het laatste restant der onzekere overleveringen, die hij bewerkte, eerlang volkomen verdwenen zal zijn.

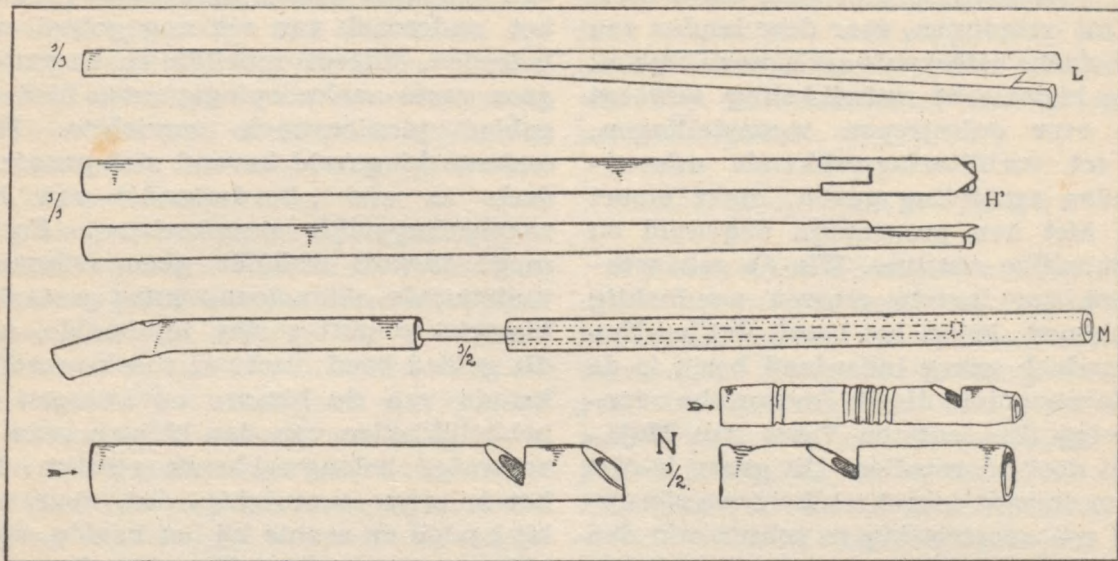
Trawoelan, Juli 1926.

ENKELE KINDERINSTRUMENTJES UIT OOST-JAVA

(Toeters en Piepers IV)

door

J. S. & A. BRANDTS BUYS — VAN ZIJP

Bij de kinderblaasinstrumentjes, eerder door ons in „Djawa” beschreven dan wel afgebeeld, waren er stellig verscheidene, die over geheel Java voorkomen. Of dat is wat veel gezegd. Dat kan men natuurlijk nooit strikt weten, wanneer men niet overal geweest is, en overal heeft nagevraagd.

Maar het instrumentje (G), een dier „sompriè” 's, (Dj. VI, blz. 28), zagen we toch zoowel in de Pasoendan (Koenigan), als bij Banjoewangi. (Op de laatste plaats met een buisje van bamboe, en voorzien van een palmbladtrechter.)

En de rijstpiepertjes met spleten, (F), (Dj. V, blz. 313, 318), of met een ingesneden tong, (J), (Dj. VI, blz. 28), kennen we zoowel uit de buurt van Bandoeng, als uit Pasoeroean. *)

*) De illustraties uit vorige artikels, waar instrumentjes op voorkomen, in dit stuk genoemd, laten we aan het eind herplaatsen. Men tolereere de overbodigheden, wier meedrukken onvermijdelijk was.

Terloops gezegd, blijkens inlichtingen van een Javaan uit het Pasoeroeansche afkomstig, moeten die spleten genoemd worden: „kèrèqan” (Jansz heeft voor „kèrèq”: ratelend geluid, van een katrol b.v.. Verder ook: draaikruk, handmolentje om de kapoeq te ontpitten. Voor „kèrèqan”: hijschblok, draaiende garenklos e. d.).

Zoo'n tong zou heeten: „kethèqan”. (Schijnt bij Jansz te ontbreken. Daarentegen heeft hij een woord „kethék” voor klakken met de tong, waarvan afgeleid „kethekkan”.)

Maar in hoofdzaak willen we het ditmaal niet over zulke algemeene instrumenten hebben, doch ons, ter gelegenheid van het aparte Oostjava-nummer van „Djawa”, meer speciaal met enkele in den Oosthoek aangetroffen dingetjes bezighouden.

Alleen moet men ons toestaan eerst te vermelden, dat het instrumentje (H') slechts bij toeval tusschen die andere pie-

pertjes op onze afbeeldingen van heden verzeild is. We kennen het n.l. alleen uit Magelang. Het werd „dermènan” genoemd, maar is technisch eigenlijk zoo'n somprèt, als onder (G) beschreven. De buis bestaat in dit geval uit een stukje rijst-halm; aan den kant van het mondstuk wordt het buisje niet eenvoudig scheef algesneden, doch er is op een ietwat gecompliceerdere manier, door een kromme snede, een deel van den wand weggenomen. Onze beide teekeningetjes vertoonen dit duidelijk, en ook, hoe de tong palmblad is vastgezet.

(L). ???

Dit instrumentje hebben we totnutoe nergens anders waargenomen dan te Litjin, een désa, gelegen N. W. van de hoofdplaats Banjoewangi, in de richting van het Idjèngebergte. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat het niet ook elders in den Oosthoek, of ook misschien verder op Java voorkomt.

Maar algemeen schijnt het niet, óók niet op de bedoelde plaats. We lieten daar n.l. de kinderen van een désaschool allerlei speelgoedmuziekinstrumentjes maken, wat ze maar wilden.

En, terwijl van sommige dingetjes en wel met vijf of tien exemplaren kwanze aandragen, was er van dit hier maar één enkel. Het ding lijkt overigens eenvoudig genoeg.

Een stokje (feitelijk een fragment bamboe) is, overlans en over zijn halve lengte, gespleten.

Die spleet gaapt maar weinig. Op de afbeelding werd dat uiteenwijken wat overdreven voorgesteld, omdat anders het platte reepje palmblad, dat in die spleet is gelegd of geklemd, niet te zien zou zijn geweest.

Men begrijpt, dit reepje beduidt een soort van tong. Houdt men het instrumentje dwars voor zijn gezicht, zoodat het evenwijdig loopt met dan mond, en blaast men door de spleet, dan kan de lucht ontsnappen onder en boven langs

dat reepje. Men blaast dus feitelijk op den scherpen kant daarvan, en er zijn twee luchtwegen.

Het beginsel van geluidgeving doet sterk denken aan dat van het grasblaadje, waar we in Holland op plachten te blazen, het tusschen twee duimen spannend. (Zie Dj. V, blz. 314.)

Maar het instrumentje heeft nadere familie dichter in de buurt, hoewel óók niet bepaald naast de deur. Zie „Neu-Mecklenburg” door Stephan en Graebner (1907). Daar vindt men op blz. 124, 125 beschreven en afgebeeld een „Blättelinstrument”, genaamd „sinjapano”. De tong bestaat blijkbaar uit een grasblad, en is niet gevangen in de reet van een gespleten houtje, doch in den elhoog van een doorgeknakt en toegeklapt plat twijgje. De toon, dien het voortbrengt, staat te boek als „buitengewoon schrill en sterk”.

Dat willen we, gedachtig aan het tergend snijdende geluid, dat wij in Holland uit zoo'n grasblaadje haalden, graag gelooven.

Toch gaf dat Litjinsche dingetje maar een bescheiden gepiep. Misschien was het exemplaar niet zoo goed als het kan; maar het samenstel schijnt in dezen vorm ook niet geschikt om den „tong” scherp te spannen, als voor een snijdenden toon noodig is.

Vermoedelijk ware het dus niet bruikbaar voor de praktijken, waar zijn Melanesische verwant zich toe leent. Daar op Nieuw-Ierland (N. M.), lokt, betoovert, en vangt men er namelijk vrouwen mee. (Maar alleen bij dag. De felle toon jaagt, trekt dan de vrouw van haar werk op het veld naar den verleider in het bosch. — Bij nacht bezigt men voor dat doel andere, houten, klanken.)

Maar al toovert men dan ook vermoedelijk niet met dat Banjoewangische piepertje, een overoud ding zal het toch wel zijn, gelijk alle gebruiksvoorwerpen hier te lande, die verwanten hebben zitten daar in dien Melanesischen hoek. (Juist onder

de muziek- of rumoer-instrumenten zijn dat er verschillende.)

We hebben geen naam genoteerd voor dit Banjoewangische instrumentje, en ook niet in de twee volgende gevallen. De kennis van bepáalde, specifieke, namen, scheen daar in die streek nog geringer dan hier in M. J. Hier pleegt men tenminste vrij zuiver uit elkaar te houden „somprèt” (etc.) eenerzijds, en „sempritan” anderzijds. De eerste naam beduidt meestal een-of-andere kinderglottomphoon, de tweede of een zuiginstrumentje of een kinderfluitje. Maar dat loopt ginds ook nog door elkaar.

(M)??

Al de toeters of piepers die we totnutoe besproken hebben, behooren tot de blaasinstrumenten voorzien van een of meer tongen (glottophonen). Met het onderhavige instrumentje zijn we echter bij de fluiten aangeland. De luchtzuil, in het lichaam van een fluitachtig instrument vervat, wordt in beweging gebracht door een apart, trillend onderdeel van het instrument (een „tong”). Het beginsel der geluidgeving is bij de fluiten eenvoudiger (maar minder overzichtelijk). De luchtstroom, afkomstig uit den mond van den blazer (of uit een blaasbalg of anderszins) richt zich tegen den scherp kant van een opening, gelegen aan het begin, of in het verloop van het fluitlichaam. Naar binnen gekaatst, veroorzaakt die stroom een verdichting van de lucht in de fluit. Op die verdichting volgt een verdunning. En zoo voort.

De eenvoudigste fluiten hebben geen bijzondere inrichtingen om den ademstroom den goeden kant uit te sturen. Het beste voorbeeld is de holle sleutel, waar men op blaast. Maar het nu besproken ding — óók te Litjin, en óók slechts in een enkel exemplaar aange troffen — is evengoed als zoo'n pijpsleutel feitelijk een van onder gesloten buisje, op den rand van welks boven-eind geblazen wordt. Uit de teekening ziet men echter, op wat voor manier het instrumentje in-

gewikkelder is gemaakt. Het lijkt bijna een soort van proppenschietter. (Overigens kent Borneo factisch werktuigjes, die zoo wel voor fluit, als voor kinderblaaspijp dienen — zie Nieuwenhuis „Q. d. B.”). De bodem van het bamboebuisje is bewegelijk gemaakt, er is in dat buisje een bamboestokje gestopt, vanboven tot een prop verplozen. Dat stokje kan in het buisje op-en-neer bewegen, bijwijze van een zuiger, en is aan zijn onder-eind van een handvat voorzien.

De inhoud, de lengte van den luchtkolom in de buis is sterk variabel, en de toonhoogte dus ook. Het geluid dat het ding geeft uiterst bescheiden, haast meer een hol, gorgelend geblaas en gesis, dan eigenlijke fluittonen. Het heeft iets van kokend water, maar ook iets van een vogel.

Het instrumentje hoort tot wat in het Duitsch de groep der „Stempelpfeifen” heet, die we in het Holland wellicht zuigerfluiten zouden kunnen noemen. (Men zie bij Sachs, in het Reallexikon d. M. I., de artikels genoemd s. v. „Stempelpfeife”; „Litschaka” staat op „Letschaka” — en buitendien het artikeltje „Ding”). Behalve zekere Westersche stemfluit, en zeker Kaffersch instrument, vinden we er alleen vermeld uit of nabij den Archipel (Ambon, N. Guinea, Maleisch schiereiland).

Hier op Java (M. J.) kennen we nog een anderen vorm (waarover later meer). Bovendien wordt hier nog een metalen instrumentje van een dergelijk type ingevoerd en op de kermissen verkocht, dat wel een Japansch industrie-product zal zijn.

En vergissen we ons zoo, of kenden we er in Holland als kinderen ook een, van riet gemaakt? Of van een wilge- of elze-tak?

(N)?

We voegen aan het vorenstaande nog enkele fluitjes toe, eveneens te Litjin verzameld, behoorend tot een weinig-bijzonder type, maar die (misschien bij toeval) toch eenigszins verschilden van hun in M. J. waargenomen verwanten.

Ze hooren alle tot de heel gewone groep,

die ook de meeste Westersche signaal-fluitjes, de blikken dubbeltjesfluiten der kermissen e.d. omvat. Bij al die instrumenten zijn bijzondere maatregelen getroffen, om aan den luchtstroom op mechanische wijze de goede richting te geven. Die stroom wordt a.h.w. door een kanaal geleid, zoodat de blazer de richting niet zelf hoeft te regelen.

Bij de besproken fluitjes (er zijn ook andere methodes) ontstaat dat kanaal, doordat in het begin van het cylindrische fluitlichaam een houten blokje, prop of stop geduwd is, die de holte op een smalle spleet na afsluit. Heeft de lucht dat segmentvormige kanaal doorloopen, dan bereikt zij een gat, dat in den zijwand der fluit is gesneden, om vervolgens den scherpen overkant van dat gat te treffen, en weer den luchtkolom in de fluit tot trillen te brengen.

Terwijl de meeste Westersche of M. Javaansche fluitjes van deze categorie aan hun begin puntig, schuin zijn bijgesneden voor het gemakkelijk tusschen de lippen nemen, bleken de twee kleinste Litjinsche exemplaren eenvoudig recht, bot, afgesneden te wezen. De grootste heeft wel een puntig begin (Fr. bec, D. Schnabel), maar het scheeve vlak is, tenopzichte van het klankgat, juist in de andere richting aangebracht dan gewoonlijk.

Van de drie afgebeelde exemplaren zijn die met de pijltjes open aan hun uiteinde. Het derde is daar gesloten door een knoop van den bamboestengel en geeft dus naar verhouding een dieper geluid. Het ruw geornamenteerde schijnt niet te bestaan uit bamboe, maar vermoedelijk uit een verhoude cassavestengel (Lat. manihot), waar het merg is uitgehaald.

Men deelde ons daar in Litjin nog mee, dat zulke fluitjes (o. a.?) bestemd zijn om gebruikt te worden door een der twee spelers, die bij het baronganspel*), samen

verborgen door een groot „masker”, een fabelachtig gedierte voorstellen. Wij zagen daar in Litjin een prachtig draakachtig exemplaar.

Maar die drager, speler, haalde zijn fluitstem uit een gewoon metalen Westersch signaalfluitje. Waarom dat groote, leeuw-draak-achtige dierage zich zulk een vogel-achtige stem veroorloofde, weten we niet.

Maar een tijgerachtig barongangedierte, indertijd te Bandoeng, maakte een even fluitend geluid. We vermoeden, óók door zoo'n geïmporteerd fluitje, maar we vergaten dat na te zien (Echter piepen ze door zoo'n eentonig ding nog expressiever dan men zou meenen. De Bandoengsche speler wist er zelfs, toen we hem te lang naar zijn zin lieten voortdansen, verstaanbaar door te declameeren: „Minta doet” — „ik vraag geld!”).

Overigens vermeldt Ingggris („De Dja-tilan”, Dj. III, 99, 104) gevallen, waar naast den eigenlijken tijger-barongan (dus barongan matjangan, vgl. Jansz) ook een vogelfiguur (dus barongan manoeqan) optreedt, genaamd „bango thonthong” (dominévogel, Jansz) of wel „titit-toeit”. Dan heeft niet de tijger, maar die ooie-vaarachtige vogel een fluit in den mond en „ontlokt daaraan alle mogelijke geluiden.” De naam titit-toeit is klaarblijkelijk te danken aan het geluid, dat hij telkens maakt. Vermoedelijk zal dus die fluitsten oorspronkelijk toekomen aan den

vertooning is, dan de (ook in de Pasoendan bekende) Barongan.

Wij verbeteren hier tevens andere ons rakende drukfouten in die aflevering.

Blz. 92, 1e kl. 17de r. vervalt het woordje „t”.

Blz. 92, 1e k., 21e r. leze men: „dat dan”.

Blz. 92, 1e k., 31e r. leze men „de Javaansche”.

Blz. 93, 1e k., 27e r. vervalt: „nu”.

Blz. 96, 1e k., 4de r. leze men: „volstrekke”.

Blz. 99, 2de k., 22e r. leze men: „midden-moot”.

Blz. 101, 1e k., 17de r. leze men niet 2½ doch 2.

Blz. 102, 1e k., 13de r. leze men: „omvatten”.

Blz. 103, 2de k., 6de r. leze men niet adopteeren doch: „adapteeren”.

Blz. 109, 2de k., 3e r. leze men: „behoefte”.

*) Op blz. 107, 2de kol., reg. 24 v.o. van Djawa VI leze men: „Soendaneesche Barangan”. Men weet dat dit een heel andere

vogelbarongan, en niet aan den tijger-achtigen. (Een barongan uit het Madioensche, te Sala gezien, die een kruising of combinatie representeerde van tijger en vogel (pauw), floot niet, was stemloos, maar had een bel. Ook de Panaragasch-Kedirische tijger-barongan bij Staugaard, Hdl. 1ste congr. T. L. & V. k. v. Java, blz. 422, draagt pauweveeren en een bel.)

Nadat we het bovenstaande al geschreven hadden, zijn we, ter voorloopige verkenning der inheemsche muziek van dat eiland, op Madoera geweest. Enkele der waarnemingen, die we daar deden, kunnen we het best verwerken in het onderhavige artikel.

Toen we naar de rijstpiepertjes vroegen, bleken die daar te heeten: „pèt op è a n”. Volgen het woordenboek van Kiliaan zegt men te B(angkalan) daar „njémonjèan” voor. Te P(amekasan) gaf men ons ook den vorm „dhramèan” op. Naast het grondwoord „topè(h)” moet (volgens K.) ook „tijop” voorkomen (te P. & B.). Kiliaan omschrijft de pèt op è a n als „blaas-instrument, fluit zonder gaten aan den kant”. Maar stellig zullen de Madoereesche rijstpiepertjes ook weleens vingergaten hebben. De bedoeling zal eenvoudig zijn, dat blaasinstrumenten als de solèng en saronèn niet onder dien naam kunnen doorgaan.

Er is, buiten de rijsthalmpieper, in iedergeval nog een ander instrumentje van dien naam, en wel een heel interessant, namelijk:

(O) de pèt op è a n lempong.

D.w.z.: de leemen, aarden, pèt op è a n.

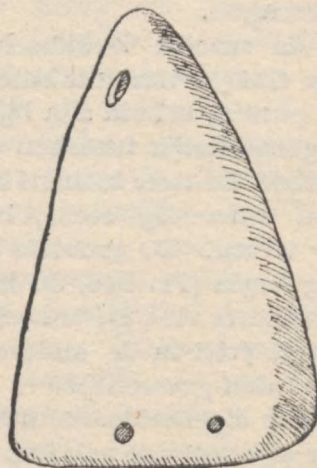
Het behoort tot de groep, die men in het Duitsch wel „Gefässflöten” genoemd heeft, en waarvan het bekendste voorbeeld de ocarina is. Hun lichaam is niet, zooals bij de meeste blaasinstrumenten, buis- of trechtervormig, doch lijkt b.v. op een ei of een ronde, bolle vrucht, een tonnetje of doos. Ze kunnen voorzien zijn van een „snavel”, een „bek”, waar een lucht-

kanaal doorheenloopt, die het aanblazen vergemakkelijkt. Men vergelijkte hierboven (N). Voorbeeld: onze ocarina.

Maar ook worden ze wel aangeblazen volgens de hollesleutelmethode. Vgl. hierboven (M).

Sachs (Reallexikon) schrijft: Dit type, de aarden Gefässflöt zonder of met snavel, is overoud. Men vindt het in (het oude) Assyrië en kan het vandaar volgen via Midden- naar Oost-Azië en verder tot in Oceanië, en in de andere richting tot in West-Afrika en Amerika”.

(Overigens zullen de van een hardwandige vrucht of zaad gemaakte varianten wel niet minder antiek van origine zijn. Men vergelijkte ook nog bromtollen als de Javaansche (Sn. 5) of Japansche. Zie Djawa IV blz. 22 en V, blz. 312.)

O. a. $\frac{3}{4}$.

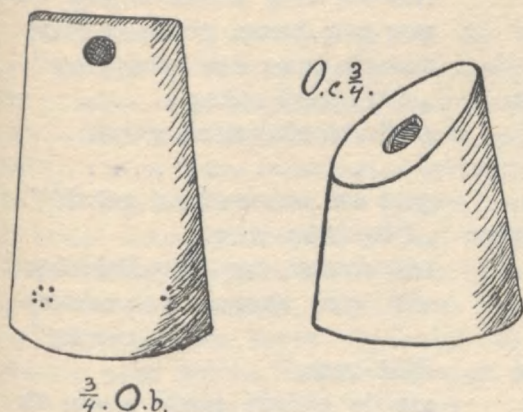
Onze pèt op è a n lempong heeft géén „bek”, maar ergens opzij-bovenaan eenvoudig een gat, waar de speler in blaast. Of liever, hij blaast er niet „in”, doch „op”, hij blaast tegen den rand van het gat aan. Daartoe houdt hij dat of even onder, of even terzijde van zijn mond.

Men kan dat wel observeeren aan de beide phototjes naar spelers op dit instrumentje.

Te B. had ons de, van P. afkomstige,

ass.-wedana-kota het instrumentje gesignaleerd. In het Bangkalansche zelf schijnt het niet voor te komen. De afgebeelde exemplaren werden later voor ons gemaakt door Pamekasansche kinderen. Men vormt ze eenvoudig uit de vochtige, weeke klei; achteraf worden ze gedroogd, niet gebakken.

De vormen van de verschillende exemplaren schelen nogal wat. Op dwarsdoorsnede zijn ze alle cirkelrond. Overigens heeft (b) het model van een schapenkaasje in Holland. Het kleinste exemplaar (c) is kegelvormig met een scheeve afknotting. Op dat scheeve vlak ligt de aanblaasopening. Dit moet de embouchure, het blazen op het onder den mond gehouden ding, vergemakkelijken. De grootste diameter van (a) is ongeveer 60 m.M., van (b) ongeveer 36 m.M., van (c) ongeveer 41.

De twee vingergaten kunnen of liggen in een zijkant (a), of in den achterkant (b), of ze zijn achterwege gelaten (c). Twee naast-elkander-gelegen gaten komen bij die ouderwetsche instrumentjes, de „Gefässflöten”, méér voor. De Middel-Javaansche vorm (mèt snavel), dien we later zullen beschrijven, heeft ze ook. Evenals bij den Madoereeschen, verhoogt het openen van één gat het geluid hierbij circa een toon, en van twee gaten circa twee tonen. (Daarentegen heet dat antieke Mesopotamische tweegats-exemplaar ongeveer een drieklank voort te

brengeu.) In het geval van (b) waren de drie tonen ongeveer g', a', en b'.

Het corresponderende, uiterst oude, Chineesche instrument, de hsuan of hiuen, had méér gaten (3 plus 2, of 4 plus 2). Maar overigens was het geheel identiek met ons exemplaar (a). Het had evenzeer den vorm van een (vanonder afgeplat) „ganzenei”.

(P.) „Tju wèt”.

Dit woord, S(oemenepsch), of ook „suwèt” (B.P.), is volgens Kiliaan een klanknabootsing voor het fluiten op de vingers, twee van elke hand, die in den mond gestoken worden. De a.w.-kota van B., als gezegd herkomstig van P., Mas Prawatawidjaja, kende behalve deze manier (2de en 3de vinger links, plus id. id. rechts), er nog andere, namelijk: duim en vierde vinger van de rechterhand, of: duim en tweede vinger. We deden alle drie manieren photographceeren, en nummerden ze met P.a., P.b., en P.c..

Hoe men de geluidsvorming in gevallen als deze beschouwen moet, of er inderdaad van een fluittoon mag worden gesproken, dan wel de randen der spleten tusschen de vingers, waar de lucht tusschendoor ontsnapt, als „tongen” fungeeren, is ons niet duidelijk.

(Een ander kinderinstrumentje, door Kiliaan vermeld, en bij hem „blaasinstrument” genoemd, hoort waarschijnlijk niet in die kategorie thuis. Men zie hierachter — onder de Snorrepijperijen — de „seltoq”).

* * *

OOSTJAVAANSCH E RIJSTPIEPER- SPREUKJES

In „Toeters en Piepers III” hebben we geschreven over de spreukjes of rijmpjes, door de kinderen hier te lande opgezegd bij het maken van rijsthalminstrumentjes.

Er valt nog meer over te beweren. Uit de verwijzingen bij dat vorige stuk kan men trouwens hebben opgemaakt, dat we al veel meer van zulke spreukformules

hadden verzameld, dan de daarin behandelde 11 stuks. Maar we laten die meerdere voor dit oogenblik terzijde, om er nu alleen de van Oost-Java afkomstige uit te lezen. (Dat zodoende onze nummering eenigszins in het ongereede raakt, neme men ons niet kwalijk.)

De grens van Oost-Java trekken we volgens de bestuurshervorming, rekenen er dus in het Westen de huidige residentie Madioen, en half Rembang bij (al schijnt Madioen ons eigenlijk eerder-Midden-Javaansch van karakter).

De eerste, en welhaast belangrijkste der voorbeelden, die wij onlangs gaven, (1), (2), zijn trouwens zelf afkomstig uit het Madioensche.

In (1) sprak het kind, dat de dermènan maakte, van zijn tanden, die niet gevijld mochten worden, eer zijn haar lang was. Haar en tanden (9,10) vonden we verder alléén vermeld in het volgende, eveneens Oost-Javaansche spreukje:

(1a) Désa Panggoel onder Trenggalèq (in Kediri)

Bij het porren:

„Goq-goq ling, goq-goq bang”.

Vervolgens, gepreveld over het porkje:

„Adja dawa-dawa oentoe-koe,
dawa ramboet-koe”.

Dus: „Niet (maak) lang tanden mijn;
(maak) lang haren mijn”.

Daarna wordt de peuter weggegooid over het hoofd van den spreker heen. *)

(2a). Bij (2) doelden we op de mogelijkheid, dat, waar er over de in huis uitgestorte (verspilde?) rijst gesproken werd, misschien de oude bezorgdheid

*) Waarom dit laatste? Men vergelijkte een Westersch volkgebruik, óók met de tanden verband houdende: „Als ie tand zat los, moest je hem uittrekken met een draadje en over je hoofd heen gooien, dan kreeg je weer een nieuwe”. (Van Looy „Jaapje”)

De Madoeresche kinderen gooien (of gooiden vroeger) hun uitgetrokken melktand op een dak, zeggende: „Mènta'a ghighi tèkos. Tà ènd(h)a' ghighi baddhoeng.” Dus: „Ik verzoek tanden (als van een) muis. Ik wil geen tanden (als) bijlen.” Inplaats van „tèkos” ook: „djhároem”, „dhlíma”, „mottyara”, d.i. „(als) naalden”, „(als) de pitten van een) granaatappel”, „(als) parels”.

voor het verloren-raken van rijstziel werkzaam was.

Nagenoeg dezelfde passage vonden we terug in een lezing uit Djombang, ons verschaft door de vriendelijkheid van den heer Kats. We maken ook een dankbaar gebruik van zijn vertalingen.

„Goq-goq tjing, goq-goq tjing,
moenia sing koemrintjing, (43)
goq-goq bang, goq-goq bang,
moenia sing kemrampjang”.

Dus: „Por-por(?) tjing.....
geef een rinkelend geluid,

.....
geef een rammelend geluid”.

Daarna: „Rèq èrèq-èrèq,
nèq moeni, taq-pèq dhèwèq;
nèq gaq moeni, taq-oewèq-
oewèq”.

Dus: Rits-rats,
als je geluid geeft, neem ik
je zelf,
als je geen geluid geeft, ver-
scheur ik je”.

(De dermènan wordt inmiddels gerold
tusschen de handpalmen.)

Daarna: „Djoen petjah
anasawah,
beras koetaq
ana ngomah”.

Dus: „De pot is gebroken op de
sawah,
de rijst is uitgestort in huis”.

(De dermènan wordt nu voltoid door die
te knijpen.)

In het tweede coupletje hebben we een der ook elders vaker voorkomende motieven: De bedreiging van het piepertje voor het geval het geen goed geluid geeft. Vgl. (12) (Dreigement van met drek gooien). Dit motief is de omkeering van de tot het piepertje gerichte opwekkingen om zus of zoo geluid te geven. Zie het eerste couplet hierboven, en voorts b.v. ook (5), (10).

(3a). Diezelfde bedreiging als in de Djombangsche lezing vinden we terug in eene uit het Pasoeroeansche, luidende als volgt:

„Goq-goq tjing, goq-goq tjing,
moenia kaja tjatjing,
Goq-goq bang, goq-goq bang,
moenia kaja terbang”.

Dus: „.....,
geef geluid als een regenworm.
.....,
geef geluid als een tamboerijn.”

De spleten („kèrèqan”), of de tong („kethèqan”), zijn al eerder gemaakt, — de laatste door snijden met een mes, de eerste door den kop, het bovineind van het buisje, te wrijven tusschen wijsvinger en duim. Nu maakt men de spleten verder in orde, door de dermènan nog te rollen tusschen de handpalmen. Of als men een tongdermènan maakt, licht men de tong herhaaldelijk een beetje op, buigt die een weinig naar buiten. Intusschen zegt men:

„Kèrèq-kèrèq” (ofwel: „ke-
thèq-kethèq”),

Nèq dhaq moeni, daq soewèq-
soewèq;

nèq moeni, daq-pèq dhèwèq.”

Dus: „.... als je geen geluid geeft,
verscheur ik je;
als je geluid geeft neem ik je
zelf.”

Nu is de dermènan gereed. Soms houdt men haar (daarna nog?) in de hand, om haar heen-en-weer te slingeren, zeggende:

„Rang-ring, moenia sing nja-
ring.”

„Rang-ring” is volgens een Javaanschen zegsman het klinken van een bel (het ontbreekt in Jansz); „njaring” moet beduiden: fijn en schel van den klank van metaal (Jansz). Dus:

„Tringeling, geef een helderen
klank”.

Het slingeren zal het luiden van de bel verbeelden.

Dat geluid geven als een regenworm, vond de Javaansche zegsman maar vreemd. Hij vermoedde dus, dat er moest staan: ling . . . soeling.

Overigens is er in de bergbosschen, tenminste van het Soendaland, een groote,

sondari genaamde, aardworm bekend, die werkelijk geluid geeft.

(4a). Nog in een andere redactie komt de aardworm voor, in een Zuid-Soerabajasche n.l., die ons weer door de bemiddeling van den heer Kats bereikte. Het logische verband is niet groot.

„Goq-goq tjing, goq-goq tjing,
mamboe lintang, mamboe tja-
tjing,

goq-goq bang, goq-goq bang,
mamboe lintah, mamboe doe-
bang”. (8, 9, 10, 1).

„...het ruikt naar sterren, naar
een worm,

...het ruikt naar een bloedzui-
ger, naar sirihspeeksel.”

De dermènan wordt (onder dit spreukje) met een droge rijsthalms uitgepeuterd, de rijsthalms (vervolgens) weggegooid. Nadat men door knakken de spleten gemaakt heeft, wordt de dermènan geopend, gericht naar de zon. Dit moet beduiden, dat men de spleten doet wijken door met een vinger op het begin, en een op het eind van het buisje te drukken. Men laat de zon door die spleten schijnen, en zegt:

„Srengéngé oenèqna dremèn-
akoe,

taq-boeroehi gong krontjong
moeni sa-gong, tjengkling”.

D.i.: „Zon, doe mijn dermènan ge-
luid geven;

tot loon zal ik je een gong-
krontjong geven,

die een gongsnode lang blijft
klinken, tingeling”.

Vervolgens (tegen de dermènan?):

„Kekèrèq, kekèrèq, moenia ke-
lak-kelèq,

nèq moeni, taq-pèq dhèwèq,
nèq gaq-moeni taq-wèq-oewèq”.

D.i.: „...geef een piepend geluid”,
etc. (zie 2a en 3a).

(5a). Toevallig waren de versjes, die we totnutoe in dit stukje geciteerd hebben, allemaal zindelijk. Maar dat is werkelijk alléén maar bij toeval. Onlangs

(T. & P. III) troffen we dien ruizenrijken grootvader aan (5), en ook versjes met een opsomming van onderscheiden meststoffen (7, 9). Het aantal van zulke „vieze” spreukjes is in M. J. legio, en ze ontbreken ook in W. en O. J. niet (6a).

Wat zelden voorkomt, dat is, dat de vogelmest door een aannemelijker natuurproduct wordt vervangen, en wel door vogeleieren.

Een lezing uit de désa Taloeq in het Bodjanegarasche (Oost-Rembang):

Bij het porren:

„Thing thing, moenija kaja soeling”.

(... Geef geluid als een soeling.)

Bij het knakken: „Tjepelis 'ndog bèbèq, tjepelis 'ndog manjar”.

Dus: „Knak, een eendenei, knak, het ei van een wever-vogel” (14).

Bij het overdwars doorblazen van de ontstane spleten:

„Moenija kaja soeling.”

(6a). Bij dat knakken, pletten van den stengel wordt gewoonlijk niet de klanknabootsing „tjepelis” gebruikt, doch de gelijkwaardige: „this”. Vaak volgt op dat woordje dan de vermelding, de aanroep, van „nini”, dus: grootje, oude vrouw; grootvader, oude heer. (Zie T. & P. III en V.)

In één enkel versje totnutoe vonden we dat onschuldige „this” vervangen door het minder onbedenkelijke „thit”, een der vele Javaansche klanknabootsende woorden voor het geluid van den veest. Die variant is uit Kediri (désa Wanajaja, bij Wrangin?).

Bij het porren zegt men daar:

„Goq-goq thing kali kithing, goq-goq thong kali kothong.”

(Voor dit onverstaanbare spreukje zie men T. & P. III, en voorts (12) —)

Bij het rollen tusschen vingers of handpalmen:

„Rèq-èrèq, tahi bèbèq, orong-orong, tahi wong.”

Dus zooiets van:

„Rit-rats, eendendrek, veenmol, menschendrek.”

Bij het naar beide ooren brengen (1): „Thit nini, thit kaki”.

Wanneer het ding geen geluid wil geven zegt men:

„Njogoq njogoq silité wong derep”.

Het woord „sogoq”, waarvan het w.w. „njogoq”, hebben we al eerder gebruikt gevonden (3,4). „Silit” is aars. „Derep”: gezamenlijk voor loon in natura padi-snijden (Jansz); „wong derep” dus „oogster”.

Men ziet, de rare, onnette dingen zijn in deze lezing als het ware opgehoopt, bijeengezocht.

Ze geeft dus een goede gelegenheid om iets te zeggen over hun mogelijken zin.

In één enkel geval, dat we reeds noemden, (12), wordt de dermènan, of liever de geheimzinnige „nini”, bedreigd, dat ze met drek zal gegooid worden als het ding geen goed geluid geeft. Hier is dus het noemen van die onwelriekendheid a. h.w. gemotiveerd, gerationaliseerd. Maar meestal staan die er zoo-maar, zonder redelijke aanleiding. Alsof ze zijn te wijten aan vaag-bewuste associaties per analogie. (Ronde opening; rolronde vorm e.d.).

Nu zou men, de dermènan gebruiken uitsluitend als een kinderspel beschouwend, eenvoudig kunnen verwijzen naar de algemeene neiging der kinderen, en dus ook der populaire kinderspelen en kinderversjes, overal op de wereld, tot vies-zijn.

Maar de rijstpieperspelletjes zijn nog wel wat méér. Niet voor niets hoorden we die rijmpjes „djapa” noemen, wat bedeutet: tooverformulier, bezweringsspreuk.

Het is immers duidelijk, bij de vervaardiging van de dermènans in de woorden, rijmen of spreuken, die de kinderen daarbij uiten, in de gebaren die ze maken, het naar-de-ooren-brengen, het spuwen, het klakken, het likken, het tikken, en-

zoovoort, zijn zekere „magische” elementen te onderkennen, wier doel déels is, het goedgekluid-geven van het rijststroopiepertje te verzekeren, maar die voor een ander deel andere doeleinden schijnen aan te duiden (vgl. dat haren-en-tanden-complex). Een dier doeleinden zal stellig wel zijn, of geweest zijn, de wasdom van de rijst te bevorderen. Men zie die aanduiding betreffende de verloren rijst. Of elders ook een wensch voor de snelle rijping (2, 2a, 28).

Maar óók is duidelijk, dat door de markers van de derménans niet slechts „getooverd” wordt op deze, quasi-objectieve manier, doch dat zij ook de bemiddeling van geheimzinnige subjecten, persoonlijke geesten, inroepen — wie het dan ook mogen zijn, die we onder dat gestadig weerkerende „kaki” en „nini” hebben te verstaan. (De zon die wordt aange-roepen, de maan die bericht krijgt (13), behoeven wellicht niet als persoonlijkheden te zijn gedacht.)

We hebben met-dit-al nog niet de vraag beantwoord, wat in die, van afkomst stellig oude, bezweringsspreukjes, de eigenaardige viesheden voor zin kunnen hebben.

Opgemerkt mag vooraf worden, dat de andere soort van onfatsoenlijkheden, de sexueele, er nagenoeg in ontbreken. We kennen maar één duidelijk geval (een Soendaasch, 52). En dat terwijl de techniek van het maken dezer instrumentjes, naar men zoo zeggen zou, alle aanleiding tot zulke grapjes moest geven.

(In 9 en 10 is die „soemoer” mogelijk een verholen vrouwelijk symbool, vgl. het in dien zin openlijk en algemeen gangbare sendhang. Zie voorts de mogelijke geboortefantasie in 55.)

Toen we ons verwonderden, dat die dingen bij het onderhavige onderwerp zoo zeldzaam schenen te zijn, schoot ons een opmerking te binnen van den psychoanalyticus P. C. v. d. Wolk in zijn studies over „Animisme”, dat n.l. in dit land (bij het eigenlijke volk) de gewone sexua-

liteit, de normale erotische voorstellingen, niet aan censuur onderhevig, niet aan „verdringing” naar het „onderbewust-zijn” zijn overgeleverd. Is dit waar, dan bestaat er wellicht minder aanleiding, dan lijkt er minder aardigheid aan, ze klandestien te luchten in grapjes e.d.. Die kunnen dan immers niet de sensatie geven van het plezierige-slechtzijn. (Maar de Javaansche koelierijmpjes en improvisaties weerspreken deze veronderstelling. Ze blijken in hun normaal-sexueele grappen vaak even ongekuist als Holland-sche grondwerkers of heiploegen.)

Hoe dit nu zij, men zal zien, dat de derménanversjes stikvol viezigheden zitten, vol met alle mogelijke of onmogelijke excrementen. Hier valt dus een duidelijk genoeg aan het specifieke-vies-zijn te constateeren, welk genoeg het gevolg zou kunnen wezen van een overtreden verbod. Allicht zijn hier neigingen gaande, die wél onder „censuur” staan. De onlogischheid, onduidelijkheid der spreuken, kan dan, althans ten deele, het gevolg van psychische motieven wezen, die niet te duidelijk mogen of willen worden.

Nádat we ons al verbaasd hadden over dát verschoven evenwicht tusschen de viesheden en de andere onfatsoenlijkheden in onze derménanversjes, kregen we heel toevallig een artikel onder de oogen (van dr. Géza Róheim in „Imago” IX, 1), waaruit blijken kon, dat tusschen „tooveren” en allerlei onsmakelijkheden niet een toevallig, doch integendeel een oud en diep psychisch verband bestaat.

Wonderlijk is dan echter, dat in enkele gevallen die naar beneden gedrongen neigingen zich plotseling onbewimpeld en onbeschaamd uiten; men zie het openlijk prokterotische (en sadistische) moment in (21) en in het Soendasche (54). Ook verwonderlijk, maar juist om tegengestelde redenen, is het feit, dat de flatus zoo zelden bij die derménans in het spel komt. Of ware bij aërophonen een toespeling daarop te duidelijk? Wij vonden, als gezegd,

maar één keer die klanknaboetsing, „thit” gebruikt. En wel in dat zelfde (21)! Maar de mogelijkheid, dat dat telkens weerkerende „this” daar feitelijk een vervanging voor is, valt niet te ontkennen. Bij dat „thit nini, thit kaki” van (21) en in verband met de denkbaarheid, dat de, in zoo vele van de versjes geciteerde, „kaki” en „nini” vooroudergeesten zullen blijken, willen we niet nalaten te herinneren aan de extraordinair pneumatische vermogens van Semar, waar immers zelfs de goden van heeten om te vallen.*) Men vgl. nog (43), en lette ook op het nu en dan

*) Ook met den atmosferischen wind hebben de panakawans wat te maken. De kinderen hier in Sala roepen Petroeq aan om vliegerwind: „(Pe)troeq, anginmoe mati!” Dus: „Petroeq, je wind is dood.” Ook wordt hier nog wel bijgevoegd: „Kajoemoe garing” D.i.: „Je hout is droog”.

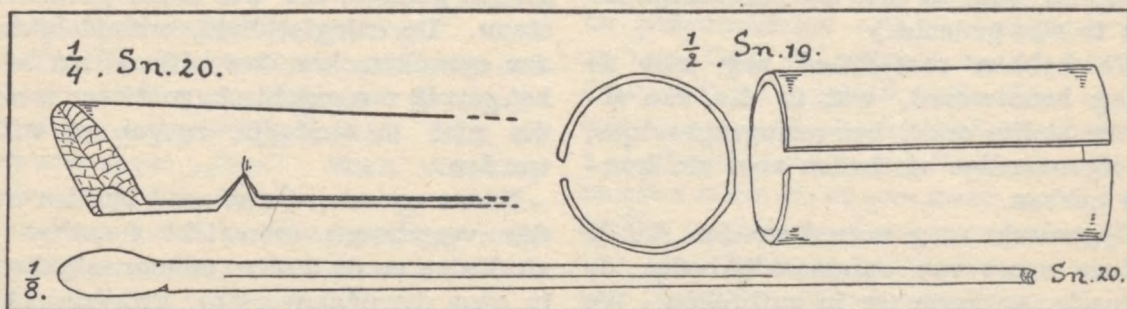
voorkomende blazen tegen het piepertje. Zie (54) en (40).

Tot zooverre deze voorloopige, natuurlijk vage, verkenning van den zin der dermènanspreuken.

Méer zekerheid kan alleen het resultaat zijn van méer materiaal. Mogen we onzen Lezers dus om hun meewerking verzoecken bij de inzameling daarvan?

Het is ons bijvoorbeeld nog niet gelukt ook maar een enkele Madoereesche spreuk te krijgen. Tenminste geen onaanvechtbare. Toch houden we het voor zeker, dat de Madoereezèn, die oude gebruiken trouw en in bijzondere vormen plegen te bewaren (hun Djiboetspel naast het Javaansche Nini Towong!), ook dergelijke formules en gebruiken kennen, al zijn ze minder dan de Soendaneezen of de Javanen rijstbouwers.

NOG ENKELE SNORREPIJPERIJEN

We willen deze Oostjavesche sprokelingen besluiten met een stuk-of-wat kinderinstrumentjes e.d., die geen blaasinstrumenten zijn, en dus niet als „Toeters en Piepers” konden besproken worden.

Over „Snorrepijperijën” hebben we al eerder in „Djawa” geschreven, en wel in jaargang IV (blz. 18 v.v.). We laten dus onze nummering aansluiten bij die van toen.

Sn. 9a. De seltoq.

Onder seltoq, of toq-seltoqan, (B.P.), verstaat Kiliaan „een kinderspeelgoed, een blaasinstrument van kleefrijst met een kippeveer (als mondstuk?).” We bekennen, zonder schaamte, dat het

ons bij lezing van deze beschrijving volmaakt onduidelijk was, hoe een blaasinstrument zou kunnen bestaan uit ketan. Mas Prawatawidjaja hielp ons op den juiste weg. Toen we hem naar een seltoq vroegen, teekende hij ons een dingetje voor, dat er precies zoo uitzag als Sn. 9, (Dj. IV, blz. 24), een in M. J. plaakpliekan genoemd, maar van oorsprong Chineesch, kinderinstrumentje, bestaande uit een, aan één kant plat-gedrukt, hol, en uiterst dun glazen kogeltje met een mondbuisje aan de zijde tegenover den platten bodem. Men zuigt de lucht uit het dingetje, waarbij de bodem een knak-kend geluid maakt; daarna laat men de

lucht weer toetreden, en de bodem knakt weer. Men zou het dingetje wel een knetterfleschje kunnen noemen. Gelijk we hiervoren al aankondigden, is het géén blaasinstrument. Evenals andere instrumentjes, waarbij een veerkrachtig knak-kend deel zelf het geluid maakt, behoort het tot de idiophonen (zelfklinkers). Men mag het een zuigidiophon noemen.

Te zien gekregen we den Madoereeschen variant niet. Volgens onzen zegsman waren ze tegenwoordig niet meer te koop, maar in zijn kindertijd te Pamekasan nog wel. Vermoedelijk kende Kiliaan het ding ook niet door eigen aanschouwing, want anders ware het voor hem geen vraag gebleven, of het stukje kippeveer het mondstuk vormde.

De M. J. exemplaren zijn stellig wel ingevoerd. Immers op Java wordt geen glas geblazen. En van de Madoereesche deelde de heer Prawira ons mee, dat ze alleen door singkèh's, dus door geïmporteerde Chineezers, verkocht werden. Allicht zullen die eer het recept voor het maken dier fragiele dingetjes hebben meegebracht dan deze zelf. Geheel zeker, dat ze uit kleefrijst bestonden, is het dus niet. Maar mogelijk schijnt het wel, daar vliedunne bolletjes, blazen, van te maken.

Sn. 18. De prak-kepprak.

Dit is een Madoereesche klapper. De „klapbamboe's om vogels of eekhoorns te verjagen", die in het Javaansch „kopraq" heeten (bij Banjoewangi „koploq"), en die, ruwgezegd, uit een, grootendeels doormiddengespleten, bamboelid bestaan, en (o.a.?) ook nog voorkomen in Midden-Sumatra en in Achter-Indië (Sn. 16), noemt Kiliaan in de verschillende Madoereesche dialecten: kopplak, plak-kopplak, pak-korpak, korpaqan.

Maar dezen anderen klapper vonden we bij K. niet uitdrukkelijk vermeld. Wel heeft zijn woordenboek: „kerpak" (S), en „kepprak" (B.) voor „klanknabootsing van een slag met een stok".

Het bedoelde ding bestaat uit een bamboelat, nagenoeg plat stuk van den wand

van een grooter bamboestengel. In dat stuk is ook een deel van een stengelknoop opgenomen.

Het korte stuk onder dat knoopfragment dient als handvat. Het lange eind erboven is in de dikte gespleten. Daar bestaat het werktuig dus uit twee, plat op elkander liggende, bamboelatten.

De prak-kopprak (P.) is in gebruik bij het veedrijven. Slaat men er het dier mee, dan wordt het niet alleen aangezet door den, gewoonlijk weinig krachtigen, klap, maar óók door het geluid van de opelkaar-slaande twee bladen. Voorts zagen we het spelsgewijs hanteeren, met een zwaaiende beweging los door de lucht; dan „klapt" het óók.*)

Nog enkele aantekeningen, niet te maken hebben met Madoera, maar met de streek bij Banjoewangi (Litjin).

Sn. 2. Het snorhout, in M. J. genaamd: „oewoeng-oewoengan", „koembangan", of, min eigenaardig, „kitiran", hoorden we daar in het Oosten noemen „oewèroewèran", of „matjan-matjan-an". Het eerste blijkbaar weer een klanknabootsing, het laatste herinnerend aan (het gebrul van?) den tijger.

Sn. 17. Voor dezen eigenaardigen klapper (zie Dj. IV, blz. 27), hoorden we te Litjin den naam „oerèt-oerèt-an". Dit kan nauwelijks iets te maken hebben met het gewone woord oerèt, dat engering beduidt. Het zal weer klanknabootsing zijn. Het instrumentje knetterde, knisterde daar in Litjin uitstekend.

Sn. 19. De kethoqan.

Een aardige Litjinsche klapper, bestaande uit een lange en tamelijk wijde manchet (ring) van bamboe, aan één kant gespleten volgens de lengterichting van den stengel, en van welks wand een strook tegenover die spleet is verdund, afgeschraapt. Dit maakt den wand daar buigbaar, de spleet variabel van wijde en uit-zichzelf al eenigszins kierend. Men pakt met één

*) Vgl. nog de, ingewikkeldere, Toradjasche rerré. Zie Sachs, M.I. I. & I..

hand het ééne onverdunde stuk van het instrumentje vast, en slaat met de andere periodisch tegen de andere helft. Het toegeklapt worden van de spleet geeft een helder klapperenden klank.

Sn. 20. ?????

Nog een curieus werktuig dat we daar te Litjin leerden kennen, willen we hier afbeelden en beschrijven, al ontbreekt ons weer een specifieke naam, en al kunnen we niet verzekeren, dat het nergens op Java voorkomt. Trouwens, een dergelijke negatieve bewering blijft natuurlijk altijd uiterst gewaagd; misschien is ook Sn. 19 elders aan te treffen.

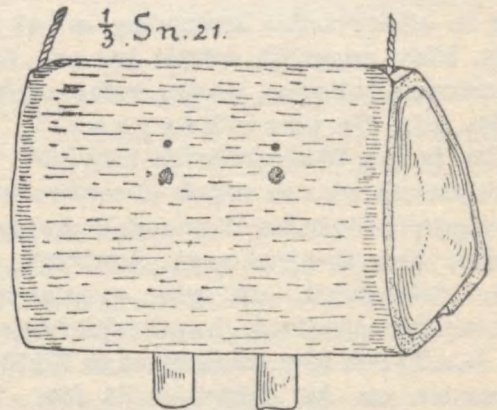
Maar Sn. 20 is werkelijk nogal een heel gek ding, dat als rumoerinstrument niet gemakkelijk valt te rubriceeren. Toch zal het wel tot de „zelfklinkers”, idiofonen, moeten worden gerekend, evenals een stok, waarmee men ergens tegenaan tikt, of waar men ergens mee langsheen schraapt, al kan men niet zeker zeggen, dat het voorwerp, waartegen men tikt, of waarlangs men raspt, niet zelf aan het geluid-geven deel neemt.

Dat „lijdende voorwerp” is in dit geval de eenigszins ruwe, aarden grond, resp. houten of steenen vloer, het bedrijvend element een flink stuk van een pisangbladsteel (musa). De speler houdt het dunste eind daarvan in zijn hand (het is aan dien kant recht afgesneden); het scheef afgesneden, dikke uiteinde laat hij over den grond glijden, of liever „loopen”, want de beweging is stroef en hokkend. Men weet, dat zoo'n steel één holle, gootvormige zijde heeft. Die zijde is naar den speler toegekeerd, en aan dienzelfden kant (zeg: achterkant), is er, niet ver boven het op-den-grond-staande eind, door twee, elkander onder een hoek ontmoetende, sneden, een driehoekige stuk uit den steel gekeept. Het ondereind van het werktuig, dat a. h. w. door een brug aan den voorkant met de rest samenhangt, lijkt zodoende sterk op een paardenvoet.

Buitendien vertoont die steel, te beginnen een weinig boven die inkeping, over het grootste deel van de resteerende lengte een overlansche en in het midden gelegen snede, die het ding door en door in tweeën splijt. Alleen onderaan (de voet), en bovenaan (het handvat) hangen de beide helften samen.

Schuift men nu het instrument voor zich uit over den grond, dan profiteert het van de veerkrachtigheid, die het aan zijn eigenaardige inrichting dankt. Ter plaatse van den brug tusschen de voet en de rest kan het buigen. De twee helften van den steel kunnen uiteenwijken. Zoo geeft het bij het voortduwen eerst mee, om zich daarna, feitelijk met een kleinen sprong, te verplaatsen. Enzoo voort. Het resultaat is een wonderlijk, ruw, strompelend gesjroom.

Als slot willen we nog een instrumentje beschrijven, gevonden in het Madioensche, bij het meer van Ngebel, aan de Westelijke helling van de Wilis. Het is

Sn. 21, een klothaq, gelijk men daar de niet van metaal gemaakte veebel noemde. Jansz Wdb. heeft voor klothaq: „geklos, klossen, slag van hout en drg. op hout of steen”, en gebruikt voor houten bel het woord: „klonthang”. Onze collectie van allerlei veebellen is indertijd verdonkeremaand, anders hadden we ook nog zoo'n aardige

houten, min-of-meer hartvormige, Madoereesche laten afbeelden. Maar nu moge deze Javaansche ons rhapsodische artikel alléén uitluiden. *)

Het aardigste vinden we, dat ze uit bamboe bestaat, dat oude, echt inheemsche materiaal. En het moet wel een heel aparte soort zijn, die men er voor gebruikt, dik van stengel, en met bijzonder gedrongen leden. Of is het eenvoudig een lid van een stengelondereind? Een deel van den cylinderwand van zoo'n lid is weggenomen. De aldus ontstane opening vormt den mond van de klok. Beide

tusschenschotten zijn bewaard als korte eindwanden. De gaten bovenaan, op de hoeken, om het ophangtouw door te steken, ziet men. Zoo ook de kleine gaten in den voorwand, die dienen voor de bevestiging van de touwtjes waaraan de houten klepels hangen. Even hooger ziet men de houten pennetjes waarmee twee zulke, eerder gemaakte, maar blijkbaar afgekeurde gaten weer zijn gedicht.

Dat het geluid van deze bamboezen bel veel verschilt van dat der houten, kunnen we niet zeggen. Misschien is de klank iets minder rond en zoet.

*) Vergelijk Dj. II, blz. 44, noot (Aant. betr. enkele Indon. Muz. instr. '') en N. R. C., mailed., 27 Mei 1922 („Madoera" V.)

NASCHRIFT

Bangkalan, 20-6-'26.

In het bovenstaande stuk hebben we ons beklagd, dat we niet over een Madoereeschen vorm van dermèman-spreukjes beschikten.

Thans zijn wij in staat, door de welwillendheid van den regent van Bangkalan en vooral door de vriendelijke medewerking van de Raden Ajoe, een Madoereesch rijstpieper-versje aan onze collectie toe te voegen. We laten het hieronder volgen.

Bij het porren wordt zangerig gereciteerd:

„Pong-paëmpong padi gha(e)gha(e)
réterréan.

Orèng ngandoeng ta' ngennèng djha(e)
gha(e) lètolèan". *)

*) Wegens het ontbreken van het daarvoor gebruikelijke diakritische teeken zullen we de eigenaardige quasi-klanklooze Madoereesche a voorstellen door a(e). Voor de palatale d en t in het Madoereesch schrijven we bij gebrek aan beter d(h) en t(h) die dus niet zijn te verwarren met de geaspireerde dh en th. — Achter de woorden die we niet hebben aangetroffen in het woordenboek van Kiliaan zetten we een (?)

Wat vertaald, voor zoover vertaalbaar, luidt:

„Pong-paëmpong, (de) rijst (op't) droge veld wuift.

Zwangere vrouw kan niet opstaan, kijkt rond (om hulp)."

Hierna wordt er over het por-stokje of grashalmpje welluidend gespuwd op de klanken: „Dhwangdhoeng", en vervolgens dit stokje met de rechterhand naar het voorhoofd gebracht en daar horizontaal tegenaan gehouden onder het opzeggen van de volgende onvertaalbare woordenreeks:

„Kolang kalèng ka' lingkoeng kaling potong." **)

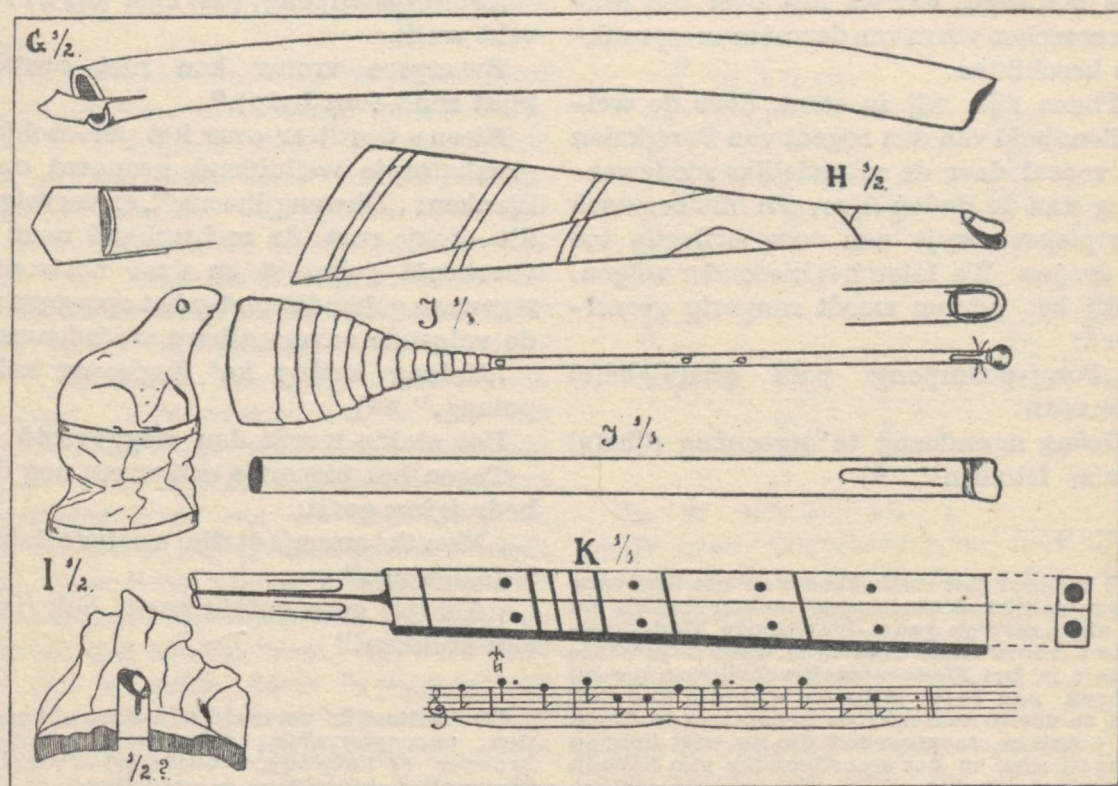
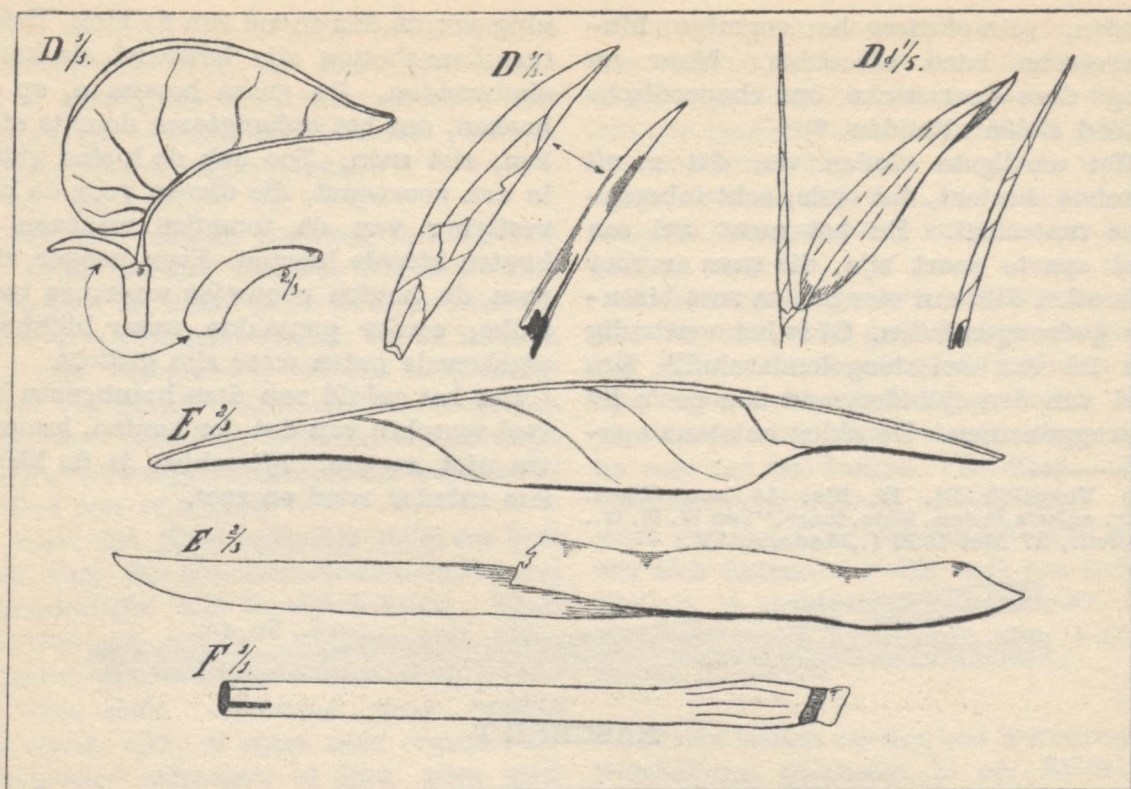
Het stokje wordt dan weggegooid.

Tegen het piepertje zelf wordt nog deze bedreiging geuit:

„Mon ta' amonjè ètatta' a saba(e)la(e)ng ba(e)la(e)ng."

„Als (je) geen geluid geeft, hak (ik je) aan stukken!"

**) Letterlijk vertaald zijn deze vijf woorden successievelijk: arènvruucht, — ouderebroeder (? kaqkaq), — bocht(ig) — verbogen (?eigenlijk kalèngan), — gebroken.

OOST-JAVA EN DE HEMELBERG

door

Dr. W. F. STUTTERHEIM

Reeds gedurende geruimen tijd heeft men geen weg meer geweten met de steeds in aantal toenemende kleine en groote moeilijkheden, die zich dáár voordeden waar het ging om de hindoeïstische cultuur van het oude Java te toetsen aan die van het oude Indië. Telkens weer trachtte men op allerlei wijzen tot een accoord te geraken ten opzichte van het vele, dat „niet paste” in eenig hindoeïstisch systeem. Soms dwong men eenvoudig de oud-javaansche voorstellingswereld bij gebrek aan gegevens voorloopig in het hindoeïstische keurslijf en steunde daarbij op de vele lacunes, die onze kennis van de eerste vertoont. Maar langzamerhand werd het hoe langer hoe moeilijker om bij de steeds toenemende kennis van deze oudjavaansche voorstellingswereld de hegemonie over dat oude Java voor het Hindoeïsme te bestendigen en vielen hoe langer hoe grooter stukken daarvan af. Telkens en telkens stootte men op zaken, die zich met geen mogelijkheid uit eenig hindoe-systeem lieten verklaren en ten slotte werd zelfs het reeds half versleten hulpmiddeltje van de degeneratie, waaraan dat naar den gangbare meening eenmaal in vollen omvang op Java gebloeid hebbend authentieke Hindoeïsme ten prooi zou gevallen zijn, niet dan aarzelend meer gebruikt.

Niettemin durfde men toch geen andere oplossing aan.

De erkenning echter, dat onder het, juist als het Moehammadanisme gelijk een luchtig kleed over Java's oude cultuur geworpen Hindoeïsme een veel oudere cultuur schuilt, van veel grooter geestelijke beteekenis dan zelfs Brandes zich onuitgesproken heeft durven voorstellen, de erkenning van het magicistisch karakter daarvan en ten slotte de opensluiting eener

mogelijkheid van hoogere verwantschap met de oudste aziatische culturen, zal eerst misschien in staat blijken de vele moeilijkheden langzamerhand op te lossen, waarvoor oudere onderzoekers bleven staan. Het onderstaande moge dan als een poging beschouwd worden, de aandacht op dit nieuw open te leggen terrein te vestigen.

In de bespreking van de lofwaardige uitgave der Tantoe Panggëlaran door Dr. Pigeaud heb ik de verwachting uitgesproken, dat er zich later nog wel eens een gelegenheid zou voordoen om op dat werk terug te komen. ¹⁾ Eerder dan toen vermoed werd is deze gelegenheid er en ik maak er gaarne gebruik van. Het geldt hier namelijk de eigenlijke inleiding tot het Tantoe-verhaal, die Kern ertoe bracht het geheele werk met den naam van Cosmogonie te betitelen en die handelt over het overbrengen van den godenberg van Indië naar Java, teneinde het laatste eiland meerdere stevigheid te verschaffen. Door Dr. Pigeaud is alles wat op filologisch en godsdiensthistorisch terrein daaromtrent kan worden opgemerkt reeds in zijn uitgave gegeven en uitvoerig werd stilgestaan bij de merkwaardige verandering, die het oudindische verhaal van het karnen van de Melkzee, waarbij allerlei begeerlijkheden voor de goden te voorschijn kwamen, in het veel simpeler verhaal van het overbrengen van den Meroe omzette. Dat hier dan ook daarop nader wordt teruggekomen vindt zijn oorzaak in de vraag, in hoeverre wij hier te maken hebben met een „verdraaiing van de waarheid” en gefantaseer, kortom, wederom met een verwording, zooals dergelijke onoplosbare afwijkingen van oudindische themas vaak

1.) Djawa 1925 : 134).

door de onderzoekers werden aangeduid, of misschien met een geheel andere opvatting. Gaat het verhaal immers niet verder terug dan tot den tijd van de Tantoe, de zestiende eeuw, dan zou inderdaad de kans niet gering zijn, dat het oudindisch gegeven van het karnen van de Melkzee tenslotte op vrij willekeurige wijze was overgeleverd. Immers, het karnen van melk was iets, dat den Javaan volkomen vreemd moet zijn geweest. Is er echter een en ander aan te voeren wat wijzen kan op oudere sporen van dit verhaal, tot in den hindoeïstischen tijd op Java, toen er ruimschoots gelegenheid moet hebben bestaan om het indische verhaal uit de oude, vertaalde, indische geschriften te corrigeeren, ²⁾ dan komen de zaken eenigszins anders te staan. Dan wordt de kans groot, dat wij hier te doen hebben met een oudinheemsche voorstelling, die met een andere, indische, in verband is gebracht en niet met een indische voorstelling die vanwege haar geringe werkelijke beteekenis in den loop der eeuwen is verwaterd tot een slap aftreksel. En waar wij nu, dank zij de onderzoekingen van Dr. Pigeaud, weten, dat in het overige gedeelte van de Tantoe weinig voorkomt, dat als onvervalscht indisch kan worden beschouwd, daarentegen veel, dat voor oudinheemsch moet worden aangezien, is de kans op het eerste niet zoo heel gering.

Verschaffen wij echter eerst den lezer inzage in de stukken.

Het verhaal van het karnen van de Melkzee, waarbij de godendrank, het amërta, te voorschijn kwam, vindt men in het eerste boek van het indische Mahâbhârata (I: 18). Het heet daar amërtamanthana, het amërta-karnen. Eerst wordt de berg Mandara beschreven, die dienst zal doen als karnstok bij het karnen van de door de goden zoo hevig begeerde onsterfelijheidsdrank, het amërta. De goden zien echter geen kans dezen kolossalen berg uit den grond te trekken, waar hij voor

een groot eind in wortelt. Ananta, de slangenvorst, volvoert deze moeilijke taak en brengt de goden uit de verlegenheid. Dan wordt de berg door Indra op den rug van den schildpaddenvorst geplaatst, de slang Wâsoeki als karntouw eromheengeslagen en door de goden kan nu middels trekken aan de staartzijde, door de daemonen middels trekken aan de kopzijde van dien slang, de Mandara in draaiing gebracht worden. Spoedig beginnen de gedooide visschen boven te drijven, terwijl door de enorme wrijving de berg na eenigen tijd in vlammen wordt gehuld en de erop huizende olifanten, leeuwen en andere dieren, dood neerstorten. Dan raken de goden aan het einde hunner krachten, maar nog is het amërta er niet. Nârâjana (Wishnoe) verschaft hun echter nieuwen moed en nu gaat het weer lustig voorwaarts met karnen. Ten slotte wordt alle moeite beloond en komen achtereenvolgens te voorschijn de maan, Lakshmi (in het wit gekleed), soerâ (een godendrank), het witte paard van Indra, de edelsteen en ten slotte Dhanwantari met de schaal met amërta, de olifant met twee paar tanden en het gif Kâlakoeta, dat door Çiwa wordt opgedronken en aldus onschadelijk gemaakt.

Precies hetzelfde verhaal, met hier en daar een vertaalfoutje of onnauwkeurigheid, vinden wij terug in het eerste der reeks in het Oudjavaansch vertaalde Mahâbhârataboeken en uitbeeldingen daarvan zijn met name in de balische kunst nog heden overal te vinden.

In verband hiermede zij het ons veroorloofd een kleine uitstap te maken.

Nòch in het indische verhaal, nòch in dat van het oudjavaansche Mahâbhârata blijkt bij deze gelegenheid iets van een awatâra (nederdaling) van Wishnoe als schildpad. Deze opvatting vindt men eerst in de Poerâna's, die lang nà de vastlegging van het Mahâbhârata in aanzien gekomen hindoeïstische „babads" of „bijbels," uitgedrukt. Waar echter

2.) Zooals nog op Bali geschiedt door vergelijking met het Adiparwa.

van gezaghebbende zijde verondersteld wordt dat op Java de volledige reeks van de tien poerânische awatâra's moet hebben bestaan,³⁾ is het van belang hier te constateeren dat in de balische voorstellingen op beschilderde doeken duidelijk is uitgedrukt, dat de schildpad niet als awatâra van Wishnoe werd opgevat. Immers, behalve dat deze schildpad op een in het berlijnsche Museum berustend exemplaar met den gewonen soortnaam *ěmpas* is aangeduid, vinden wij Wishnoe op deze voorstelling tezamen met de overige goden op den oever van de Melkzee staan. En dat hier het Mahâbhârataverhaal is gemeend, wordt duidelijk uit de bijna letterlijke correspondentie daarmede. Waar echter het op Bali nog bestaande theologische systeem, blijkens talrijke aanwijzingen, hetzelfde is als dat, wat eenmaal op Java moet hebben gegolden, wordt de kans aanmerkelijk vergroot dat de zeer jonge poerânische reeks van Wishnoe-awatâra's op Java niet bekend was.

Echter, *revenons à nos moutons* en lezen wij eerst wat de Tantoe ons te vertellen heeft.⁴⁾

„De Heer Goeroe sprak:

O gij allen goden, schare der *rěsi*'s, *soerângganâ*'s, *widjâdhara*'s en *gandharwa*'s, trekt op, gaat naar Djamboedwipa, gij allen mijn kinderen, om de Mahâmeroe te verplaatsen en naar het eiland Java te brengen; het doel is dat hij een bezwaring vormt, opdat het eiland Java vast zij en ophoude te schokken, wanneer de Mandaraberg hier komt. Gaat op weg, mijn zoons!

Zoo sprak de Heer tot alle goden en de schaar der *rěsi*'s, *widjâdhara*'s *gandharwa*'s en *soerângganâ*'s; allen gehoorzaamden ze, ze vroegen verlof om op weg te gaan, naar Djamboedwipa te gaan en gezamenlijk aan de Mandara-berg te

werken. Ze kwamen bij de berg van Djamboedwipa, groot en hoog tot aan het uitspanselreikend, honderd duizend *jodjana* hoog. Daarom is de afstand van het uitspansel tot de aarde honderd duizend *jodjana*, want de hoogte van de Mahâmeroe was vroeger honderdduizend *jodjana*.

Toen hij echter verplaatst werd naar het eiland Java bleef de helft achter in Djamboedwipa; daarom is nu de Mahâmeroe half zoo hoog als het uitspansel, het is het onder eind van de Mahâmeroe, de top is verplaatst naar Java.

Zoo werkten alle goden gezamenlijk eraan. De Heer Wishnoe werd een slang, oneindig lang en groot, en strekte tot touw bij het draaien van de Mahâmeroe. *Brahmâ* werd schildpaddenvorst, oneindig groot, en werd gebruikt als ondergrond bij het draaien van de Mahâmeroe. Daar omgaf de slang de Mahâmeroe, tegelijk spanden zich allen in om de Mahâmeroe uit te trekken. Er ontstond de gloed en de teekenen met donder en storm. Daar namen alle goden hem tegelijk op. De *rěsi*-schaar en *dewângganâ*'s schreeuwden en riepen goedzoo en hoezee. De Heer Bâjoe is een sterke god, daar plaatste hij hem op den rug van den schildpaddenvorst; de Mandaraberg werd gedraaid door alle goden, ze schreeuwden en riepen hoezee en droegen met z'n allen de Mahâmeroe.

Om nu te spreken van de goden, ze hadden moeite met het draaien van de Mandara-berg, zoo kregen ze dorst naar water. Er was water dat uit de Mahâmeroe kwam, het vergif *Kâlakoeta*, dat diende tot vet van den berg. Tengevolge van de vermoedheid van de goden dronken ze dat vergifwater *Kâlakoeta*. Dadelijk waren alle goden dood door de kracht van dat gifwater *Kâlakoeta*.

De Heer *Parameçwara* zag dat..... Daar vestigde gij zijn blik op het gifwater *Kâlakoeta*, zoodat het werd tot *Tattwâmërta*-wiywater, hij deed het toen in de kamandaloe en gebruikte het als waschwater voor de goden....."

3.) (Krom, Inleiding Hindoe-Javaansche kunst I: 97,98).

4.) Pigeaud, *Tantoe Panggëlaran* 134; met kleine wijzigingen in de spelling.)

Ziet hier de twee hoofdgegevens, waar wij van uit dienente gaan. Aan den eenen kant het karnverhaal van het Mahâbhârata, aan den anderen kant het verplaatsverhaal van de Tantoe. Het behoeft niet veel betoog er van te overtuigen hoezeer de beide verhalen van elkaar verschillen. Dr. Pigeaud wees reeds op het doormidden breken van den Mahâmeroe, het optreden van Wishnoe als nâga en niet als schildpad (zoals in de poerâna-literatuur wordt verhaald), het optreden van Brahmâ, het wegdragen van den berg in plaats van het karnen ermee, het veranderen van het gif in wijwater, en acht de oorzaak van al deze verschillen nog onzeker.

Er is echter nog een ander gegeven, dat zich met onze stof bezig houdt en dat als het ware midden tusschen de twee vorige komt in te staan. In de Nâgarakêrtâgama, het uit 1365 dateerende lofdicht op Râdjasanâgara (Hajam Woeroek) van Madjapahit, kan men een plaats vinden die met een van deze beide genoemde voorstellingen verband moet houden. Daar wordt gesproken over het groote Çrâddha-offer ter eere van de 12 jaren te voren overleden grootmoeder van den koning. Allerlei spijsoffers worden achtereenvolgens beschreven en, alles in schoonheid overtreffend, wijdt de dichter aan hetgeen door den koning zelf wordt gegeven een tamelijk uitvoerige passage (Zang 65:5). Wij laten deze plaats hieronder volgen.

„De kroon spande de Vorst met als onvergelykelyk spijsoffer te geven: den berg Mandara, toen deze gedraaid werd, met de beelden van goden en daemonen rondom; men hield bij het zien het hart vast. Kolossale lëmbora's (een soort visschen), krioelend in het volle bassin, als ziek, opgewonden door het zeewater, deden het rumoer in de paseban stijgen.”

De verwarring van Mahâmeroe en Mandara, oorspronkelijk twee geheel verschillende mythische bergen, schijnt reeds in Indië voor te komen, zoodat wij ons

daaraan niet behoeven te storen. Kern voegt in zijn vertaling van deze passage echter bij „terwijl deze gedraaid werd” nog de woorden „als karnstok” tusschen haakjes in, waarmede hij te kennen wil geven, dat hier, naar zijn meening, de episode van het karnen is bedoeld, en dus niet het Tantoe-verhaal.⁵⁾

Zóó vanzelfsprekend acht ik dat echter niet.

Inderdaad doet de passage over de vischen aan de zee denken, maar in beide gevallen is van een zee sprake. Ook de draaiende beweging is bij beide gevallen gelijk en kan dus onmogelijk een beslissing uitlokken. Daarentegen heeft de dichter zich tenopzichte van de overige kenmerken van het verhaal zeer sober betoond. En vergelijken wij een van de talloze op Bali nog voorkomende en nog steeds nieuw gemaakt wordende voorstelling van dat karnen ermee, dan begint ons de lust tot twijfel te bekruipen of hier wel deze en niet die andere episode van het overbrengen van den Mahâmeroe gemeend zou zijn. Zekerheid is hieromtrent echter niet te verkrijgen, en wij zullen goed doen met ons ertoe te bepalen te constateeren dat hier zoowel de eene als de andere episode kan bedoeld zijn.

Mag dit gedicht uit de 14de eeuw, dus twee eeuwen ouder dan de Tantoe, al geen uitsluitel geven, anders wordt dit, als wij een gebeeldhouwd steenen voorwerp in de vergelijking betrekken, dat hoogstens uit dienzelfden tijd, waarschijnlijk zelfs uit ouder tijd dateert. Wij bedoelen het reeds vaker afgebeelde steenen blok van Sirah Këntjong, thans in het Museum van het Bataviaasch Genootschap en daar waarschijnlijk op gezag van Brandes gecatalogiseerd onder nummer 383a als een voorstelling van „het karnen van den Oceaan.”⁶⁾

5.) Naar Kerns opvatting waren deze twee verhalen immers eigenlijk één d.w.z. het Tantoe-verhaal zou een verbastering zijn van het Mahâbhârata-verhaal.

6.) Fig. 1.

Fig. 1. Steenblok met reliefoorstellungen, afkomstig van Sirah
Këntjong. Hemelberg op den aardschildpad.

Fig. 2. Mythisch dier op reliefpaneel van Tjandi Rimbi. Oost-Java.

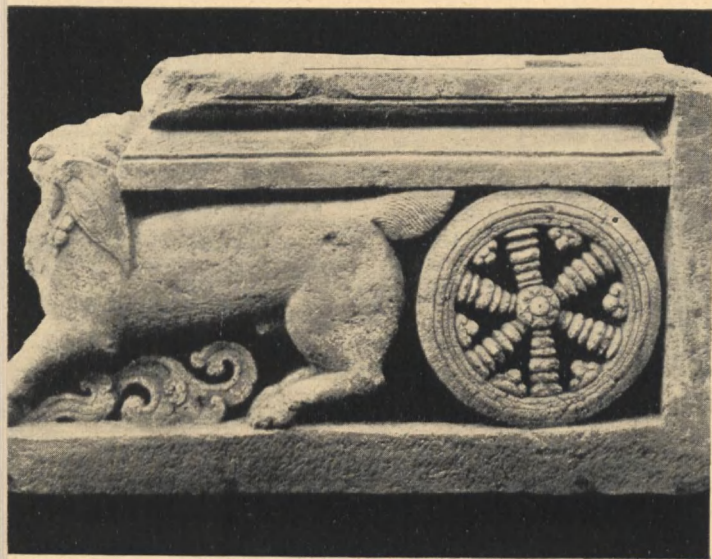

Fig. 3. Mythisch dier als paard voor de Zonnewagen.
Tjandi Singasari.

Fig. 4. Mythische "dieren" links en rechts van den hemelboom.
Tjandi Djago. Oost-Java.

De beschrijving levert het volgende op. Het is een voorstelling van een berg zoowel blijkens den vorm als blijkens de typische oostjavaansche rots-motieven, die er tegen zijn aangebracht. Deze berg rust op een schildpad, die op een lotuskussen staat. Rondom den berg is een nâga gewikkeld en aan weerszijden van de voorkant (de plaats waar nâga- en schildpadkop zich boven elkaar bevinden) staan twee figuren, waarvan twee een aureool bezitten en dus als goden zijn te herkennen, twee echter niet van een aureool zijn voorzien. Ten slotte bevindt zich aan het bovengedeelte aan de voorkant een gevleugeld paard, aan weerszijden geflankeerd door een zoogenaamd „dier met klapvoeren” en bovenop vijf kogels. Een kanaal loopt door het geheele stuk heen van den top naar den achter-onderkant.

12 Het zij mij vergund voorloopig aan de beteekenis van een voorstelling van het kernen te twijfelen en wel om dezelfde redenen als welke mij ertoe brachten in de plaats uit de Nâgarakêrtâgama niet zonder twijfel een dergelijke voorstelling te zien.

17 Vergelijken wij namelijk dit stuk met den tekst van het Mahâbhârata-verhaal, dan frappeert ons het verschil; doen wij dit met den tekst van het Tantoe-verhaal, dan frappeert de overeenkomst.

In het eerste geval ontbreken alle gaven van de zee, behalve misschien het paard van Indra; geen Lakshmi, geen maan, geen olifant, geen edelsteen en vooral geen Dhanwantari met het amërta! In het tweede geval missen wij deze zaken allerm minst, om de eenvoudige reden dat zij in het verhaal niet ter sprake komen.

Niettemin blijven er moeilijkheden over. Allereerst, wie zijn die aureoolloze figuren? Wat zijn die dieren, die het gevleugelde paard flankeeren? En wat zijn die kogels bovenop? En tenslotte, wat beteekent dat kanaal, dat door het geheele steenblok heenloopt?

Beschouwen wij eerst het eerste punt.

Het komt mij voor dat wij in de tulbandvormige haartooi der aureoolloze figuren eenzelfde haartooi moeten zien als waarvan elders op de reliefs de rësi's zijn voorzien. Van deze heilige mannen nu is in het Mahâbhârata-verhaal geen sprake, terwijl de Tantoe ze onder het gehoor van Çiwa-Goeroe plaatst, als deze het bevel geeft tot het overbrengen van den Mahâmeroe.

Ten tweede de wonderlijke dieren-met-de-klapvoeren.

Het was Dr. Van Stein Callenfels, die hun dezen naam gaf en daarmee het eenige constante kenmerk aangaf. Zij komen gedurende bijna de geheele hindoejavaansche kunst voor en worden zoowel aan de Tjandi Lara Djonggrang als aan de tjandi's uit den allerlaatsten Madjahittijd aangetroffen. Doch hun verdere habitus is wonderlijk genoeg. Dan weers verschijnen zij als een paar hazen of konijnen, dan weer hebben zij veel weg van een kat, dan weer is het een geheel ander dier dat van deze klavvoeren is voorzien (Fig. 2). Soms zelfs een mensch (Fig. 5). Het eenige, wat hieruit dan ook te concludeeren valt is, dat het beest zelf volkomen mythisch en niet naturalistisch werd gedacht, zoodat in den loop der eeuwen de vorm aan allerlei wijzigingen, of liever, zooals wij straks zullen zien, aan allerlei herinterpretaties was blootgesteld. Want een zekere historische volgorde is er zeker op te merken in deze gedaante-verwisselingen van het dier-met-de-klavvoeren.

Het was ook Dr. Callenfels, die een poging waagde om te komen tot een plausibele verklaring van hunne beteekenis.

Hij merkte namelijk op, dat zij steeds paarsgewijs voorkwamen onder of bij een troon en kon verscheidene malen aantoonen dat zij aldus in de nabijheid verkeerden van Indra. Waar Indra echter zulke dieren niet speciaal tot zijn satellieten telt, doch het paard hem uitsluitend toebehoort, veronderstelde Dr. Callenfels dat door een

niet-meer-begrijpen door den beeldhouwer in den loop der eeuwen de vleugels van plaats zouden hebben verwisseld met de ooren en tot kolossale klappooren zouden zijn uitgegroeid. Op zichzelf is zulk een metamorfose denkbaar, maar ons steenblok van Sirah Kěntjong verzet zich toch tegen deze redeneering.

Er blijkt integendeel uit ons stuk dat beide een verschillende beteekenis moeten gehad hebben; ware dit niet geval geweest, maar het ééne type uit het andere ontstaan, zoo waren zij nimmer tegelijk aan één stuk voorgekomen.

Het is echter niet zoozeer deze ongerijmdheid, die mij hieraan nog eenige regels doet toevoegen, als wel het principe, dat bij het veronderstellen van verbasteringen-in-het-wilde voorziet.

Er kan niet met genoeg nadruk op gewezen worden dat een zinloos gefantaseer eigenlijk tot de onwerkelijkheden behoort. Uit de koene redeneering van Rassers in zijn „Pandji-Roman” is voldoende gebleken hoe afwijkingen van een oud thema vaak te verklaren zijn als herinterpretaties, als her-verklaringen, als het vullen van een ouden vorm met nieuwen inhoud of zelfs ook omgekeerd: het vullen van een nieuwen, weinig zeggenden vorm met een ouden, veelzeggenden inhoud. En dit laatste is zelfs, zooals wij zien zullen, met onze dieren het geval.

Naar aanleiding van de oostjavaansche reliefkunst wees ik op de uiting van deze gedachtegang in de beeldende kunst; ook daar maakten oud-inheemsche voorstellingen zich van den vormenschat der Hindoes meester om tot een nieuwe uitbeelding van oude waarden te geraken ⁷⁾.

Dit verschijnsel is lang niet tot Java beperkt. De psycho-analyse heeft ons geleerd, dat bij een groep geschoolde teekenleeringen, die één voorbeeld kregen na te bootsen, verschillen waren op te merken, die overeenkwamen met de psychische gesteldheid der copïisten. En in het al-

gemeen: het navertellen van een opgegeven verhaal verschaft den aandachtigen toehoorder meestal meer gegevens omtrent de psyche van den verteller dan feiten uit het verhaal. Een ieder maakt zich bij het weergeven van iets min of meer schuldig aan een her-interpretatie, een nieuwe uitleg naar den kant zijner speciale kwaliteiten of fouten, waar het meest nog, naar dien van het in hem gesublimeerde. En voor een volk is dat het geheel van voorstellingen uit den tijd, die voorafging aan ingrijpende cultureele wijzigingen.

Wat kan er dan met deze wonderlijke dieren en speciaal met die combinatie gemeend zijn?

Er bestaat een sluitsteen van een tempelgewelf, die versierd is met een voorstelling, welke als het ware onze dieren nóg nauwer met elkaar in verband brengt. ⁸⁾ Het is die van Tjandi Sawěntar. Daar is als ruiter te paard een godheid bovenop een dier gezeten, dat hij met de teugels ment en dat een paardekop-met-klappooren paart aan een lichaam van een roofdier. Deze voorstelling werd door Dr. Caliénfels gebruikt als bewijsmateriaal voor zijn bovengenoemde veronderstelling. Want, zoo redeneerde hij terecht, wie kan hier anders gemeend zijn dan Indra, daar immers de sluitsteen zich bovenin den tempel bevindt en Indra's plaats bovenop de Meroe is gelegen. ⁹⁾

En dat een tjandi den Meroe zou voorstellen, daarvoor pleit niet alleen de naam, die er nog heden op Bali aan gegeven wordt.

De geheele figuur is echter omringd door een cirkelvormig aureool, hetwelk sterk den indruk wekt, dat wij hier met een voorstelling van den Zonnegod te doen hebben. Dus de Zonnegod op het zonnepaard? Dus een combinatie, die wij ook, hoewel in iets andere rangschikking en vorm op ons steenblok terugvinden? Daar

8.) Cultuurgesch. enz. fig. 135.

9.) Hoewel dit niet geheel juist is, daar Indra's plaats wel op den Mahāmeroe, doch niet bovenop dezen berg gelegen is.

7.) Rāmālegenden enz. hoofdstuk IX.

dus de Zonnegod, gekenmerkt of liever vertegenwoordigd door zijn gevleugeld paard, temidden van twee dieren-met-de-klapooren, die blijkens den steen van Sawentar ook al iets met de zon te maken hebben?

Ik aarzel niet deze veronderstelling voor juist aan te zien. Het was Dr. Bosch, die mij als zijn gissing in dezen te kennen gaf dat op een of andere wijze in die twee dieren de beide Aṣwins verscholen zouden zitten. Welnu, nader onderzoek bracht aan het licht dat dit inderdaad het geval kan zijn. In Indië komen namelijk voorstellingen van de Aṣwins voor, geplaatst links en rechts van den Zonnegod en ieder voorzien van een paardekop-met-klapooren.¹⁰⁾ Daarmede is wel overtuigend aangetoond dat wij dus in den vervolge in onze beide dieren een of ander Aṣwin-symbool of voorstelling der Aṣwins zelf in diervorm moeten zien, terwijl omtrent de zonne-beteekenis van het centraal geplaatste gevleugelde paard dan ook weinig twijfel meer kan overblijven. En zoo blijkt Dr. Callenfels op het goede spoor geweest te zijn, toen hij die dieren met hunne plaatsing aan het tempelgewelf in verband wilde brengen met den hoogsten god. Alleen, deze is dan niet Indra, doch Soerja. En kan dit verwondering baren, als wij zien dat op Bali juist Soerja als de hoogste godheid wordt beschouwd en dat ook op Java meer en meer gegevens te verzamelen vallen die erop wijzen, dat met vele godenfiguren eigenlijk, en die van Ćiwa in het bijzonder, niet anders dan Zonnegod-verschijningen werden gemeend?

Ten slotte, om allen mogelijken twijfel aan de zonne-beteekenis der dieren weg te nemen, wijs ik nog op de paarden, die voor den wagen gespannen zijn van het bekende, te Singasari opgegraven beeld van den zonnegod en die, nu niet meer verwonderlijk, alle volkomen den vorm hebben

10) Afbeelding bij Rao, Elements of Hindu Iconography s. v.

van onze dieren-met-de-klapooren, beter aan te duiden met aṣwin-dieren of zonnedieren¹¹⁾. En dan wijs ik nog, ten overvloede, op de vele oekirans van krissen, voornamelijk uit Madoera afkomstig, die het zonnepaard-met-vleugels dragen en door een duidelijk zonne-aureool de ware beteekenis daarvan te kennen geven.

Gaan wij nu echter nog even de rol na, die deze combinatie van zonnepaard en aṣwin-dieren aan het steenblok van Sirah-Këntjong te spelen heeft.

Onze aṣwindieren troffen wij, zooals gezegd, reeds aan Tjandi Lara Djonggrang aan en wel speciaal in het zoogenaamde Prambananmotief van het soubasement. Daar bevinden zich twee hemelboomen links en rechts van een leeuw, terwijl op hun beurt onze aṣwindieren links en rechts van dien hemelboom zijn opgesteld.

Deze hemelboomen, deze leeuwen, het zijn alle evenzoo vele symbolen van een meroe, een hemelberg en onze aṣwindieren zijn de getrouwe gezellen van deze symbolen. Waar de hemelboom wordt voorgesteld en deze dieren voorkomen, daar hebben wij onmiddellijk te denken aan den meroe, aan den godenberg, aan het verblijf der goden. Immers, op de goenoengans of kēkajons, die eigenaardige stukken uit de wajang, boom- of bergstukken naar den naam, doch naar het wezen voorstellingen van den meroe (aldus op Bali nog geheeten), komen onze dieren eveneens voor en wel links en rechts van den hemelboom, dus precies als aan Tjandi Lara Djonggrang (Fig. 6, en voor een dergelijke voorstelling op reliëfs fig. 4). Hier echter klimmen zij als katachtige dieren in de takken. Wel missen wij dan het gevleugeld zonnepaard, doch ook dit is geen bezwaar, aangezien het wordt vervangen door de kâla-kop, een zonne-symbool bij uitnemendheid.

Waar nu zoowel de naam als ook allerlei andere interessante voorstellingen op de goenoengan (waarop wij straks terugkomen) ons vertellen dat ook in dit wajangstuk weer

11.) Fig. 3.

een uitbeelding van de meroe-gedachte moet gezien worden, daar aarzelen wij niet in onze aṇwindieren een vast meroe-motief te veronderstellen en wel dat van het aan den Meroe, den Mahâmeroe, den hemelberg zich bevindende en bewegende hemelvuur.

Zoodat het voorkomen ervan aan ons steenblok erop kan wijzen, dat met dit stuk de Mahâmeroe, die door de goden werd overgebracht naar Java om dat eiland, dat tot zoolang in de duisternis van barbaarschheid vegeteerde, deelachtig te doen worden aan den geordenden wereldgang, gesymboliseerd in een dagelijkschen hemelgang van de zon.

Dus geen Mandara als karnstok, een berg zonder eenige centrale beteekenis in het wereldsysteem, maar de Mahâmeroe als centrum van den makrokosmos.

Ik wil onze aṇwindieren echter nog niet aan hun lot overlaten. Want, zoo zal men mij vragen, als zij dan al op een of andere wijze een symbool voor de Aṇwins mogen zijn en dus steeds in verband met de zon mogen worden gedacht, maar tevens in verband met den Mahâmeroe (de Meroe is het reservoir van het amërta der goden en ook in het Tantoeverhaal blijkt de Meroe het amërta te kunnen voortbrengen, terwijl in Indië de Aṇwins gelden als bewakers van het amërta), hoe is het dan mogelijk dat zij in den loop der tijden zoozeer van gedaante zijn verwisseld en en ten slotte van een paardefiguur tot een roofdierachtig wezen zijn vervormd?

Ik wil zelfs nog verder gaan en wijzen op het voorkomen van een bepaald motief (karang) aan de tempels op Bali, dat karang koewoek geheeten is en waarvan in de collectie platen, door Van der Tuuk verzameld, een afteekening voorkomt.¹²⁾ De teekening vertoont namelijk niets meer of minder dan ons dier-met-de-klapooren. De naam spreekt echter van een kat (aldus is de beteekenis van koewoek). En inderdaad, in de gedaanteveranderingen, die het dier in den loop van de hindoejavaansche

kunstgeschiedenis heeft ondergaan, is ongetwijfeld een meer en meer aannemen van de wilde-katvorm op te merken. De houding, de pooten, de staart en in de allerslaatste fazen ook de kop, vertoonen hoe langer hoe meer gelijkenis met het beeld van een katachtig dier.

Ten slotte willen wij nog één stap doen, waarmede wij ons tamelijk plotseling bevinden tegenover de krobongan, het staatsiebed in het aan Dewi Sri gewijde gedeelte van de javaansche woning. Op de tentoonstelling van het Java-instituut te Jogjakarta in 1924 trof mij de aanwezigheid van twee beelden van katten, opgesteld vóór een prachtige krobongan en náást de andere, meer bekende beelden van bruid en bruidegom. Waar nu de krobongan de plaats is waar de als vorst getooide bruid en bruidegom in staatsie zitten, waar deze plek tevens de troon van Dewi Sri kan genoemd worden, lijkt ons het voorkomen van deze twee dieren (waarvan de beteekenis overigens bij de Javanen vergeten is) geheel in overeenstemming met hetgeen de oostjavaansche reliëfs omtrent hun plaatsing te zien geven. Ik meende dan ook in deze dieren onze aṇwin-dieren te moeten herkennen.

Tevens echter kan deze vondst op het spoor brengen van de oorzaak der gedaanteverwisseling van de indische aṇwinfiguur in een kat. Immers, de krobongan staat op de aan Dewi Sri gewijde plaats en aan deze godin, die niet alleen in den lateren tijd, doch zeer zeker ook in den hindoejavaanschen tijd een zeer groote rol moet hebben gespeeld in de religieuze voorstellingen der Javanen, is de kat gewijd (aldus in de Manikmaja), als verdelgster der voor haar gewas, de rijst, schadelijke muizen¹³⁾. Daarmede zou dan tevens het onwerkelijke van een schijnbaar zinloze verandering van Aṇwin-dier in een kat zijn omgezet in een zeer zeker zinvolle verandering van het meroe-dier, met niet meer sprekend Aṇwin-outerlijk, in de op

12. (Deze platen bevinden zich in de Univers. Bibliotheek te Leiden.

13.) In den grond natuurlijk om haar sterk magisch karakter.

dezelfde plaats thuishoorend gedachte kat. De krobongan toch is niet anders dan een magische repliek der plaats van een hieros gamos tusschen zon en aarde, Goeroe en Sri.

Dan het derde punt, de vijf kogels.

Zonder de hieronder voorgestelde oplossing voor zeker te verslijten, wil ik toch wijzen op enkele merkwaardig parallelen. Allereerst op het feit dat de Mahâmeroe in sommige indische geschriften wordt voorgesteld als een centrale berg met vier zijbergen. In aansluiting hieraan op de uit verschillende archaeologische gegevens aan den dag getreden heiligheid van den Pë-nanggoengan, die ten opzichte van Erlangga's rijk als het ware de rijksberg uitmaakte en volgens den Tantoe de top van den Mahâmeroe zijn. Deze berg toch is precies zoo gevormd en vertoont één centralen top met vier neventoppen¹⁴).

Dan wijs ik op den eigenaardigen vorm van den grooten lingga van Soekoeh, die eveneens vier kogels rondom de glans peneris vertoont, terwijl men daarbij moet bedenken dat de lingga van Çiwa als Meroe en de Meroe als Çiwa-lingga gedacht kan worden¹⁵). Alles bijeengenomen zouden wij, zonder te komen tot een detailleering, in deze combinatie van één centralen top en vier daaromheen gelegen neventoppen, een symbool willen zien voor den Çiwa-lingga als Meroe. In dat geval wijzen de vier kogels, bij ons beeldhouwwerk rondom één centrale kogel gerangschikt, eveneens op het feit, dat hier een Meroe is uitgebeeld.

Tot dusverre hebben wij dus nog niets naders van de in het Mahâbhârata-verhaal beschreven schatten, die uit de zee te voor-

schijn kwamen, kunnen signaleeren, en blijven wij bij dat ééne paard, dat mis-schien als paard van Indra zou kunnen fungeeren. Waarschijnlijk is dit echter niet¹⁶).

Het laatste punt geeft voor ons echter den doorslag in den tweestrijd omtrent de eigenlijke bedoeling der voorstelling.

Wij lezen namelijk in de Tantoe dat er een water uit den Mahâmeroe kwam, dat vergif bleek te zijn, welk vergif door Çiwa in wijwater werd veranderd. Letten wij daarbij op het feit, dat er een kanaal loopt door het geheele stuk heen, dan ligt de veronderstelling voor de hand dat dit ge-diend heeft voor het doorvoeren van water, vooral daar dit kanaal een hoek maakt en de waarschijnlijkheid dus niet groot is dat er een pin ingestoken is geweest, om daarmee iets anders aan het stuk te bevestigen (aldus een andere veronderstelling). Bedenken wij dan, hoezeer uit de literatuur, zoowel als uit de praktijk op Bali blijken kan, dat de priester de man is, die het wijwater verschaft en verkoopt, het wijwater dat hijzelf in zijn kwaliteit van Çiwa-priester, die door een heilige ceremonie Çiwa zelf wordt, maakt, dan behoeft er wel nauwelijks meer twijfel te bestaan aan de bestemming van dat kanaal en is het een op echt-javaansche wijze geestig gevonden variant op het maken van wijwater, hier dus het Meroe-gif, dat door den priester (Çiwa) in wijwater veranderd wordt; kortom, een wijwatermachine. Precies dus als in de Tantoe wordt verhaald en in afwijking van het Mahâbhârata-verhaal, waarin het amërta niet uit den berg, doch uit de zee te voorschijn komt.

En het geheele stuk is dan tevens een voorstelling van den wentelenden hemel-

14.) Rassers wees in zijn „Pandji-Roman“ daarenboven op een mogelijk verband tusschen dezen vorm van den Rijksberg en het mantjapat-begrip. (Naar Dr. Pigeaud mij als zijn vermoeden uitsprak niet afgeleid van het sanskritwoord panca en een inheemsch woord pat (dus 5-4 maar verband houdend met mantja, dat in verband kan staan met kantja, gezel. Aldus ook in Mantjanagara.)

15.) En dat deze lingga-vorm geen verzinsel is van den beeldhouwer bewees mij de vondst van dergelijke lingga's te Pedjeng op Bali, zoowel als afzonderlijk vereeringsobject als aan het godenlichaam voorkomende.

16.) Het is mij helaas niet bekend en ik kan het ook hier niet nagaan of Indra's paard Uccaiḥravasa met vleugels wordt voorgesteld. Op Bali is dat niet het geval. Mocht dat echter ook in Indië niet zoo zijn geweest, dan wordt de waarschijnlijkheid nog geringer. De naam beteekent o. a. lang-oor. Een bijna gelijklopende naam, Uccaiḥravasa, is er een voor het paard van den Zonnegod!

berg boven de (vaste) aarde (schildpad ³²), waarvan de ongestoorde wenteling het leven (amërta) ten gevolge heeft.

Is dit alles nu een „Spielerei” van den beeldhouwer, die dat steenblok eenmaal vormen gegeven heeft en is een dergelijke Meroe-uitbeelding verder voor de oudjavaansche kunst van geen beteekenis? Of mogen wij veronderstellen, dat de maker niet anders deed dan een zeer gebruikelijke werkwijze volgen en daarop slechts een variant leverde?

Reeds bracht ik het feit in herinnering, dat de Meroe-gedachte aan den geheelen tjandi-bouw ten grondslag ligt; de systematische behandeling en uitwerking van dat verschijnsel zou zeker honderden van kleine nu onoplosbare moeilijkheden plotseling in het niet doen verdwijnen. Deze gedachte, waarvan het constateeren opzichzelf niet nieuw is, doch die nog nimmer consequent doorgedacht werd, is van veel verder strekking dan men oppervlakkig wel zou meenen. En niet alléén voor Java. ¹⁷⁾

Maar ook náást de algemeene meroe-identificatie van de tjandi vindt men telkens en telkens weer allerlei varianten in den trant van ons steenblok, die erop kunnen wijzen, hoezeer deze gedachte in die tijden leefde en overheerschte. Bij een rondreis over Bali bezoekt men bijkans geen poera of poeri of men ziet ergens wel een meroe-op-de-schildpad, hetzij in een vijver, hetzij op het droge. Zoo valt het bij een bezoek aan Tjandi Panataran op, dat bijvoorbeeld de zoogenaamde nâgatempel ²⁰⁾, die omringd is door priesterfiguren, welke een kolossalen nâga torsen, hierdoor

reeds misschien als zulk een meroe kan worden geïdentificeerd. Immers, Dr. Van Stein Callenfels meende, dat dit tempeltje oorspronkelijk moet hebben gediend als kěhě, als bewaarplaats van tempelschatten, en wat is meer in overeenstemming daarmee dan de Meroe, die zelf volgens het Tantoeverhaal en tallooze legenden op Java en Bali als schatkamer optreedt?

Tevens echter moeten wij daarbij constateeren dat zulk een meroe-uitbeelding dan niet een reële en naturalistische is, doch niet meer dan een aanduiding, een noot, een kleuring. Immers van den schildpad, die weer elders (b.v. op Bali) vaak voorkomt als basis voor den godenberg, bemerken wij hier niets en ook andere Meroe-attributen ontbreken. Bij den bouw van het monumentje, waarbij praktische en technische overwegingen waarschijnlijk voorop gingen en de versiering secundair was, heeft men het van zooveel mogelijk en zoo fraai mogelijke meroe-kenmerken voorzien: de dewa-rěsis op de hoeken en flanken, de nâga, die door hen gedragen wordt, de diarmedaillons etc. Want in dit verband zij het mij veroorloofd in het aanbrengen van gestyleerde (dus mythische en bovennatuurlijke) dierfiguren een typeeren daarvan als meroe-dieren te veronderstellen. Iets dergelijks vinden wij aan den hoofdtempel van Panataran, waar zij zich aan den wand van het eerste terras bevinden en naar mijn meening als evenzoovele symbolen moeten worden opgevat voor het feit, dat hier een Meroe is bedoeld.

Deze identificatie van het religieuze bouwwerk met den meroe zou dan zijn op te vatten als het scheppen van een meroe-repliek, waaraan de priesters door middel van het ceremonieel den geregelden gang van het kosmisch gebeuren en dus het welzijn van den staat kunnen bevorderen en waar de godheid, afgedaald van zijn werkelijken zetel op den werkelijken Meroe, precies dus zooals het nog heden ten dage op Bali wordt geloofd, in contact komen kan met zijn onder-

32). De schildpad is over bijna geheel den Archipel een vast aardssymbool.

17.) Een helaas nog niet verschenen interessante verhandeling van den heer F. van Konijnenburg behandelt de zgn. Boeloe Loa op Zuid-Celebes. Door de goedheid van den schrijver kreeg ik inzage van dit stuk. Ook de meroe op Soematra, waarover de heer Westenik belangrijke mededeelingen deed, zal tot deze categorie behooren. Bali en Lombok bieden andere voorbeelden.

20.) Cultuurgesch. enz. fig. 113.

danen, in de eerste (en misschien in de eenige) plaats, met den vorst.

Ja de aanwezigheid ervan is een eerste eisch te noemen voor de bevestiging van het Rijk.

Zooals de goden van den Goenoeng Agoeng op Bali afdalen tot in hunne gëdongs en op hunne padmasana's, om de offers te proeven en hunne wijze raadgevingen te verschaffen aan de priesters, zoo zal, om met een het nauwst in tijd daarbij aansluitend bouwwerk aan te vangen, de god van den Lawoe zich naar Tjandi Soekoeh hebben begeven en daar, zooals boven reeds werd aangeduid, in den Giwa-lingga het contact met den in de vlakke wonenden vorst hebben bewerkstelligd; op welke wijze is ons vooralsnog onzeker. De offers, die heden nog aan den Batara Lawoe worden gebracht en de vereering, die Tjandi Soekoeh nog immer in dit verband geniet, wijzen erop, dat deze constellatie nog niet vergeten is. Zoo echter zal de god van den Kloet zich naar Tjandi Panataran hebben begeven, waar de vorsten van Kadiri en Madjapahit hun opwachting maakten en in contact kwamen met de rijksgodheid, in oorsprong wel weinig anders dan hun voorvader. En zegt het dan niet iets meer, als wij in den Nâgarakërtâgama lezen, dat Hajam Woeroek zich naar Palah (Panataran) begaf om daar eerbiedig en nederig hulde te brengen aan de voeten van den goddelijken Bergheer, hetgeen tot tweemaal toe vermeld wordt en daarmede de weinige keeren uitmaakt dat in dat gedicht van een regelrechte vereering door den koning sprake is? Vooral als men daarbij bedenkt dat de stichter van Hajam Woeroeks dynastie een nederdaling van dezen zelfden Bergheer heette? En treft het dan ook niet, als wij vernemen, dat nog heden ten dage uitwisseling van beleefdheden moet plaats hebben tusschen den regent van Blitar (dicht bij Panataran en den Kloet gelegen) en de godheid van den Kloet? En tenslotte, dat bij de laatste uitbarsting van dezen gevaarlijken berg de bevolking haar toevlucht zocht op en bij dezen tempel, die

natuurlijk, althans naar hare meening, gespaard bleef?

Ten slotte vraag ik mij af, of de tempelgroep van Lara Djonggrang bij Prambanan dan niet dezelfde functie verricht heeft ten opzichte van de Mërapî, waarvan de godheid eveneens in oorkonden wordt genoemd. Ik meen, dat een dergelijke veronderstelling bij onze praemissen niet al te gewaagd mag heeten. Als wij dan ook de opvatting huldigen dat bijkans elk tempelbouwwerk, vooral in den lateren oostjavaanschen tijd, een meroe-repliek zou moeten voorstellen en als zoodanig door verschillende aanduidingen (bij Lara Djonggrang overduidelijk en zelfs min of meer in overeenstemming met de oud-indische beschrijvingen van den godenberg, bij latere tempels minder klassiek, doch meer in overeenstemming met oudere inheemsche vereeringsbouwwerken ²¹⁾ gekenmerkt wordt, dan wordt het meer en meer duidelijk hoezeer deze meroe-repliek, later geworden tot meroe-symbool, zich in de voorstelling van de bevolking heeft vastgezet. Men zou haast kunnen zeggen, dat de Javaan bij zijn versieringen is gaan denken in meroe-symbolen.

Een aardig voorbeeld uit den lateren tijd levert het zoogenaamde waterkasteel te Jogjakarta op ²²⁾. Een van de poorten, de hoofdboort zelfs, wekt in talloze van zijn versieringsonderdeelen de herinnering op aan het meroe-symbool uit den hindoeïstischen tijd aan den eenen kant en aan de goenoengan aan den anderen kant, Vooral de natuurlijke vleugels, de tooi van bladranken, verlevendigd door dieren, doen aan de laatste denken. En bezien wij de producten der latere javaansche kunstnijverheid, dan is er steeds een groote kans dat wij op de een of andere wijze een meroe-symbool, alias goenoengan of këkajon (want hemelberg en hemelboom zijn onafscheidelijk) voor ons hebben.

21.) Zie mijn opmerkingen daaromtrent in Verslag 3de congres Oostersch Genootsch. i. Nederland, 28 vlg.

22.) Cultuurgesch. enz. fig. 186.

aan het aardsch gebeuren, te regelen door middel van het priesterceremonieel. Naar magische opvatting is toch de gelijkenis hetzelfde als gelijkheid en mogen wij in hare werking de afbeelding voor het ding stellen.

De Poort is dan niet anders dan de (gesloten) ingang tot den hemelberg, tot den hemelboom (den boom der kennis), en als zoodanig mag de doorgang door deze, door daemonen bewaakte poort, de initiatie heeten tot het hogere, het deelhebben aan 's werelds gang ²⁴⁾.

Bezien wij onze goenoengan echter wederom, dan zien wij, dat het dak van deze poort, die wij dus ook als meroe-symbool kunnen vastleggen, in schijn een sirap-bedekking draagt. Een fout dus van den maker? Neen, een fout van ons.

Op dat dak namelijk zien wij twee vischen. Hoe komen deze daar verzeild? zoo vraagt men zich verwonderd af, en wat kan de reden zijn van hunne uitbeelding op deze zonderlinge plaats? Of zouden de sirappen dan geen sirappen zijn en iets anders, b.v. water moeten voorstellen?

Vergelijken wij de figuurtjes, die op sirappen gelijken, maar die toch, door de aanwezigheid van de visschen, aan water doen denken, eens met de uitbeelding van water op de reliëfs van b.v. Tjandi Panataran, waar Hanumat zich in zee begeeft om zich van nieuwe magische energie te voorzien ²⁵⁾, dat de figuurtjes niet op hun kop staan, doch dat zij golven voorstellen. Maar, zoo luidt de volgende vraag, hoe komen deze

24) Het is opmerkelijk hoezeer de poort, die in de middenjavaansche kunst eenigszins op den achtergrond treedt, in later tijd wordt beaccentueerd. Ten slotte wordt hij verreweg het belangrijkste deel van het tjandi-complex (Bali). Op de goenoengan treedt hij zelfs in de plaats van de tjandi, terwijl de poort met de beide daemonenwakers van de wajang-wong (Jogjakarta) tevens de poort tot het spel van den dag is. Er is dan een sterk initiatie-accent op gevallen, dat correspondeert met de overdrachtelijke beteekenis in uitdrukkingen als *báboelláh*, poort gods = priester, en die als „ivoren poort” in de lithurgien. Men denke ook aan de overwegende plaats, die de pylonen-poort der egyptische tempels inneemt, zóó dat geheel de tempel er als het ware achter verdwijnt.

25) Rámalegenden enz. II fig. 153.

golven op het poort-dak? Ook deze vraag is niet zoo moeilijk op te lossen. Andere exemplaren van de goenoengan vertellen ons, dat hier een vijver is afgebeeld, en dit kan niet anders zijn dan de wereldzee, of, naar speciaal indische opvatting, het meer van den indischen Meroe Kailâça. Dus is hier dit meer, niet begrepen, en door de gelijkenis van de golven met sirappen, als dak gedacht? Ook hier weer meenen wij, dat de vergissing aan onzen kant ligt, en niet aan dien van den kunstenaar. Immers, bezien wij de goenoengan goed, dan valt op, dat het eigenlijke dak een afzonderlijke javaansche nok heeft, die aan weerszijden opwipt en waar het pseudodak met pseudo-sirappen niet bij past. Door de noodzaak van superpositie der verschillende meroe-ingredienten is de maker genoodzaakt geweest, zijns ondanks den schijn te wekken van op een verkeerd met sirappen gedekt dak visschen te willen laten rondzwemmen. Poort en meer zijn beiden dus weer als meroe-symbolen op te vatten.

Vervolgens komen de vleugels aan de beurt.

Deze vleugels vonden wij reeds eerder. Tjandi Sawentar heeft aan weerszijden van den trapopgang groote vleugelpennen; de groote poort van Sëndang Doehoer heeft aan weerszijden zelfs regelrechte vleugels ²⁶⁾, en op een reliëf aan de onderzijde van deze poort vinden wij een kleine rotspartij met kolossale vleugels.

Ten slotte is de groote poort van het jogjasche waterkasteel er, om een schitterend voorbeeld van vleugels terzijde van een meroe-poort te verschaffen.

Dr. Bosch deed ons de suggestie aan de hand, dat deze vleugels in verband zouden staan met de bekende legende, dat de ber-gen oorspronkelijk vlogen; Indra zou hen de vleugels hebben afgeknot, zoodat zij onbeweeglijk werden. Daar niet bekend is, of een dergelijke legende in de oud-javaansche literatuur voorkomt kan ik helaas niet beoordeelen in hoeverre zij bij het ontstaan dezer vleugels uit de zijstukken der

26) Fig. 7.

oost-javaansche poorten een woordje heeft medegesproken. Ik wil in ieder geval van deze aardige gissing melding maken.

Niet onwaarschijnlijk echter is het, dat de vleugels met de zon in verband zouden staan (zonnevogel, gevleugelde zonnenschijf enz.) en dus eigenlijk bij den kâla-kop aan den hemelboom behooren.

Dat intusschen ook in de javaansche literatuur de (meroe) poort met vleugels in verband wordt gebracht, kan blijken uit de beschrijving van een poort in de Ardjoena Sasrabahoe, waar deze met een garoeda wordt vergeleken, die in de lucht zweeft. De vergelijking wordt breedvoerig uitgesponnen en laat zien hoe achtereenvolgens de geheele poort met dezen mythischen vogel wordt geïdentificeerd ¹⁹).

Ook deze vleugels zijn dus in verband te brengen met den meroe.

Dan volgen de beide aṣwin-dieren, die hier het voorkomen hebben van tijgers of andere katachtige dieren, doch wier genealogie reeds uitvoerig boven besproken werd.

Tusschen deze beide dieren in bevindt zich de stam van een grooten boom, waaraan de éénoogige kâla-kop voorkomt. Ook naar den oorsprong van dezen boom behoeven wij niet lang te zoeken. Brandes wees er reeds op dat op de reliëfs de hemelboom moet uitgebeeld zijn en heeft in onuitgegeven studies ook van dit stuk de genealogie nagegaan ²⁷); helaas weten wij niet tot welke resultaten hij daarbij is gekomen. Vast staat echter, dat reeds aan de oudste oud-javaansche bouwwerken een motief voorkomt, dat groote gelijkenis met onzen boom vertoont, doch ongelijk sterker

gestyleerd is en deze styleering tot lang na het doorbreken van de oud-inheemsche kunstopvattingen heeft behouden. Boven de meeste kâla-koppen van de midden-javaansche tempels treft men dit motief aan, vaak misvat en verkeerd aangeduid met den naam van „kuif” ²⁸).

Het is dáár de oud-indische paridjâta. Maar tevens is het hier, op de goenoengan, de maleische paoeh djanggi, op welke top de Gëroeda huist. Wel treffen wij bij ons exemplaar geen Gëroeda aan, doch de aanwezigheid der beide pauwen op de hoogste takken doet aan dezen zonnevogel denken. Immers, Gëroeda heet ook Mërak émas, gouden pauw.

Op het boven reeds even besproken reliëf van Sëndang Doehoer vinden wij onzen boom terug, in vorm staande tusschen de goenoengan en de oud-javaansche voorstellingen. Het reliëf vertelt ons voorts, dat de geheele berg-met-boom zich hoog in de wolken bevindt, daar een krans van wolken de voorstelling omringt. Mocht er al twijfel omtrent een beteekenis van hemelboom bestaan, die wordt in dit opzicht weggewonnen.

Ook de goenoengan levert dus een beeld op van den hemelberg, of liever van den daarop groeienden hemelboom, waaraan zonne-symbolen voorkomen.

Tot zoover gaat alles naar wensch.

Blijven wij echter niet aan de oppervlakte, of liever binnen den beperkten gezichtskring van den Archipel, en realiseeren wij ons eens wat eigenlijk de positie van den kâla-kop, als symbool van het hemelsche vuur, tusschen die twee aṣwin-dieren als satellieten, aan dien hemelboom, in welks takken de zonnevogel huist, te be tekenen heeft (een hemelboom, die in den hemelberg wortelt en omspoeld wordt door de hemelzee, daarenboven wordt bewaakt door de gesloten poort) dan worden wij onwillekeurig in gedachten ver-

19) In verband met de bovengenoemde gissing omtrent het zonnekarakter der vleugels, wijs ik er ten overvloede op, dat de garoeda een duidelijke zonnevogel is; op den Archipel meer nog dan in het oude Indië. Tevens kunnen wij hier constateeren dat vele, als vogelmotief niet te begrijpen „vleugelmotieven” op batikans eigenlijk een gevleugelde meroe bedoelen te zijn.

27) Blijkens het feit dat hij talrijke foto's liet vervaardigen van ornamentmotieven, waarop de hemelboom-partij was wit gemaakt.

28) Cultuurgesch. enz. fig. 31, en onderste boven gekeerd, als toempal-motief op fig. 113, 115.

Fig. 8. Middenjavaansch hemelboommotief.
Tjandi Tjebongan.

Fig. 9. Oostjavaansch hemelboommotief.
Tjandi Djago.

Fig. 10. Oostjavaansch hemelboommotief.
Tjandi Sëndang Doeboer.

plaatst naar de parallelen, die de Oude Wereld van deze voorstellingen kan opleveren ²⁹⁾.

Zou dan deze voorstellingswereld, door de Hindoes eenmaal opgenomen in het geheel van hun godsdienstige voorstellingen, aldus voor 't eerst naar den Archipel zijn gebracht en zouden de goenoengan en verwante zaken dus een zuiver hindoe-javaansch product moeten worden genoemd?

Maar hoe komt het dan, zoo vraag ik mij af, dat in den ouderen Hindoeïstischen tijd, dus die b.v. van Midden-Java, al deze voorstellingen zoo zeer verstyleerd onherkenbaar aan de tempels voorkomen terwijl zij, in jongeren tijd, naarmate men het oud-inheemsche ziet doordringen, in steeds oorspronkelijker, scherper en zuiverder vormen naar voren treden?

Hoe komt het dan, dat b.v. de afbeelding van dien wereldboom op een oost-javaanschen tjandi, een moderne houten doos, een wajangrequisiet, een amulet, zoo veel duidelijker taal spreekt dan eenige voorstelling ook maar uit Midden-Java?

29) Ik denk daarbij o.a. aan den zonneboom van de Alexander-roman en de babylonische gelijkstelling van den melkweg met een hemelboom, wiens takken van lazuur zich over den oceaan uitstrekken. Dit geldt ook voor den Archipel (Maass in T. B. G. 1924). Tevens wijs ik op het geregeld voorkomen van het kála-kop-motief tusschen twee satellieten (Kála-koppen en profil) in verschillende balischeké karangan, waarbij de kop zich steeds tegen een rotsmotief met boompartij bevindt. Tenzij het geheele motief als tjandi-versierig is gebruikt, in welk geval de berg overbodig is; de tjandi is immers de hemelberg!

Duidelijker wordt een en ander aan een ander motief, de karang dipa (=lampenmotief) waarbij deze drie koppen zich aan een boom bevinden en aldus doen denken aan de drie zonnestanden aan den hemelboom. En men vergelijkte daarbij voor dit kála-kopmotief tegen een drietoppige rots eens de afbeelding bij Ball, *Light from the East*, pag. 10 en zoovele andere afbeeldingen van den twee- of meertoppigen hemelberg bij de oude Aziaten. En wéér treft men dien vorm aan in de balische meroe van munten vervaardigd, doch eveneens in de makoeta (koningskroon) van de wajang en in de kroon van Opper-Egypte (Koning = hemelberg), hoewel bij de beide laatsten als enkel-toppig hemelbergssymbol.

Hoe komt het, dat wij ze dáár met moeite moeten reconstrueeren, doch op Oost-Java en in den tegenwoordigen tijd ze zoo maar voor het grijpen hebben? (Fig. 8-10.)

Hier zal het oude hulpmiddeltje der „degeneratie" toch zeker falen. Want hoe zou een degeneratie tegelijk kunnen scheppen?

En de voorraad is met deze vormen en voorstellingen bij lange na niet uitgeput.

Wie dacht niet bij het zien van de lampoe sewoe vóór de pasren, die aan de huisgodin Sri gewijde plaats, aan den sterreboom, aan den kerstboom, kortom aan dien pyramidevormigen mythischen boom, waaraan de lichten, hetzij als evenzoovele voorvaderzielen kunnen opgevat worden, hetzij als helpers het Zonnevuur over de Zonnewende moeten heen brengen, of aan den boom der Hesperiden? En wien valt het daarbij niet op, dat op Midden-Java, in de oudere, hindoeïstische periode de voorbeelden daarvan ontbreken?

En wien zou het niet getroffen hebben, als hij daar bovenop dien lampenboom de piroen zag prijken (Jogjakarta)? Een werkelijke piroen, zooals deze de groote reis naar het Westen boven op onze kerktorens als bekroning van den hemelberg heeft beëindigd. Terwijl in Tjirëbonde combinatie van de twee açwin-dieren in katvorm met deze piroen ten duidelijkste onze gelijkstelling van goenoengan en hemelboom bewijst. En terwijl in de midden-javaansche periode deze piroen „zoek" is!

En mogen wij dan stilzwijgend voorbijgaan, die telkens weerkerende nevenplaatsing van twee figuren of twee dieren aan weerszijden van een boom, zooals wij dat op de zoogenaamde tempelmunten, ten rechte amuletten, op doozen en elders kunnen waarnemen? Doet dat ons niet de oogen wenden naar de assyrisch-babylonische hemelboom tusschen de twee genien?

Of dat merkwaardig verschijnsel, dat in lateren tijd, den oost-javaanschen, de tjandi in opzet en indeeling, doch vooral in het verplaatsen van het centrum naar achteren, steeds meer het type van de terrassenpyramide der oude aziatische cul-

turen gaat vertoonen? Of dat de op Midden-Java onbekende gedraaide boom, die blijkens het terras, waar hij op groeit, heilig en vereerd was, zijn tegenhanger in Babylon had? En de zonnevogel boven in den hemelboom evenzeer? En het plotselinge optreden van den nâga op Oost-Java daar waar op Midden Java de makarazich bevindt. Om van het later uitvoerig te bespreken, met dezen nâga nauw samenhangende Ishtar-Sri complex voorloopig te zwingen.

En dat alles, zonder dat dus een aanvaardbare schakel in de ontwikkeling der vormen door de hindoe-javaansche cultuur kan worden verschaft.

Zouden wij dan ten slotte de mogelijkheid moeten aanvaarden, dat achter het gewaad, dat door de Hindoes over het gezochte Java geworpen werd, een oudere, aan de oudste aziatische culturen verwante voorstellingswereld leefde, die langzamerhand, naar mate het nieuwe kleed verteerde, naar voren trad, misschien nieuw aangeleerd, maar niet verleerd.

In dat verband is het merkwaardig te constateeren, dat in de Achter-Indische landen dezelfde voorstellingen voorkwamen en voorkomen, die men tevergeefs zoo duidelijk uitgesproken bij de Hindoes in het zoogenaamde „Moederland" zocht. Vooral merkwaardig, als wij bedenken, dat dát het land is, van waar de Indonesiers hun cultuur naar de nieuwe woonplaatsen gebracht hadden. Zou dus dáár het contact moeten gezocht worden, dat het Oude Azië met het nieuwe Java verbindt? Allen Hindoe-invloedten spijt?³⁰⁾

En ten slotte doemt de vraag op, of de laatste ontdekkingen van sumerische letterteekens en oudheden in het Noorden van Indië niet een nieuw licht kunnen werpen op een nog slechts te vermoeden samenhang in den tijd, dat de Indonesiers nog geen Indonesiers waren, op het vaste-

land van Azië vertoefden, en op een of andere wijze een of anderen invloed van de oude aziatische culturen zouden hebben ondergaan. Een invloed, dien óók de Hindoes ondergingen. Zoodat zij hunne verwerking daarvan later op den Archipel konden brengen, waar zij echter een andere verwerking van dezelfde zaken aantreffen, dichterbij het voorbeeld staande en o.a. gebleven buiten de latere perzische en vooral hellenistische invloeden, die in Indië zulk een ommekeer in de bovenlagen der cultuur moeten hebben tengevolge gehad.

En zouden wij dus moeten aannemen, dat de cultuur, die de Hindoes op den Archipel brachten endie, welke zij aantroffen, in wezen verwant waren?

Iets waardoor overigens de vlotte wijze waarop hier de hindoeistijlen en hindoe-gedachten werden verwerkt en tot eigen gemaakt, zou kunnen verklaren.

En zou dan ten slotte het Tantoe-verhaal niet een oudere, oorspronkelijker lezing kunnen bevatten van hetzelfde astraal-mythologische motief, dat in Indië tot het karn-verhaal werd en aldus op den Archipel tijdelijk den luister van zijn voorzaat heeft verduisterd? Een verhaal, waarin het oermotief de wenteling van den sterrenhemel is? Doch tevens door achtereenvolgende her-interpretaties is geworden tot de vastlegging van de cultureele verovering der eilanden van Indonesië, hetzij tijdens en door, hetzij na de uit-zwerming der malayo-polynesische volken over dien Archipel. Over welke cultureele verovering de rest van de Tantoe ons dan meer realia kan vertellen?

Deze en nog veel meer dergelijke vragen komen ons nu op de lippen, uitgelokt door de in na-hindoeïstischen tijd steeds frappanter wordende overeenkomsten tusschen indonesische en oud-aziatische voor-

30.) Ik verwijs daarbij naar mijn opmerkingen over die raadselechtige teekens aan de tjandis, in het Oudheidkundig Verslag over 1924, 1ste en 2de kwartaal. Ook daar werd de blik naar Achter-Indië gewend.

stellingen. Voorloopig alleen nog maar in verband met den hemelboom. Op deze vragen hier nader in te gaan eischt een uitvoeriger documentatie, dan in dit tijdschrift nu gegeven kan worden. Het zij voorloopig genoeg, het zaad der twijfel aan de absoluutheid der hindoeistische voorstellingen ten opzichte van de javaansche cultuur te hebben gestrooid, doch tevens de richting te hebben gewezen, vanwaar

uitkomst uit deze nieuwe impasse verwacht mag worden.

Het verhaal van het steenblok van Sirah Këntjong heeft ons echter kunnen leeren, dat zich voorloopig een nieuwe afgrond opent voor hen, die zich reeds veilig en wel aan het doel waanden. Misschien is deze afgrond een droombeeld; het is echter zeker zaak om te trachten in dat geval tot de werkelijkheid te komen.

DE DOOD VAN INDRADJIT

door

Dr. TH. PIGEAUD

Inleiding

Onder de groepen, waarin zich de Javaansche mythologische letterkunde laat verdeelen, neemt de cyclus der Rama-verhalen een belangrijke plaats in. De helden dezer geschiedenis zijn bijkans evenzeer het gemeengoed van de Javaansche literatuur en kunst geworden als die van den Bratajoedacyclus; slechts plaatselijk kan men voorkeur voor den eene of den andere opmerken. Beide groepen mythologische verhalen zijn, wat betreft de namen der hoofdpersonen en het raam der gebeurtenissen in hun tegenwoordigen vorm afstammelingen van de Voor-Indische mythologie, die wij het best kennen uit Sanskriet bronnen.

De vorm, waarin de Rama-verhalen (om ons tot dezen cyclus te bepalen, want daartoe behoort Indradjit), zooals trouwens alle verhalen uit mythologie of sage, tot de wijdeste kringen van het Javaansche volk doorgedrongen zijn en doordringen, is het tooneel, de wajang, het zinrijke schouwspel van de wonderwereld, dat nog altijd, gelukkig, eenvoudigen en ontwikkelden vermag te boeien. Als men nu echter nagaat of en in hoeverre de Javaansche tooneelstukken overeenkomen met het meest bekende Indische Rama-verhaal, het Sanskriet Ramajana van Walmiki, dan blijkt al spoedig dat er maar zeer gedeeltelijk overeenkomst is vast te stellen. Van Walmiki's kunstdicht, of van een werk dat daarmee overeenkwam, bestaan er wel bewerkingen in het Javaansch: het oud-Javaansche Ramajana, een bewerking daarvan in „kawi miring” en een derde bewerking in madjapat-maten van R. Ng. Jasadipoera. De gebeurte-

nissen, die hierin verhaald worden, wijken echter sterk af van die, welke het onderwerp der tooneel-stukken uitmaken; deze laatste komen overeen met, zijn wellicht de grondslag van de historiënboeken (sěrat konda), werken die geschreven zijn om de Javaansche mythologie, sage en geschiedenis te vereenigen. Dr. Brandes heeft het eerst met nadruk op het belang dezer werken gewezen. Ook hun voorstelling van Sri Rama's geschiedenis, in de Javaansche letterkunde Rama Kling genoemd, is zeer oud; wel hebben we nog geen oud-Javaansch werk, dat het verhaal in deze versie tot onderwerp heeft, maar trekken eruit komen voor in het Rama-verhaal der reliefs van Tjandi Lara Djonggrang (Prambanan), welke gebouwd moet zijn in de 2e helft van de 9e eeuw.

Dit alles is onweerlegbaar aangetoond door Dr. Stutterheim in zijn „Rama-legenden und Rama-reliefs in Indonesien” (2 deelen, Indische Kulturkreis, G. Müller Verlag, München 1925). In dat werk is ook duidelijk gemaakt dat de Rama-Kling-verhalen en de Maleische hikajat's, die er in hoofdzaak mee overeenstemmen, geen uitvindfels van Javanen en Maleiers zijn; uit tal van Rama-verhalen, gangbaar in Voor- en Achter-Indië zijn episoden en motieven aan te wijzen, die geheel overeenkomen met deze groep Indonesische verhalen. Hierdoor heeft Dr. Stutterheim waarschijnlijk gemaakt dat zij alle, de Indonesische zoowel als de Voor- en Achter-Indische verhalen, berusten op het Rama-Sita-Rawana-complex, een mythe, wellicht stoelende op een prae-Sanskriet beschaving, eens verspreid in ge-

heel Zuid-Oost-Azië. Het Sanskriet kunstdicht van Walmiki is slechts een bewerking van deze oude mythe. In de Javaansche letterkunde is de verhouding van het naar Walmiki nagevolgde Ramajana tot de Rama Kling en de historiën-boeken die van de Sanskrietiseerende hofliteratuur tot de populaire letterkunde, deze moge oud-inheemsch zijn of niet.

In de nieuwere Javaansche letterkunde heeft Jasadipoera's kunstdicht waardeerling gevonden: literaire bewerking van de stof der tooneelstukken, de Rama-Kling-versie, komen weinig voor¹⁾. Wel heeft deze haar uitdrukking gevonden in de historiën-boeken, maar deze werken behooren tot, althans vertegenwoordigen een iets ouder tijdperk van de geschiedenis der Javaansche letterkunde, vóór het classicisme, dat begon omstreeks het midden der 18e eeuw, waartoe Jasadipoera behoort. Ze zijn in later tijd nog slechts weinig bekend, en werden nog niet door den druk algemeen toegankelijk gemaakt. Daarom kan wellicht, ook als inhoudsopgave van een gedeelte van zulk een historiën-boek, dit verhaal van Indradjit's dood enig nut hebben; het moge de aandacht van de onderzoekers vestigen op de eigenaardige belangwekkendheid dezer werken.

De historiën-boeken-literatuur moet eenmaal een groote uitbreiding gehad hebben. De Maleische hikajat's Sri Rama en Pandawa lima zijn eraan verwant; of er ontleening heeft plaats gehad, en in welke richting, moet in ieder geval afzonderlijk worden nagegaan.

Waarschijnlijk zijn alle historiën-boeken verzamelingen van weer oudere verhalen, en wel verhalen die in lakonvorm in omloop waren, zooals Dr. Brandes heeft uiteengezet. Toch zijn het geen pakēm-handleidingen voor den dalang;

daarvoor zijn zij te uitgebreid. Waarschijnlijk zijn zij evenals de Maleische hikajat's als voorleesboeken bedoeld, staande naast de tooneelletterkunde; trouwens, een groot deel van de Javaansche letterkunde werd en wordt niet gelezen maar voorgelezen.

Dit karakter van verzamelwerk blijkt ten duidelijkste uit het weergegeven stuk; op verscheidene plaatsen geeft de dichter twee of meer opvattingen over een gebeurtenis naast elkaar weer. Daaruit is ook het verschil van de Maleische hikajat's onderling en met de Bataviaasche Sërat Konda, dat blijkt uit Dr. Stutterheim's inhoudsopgave, te verklaren; indien de andere Sërat-Konda-handschriften bekend waren, zouden zij waarschijnlijk ook onderling vele verschillen blijken te bezitten. Reeds uit de vergelijking van het slot van ons handschrift met de genoemde inhoudsopgave van de Bataviaasche Sërat Konda is mij dat gebleken. Ook met de nu bekende lakons verschillen de verhalen der historiën-boeken vaak genoeg. Wel verre van dit als gebrek aan eenheid en consequentie te betreuren, moet men er een kenmerk van een levende en zich uitbreidende letterkunde inzien.

In de verzamelingen van Batavia en Leiden zijn er verscheidene handschriften van die historiën-boeken te vinden. Sommige daarvan bevatten een doorlopend verhaal, van het begin der wereld tot in historische tijden, andere lichten slechts over een episode der geschiedenis in. Deze laatste dragen dan wel een eigen naam. Zoo zijn de Rama-Kling-handschriften (Br. B. ¹⁾ 935 en 936; J. Cat. II ²⁾ blz. 67, Cod. 4449 en 4450) in wezen slechts stukken uit een groot Sërat-Konda-handschrift (Br. B.

1). Br. B.: Dr. Brandes, Beschrijving van de Javaansche enz. handschriften in de nalatenschap Van der Tuuk. Deze handschriften berusten thans in Leiden.

2) J. Cat. Dr. Juynboll's catalogi van de Javaansche enz. handschriften van de Leidse universiteits-bibliotheek.

1) De Rama Kling, in 1906 te Soerakarta uitgegeven, bevat slechts 't allereerste deel van het Rama-verhaal, tot de overwinning op Poesparama.

163; J. Cat. II, blz. 57 Cod. 4085) Dit blijkt uit de opgave van de beginregels der zangen in Dr. Brandes' Beschrijving.

Met het handschrift, van een gedeelte waarvan hier een inhoudsopgave en bespreking zal volgen, is het ook zoo gesteld. Het komt, afgaande op de beginregels der zangen, vrijwel overeen met een gedeelte der Sĕrat Konda of Babad te Leiden (Br. B. 163) n.m. van zang 100 t/m zang 118. Evenzoo komt het over een met een gedeelte van een historiënboek in mijn bezit (een handschrift in pegon, ontvangen van Dr. Klaverweiden te Soerabaja), n.m. van zang 61 t/m zang 71 (de laatste van mijn handschrift). Met de Sĕrat Konda te Batavia (Jav. HS No. 7), die trouwens pas na Praboe Dasamoeka's dood de Ramageschiedenis weer opneemt, komt, afgaande op Dr. Stutterheims inhoudsopgave, ons handschrift minder goed overeen. De Bataviaasche Sĕrat Konda is blijkbaar een andere redactie.

Indien er echter van de verzamelingen in Batavia en in Leiden even uitvoerige beschrijvingen beschikbaar waren als die van Dr. Brandes, zou kunnen blijken dat er verscheidene werken, in handschrift bekend onder verschillende namen, grootendeels overeenkomen met het te bespreken gedicht. Waarschijnlijk is dit van het „Rama Tambak" genoemde gedicht, waarvan Dr. Juynboll de beginregel van den 2den zang vermeldt (J. Cat. II, blz. 68. Cod. 4933), van een Rama-verhaal zonder titel (vermeld J. Cat. II, blz. 64, Cod. 4934) en van het Madoereesche gedicht Indradjit (J. Cat. II, blz. 8, Cod. 4844 en 4950-I). Trouwens, alle Madoereesche Rama-verhalen zijn, evenals de Maleische, vertegenwoordigers van de versie der historiënboeken.

Zooals uit de inhoudsopgave, die hier onder volgt, zal blijken, beschrijft het te bespreken werk in hoofdzaak slechts den strijd tusschen Sri Rama en Praboe

Dasamoeka, beginnende met het optreden van R. Indradjit. Terecht heet de vermoedelijke Madoereesche redactie van deze episode dan ook Indradjit ¹⁾. Zij volgt in de Sĕrat Konda op de Rama Kling (Br. B. 935.) waarvan de laatste twee zangen haar beginzangen zijn. Deze Rama Kling gaat, hoewel met onderbrekingen, in het Leidsche Sĕrat Konda-handschrift (Br. B. 163) van zang 51 (= zang 5 van Br. B. 935) t/m zang 101, en in mijn pegon-handschrift van zang 41 (= zang 5 van Br. B. 935) t/m zang 62.

Aan deze Sĕrat Rama Kling heeft de geheele historiën-boeken-versie van de geschiedenis van Sri Rama haar naam te danken. Men kan veronderstellen dat de oorsprong van den naam „het Boek Rama Kĕling" te zoeken is in het gebruik daarvan als titel van die episode van de historiën-boeken en van die lakon, welke Sri Rama's oorlog in het Klingenland, in Zuid-Indië, beschrijft, evenals het boek Indradjit met het optreden van dezen held begint. Het gebruik van dergelijke korte titels is algemeen in de Javaansche letterkunde; men zie slechts de lijsten titels van lakon's in de handschriften-catalogi. Pas later zou dan de naam Rama Kĕling aan de geheele historiën-versie van Sri Rama's geschiedenis gegeven zijn. Met de Klinganeesche, Tamilletterkunde heeft dit werk, althans direct, niets te maken, zooals Dr. Stutterheim ten duidelijkste heeft aangetoond.

Ons handschrift is ontvangen van den Heer Sawabé te Jogjakarta; deze heeft het daar ter plaatse gekocht. Het is geschreven op palmblad (lontar) lang 42 cM., groot 90½ bladzijden; van de laatste is het schrift bijna uitgewischt. Het is goed bewaard, met een vrij slordig Oost-Javaansch rondschrift geschreven

1). De vermoedelijke Javaansche heet, minder terecht, Rama Tambak, of het moet zijn dat dit gedicht werkelijk begint met den dam, hetgeen uit de catalogus-opgave niet blijkt.

op goed lontar. Het afschrijverswerk is slordig en vol fouten; de afschrijver kon het origineel blijkbaar niet goed lezen of begreep het niet geheel. Daarom was de vergelijking met het pegon-handschrift noodzakelijk, ofschoon dit niet de oude tekst, maar op moeilijke plaatsen een parafrase geeft, die bleek soms niet geheel juist te zijn.

Hier volgt eerst een inhouds-opgave; daarna zal er nog gelegenheid bestaan eenige opmerkingen te plaatsen over de taal en den inhoud, welke niet het minst merkwaardige van dit handschrift zijn. Het voor deze inhoudsopgave gekozen gedeelte is het begin van het handschrift, de eerste 8 zangen, tot op blz. 33a, hetwelk den laatsten strijd en den dood van R. Indradjit, den half goddelijken zoon van Praboe Dasamoeka, Vorst van Ngalëngka, tegen Sri Rama beschrijft. Van de Maleische hikajat's Sri Rama komt het meest, en dan ook bijna precies, er mee overeen die welke uitgegeven is door W. G. Shellabear (J. R. A. S., S. B. 1915), van blz. 19 tot blz. 216.

Dit stuk vormt, ook literair beschouwd een afgerond geheel; bovendien biedt het het voordeel, dat het zich eenigermate laat vergelijken met de *Sêrat Rama* van Jasadipoera (uitgave 1847, Verh. Bat. Gen. 21, blz. 462-479). De vrucht van die vergelijking zal zijn dat het kunstdicht sterk afwijkt van het historiënverhaal, niet alleen in het opnemen of weglaten van sommige episoden, maar vooral ook in de opvatting van de figuren en van hun geschiedenis als geheel, iets waarop Dr. Stutterheim terecht wees, en waarvoor straks weer de aandacht gevraagd zal worden.

Inhoudsopgave

Zang 1,23 (30)¹⁾ Strofen Dandang goela. Eerste strofe: Winangsita mali

1) De getallen tusschen haakjes geven het aantal strofen volgens mijn pegon-handschrift; dit is in dit opzicht juist. De afschrijver van het lontar-handschrift heeft herhaaldelijk strofen overgeslagen.

sang Ngindradjit, sawoessirah mēpēk baling tawang, mjang warga, saking ngibhoeni, pada din nadjak thomoet, samadaja sampoeni sami, sahi kang mana sigra, mring Ngalëngka rawoe, asibaking ramanira, teka nēmbah matoerjen sawawi patik, aprangnga saking rawang²⁾.

R. Indradjit deelt zijn vader, Praboe Dasamoeka (Rawana) van Ngalëngka zijn plan mede, Sri Rama van uit de lucht te gaan bestrijden, omdat hij alleen van alle onderdanen zijns vaders tegen den vijand op kan (Hier begint een klein hiaat in het lontar-handschrift, aangevuld uit het pegon-handschrift). Praboe Dasamoeka wil echter liever zelf ten oorlog trekken, opdat zijn zoon in veiligheid zij en hem opvolge. Indradjit is zeer geroerd door dit blijk van liefde; hij gaat er echter niet op in, maar vertrekt, om buiten de kraton zijn bezweringsen in het werk te gaan stellen.

Anoman heeft deze gebeurtenissen in Ngalëngka vernomen en raadt Sri Rama aan, spoedig voor een beschutting tegen het gevaar uit de lucht te zorgen. Sri Rama stuurt Anggada uit om Garoeda, den mahabirawa, te halen. Volgens een ander verhaal, zegt de dichter, was er een broeder van Garoeda, Karna Sabrijani (Sambrani?), ook een vogel, die verblijf houdt in de Poh Djenggi, waar de zee gedraaid wordt (poetër tasik-poesër tasik); daar is een gat waardoor het water naar de benedenwereld (patala) stroomt.

Garoeda krijgt van Praboe Rama het bevel het apenleger onder zijn vleugels te beschutten. Dit gebeurt; Sri Rama zelf doet daarbij dienst als steunpilaar (tjang) van het gewelf, Anoman als omwanding (tawing). R. Indradjit laat

2) De beginstrofen van elke zang zijn opgenomen omdat dit een zeker herkenningsmiddel van een handschrift is. Tevens kunnen zij dienen als specimina van de taal. De transcriptie is letterlijk, alleen is de wignjang, die als pada dienst doet, overal weggelaten.

daarop een regen van steenen en water neerdalen. Anoman slingert na 7 dagen zijn staart 3 maal om de legerplaats heen, zoodat die niet overstroomd wordt. Garoeda dreigt ten laatste onder het gewicht der steenen te bezwijken; Sri Rama strijkt de steenen echter met zijn stok van den rug van den vogel af. Na 40 dagen en 40 nachten houdt de regen op en schijnt de zon weer.

Maar nu schiet R. Indradjit ongezien een pijl, Kalabramadi, op Sri Rama af. Deze tracht zijn vijand nog te achterhalen, maar dat gelukt niet; hij wordt overmand door de kracht van het vergif en verliest het bewustzijn. Arja Wibisana begrijpt echter wat er gebeurd is; hij laat Anggada en Anila snel het geneesmiddel Mērtasarana van de berg Malaja of Malajang, aan het voeteneinde van Sang Poerwa ning manoesa halen; hierdoor herstelt de Vorst weer.

Nadat hij Garoeda heeft laten vertrekken, begeeft Sri Rama zich nu ter ruste in de kaboejoetan. Arja Wibisana houdt de wacht; hij waarschuwt dat in de 3de nachtwake (ganṭita trimasa) R. Indradjit zal komen. In den nacht weet R. Indradjit met behulp van zijn Wimahanasara, een geschenk van Hjang Indra, groote verwoestingen onder het apenleger aan te brengen; ieder verliest onmiddellijk het bewustzijn en wordt dan gedood door de daroebēsi. Ook het slaapvertrek van Sri Rama wil R. Indradjit binnendringen. Arja Wibisana is echter, de eenigste, wakker gebleven tengevolge van zijn Adji Dipa; hij laat den indringer bemerken dat hij ontdekt is, door Praboe Soegriwa en Anoman toe te spreken.

Vol woede zoo gedwarsboomd te zijn door zijn eigen oom (paman) scheldt R. Indradjit Arja Wibisana uit. Deze wil hem aanvallen, maar kan hem niet vinden, want R. Indradjit trekt af. Sri Rama, R. Laksmana en R. Sabrata zijn intusschen rustig blijven slapen.

Z a n g 2, 28 (30) strofen Pangkoer.
Eerste strofe:

Dan sang ngarja Wibisana, andjawil pada Sri Rama tjawis, doeh sa(ng) panangiran woengoe, pan wontēn doratmaka, pan napaksa maling atma sadyanipoen, noela woengoe sang baṭara lagja sira loen nalinggi.

Arja Wibisana wekt Sri Rama en vertelt wat er gebeurd is. Anggada, door den Vorst uitgezonden, rapporteert dat er zeer vele apen zijn omgekomen. Sri Rama heeft medelijden met de gedooide strijders, en stuurt Anoman naar den berg Magiri om een geneesmiddel, den wortel van den boom Sandilata, te halen. Ook de berg Malajoe wordt genoemd, zegt de dichter. Anoman kan het gezochte niet vinden, en neemt daarom den geheelen berg Magiri mee. Sri Rama vindt de Sandilata; hij beveelt daarop Anoman de Magiri weer op zijn plaats terug te brengen, opdat de vijand geen gebruik van het geneesmiddel kan maken. Anoman werpt den berg in der haast weer neer, zoodat hij scheef komt te staan. De betooverde apen worden nu met het geneesmiddel weer tot het leven teruggebracht. Tot het ondergaan van de zon strijden zij daarna nog met de boeta's.

In Nalēngka houdt Praboe Dasamoe-ka een groote raadsvergadering; hij zit op een troon, gelijk die van Hjang Brahma in Smaraloka. Hij vraagt wie na R. Indradjit den strijd voor het rijk op zich wil nemen, maar niemand biedt zich aan, ieder is bevreesd. De Rijksbestuur der Mahoedara (of Mangoendara) waagt het te zeggen, dat niemand van de minderen R. Indradjit kan vervangen, daar de grootste strijders, Koembakarna, Prabhasta en 40 anderen, reeds ten oorlog zijn getrokken en het onderspit hebben gedolven. Nu is dus het de beurt van R. Indradjit. Wanneer die echter ook zou sneuvelen, zou het ongeluk niet te overzien zijn. Patih Mahoedara houdt den Vorst op deze wijze voor, dat hij door den oorlog de krachten van het rijk dreigt uit te putten en het te gronde zal richten,

alles slechts ter wille van één vrouw.

Praboe Rawana ontsteekt hierop in toorn en dreigt zijn ouden dienaar, als deze nog eens zoo durft te spreken, te zullen dooden. Zoo zijn de detya's, zegt de dichter, ze laten zich niet ten goede leiden, in tegenstelling tot de menschen; immers dezen kennen het goede en het kwade en richten zich naar den Hoogsten (Widi).

Z a n g 3, 45 strofen Dandangoela.
Eerste strofe:

Samantara bĕndo sang Sri prapti,
dang Ngindradjit oemarĕk ing rama,
kang jaja anoetoer deni, moedara salah
atoer, kang atmadja anamoer roentik,
lingngja marmma apinda, moedara
apoeroen, soetaning titijang lama, dadi
manah dipoen thomoet tha imani, na-
gara jen roesaka.

R. Indradjit komt tusschenbeide; hij kalmeert zijns vaders toorn tegen den ouden getrouwen dienaar, en houdt den Vorst ook den dood van zijn broer en zonen voor, alles terwille van één vrouw. Praboe Dasamoeka bedenkt dan, dat Dewi Sinta eigenlijk de aanleiding is geweest van al de ellende, die over zijn rijk is gekomen, en wil haar dooden. R. Indradjit verzet zich daar echter ten stelligste tegen, omdat dat een daad zou zijn, een Vorst zoo onwaardig, dat praboe Dasamoeka er voor altijd zijn naam door zou verliezen.

Praboe Dasamoeka laat zich kalmereen en geeft toe. Hij draagt R. Indradjit alleen op om door middel van magische ceremoniën bovennatuurlijke hulp en kracht (tjatoe) te zoeken, vooral ten einde de gesneuvelden in het leven terug te roepen. Verder moet R. Indradjit, bij wijze van krijgslist, voor een vrouw zorgen, die geheel op Dewi Sinta gelijkt: die zal dan gedood worden. Sri Rama zal hierdoor zeker zeer getroffen worden en in dien toestand te overwinnen zijn.

Dit gebeurt; de vrouw, door R. Indradjit's bovennatuurlijke macht geschapen, wordt gedood zoodat ieder het ziet;

het verwekt groote droefenis in de poera. R. Indradjit gaat vervolgens naar de sanggar; hij verzinkt in contemplatie, zoodat hij doodlevend is (pĕdjah sadjĕroning gĕsang).

Anoman, in de gedaante van een ouden man Ngalĕngka binnengekomen, hoort daar dat Dewi Sinta gedood is op bevel van Praboe Dasamoeka. Hij gaat dit onmiddellijk aan Sri Rama melden; deze verliest van smart het bewustzijn. Tegelijk wordt de zon verduisterd, donder en bliksem, aardbeving en bergstorting getuigen van het medegevoel des hemels.

Er heerscht de grootste verslagenheid. R. Laksmana wil onmiddellijk tegen Praboe Dasamoeka optrekken; hij wil hem zelfs uit de 7 hemelen of de 7 onderwerelden vandaan halen. Dan spreekt R. Laksmana zijn vorstelijken broeder toe; diens overgrootte huwelijksliedte heeft hem van Dwarawati naar het woud doen gaan, in plaats van regelrecht naar Mandrapoera terug te keeren, en heeft zoo de roof van Rawana mogelijk gemaakt.

Praboe Soegirwa komt nu echter aan Arja Wibisana een droom vertellen. Hij droomde dat hij zelf Praboe Rawana van zijn troon stootte, en dat Sri Rama en Dewi Sinta over Ngalĕngka heerschten en vervolgen naar Mandrapoera terugkeerden. Arja Wibisana ziet hierin aanleiding om Anoman uit te sturen met het doel te onderzoeken of Dewi Sinta werkelijk dood is.

Anoman doorzoekt Ngalĕngka in de gedaante van een bij; hij vindt Dewi Sinta in een gouden verblijf bij de sanggar. Zij houdt steeds haar patrĕm in de hand om zich te doorsteken indien Praboe Rawana mocht komen. Dewi Tridjaĕa is bij haar. Anoman vergewist zich ervan dat zij niet dood is, en keert dan terug.

Op zijn terugtocht beluistert hij, nog ongezien, een gezelschap rĕsi's, wikoe's en soegata's in de pamoedjen. Zij spreken over een kleed (rasoekan koembala)

van Hjang Indra, dat in staat is dooden in het leven terug te roepen.

Thuis gekomen bericht Anoman dat Dewi Sinta nog leeft, treurend, met verwarde haren, over haar gemaal, en dat zij besloten is haar patrēm te gebruiken. Arja Wibisana brengt deze tijding over aan Sri Rama; deze herkijgt het bewustzijn en is zeer verheugd te hooren dat Dewi Sinta nog leeft.

Naar aanleiding van het bericht over de koembala, waarvan Anoman nu vertelt, vraagt Sri Rama inlichtingen aan Arja Wibisana. Deze deelt mede dat de koelambi rasoekan een kleed is, dat vele kleuren kan aannemen (rood, paarsch, geel, blauw, donker, zwart en wit). Wanneer men dit kleed met aandacht vereert vele dagen lang, genezen alle wonden en worden de dooden weer levend. Het wordt vereerd met 100 lichten, wierook zoo hoog als een berg en allerhande bloemen; vele honderden wikoe's en rēsi's officieeren. Arja Wibisana raadt aan R. Indradjit te beletten van dit onschatbare toovermiddel gebruik te maken door zijn ceremoniën te verstoren, de sanggar te verwoesten en de lichten te dooven.

Het geheele leger, met Sri Rama aan het hoofd, trekt daartoe op. Anggada en Anila openen den aanval, op bevel van Anoman; deze vecht zelf met een reusachtigen lakka-boom van 100 vademmen. R. Laksamana strijdt met zijn boog. De boeta's moeten terugtrekken.

Z a n g 4, 17 strofen Sinom. Eerste strofe:

Irika Indradjit majan, i djroe sagar moedjing Widi, katingal maḍēp tan sim-pang, tan wandi ikang abakti, dini gigir ing djoerit, pangrantjana saha toehoe, sampoen tanoe djoewita, padana inggal aliri, kadi sirnna pisan kang ana ning nara.

R. Indradjit is intusschen nog in de sanggar bezig met zijn contemplative oefeningen, die hij niet wil laten verstoren, al lijden de boeta's ook een nederlaag. Dit antwoordt hij aan twee mantris

die hem den overval van den vijand koemen melden.

Daar werpen de apen echter met ver-eende krachten, op raad van Laksmana, een berg boven op de sanggar. Deze wordt geheel vernield, de lichten zijn gedoofd, de brahmanen nemen verschrikt de wijk. Hierdoor laat R. Indradjit zich eindelijk verleiden tot toorn. Als hij te voorschijn komt uit de puinhoopen van de sanggar heeft de aarde; de goden vragen elkaar wat er gaande is, en vernemen dat de godenzoon Indradjit ten oorlog trekt.

R. Indradjit rust zich nu ten strijde, hij laat zijn wagen halen. Den mantri Wikrama, die R. Laksmana intusschen durfde uitdagen, schiet deze dadelijk het hoofd af; Anoman vernielt zijn wagen. R. Indradjit is nu gewapend in zijn goddelijke uitrusting, afkomstig uit Kendran; hij heeft 3 hoofden en 6 armen, strijdt met pijl en boog van uit een vliegende wagen en schiet neer als een kiekendief op een visch. Anoman laat R. Laksmana, opdat deze in staat zal zijn tegen den vliegende vijand te strijden, op zijn arm plaats nemen; daardoor kan het gevecht van beide zijden uit de lucht plaats hebben.

Z a n g 5, 20 (22) strofen Pangkoer. Eerste strofe:

Mangkana mradangga Kindran, moening tawang dahat amëllingi koeping, awoer soeraki bagoeng, mjang Wira Diwa Mambang, pëtak asrang goemëllap gagana koemoekoes, oerēm kēnnjarira Soerja, mëtthing gëra riris sangin.

De hemelbewoners in Kendran laten hun muziek hooren en schreeuwen, hemelteekenen wijzen op den op handen zijnden strijd. R. Indradjit verduistert de zon door zijn schittering; hij schiet vurige pijlen af, die groote verwoestingen aanrichten.

Arja Wibisana houdt Sri Rama ervan terug in te grijpen, omdat R. Indradjit en R. Laksmana elkaars postuur zijn als jonge krijgslieden. Trouwens, ook Ano-

man heeft R. Laksmana tot hulp. Sri Rama en Arja Wibisana bepalen zich er toe uit de verte den strijd gade te slaan.

R. Indradjit's vurige pijl wordt beantwoord met een regenpijl van R. Laksmana; deze dooft het vuur. De slangen-giftige nagapasa-pijl van R. Indradjit wordt onschadelijk gemaakt door een garoeda-pijl; de garoeda verslindt de slangen. De wolkenpijl wordt ten slotte overwonnen door een wind-pijl, die de wolken verdrijft.

Strijdkrachten uit het luchtruim brengen intusschen het apenleger groote verliezen toe. Het is alsof de hemel zich wil aansluiten tegen de benedenwereld; de oceaan vult zich met lijken. R. Laksmana is gelijk de maan, R. Indradjit gelijk de zon. Twee pijlen van hen beiden, die elkaar treffen, doen een groot vuur ontstaan tusschen de strijdende partijen.

Anoman beukt R. Indradjit nu met een boom; R. Indradjit moet wijken, en schiet een pijl op Anoman af. De pijl kan niet in Anoman's lichaam doordringen. R. Indradjit krijgt echter een verwonding aan de borst van Anoman's wapen; deze doodt ook de paarden van de strijdswagen, zoodat R. Indradjit af moet stijgen.

Nu neemt deze een pijl ter hand die hij van Hjang Brama gekregen heeft. Deze pijl vereert hij, hij draagt hem op elken vijand die wapens draagt te verslinden, maar ongewapenden te sparen. De hemelbewoners die niet aan R. Indradjit onderhoorig zijn, zijn bevreesd, bang dat de hemel zal invallen.

Z a n g 6, 17 (18) strofen Asmaradana.
Eerste strofe:

Dan narja Wibisana ris, matoer i bhatara Rama, lingi poekoeloen ni mangki, djëngira kang wikanana, kang goemër-ra poenika, astra Brama ikang rawoe, Indradjit dërbini teddak.

Arja Wibisana vertelt de eigenschap van de komende pijl aan Sri Rama; deze gaat op zijn raad naar Laksmana, laat het geheele leger de wapens neerleggen

en smeekt Sang Hjang Soeksma om diens gunst en bescherming. Een stem uit den hemel zegt hem niet te vreezen, omdat er over hem gewaakt wordt, en verklaart dat hij, Sri Rama, Hjang Wisnoe is.

De Brahma pijl, door R. Indradjit afgeschoten, komt nu; hij gaat drie maal rond, maar richt niets uit. Tenslotte verandert hij in een bloemenkrans, die voor Sri Rama neervalt.

R. Indradjit is zeer teleurgesteld; hij stort tranen van machteloze woede, en vaart in onbehoorlijke bewoordingen uit tegen zijn oom, Arja Wibisana. Hij verwijt den Arja dat deze hem, R. Indradjit zijn neef, steeds tegenwerkt; verder werpt hij hem voor de voeten zijn dienstbaarheid aan een vreemde (Sri Rama), terwijl hij zelf van vorstelijken bloede is, en zijn haat jegens zijn volk en bloedverwanten. Arja Wibisana is medeplichtig aan den dood van zijn broeder Koembakarna en aan de verminking door R. Laksmana van zijn zuster Soerpakana-ka. Nu schaamt hij zich zelfs niet voor omgang met apen. Klaarblijkelijk is zijn doel met dit alles zich door vreemden op den troon van Ngaiëngka te doen verheffen, inplaats van den rechtmatigen Vorst, zijn broeder Praboe Dasamoeka.

Arja Wibisana antwoordt hierop, dat R. Indradjit niet weet wat hij zegt, maar spreekt als een beschonkene. Praboe Dasamoeka was van den goeden weg afgeweken, handelde als een berawa. Arja Wibisana werd in het openbaar beleedigd, toen hij den Vorst daarop wees.

Z a n g 7, 66 strofen Dandanggoela.
Eerste strofe:

Sapamjarsa Indradjit lingneki, Wibisana ando mapan niwa, toer amanah ing pamanni, sang ngarja narik limpoeng, kang marggana the tinangkis, poetoeng tri kang margana, kaprang tibing ngajoeng mangkana Indradjit ngatak, balanira ngaroeboeti Arja djoerit, kang ingaben loemëkkas.

R. Indradjit schiet nu een pijl af op

Arja Wibisana, maar deze weert met zijn limpoeng den pijl af, zoodat die in 3 stukken voor hem neervalt. R. Indradjit beveelt dan zijn krijgslieden, allen hemelingen (Dewata Mambang), een aanval te doen; zelf verdwijnt hij op zijn krijgswagen in het luchtruim. Hij gaat naar zijn vader, om dien zijn nederlaag te melden; dit weet Arja Wibisana aan Sri Rama te vertellen.

R. Indradjit zegt aan Praboe Dasamoeka, op diens vraag naar wat er gebeurd is, dat hij niet tegen R. Laksmana op kan. Het is best mogelijk dat de oorlog verloren wordt, dat Praboe Dasamoeka ten onder gaat en dat Arja Wibisana in diens plaats Vorst van Ngalëngka wordt; dit alles zal gebeuren als Dewi Sinta niet teruggegeven wordt.

Praboe Rawana is voor deze redeneering niet vatbaar. Hij lacht met zijn 10 monden, laat zijn 20 armen te voorschijn komen, en zegt dat, indien Dewi Sinta voorbeschikt is om zijn rijk te gronde te richten, men daar toch niets tegen kan doen. Immers goed en slecht komen van Hjang Soeksma. Den dood moet men niet vreezen, omdat die toch ieders lot is. Sri Rama en R. Laksmana zouden uit eigen kracht niets kunnen uitrichten; ze zijn slechts werktuigen (lantaran) van de beschikking (pandoem) van Hjang Soeksma. Dit is een onderrichting, eertijds door Praboe Bramaradja aan zijn zoon Tjitrabaja gegeven; nu deelt Praboe Rawana die weer mede aan zijn zoon. R. Indradjit neemt haar met eerbied aan.

Praboe Dasamoeka spreekt het voornemen uit nu zelf ten strijde te trekken en, als hij overwonnen heeft, kluizenaar te worden, het Koningschap neer te leggen en de heerschappij aan zijn zoon over te laten. R. Indradjit wil nu echter eerst nog zelf ten strijde trekken.

Zijn vader stemt hierin toe; zij geven bevelen aan den legeroverste, Manggalaradja van Tindjomaja, om met de geheele strijdkracht op te trekken.

R. Indradjit gaat vervolgens door de lucht naar het godenverblijf, naar zijn moeder, Dwi Indran, en deelt haar mede, dat hij wil gaan strijden met Sri Rama en R. Laksmana. Zij openbaart hem dat Sri Rama een incarnatie is van Hjang Wisnoe en R. Laksmana van Hjang Basoekei; wie tegen hen strijdt moet dus wel op zijn hoede zijn. Verder zegt zij hem dat Praboe Dasamoeka niet goed heeft gehandeld en in het ongelijk is. R. Indradjit gaat dan samen met zijn moeder naar zijn vrouw.

Intusschen richten Manggalaradja van Tindjomaja en zijn krijgsvolk groote verwoestingen onder het apenleger aan. Ze storten zich als een zee van vuur over hun vijanden uit; hun wapenen regenen neer. De apen sneuvelen in grooten getale; de rest moet terugtrekken. Sri Rama en R. Laksmana zien dit; ze doen op hun strijdswagen samen een aanval en schieten pijlen af; ze gelijken zoo een tweeling Kamadjaja. Voor hun pijlen moeten de krijgers van Tindjomaja weer terugtrekken, na op hun heurt groote overliezen geleden te hebben.

R. Indradjit, in zijn poera aangekomen, vindt zijn vrouw, Dewi Koemala, ingeslapen bij de sanggar, na voor zijn overwinning en behouden terugkeer gebeden te hebben. Hij wekt haar, zeggende dat hij, uit den strijd terugkeerend, bij haar vertroosting komt zoeken. Zij wordt wakker; hij deelt haar mede dat hij spoedig weer ten strijde trekt. Haar smart hierover wordt door het korte samenzijn niet gelenigd. Na een bad genomen en zich gekleed te hebben, gebruiken zij samen met hun moeder het maal. Het zien van zijn kleine dochttertje, dat nog gedragen wordt, treft R. Indradjit zeer; hij bedenkt dat het weldra zonder vader zal zijn, en vraagt er goed voor te zorgen. Dewi Koemala weent; iedereen in de poera is bedroefd.

R. Indradjit kleedt zich dan in zijn Vorstelrijk ornaat en neemt afscheid, zeggende dat de achterblijvenden van uit

den hemel den strijd moeten aanschouwen. Dewi Koemala verliest bij het afscheid het bewustzijn; hij tracht haar te troosten met woorden van berusting in het toebedeelde lot, en de verzekering dat zij elkaar later weer zullen beminnen.

Bij het vertrek is als voorteeken van een nederlaag de hemel bloedrood, een kraai krast uit het N. O., er is een bloedregen en een regenboog.

R. Indradjit bestijgt zijn wagen om naar de aarde terug te keeren. Op dat oogenblik komen Saroetama en Maroetama, zijn twee mantri's, melden, dat het krijgsvolk verslagen is. R. Indradjit ontsteekt bij het vernemen van deze tijding in toorn; zijn drie hoofden en zes armen komen te voorschijn, hij heft een geschreeuw aan zoodat de aarde ervan davert en daalt neer. Muziek weerklinkt. Zijn komst in het strijdperk is in den nacht van den 14en van de maand; de wolken die de zon bedekten, verdwijnen. Hij geeft dadelijk aan zijn krijgslieden bevel tot den aanval; dit voeren zij uit met groote woestheid. Als Dasamoeka het krijgsrumoer hoort, laat ook hij de gamëlan slaan, zoodat het een geweld is alsof zij de wereld willen vernielen.

Aan de andere zijde hebben de apen groote verliezen geleden tijdens den nacht. Anggada en Anila bevelen hun toch niet in den nacht nog uit te rukken, maar te wachten tot den morgen. Arja Wibisana raadt Sri Rama aan R. Laksmmana met R. Indradjit te laten vechten, maar zelf als helper op te treden, omdat R. Indradjit ook bijgestaan wordt door vele hemellingen. De Arja geeft ook verdere aanwijzingen voor de opstelling der krijgslieden, Praboe Soegriwa vooraan, Toengga rechts van R. Laksmmana, Sangapoej (?) links van hem, Anoman achter hem, Anggada en Anila blijven bij Sri Rama.

R. Laksmmana bestijgt nu zijn wagen; hij gelijkt de volle maan. Anoman gaat naar voren en tart R. Indradjit; deze wordt woedend en werpt een speer naar

Anoman. Hij raakt hem in de borst, maar deert hem niet; de speer daarentegen is vernield. Anoman bespot hem, hem bedankende voor het bloemengeschenk en vragende of R. Indradjit misschien bedoelt hem uit te noodigen zijn schoonzoon te worden.

R. Indradjit vlamt nu van toorn, hij heeft drie hoofden van vuur en zes armen; zijn wagen wordt getrokken door koeda Sambrani, duizendkleurig, van rood tot donker, en door de lucht gaande. De wagenbestuurder is een hemelling. R. Indradjit beweegt zich door de lucht als Garoeda toen hij de olifanten wilde verslinden, zonder op aarde te komen. Ieder die zijn schittering aanziet wordt verblind.

De strijd, die nu volgt, gelijkt het golven van de zee, nu naar deze, dan naar diezijde. In hettweegevecht van R. Laksmmana en R. Indradjit vecht de eerste op de aarde, want hij kan zich niet in de lucht verheffen; hij schiet de pijl Kandawasta op de wagen van zijn tegenstander af. R. Indradjit schiet de brandpijl Natawanta af, deze doodt vele apen.

Anoman laat nu R. Laksmmana op zijn arm plaats nemen, opdat hij R. Indradjit ook van uit de lucht kan bevechten. Anoman is zoo groot als een berg en staat onwrikbaar. R. Laksmmana daagt R. Indradjit nu weer uit; deze beveelt zijn krijgslieden wapens te doen regenen. Maar alles wordt door Anoman weerstaan, hij voelt de wapens niet meer dan regen. Sri Rama, Arja Wibisana, Anggada en Alina komen nu nader, zij drijven met hun pijlen de hemellingen terug. Anoman vernielt de wagen van R. Indradjit, maar diens wagenmenner maakt hem weer in orde.

R. Indradjit doet nu door middel van rook duisternis ontstaan, zoodat Sri Rama R. Laksmmana niet meer kan zien. De rook wordt echter verdreven door een stormpijl van R. Laksmmana; daardoor wordt het weer helder. Ook de vurige pijl van R. Indradjit wordt geblusht

door de regenpijl van R. Laksmana, en de slangenpijl verslonden door de ga-roeda-pijl.

R. Indradjit is nu ten einde raad, hij trekt terug, achtervolgd door R. Laksmana. Zijn wagen wordt geheel vernield, Anoman werpt hem met een berg zoodat hij op aarde valt. Woedend richt hij nu nog voor het laatst een slachting onder de apen aan.

Een verhaal vertelt nu verder, zegt de dichter, dat Sri Rama R. Indradjit doodde; een ander verhaalt dat R. Laksmana het deed, een derde dat R. Laksmana de armen afschoot en Sri Rama de hoofden.

Nog een ander verhaal is echter als volgt. Sri Rama schiet eerst de 3 linkerarmen af. Met de 3 rechterarmen schiet R. Indradjit nog de pijl Trisoela die hij van zijn moeder kreeg, op Sri Rama af. Hij raakt Sri Rama echter niet, maar doodt vele mantri's. Daarna schiet Sri Rama de 3 rechterarmen af.

R. Indradjit staat nu, een romp zonder armen. Telkens vallend en weer opstaand. Sri Rama laat nu R. Laksmana de 3 hoofden afschieten; deze vallen op den grond.

Bij R. Indradjit's dood heeft de aarde, schudden de bergen, bruist de zee en wordt de zon verduisterd, de hemellingen laten een bloemenregen op het lijk neerdalen. Er heerscht groote droefenis onder de bewoners van Tindjomaja over den dood van hun geliefden held.

Zang 8, 19 strofen Pangkoer. Eerste strofe:

Ata ri maratranira, sang Ngindradjit
pan soerak kang wanara tri, kapjarsa
ljirlangitroeboe, anangkëppipatala, sang
Sri Rama alintang toesja andoloe, irika
lah paripoernna, djaja mësjahira mati.

Er heerscht groote vreugde bij de overwinnaars over den dood van R. Indradjit. De apen juichen met een rumoer alsof de hemel invalt. Sri Rama is ook zeer tevreden over de overwinning van zijn broeder.

Anoman brengt een van de hoofden

van R. Indradjit aan Sri Rama; het ziet er uit als een juweel (koemala), en alsof R. Indradjit slaapt. De twee andere hoofden kan Anoman niet vinden. Sri Rama verklaart hem dat het eene het eenige ware hoofd is; de andere kwamen alleen te voorschijn in toorn. Dit hoofd laat Sri Rama door Anoman naar Praboe Dasamoeka werpen; daarna trekt hij zich terug. Over den pas afgelopen strijd met zijn mantri's sprekende, zegt hij dat R. Indradjit een ridder van bovennatuurlijke gaven en voortreffelijkheid was (satrija sakti linoehoeng); ieder beaamt dit. Sri Rama ziet nu uit de verte Djajamantri en roept hem toe waarom hij Ngälëngka toch niet redt door een eind te maken aan den noodlottigen oorlog. Djajamantri antwoordt dat Praboe Dasamoeka genoeg gewaarschuwd is, dat hij zijn ondergang tegemoet gaat; hij is echter reeds te ver gegaan, aan het voorbeschikte lot is toch niets te veranderen.

Als Praboe Dasamoeka het hoofd van zijn laatst overgebleven zoon ontvangt, is hij zeer bedroefd; hij voelt zich verslagen. Voor het hoofd wordt behoorlijk zorg gedragen door rësi's en sogata's.

Het bericht van Indradjit's dood wordt ook naar zijn gemalin en zijn moeder gebracht door mantri Poeloemadewi. Het brengt de grootste droefenis teweeg. Dewi Koemala verliest het bewustzijn; daarna wil zij haar gemaal in den dood volgen. Ook Dewi Indran is buiten zich zelf van smart over het verlies van haar eenigen zoon, den Vorst van Kindran.

Men vertelt, zegt de dichter, dat R. Indradjit een incarnatie was van Soebanda, den Vorst van Maospati, die vroeger door Ardjoena Sasrabahoe gedood werd. Soebanda vroeg toen als zoon van Praboe Rawana herboren te mogen worden, om weer tegen Ardjoena te kunnen vechten. Deze heeft dat toegestaan; hij zelf reïncarneert zich in Sri Rama. Sri Rama is zijn vroegeren vij-

and nog niet vergeten; Praboe Rawana echter wel.

Beschouwingen

Eerst volgt hier nu een korte beschouwing over het taaleigen van het lontarhandschrift, waarvan de lezer zich eenig denkbeeld heeft kunnen vormen uit de beginstrofen der zangen. Het is Oost-Javaansch; dit blijkt het eerst uit de vokalisatie (steeds i inplaats van e, bijna altijd o inplaats van o) en verder uit verschillende woordvormen (zooals kowën inplaats van kowe). Een nauwkeurige behandeling van dit onderwerp zou zeker de moeite loonen; zij is echter hier minder op haar plaats. Ook de andere handschriften van historiën-boeken zijn mij gebleken, voor zoover dat was na te gaan, Oost-Javaansch te zijn. In het algemeen zal men wel mogen zeggen, dat de letterkunde der historiën-boeken Oost-Javaansch is ¹⁾.

Een tweede eigenaardigheid, die opvalt bij het ontcijferen van dit handschrift is het veelvuldig gebruik van woorden die de woordenboeken, op gezag van de Soerakarta'sche poedjangga's uit het begin der vorige eeuw, als Kawi opgeven.

Het zal nauwelijks noodig zijn hier in herinnering te brengen, dat Basa Kawi eigenlijk dichtertaal beteekent, en dat deze uitdrukking, waarschijnlijk reeds vroeger bekend, door de poedjangga's gebruikt werd om het idioom aan te duiden, waarin de voor hen niet of moeilijk verstaanbare werken uit ouder tijd geschreven waren. Tengevolge van de associatie met kakawin, een gedicht in tēmbang gēde in oud-Javaansch, is Basa Kawi gelijkgesteld met den term „Oud-Javaansch” der Westersche wetenschap.

Deze bedoelde met „Oud-Javaansch” het taaleigen van de vóór-Moslimsche Javaansche letterkunde in dicht, een taaleigen dat in het bijzonder in stijl en woordkeus, minder in woordvorming en spraakkunst, bleek af te wijken van het idioom der nieuwe Javaansche letterkunde, dat der poedjangga's van Soerakarta. ²⁾

Reeds vroeg is, o.a. door Prof. Kern, erop gewezen dat de gelijkstelling van Basa Kawi, dichtertaal, met „Oud-Javaansch”, niet opgaat, omdat in het „Oud-Javaansch” ook prozawerken geschreven zijn. Inderdaad zijn Basa Kawi en „oud-Javaansch” slechts secante begrippen. Men moet aannemen, dat Basa Kawi voor de poedjangga's aan de eene zijde minder omvatte dan „Oud-Javaansch” voor de Westersche wetenschap, alleen al omdat zij geen Kawi-proza kenden. Aan de andere zijde was het begrip Basa Kawi ruimer voor hen, omdat het gebruikt werd voor het idioom van alle voor hen niet of moeilijk te begripen werken uit ouder tijd.

Voor een gedeelte waren dit wel kakawin's oorspronkelijk in tēmbang gēde geschreven. Intusschen, het is waarschijnlijk dat de in den tijd van de poedjangga's meest gangbare redactie van bijv. Sērat Rama Kakawin reeds een latere bewerking was, in zoogenaamde Basa Kawi miring, van het Ramajana in oud Javaansch, zooals dat door Prof. Kern is uitgegeven, een bewerking welke, o.a. door een nieuwere maat-indeeling der strofen, geschikt was gemaakt om gezongen te worden, in het bijzonder als soeloek's bij de wajang.

Voor een ander deel bestaan de lijsten van Kawi-woorden echter uit woorden en vormen, die niet bekend zijn uit de

1) Oost-Javaansch is hier vooral als tegen-gestelde tot Midden-Javaansch op te vatten. Er zijn verscheidene Oost-Javaansche dialecten; welk in het bijzonder hier in aanmerking komt, is nog te onderzoeken. Ook Pesisir-dialecten komen overeen met Oost-Javaansche, en wijken af van het Midden-Javaansche (Vorstenlandsche),

2). Een „taalwet”, die een schelding zou vormen tusschen „Oud-Javaansch” en „Nieuw-Javaansch” zooals tusschen „Oud-Hoogduitsch” en „Nieuw-Hoogduitsch” zou moeilijk te noemen zijn. Daarom is het wellicht juist uitdrukkingen als ouder Javaansch en nieuwer Javaansch te gebruiken.

„Oud-Javaansche" letterkunde. Dit zegt op zich zelf echter niet veel, omdat de kennis van die letterkunde nog gering is. Wel zegt het echter iets wanneer men vaststelt dat als Kawi opgegeven woorden geregeld voorkomen in Oost-Javaansche werken, zooals het hier behandelde handschrift van een deel der historiën-boeken. Dat de schrijver of schrijvers van deze boeken hun woordenschat aan de Soerakartasche poedjangga's zouden hebben ontleend is hoogst onwaarschijnlijk, alleen al omdat de historiën-boeken-letterkunde tot een ouder tijdperk der literatuur-geschiedenis behoort. De poedjangga's kenden dus werken in het idioom der Sêrat Konda, een ouder Oost-Javaansch; dat taaleigen noemden ze, evenals dat van de kakawin-bewerkingen die zij kenden, Basa Kawi.

Deze gelijkstelling der poedjangga's van ouder Oost-Javaansch en kakawintaal moet geenszins (een al te gemakkelijke en helaas al te veel toegepaste verklaring) uitsluitend aan onkunde toegeschreven worden. Ten eerste is er inderdaad overeenkomst in woordenschat van het Oost-Javaansche taaleigen met het idioom der kakawin's te ontdekken. Dit zou waarschijnlijk in meerdere mate het geval zijn, indien beide beter bekend waren. En, ten tweede komt de kakawin-letterkunde, ja bijna de geheele „Oost-Javaansche" literatuur, inderdaad oorspronkelijk van Oost-Java; zij bleek, voorzoover dateering mogelijk is, grootendeels geschreven te zijn in een tijd dat de hegemonie op Java toebehoorde aan de Vorsten van Kediri en Madjapahit.

Gaat men dus uit van de twee vergelijkingen Basa Kawi-Oost=Javaansch en „Oud-Javaansch"=Oost-Javaansch, dan blijkt de gelijkstelling van Basa Kawi met „Oud-Javaansch" niet van allen zin ontbloot te zijn. Beide zijn Oost-Javaansch.

Hieruit blijkt dat men, om een schakel

te vinden tusschen de poedjangga-wetenschap, dat is: de grondslag van de nieuwere classicistische Javaansche taal en letterkunde (begonnen in het midden der 18e eeuw), en wat ons bekend is van het voor-Moslimsche Java, vooral zal moeten zoeken op Oost-Java. Oost-Java is het land van den bloei der Javaansch-Hindoeïstische beschaving; in vergelijking met Oost-Java is Midden-Java nieuw land geweest voor die kultuur. Voor de poedjangga's, en waarschijnlijk reeds lang te voren, was de voorgeschiedenis van Midden-Java, Baraboedoer en de Maleisch-Hindoeïstische of Hindoe-Javanen-beschaving verdwenen in den nevel van een ver verleden. Toen, na de successie-oorlogen, in Midden-Java weer gelegenheid kwam voor de ontwikkeling van een fijnere hofkultuur, zocht men vanzelf aansluiting bij de geschiedenis en de beschaving van het land van den bloei, Oost-Java, Kediri en Madjapahit. Terecht kan dan ook gesteld worden, in aansluiting bij de conclusie van Dr. Stutterheim ten aanzien van de oudere Javaansche kunst, (Bijdr. K. I. 1923), dat een verhoogde aandacht voor Oost-Java een vereischte is voor het onderzoek naar de geschiedenis van de Javaansche beschaving.

Na deze uitweiding past het eenige kortheid te betrachten, ten opzichte van de bespreking van het weergegeven verhaal. Het zij voldoende op eenige kenmerkende punten te wijzen, die het onderzoek der historiën-boeken in verband met de wajang, ook van algemeen cultuur-historisch standpunt bezien, vruchtdragend beloven te maken. Het is hier echter niet de plaats om dit onderzoek aan te vangen, immers het zou al spoedig blijken te leiden tot volkenkundige beschouwingen over de overeenkomst van oud-inheemsche beschaving zoowel in den Archipel als in Voor- en Achter-Indië. In dit verband moge ik slechts verwijzen naar de verhandelingen van Dr. Stutterheim over „Oost-

Java en de Hemelberg'' in deze zelfde aflevering van Djâwâ.

Een eerste punt, waarop het loont de aandacht te vestigen, is de rol die Anoman speelt in het verhaal. Zijn optreden heeft groote overeenkomst met dat van Sëmar in de wajang-poerwa. Anoman weet de moeilijkste opdrachten met bovenmenselijke vaardigheid te vervullen, hij weet steeds wat er gaande is en vermag Sri Rama in de hachelijkste omstandigheden welkome tijding te brengen of goeden raad te geven. Ook het komische in zijn karakter ontbreekt niet, getuige zijn bespotting van R. Indradjit aan wien hij vraagt of hij (R. Indradjit) hem tot schoonzoon wil hebben, een bekende dalang-geestigheid.

De tegenwoordige Rama-lakon's vatten Anoman niet op als een Sëmar-figuur. Als zij behoefte hebben aan panakawan's, laten de dalang's Sëmar en de andere uit den Pandawa-cyclus optreden. Anoman is daar een pandita-figuur. Het onderscheid behoeft niet groot te wezen; men vergelijke de rol van Nārada. Beide figuren hebben, naar de oude opvatting, een wit gelaat, beide zijn bovenmenselijk, mythisch.

Dit raakt al het tweede punt waarop gewezen moet worden. Wat hier bedoeld wordt is niet een eigenaardigheid van het Rama-verhaal alleen, maar in wezen een voedingsbodem waaraan ontelbare verhalen, voorkomende in de literatuur van tallooze volken, niet alleen van den Archipel, maar ook van Voor- en Achter-Indië, ontsproten zijn ¹⁾. Dit is n.m. het feit dat het geheele verhaal in wezen uit ethno-kosmogonische mythologie bestaat.

De episodēn, die het Rama-verhaal en andere verhalen bevatten, waren in een ver verwijderd verleden voor de ver-

tellers en hoorders, levende in een primitief geordende maatschappij, de oergeschiedenis van den kosmos en van hun eigen samenleving, die voor hen in onverbrekkelijk verband met elkaar stonden. De hoofdpersonen dier verhalen waren voor hen geen menschen, zooals de nieuwere tijd zich het wezen van den mensch voorstelt, maar kosmische machten, de handeling was een kosmisch gebeuren. Deze wijze van beschouwen kunnen wij niet dan slechts eenigermate navoelen, n.m. wanneer wij denken aan personificatie en symbolisme.

Dat dit gebeuren zich voltrekt in een sfeer, geladen met kracht, een magische sfeer, is vanzelfsprekend; tallooze trekken van de wajangverhalen herinneren daaraan. Dr. Stutterheim heeft hierop herhaaldelijk gewezen, in het bijzonder op de uiting hiervan in de beeldende en andere kunsten (magicisme). De hoofdpersonen beschikken over andere krachten dan spierkracht alleen, over wonderdadige wapens, toovermiddelen, een onzichtbaar verband verbindt hen. Uit het weergegeven stuk worde slechts gewezen op de passage waar Sri Rama bij het hooren van het bericht van Dewi Sita's dood het bewustzijn verliest, en bijkomt als het bericht niet juist blijkt te zijn. Ook een uitvloeisel van de overtuiging dat het weten een band ligt (kennis is macht), vindt men in het verhaal: Sri Rama, die R. Indradjit's oorsprong (uit Soebanda) kent, kan hem, die zijn vroegere geboorte vergeten is, verslaan.

Hier mag niet verzuimd worden te wijzen op de episode, waar Praboe Dasamoeka, eerst van plan Dewi Sinta te dooden, zich laat overhalen haar evenbeeld dat lot te doen ondergaan. Het zal duidelijk zijn dat het hier sprake is van een menschen-offer voor den strijd, vooral als men denkt aan het offer ²⁾

1) In de Javaansche letterkunde zijn de verhalen, die het duidelijkst deze herkomst verraden, de wajangverhalen, de lakons. Ook verscheidene trekken in andere werken, zooals in babad's kan men echter slechts verklaren als loten van den ouden stam.

2). Voor den strijd tegen Watoe Goenoeng (= Dasamoeka) wil Batara Goeroe R. Sri-gati offeren als tawoer ing swarga (Babad Tanah Djawi, Meinsma uitg. 1874, blz. 7).

tawoer) dat door de Pandawa's vóór den strijd werd gebracht (Bharata Yuddha, ed. Gunning X 6). Dit offer berust zeker ook op een magische wereldbeschouwing. De maleische hikajat verklaart de daad als een poging, Sri Rama van verderen strijd te doen afzien, een herinterpretatie. De droefenis in Ngalëngka, die vermeld wordt, zal wel een sacrale reden hebben. Men kan ook vermoeden, dat de onderschuiving van Dewi Sinta's evenbeeld een herinterpretatie is: Dewi Sinta is Praboe Dasamoeka's dochter; kan hij haar daarom niet dooden?

Dat de oorsprong van vele Indonesische verhalen in mythen gezocht moet worden, heeft Dr. Rassers overtuigend aangetoond. Ofschoon hij voor het geheele Pandji-Tjandrakirana-complex als grondslag één mythe, den oorsprong van den stam, de initiatie en het huwelijk van totem-stamvader en -stammoe-der, wil aannemen, moet hij toch toegeven dat de gebeurtenissen blijkbaar door latere geslachten in anderen zin zijn uitgelegd. Ook aan de veronderstelling, dat Dr. Freud's „Verdrängungs“-complexen het thema leverden van vele verhalen, waarop Dr. Stutterheim wees, in verband met den Rama-cyclus, is een plaats in te ruimen. In de Rama- en trouwens in alle wajang-verhalen, zal men waarschijnlijk een vermenging van verscheidene mythen moeten vaststellen, behalve nog de niet-mythische opvattingen van ouderen en nieuweren tijd.

Reeds lang is thans echter voorbij de tijd, waarin de ethno-kosmogonische mythen leefden, geestelijk bezit waren van de gemeenschap, beschouwd werden als hoogste realiteit van het leven van den kosmos zoowel als van ieder mensch afzonderlijk. Men kan vermoeden dat zij bij initiatie-feesten (zijn alle feesten niet eigenlijk initiatie-feesten?) ten gehore gebracht en zichtbaar voorgesteld werden, met het doel om het leven van makro- en mikrokosmos te bestendigen door middel van de magische iden-

tificatie en intermutabiliteit van voorbeeld en afbeelding. Later tijden hebben veel nieuw uitgelegd, veel samengevoegd en versmolten. Zoo is, om bij de Javaansche letterkunde te blijven, dat kluwen verhalen ontstaan, zich kenmerkend door telkens terugkeerende thema's en telkens herhaalde vergelijkingen, weinig begrepen herinneringen aan oude zinrijke mythen,¹⁾ uit welks draden de wajang- en konda-letterkunde is geweven, waarvan vele draden ook te onderkennen zijn in de babad's, die de geschiedenis behandelen.

Hier zal niet beproefd worden de ethno-kosmogonische mythen en de andere beschouwingen, die te constateeren zijn in het weergegeven verhaal, te ontwarren. Er worde slechts de aandacht gevestigd, met strikte beperking tot het verhaal van Indradjit's dood, op eenige bijzonderheden die het boven gezegde duidelijk kunnen maken. Voor de hypothese der „Verdrängung“ als grondthema van het verhaal zijn mij geen duidelijke bewijsplaatsen opgevallen. Daarom worden alleen eerst eenige plaatsen vermeld waaruit kan blijken dat de figuren passen in een ethnokosmogonische mythe. Daarna zij nog kort gewezen op sporen van andere opvattingen en jongere interpretatie.

Vooreerst worde genoemd het telkens aan den dag tredende vurige-zonne-karakter van Praboe Dasamoeka en zijn geslacht, en het koele, vochtige, wind- en maan-karakter van Sri Rama en de zijnen. In hun strijd worden R. Indradjit en R. Laksmana vergeleken met zon en volle maan. R. Indradjit schiet met vurige, vlammeende pijlen, R. Laksmana met afkoelende, blusschende; R. Indradjit rijdt op een lichtende wagen, getrokken door zonnepaarden, door het lucht-ruim, R. Laksmana moet zich laten dra-

1). In vergelijkingen, moet men aannemen, schuilt vaak een oude beteekenis van een figuur, immers volgens magische logica is gelijkenis = gelijkheid.

gen door Anoman (den zoon van den Windgod, den wind, vaak Sapjangan, Sapoe angin genoemd). Ook de vruchtbaarheid van Praboe Rawana en zijn onsterfelijkheid zijn in dit verband te beschouwen, tegenover de onvruchtbaarheid van Sri Rama. Immers de geschiedenis van Dewi Sinta's waaiert met Praboe Dasamoeka's beeltenis erop doet diens vaderschap van Tilawi op zijn minst waarschijnlijk worden. Zeer interessant is ook de gelijkstelling in de Bataviaasche Serat Konda van Praboe Dasamoeka met Watoe Goenoeng ¹⁾, waarop Dr. Stutterheim reeds wees. Ook andere verhalen uit de Javaansche literatuur zou men kunnen vergelijken, bijv. de strijd van R. Damar Woelan („Maanlicht") met Menak Djingga („de Purperroode").

Dan is opmerkenswaardig het verhaal hoe Garoeda, de hemelvogel, het apenleger, het volk, onder zijn vleugels beschermt, terwijl Sri Rama, de Vorst, als pilaar van dit uitspansel dient, en Anoman (de Priester?) als omwanding. Klaarblijkelijk is dit een oude wereldbeschouwing; zelfs de wereldslang, Anoman's staart, ontbreekt niet.

Deze episode moet gezien worden in het verband van de Meroe-mythe, de oude voorstelling omtrent een middelpunt van den kosmos, den berg waar hemel en aarde elkaar raken, den Vorst, waarover de verhandeling van Dr. Stutterheim in 'ditzelfde nummer van Djawâ gaat. Ook het verhaal van den zonnevogel (Karna, den zoon van den Zonnegod), die woont in den wereldboom bij het middelpunt, de navel van den oceaan, staat in verband met dit wereldbeeld. Het water, dat door een gat naar de benedenwereld stroomt, is misschien het wijwater, dat uit den Meroe-Tjandi op aarde komt. De Meroe (Mahagiri,

Magiri ²⁾) komt ook nog voor in het verhaal van het geneesmiddel Sandilata; dat die berg een scheeve top heeft, wordt ook verteld in de Tantoe Panggëlaran. Vliegende bergen (hier door Anoman, den Wind, gedragen) worden ook elders vermeld; R. Ng. Ronggawarsita verhaalt ervan in zijn Paramajoga (XIe hfdst.). Ook het onsterfelijkheidskruid (Mërtasarana), dat groeit op den berg aan de voeten van den Schepper (of den Eersten Mensch), vindt men in ons verhaal.

Ook zij nog gewezen op de vermelding van het veelkleurige kleed van Indra, de godenmantel, de hemeltent, in verband met R. Indradjit, den zonneheld, en de duizend lampen, welke gedooft worden door Anoman.

Nog veel meer ethno-kosmogonische mythologie zou waarschijnlijk uit het weergegeven stuk te halen zijn; als het geheele Rama-Sita-Rawana-verhaal, mèt de voor- en nageschiedenis in verband met de Voor- en Achter-Indische populaire verhalen behandeld werd, zou ongetwijfeld zooveel mythologisch materiaal te voorschijn komen, als nauwelijks in één anderen cyclus is te verwachten. Men zal het mij echter ten goede houden indien ik hier niet meer mythologische episoden aanwijs. Ook zal ik geen poging wagen om de beteekenis van de mythisch gebleken figuren en van hun lotgevallen in het licht te stellen, daarvoor zou veel meer materiaal ter vergelijking beschikbaar moeten zijn. Genoeg zij het, erop gewezen te hebben dat er een mythische ondergrond der verhalen bestaat; de verklaring der mythen worde in het midden gelaten.

Duidelijk zal het zijn geworden, dat ethno-kosmogonische mythologie een nu bijna geheel vergeten bron is van de Javaansche tooneel- en verhalen-litera-

1). Hier is het „Verdrängungs"-complex omgekeerd: Watoe Goenoeng is de echtgenoot-zoon, Dasamoeka de echtgenoot-vader van Sinta.

2). Imagiri uit I Magiri? Geen passender laatste rustplaats voor vorsten dan de Groote berg, het centrum der wereld, wat de Vorst ook tijdens zijn leven was.

tuur. Latere geslachten hebben die oude mythen vervormd en verschikt om er een weergave van eigen wereldbeschouwing in te kunnen zien, of om voor hen aanstootelijke of onbegrijpelijke passages te doen verdwijnen. De mythische machten zijn tot helden en goden gemaakt, die handelen uit menselijke, met moderne logica te beredeneeren drijfveeren. Zij hebben een eigen menschelijk karakter gekregen, dat hun leven en lotgevallen schijnt te bepalen; eigenlijk zijn die lotgevallen echter bepaald door het wezen van de mythische figuur, die zij vervangen.

Maar hoeveel onverwachte gebeurtenissen, hoeveel gedaante verwisselingen, hoeveel stereotype vergelijkingen herinneren er telkens weer aan, dat het verhaal een dieperen zin heeft.

Nooit wordt de Javaansche beschouwing van tooneel- en verhalen-literatuur dan ook moe erop te wijzen dat al het verhaalde een diepere beteekenis heeft. En hierin heeft zij ongetwijfeld een oude gedachte bewaard; voor ingewijden en met „rasa” begiftigden zijn de Javaansche verhalen, vooral de lakon's, nog steeds de uitdrukking van het eigenlijke wezen van makrokosmos en mikrokosmos. Worden er nog steeds tooneel-voorstellingen gegeven om onheilen te bezweren of om zich te verzekeren van een goeden gang van zaken, ook dit is iets ouds. Zou het geen overblijfsel zijn van het ten gehoor brengen van ethno-kosmogonische mythen in den ouden tijd, toen hun beteekenis nog begrepen werd door de gemeenschap, met het doel het leven te bestendigen door middel van de magische intermutabiliteit van voorbeeld en afbeelding?

Ook in lateren tijd is het zoeken naar een dieperen zin van tooneel- en verhalen-literatuur niet geëindigd, hoezeer de beschouwingen, die eraan worden verbonden, onderling ook mogen verschillen. Dit is het, wat de wajang tot een hoogst waardevol kultuur-bezit maakt, dat eenvoudigen en ontwikkel-

den kan bekoren door schijn en wezen. Sommige dier beschouwingen zijn zeker reeds overoud, bijv. die, welke in de gebeurtenissen van een tooneelstuk een initiatie, inwijding van den held in hoogere graden van bestaan en inzicht ziet. Andere zijn waarschijnlijk jonger, bijv. die, welke in de handeling een illustratie, exempel ziet van moreele stelregels, of die, welke de optredende figuren slechts opvat als uitbeeldingen van menselijke karakters, zooals het moderne Westersche tooneel.

De invloed van dergelijke jongere beschouwingen is ook in het weergegeven stuk op te merken; elk der optredende personen heeft een eigen karakter, dat vaak goed wordt getypeerd. Het is onnoodig den modernen lezer uitvoerig hierop te wijzen, want de beschouwingen van literatuurproducten als karakter-schilderingen is bij uitstek de moderne. Het blijkt duidelijk genoeg dat de dichter de tragiek van Arja Wibisana's verraad aan zijn Vorst en volk heeft doorvoeld. Zoo ook het tragische in Praboe Dasamoeka's Vorsten-hoogmoed en fatalisme, die het hem onmogelijk maken goeden raad aan te nemen en Dewi Sinta terug te sturen; en van R. Indradjit's zelfopoffering terwille van zijn vader, ofschoon hij overtuigd is, dat deze ongelijk heeft. De figuur van Indradjit in deze Ramaverhalen doet in vele opzichten denken aan die van Hector in de Ilias (waarin ook een diepere overeenkomst met Rama-mythen aan te wijzen is). Opmerkenswaardig is het, dat in het oud-Javaansche Ramajana, en vandaar in de Sërat Rama van Jasadipoera, R. Indradjit een veel geringer rol speelt; deze werken staan, naar het voorkomt, sterker onder invloed van een beschouwing die Praboe Dasamoeka tot personificatie van het kwade en Sri Rama tot die van goede heeft gemaakt.

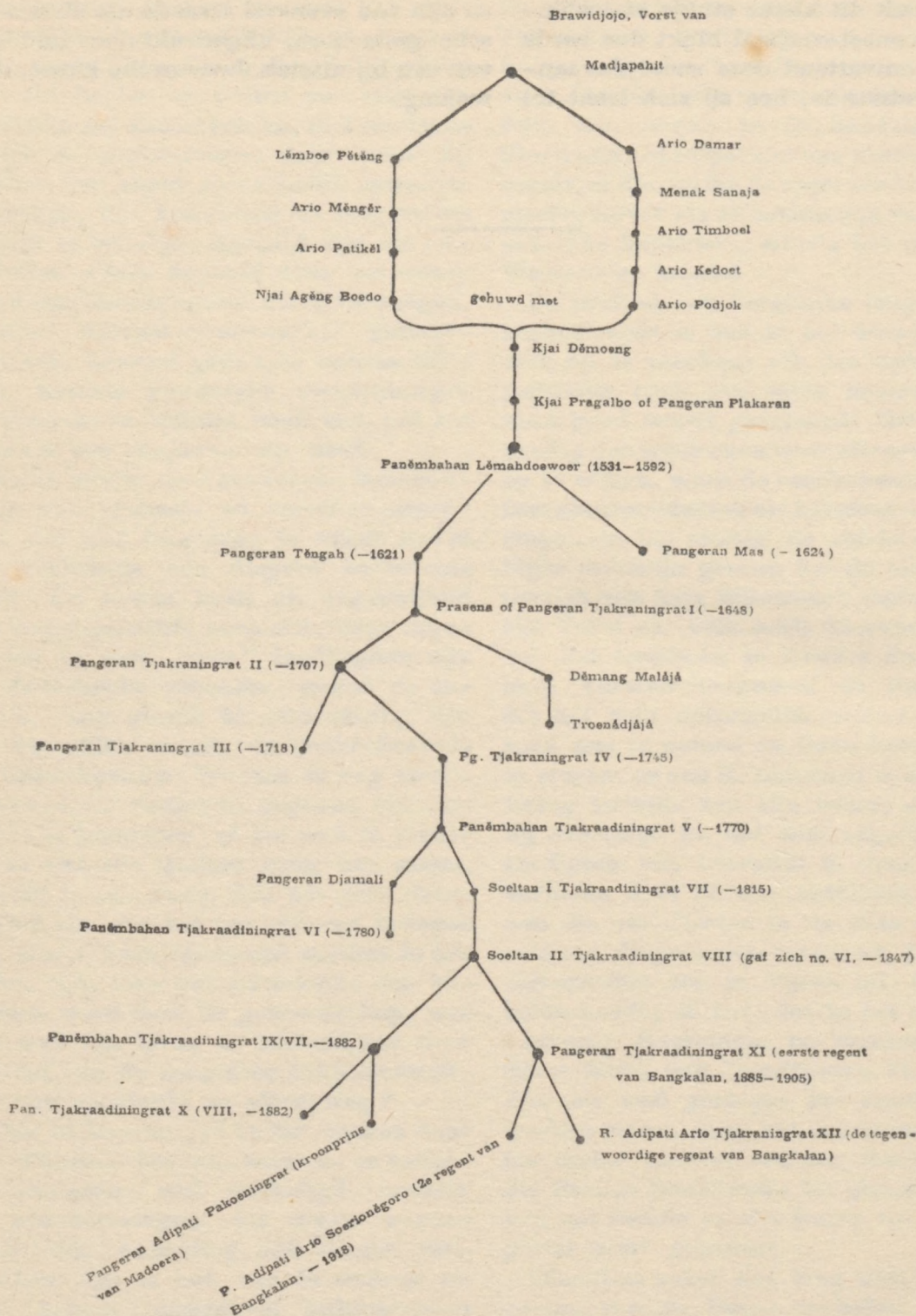
Ofschoon zeker nog lang niet alle aspecten van de Rama-verhalen of zelfs maar van het weergegeven stuk zijn ver-

meld, zal het nu toch duidelijk geworden zijn, dat zeer oude evengoed als zeer jonge denkwijzen erin zijn te constateeren. Ook uit dit kleine stukje historiënboek of tooneel-verhaal blijkt dus reeds hoe veel omvattend deze soort Javaansche literatuur is, hoe zij zich leent tot

vertolking van gedachten van vroege tijden zoowel als van heden. Al die beschouwingen hebben gelijk recht van bestaan en zijn van evenveel waarde als Javaansche gedachten, uitgedrukt door middel van een bij uitstek Javaansche kunst, de wajang.

STAMBOOM VAN HET GESLACHT TJAKRA(ADI)NINGRAT

(behoorende bij het artikel: Geschiedenis van Madoera door Pa' Kamar)

De jaren zijn opgegeven naar de Chr. jaartelling.

UIT DE PERS

MADOERA

(Onder dezen titel vonden we in „Nieuwe Rotterdamsche Couranten” van eenige jaren geleden een vijftal brieven van den toenmaligen Indischen correspondent (J. S. Brandts Buys). We ontleenen er het onderstaande aan.)

De boot heeft gegild, tóónloos, sissend en borrelend eerst, als was ze verkouden en haar stem kwijt, maar dan schiet die uit en slaat over van woede, snerpend, en krast over onze trommelvliezen als een stuk krijt met een steenige plek erin over een schoolbord....

We varen, laag, diep tusschen de hoge kaaimuren van het lange, niet breede binnenhavenkanaal en de gemeerde schepen links en rechts. Ons brugdekje schuift op het niveau van de straat, dat het geloop-en-gerij een vertooning wordt. Ik mis het gewarrel van touwen en masten der binnenschepen, maar moet toch aan de oude Rotterdamsche havens, Leuvehaven of Wijnhaven denken. Maar zoo iets vreemds, on-Indisch, onwezenlijks heeft dit varen door de koelte van den jongen dag, langs de boomen met gebladerte zoo fijn als van voorjaarsiepen, dat ik onweerstaanbaar word herinnerd aan havens, die we als kinderen kenden, die nu allang zijn gedempt, Biekhaven of Glashaven.

Wat er langs de kanten ligt, een of twee rijen dik, meestal plompe tuiglooze schuiten, lichters, maar sympathieker dan uw Holland-sche; gewoonlijk van hout en slechts enkele ijzeren, niet zoo mager zakelijk, doch met organieke dierlijke rondingen, als breede stompe torren, die ruggelings zwemmen zouden. Daartusschen hier en daar een fijne Madoereesche zeilprauw, met het bontgeschilderde krullige of vogelachtige, bochtig-gecontoureerde snijwerk aan den drager voor het horizontaal neergelaten tuig, of bloemig lofwerk aan een boegspriet, of ook een korte maststomp vroolijk gesierd....

Onder ons, op het dek, dringt en gonst het van volk. Niet zeer luidruchtig, noch zelfs zeer levendig. Het lijkt wel weer een heel ander slag van menschen dan de Javanen, deze Madoereezers. Hun taal al, die niet het zoet helle zingende, het soepel gebogene van het Soendaasch heeft....; en niet het diepe, donkere, vochte, schaduwig van het Javaansch. Het Madoereesch klinkt veel minder gemoduleerd, dan een van die twee. Hortender en ruwer, boerscher en meer een taal voor rauw zeevolk, varengasten of zeeroovers....

(Nogal) wonderlijk is, dat het me de volgende dagen 's avonds in het donker meer dan eens overkomt, te meenen dat ik Hollandsch hoor spreken, en achteraf blijkt het dan Madoereesch. Er moeten dus overeenkomsten zijn van klankkarakter, eer nog van spreekmelodie. Met Javaansch of Soendaasch heb ik dat nooit....

.... De Madoereesche vrouwen hebben.... niet zeer veel statigheid of gratie. Haar beenderstelsel is daar te grof voor, haar ge-laat-suitdrukking te dompig. De kleine meisjes toonen veel fijner, maar bij het grooter-wor-den vergroven ze plotseling enorm. Maar

wat die vrouwen dan toch nog aantrekkelijks hebben, moeten ze zeker danken aan (het) dragen-op-het-hoofd. Ze verzetten zóó soms onbegrijpelijk groote lasten, manden vol aardewerk, die ik voor mij liever zou laten staan, vrachten gras, die hooger zijn dan zijzelf. Veel méér schijnt me, dan de helft van wat de mannen pikelen op hun schouder. Het recht-op-loopen, dat de vrouwen daardoor krijgen, staat haar toch wél. Ze plegen den last te doen rusten op een (gevuwen, of gerolden?), en in een cirkel op haar hoofd gelegden, doek. Soms laten ze die liggen, nadat ze haar vracht hebben weggebracht. Dat kan dan een kroon lijken, en zijzelf koninginnen; — zeer boersche weliswaar.

Grappig als blijk van sterk ingeslepen gewoonte, en van virtuositeit, is het dragen van heele lichte lasten liever op het hoofd dan in de hand; een onnoozel bosje sirihblaren; of een licht, gevlochten doosje, en dan nog wel in de wind, en natuurlijk zonder er een hand aan te houden; dat doen ze ook aahun zwaren last bijna nooit, al ziet u ze dile dallen van het slechte evenwicht en hun sterken ruggen bijna zwikken van de zwaarte.

In West-Madoera zijn er onder de vrouwen nogal wat van een lichter, minder plomp type, ik denk dat er daar nogal wat Javaansch bloed bij is ingevloeid. Heelemaal schijnt dat geen ongeschikte vermenging, die den, fysiek vaak te frêlen of zwakken Javaan wat solieder, robuster, en den grofbot-tigen Madoerees wat fijner, soepeler maken kon. Maar jammer genoeg neemt de, van werkzaamheid, energie, spaarzaamheid en andere oeconomisch gewenschte eigenschappen getuigende, expansie der Madoereezers van hun dorre eiland af naar den rijkere overwal, naar een deel der Oost-Javaansche residenties, meer den vorm aan van een verdringing der Javaansche bevolking, dan van een wederzijdsche doordringing, ver-menging en oplossing.

Zoo als ze ieder voor zich zijn, kan ik dit triomfeeren en overleven van het „geschikt-ste” sterkste volk toch geen objectieve winst vinden; de Javaan heeft te veel eigenschappen van geestelijke fijnheid, deels als qualiteit der afkomst en vroegere mengingen van het ras, deels als overgeërfdte resten van oude cultuur, dan dat men hem gaarne over groote gebieden mag zien wegdringen door dat andere werkelijk boersche volk van veel minder beschaving. Wederzijdsch invloed oefenen, en samenvoeging der positieve kwaliteiten, ware veel meer gewenscht, en scheen ook volstrekt niet ondenkbaar, daar in het Madoereesche volk wel degelijk de gaven en neigingen zijn op te merken, waarop een subtielere geest verrijnend zou kunnen inwerken.

Zoo zijn ze van aanleg volstrekt niet onar-tistiek, ongevoelig voor schoonheid. Hun oude

liefde en talent voor houtsnijwerk toont dat afdoende. Niet alleen hun schepen, maar ook hun huizen plachten ze daarmee rijk te versieren; ook hun ossenkarren bijvoorbeeld.

Dat is alles sterk verminderd, verloopen; door oeconomische oorzaken en vreemde, ordinair-Westersche invloeden waarschijnlijk. Een huis met wat omvangrijk snijwerk is een zeldzaamheid geworden, in de plaatsen langs de stoomtram althans. Of er dieper het eiland in nog veel van belang zit, kan ik niet zeggen. Er wordt nog nieuw gemaakt, tenminste ik heb wel nieuwe paneelen langs den weg zien dragen. Misschien toch voor karren? Hoewel, mééstal zijn de lange, tamelijk smalle horizontale vakken, opzij en van achteren, onder de kap, tegenwoordig door ordinair vlechtwerk vervangen. Dikwijls is dat dan geschilderd, in ruwe kleuren en volkomen kunsteloze vormgeving; beesten als op het zeil van een oude kermisttent. Blijkbaar heeft de boer dat zelf gedaan, terwijl het snijwerk aan huizen, karren en zoo verder, vroeger door zeer goede vaklieden moet geleverd zijn. De verlamming der productie schijnt zich ook hierin te uiten, dat alle karren nu dezelfde ornamenten toonen. Het snijwerk uit de oude huizen daarentegen, dat men bijvoorbeeld in Soerabaja voor onbehoorlijk lage prijzen kan koopen en dat meest of uitsluitend uit de door Madoereezen bevolkte streken van Oost-Java afkomstig heet, bewijst een levendig vermogen van variatie en geen geringe verbeeldingskracht. Het heeft in de goede stukken een uitstekende techniek, hand van snijden, maar ook vaak meerforschheid, expansieve spanning dan eigenlijk gezegd Javaansch werk, dan het Djaparasche bij voorbeeld.

Indien het werkelijk via het Madoereesche land is, dat in het houtsnijwerk van Java de beweerde invloed der Westersche Lodewijkstijlen etc. is binnengestroomd, dan zou hier niet alleen een zekere leerzaamheid, gemakelijkheid van aannemen blijken, doch wel degelijk ook van actief toe-eigenen, zich-eigen-maken. Want iets eigens, iets zóó met verwante Hindoesche componenten vergroeid, dat ik telkens weer twijfel, of er niet toch alléén maar schijnbare overeenkomst, alleen convergenties zijn, tot iets eigens is het Westersche hier stellig gemaakt. Dat ze niet alles konden assimileeren, deze Madoereesche artisans, het kan uit een bepaald hybridisch type van krisgevesten blijken, die den eigenaardigen demonisch-embryonalen ouden vorm gekruist hebben met.... een Westersche heraldieke helm, inplaats van de krullige aanduiding van het gezicht het helmvizier vertoonen, en daaronder nog, als nadere documentatie, een kroon.

Dat ze geen onoorspronkelijke navolgers zonder meer, amalgameerende eclectici waren, dat demonstreeren echter de goede, onverbasterde staaltjes van de Madoereesche krisgrepen, die naast het Javaansche en het Balische, een zeer apart type vormen, ietwat uitbundig van fantasie, maar zelfs niet zonder een duidelijk begin van verfijning.

Neen, onbegaafd is dit volk zeker niet. Het is alleen maar de kwestie, welk emplooi het in de toekomst voor die gaven zal kunnen vinden. Ik meen nu speciaal de artistieke.

Heeft het muzikale talenten? Ik hoorde er wonderlijk weinig musiceeren. Ze schijnen zelfs niet zanglustig, de Madoereezen....

.... Dwars voorbij den uitgang van het havenkanaal komt een zeilschip langs schuiven als zweefde het. Aan ieder van zijn masten heeft het een groot zeil; een schoenerzeil zou ik zeggen, maar het schijnt me geen plaats en geen touwen te hebben voor zeilen daarboven of daarvóór. Het achterschip is uitgebouwd, vreemd ver en plat overstekend, een erfenis van lang verouderde Europeesche schepen, lijkt het me; er staat daar ook een minimaal kleine derde mast op. Waar het vandaan is, zelf Madoereesch of niet, kan ik niet gewaarworden. De grootsch omschreven, geweldig gespannen, veelhoekig-gebroken buiten-ommelijn van die zeilen suggereert het silhouet van wonderlijke zeedieren, demonisch polygonale visschen.

We komen buiten, in de wijde ruimte, waar de groote schepen liggen, en die eigenlijk zeereede is, de punt van den trechter, den snel toeschuinenden hoek tusschen Madoera en den vasten wal van Java. Recht vóór ons hebben we het eiland, onverwacht dichtbij, als lag het niet meer dan een rivierbreedte weg. Eigenlijk is het zóó dichtbij, dat we al onder zijn wal zitten en we het niet kunnen overzien. De kruinen van het geboomte, en de lage verheffingen langs de kust bedekken wat er achter ligt. Zoodat het eerst niet méér lijkt dan een bolle groene plaat, en dan later de betrekkelijke hoogte van zijn binnenland, hoewel, in volstrekten zin, gering, toch nog verrast....

.... Vandaag zijn alle bergen (van Java) zoo hemelsch, helder en hartstochtelos blauw als de zaligheid, en de zee is blauwpaars.... Ik denk... dat de kleur die in het Maleisch met „biroe ajer laet” aangeduid wordt, een eind violetter is, dan wat wij zee-water-blauw zouden vinden.

Bevolkt is het wateroppervlak rondom ons door veel prauwen, met hun wonderlijke driehoekszeil. Ze doen me even denken aan de Egyptische, op de meren, langs het kanaal van Suez. Maar ze hebben niet dat vinnige, die scherpte als een haaienfin door een puntigen tophoek. Het vreemde, het volstrekt-niet-werktuigelijke, hun er-uitzien als een orgaan, vlerk, krijgen ze, doordat als ze opgezet, uitgebreid zijn, er aan die zeilen, driehoeken, geen enkele verticaal en geen horizontaal zit. Het curieuste doet dat, lijkt dat, bij de grotere prauwen, die twee masten hebben, met elk zoo'n zeil, en u ziet er dan in de verte een, die recht op u afkomt, links en rechts van zich zulk een scheef op een punt staanden driehoek uitgespannen.

Dichtbij hebben ze het merkwaardige, dat de gekromde kielbalk waarop ze gebouwd schijnen, voor en achter vrij uitsteekt en boven water komt, alsof ze er iets mee willen rammen. Bij die in de haven heb ik gezien, de tweemastige hebben die voorste maststomp heel voorop, op hun boeg staan. Maar ik kan op dezen afstand niet gewaarworden, hoe ze dat zeil zoo scheef overeind op een punt hebben bevestigd. Misschien een lange ra, steng, steil aan zoo'n mast vast?

We zijn dicht bij den overwal. Het is eb. Er liggen platen, slikken langs, die zijn

drooggevallen. Er zijn menschen op aan het visschen, of liever aan het oogsten, rapen van zeedieren, schelpdieren, krabben en nog andere? Ze bewegen zich zonderling voort. Hun kleine, geknielde silhoutten staan donker tegen den fel-bezonden achtergrond, dan ziet u ze achterwaarts trappen of roeien met een been en vooruitschuiven; het is alsof ze over de slikbank sleden op een plank, omer niet in weg te zakken, vast te zuigen. — Kamal, de Madoereesche plaats-van-aankomst, ligt recht voor ons....

.... Kamal heeft, zooals het daar ligt onder de lucht die bezig is zich boven den wal van Madoera toe te trekken (boven Java en zijn bergen hangt ze nog leeg en blauw open), Kamal heeft in dat stil gedempte dagschijnsel iets verwonderlijk intiems. De steile roode-pannendaakjes, met meestal een zijkant, flank, wang, naar het water gekeerd, en de zorgeloosheid, willekeur, hunner horizontalen, hun hoogte of hun lage noklijnen, evenwijdig aan den waterkant, naïef vertoond, de overstelpende stapelingen van boomgroen, boven de daken en tusschen de huizen, niets dan asemboomen (tamarindus), maar die soms fijn sprietelen en vlaggen als lentelijke iepen, en soms hebben ze de kostelijke uitbollingen en schaduwkuilen van wilde-kastanje-kruinen, — de dakjes en de boomen ne het lang-langs-het-water-liggen, en het even-opglooien-als-tegen-een-dijk, geven het plaatsje heelemaal het air van een Hollandsch dorp aan een rivier; ergens aan de Lek, zou ik zoo zeggen.

We meren aan den steiger. Het volk loopt het dek langs, de plank over, van boord. We kijken er boven op neer. Het ziet er bijlange-na niet zoo vroolijk bont uit als een menigte, een markt met Soendanezen. Het ziet niet zoo egaal dof tonig, door het overheerschende vele zwartige blauw der met slechte indigo geverfde baadjes, als een Javaansche volksmenigte. Toch dragen veel vrouwen dat goed, ik zou denken een ordinaire kwaliteit van Europeesche katoen, het lijkt wel gordijngoed met die ingestikte figuren, dat ze in de verfkuij hebben laten doen (met synthetische indigo waarschijnlijk, die nog dooder, dompiger kleurt dan slechte natuurlijke). Maar dan zijn er enkelen tusschen, van de Madoereesche mannen vooral, die zich hebben móóigemaakt, fantaseeren in, helaas-óók-Europeesche stofjes, japonstoffen met grootbladige of bloemige en felgekleurde patronen, waarvan ze hun jasjes, badjoe, hebben laten maken. En één is er in kleeren van een fraai paars wijnrood met een gordel van helder hemelsblauw. De gedweeë dof-kleurigheid van de groote massa draágt, en accentueert, en bindt die persoonlijk extra-vaganties prachtig. En wat haar zeer van onze Westersche menigte onderscheidt, ze is geheel vrij van agressie tegen de enkelingen, die tegen haar kleurloosheid gelieven af te steken; kwaadaardige stemmingen, waarvan de kleurgevoelige individualist, die het egale marineblauwrokken-coloriet eener Hollandsche volkswijk verbreekt, niet zuinig pleegt te lusten.

Aan de breede enkels boven de te groote vrouwenvoeten, die de loopplank overschuielen, vaak een nogal-lompe, dikke, weinig-

versmallende, zeker-wel-holle, zilveren beenring. Op de hoofden draagmanden, groote wijde van hol, open vlechtsel, met mooie, groote zeshoekige mazen, oogen.

Kleine, dichte, van een materiaal, dat geen bamboe, maar haast bies of bast blijkt, en met vroolijke bonte, wit en geel en roodpaarse patronen. Maar veel meer bekijken en met kriebelige bloempatronen beschilderde bakjes, die den bevalligen, omgekeerd tapschen vorm van die korffjes imiteeren. Soms ook een Javaansche koperen bak, met wijden van onder-open, staanden voet, die curieus sluit bovenop, rondom het hoofd, zoodat zijn schaal daar organisch op lijkt vastgegroeid, uit voortgekomen.

Er staat op den steiger al volk, dat wacht op het volgend vertrek van de boot. Een uit de groep opstekend hoofd trekt onze attentie en verwondert ons. De man heeft een mis-schien-dof-blauwen, maar waarschijnlijk-voluit-zwarten hoofddoek op, alle vrouwen daarvan rijk versierd met roomig, voor-witte bloemen, melati, in dikke dubbele rijen er tusschen gestoken. Dat staat zeer feestelijk en zeer edel, en we kijken uit, welke feestelijkheid deze versiering beduiden mag. Maar dan zien we zijn geleide, en de rest van zijn kleedij: Een gevangene, dwangarbeider, en we begripen in het geheel niet meer, wat zijn tooi wil zeggen. — Zal hij gauw vrij zijn, en viert hij die vrijheid reeds vooruit? Braveert hij, met werkelijke onaandoenlijkheid, of alleen-maar met vertoon daarvan, zijn lot?

.... Het treintje rijdt, boemelt. Het zal dat vandaag nog lang doen. Iets van zes uur tot Pamekasan. Iets van twaalf uur tot Kalianget, zijn oostelijk eindpunt. Gelukkig moeten we niet zóó ver. Het weet anders den tocht over Madoera te rekken tot een equivalent van die reis van West-naar Oost-Java, dien dag-in-den-trein Bandoeng-Soerabaja. Het stopt enorm. Het slingert nog enormer. Het beklimt de, toch heel-niet-imposante hinder-nissen, glooiingen op zijn weg met draaiende zwaaien, die er gemakzuchtig uitzien....

Maar in ieder geval, het vertoont ons het land uitvoerig en rustig.

Dat ziet er, voor wie gewend is aan de vruchtbaarheid van de Preangersche vlakten, die vette, welgevulde kleisawahs, curieus uit. Schraal, mager, pezig, vel over botten. Droge velden, akkertjes met niet veel erop. Schriele weiltes soms, of zijn dat braakliggende en met-onkruid-bedekte kampen? En dan, typische rijkdom voor een arm land, waar he, niet jammer, geen zonde is van den grondt dien ze in beslag nemen, overal tusschen en in het bouwland groote boomen, die aan dezen geheelen Westhoek van het eiland iets van een parkachtigen tuin, van een mooien, maar onvoordeeligen boomgaard geven. Want er zijn véél djamboe-kloetoe-k-boomen bij, die in hun stijl van vertakking even doen denken aan grove appelboomen. Vrouwen komen de blankgele, koketgevormde vruchten, bolrond en aan den eenen kant maar weinig uitgerekt tot een korte, stompe, breede punt, in mandjes verkoopen aan den trein, bijna-overal waar die stopt. De geur is fijn; en geraffineerd van samenstel; zweemt naar rijpe perziken en tegelijk naar een zacht en zoet riekende kaas. Maar ik meen, deze

vrucht is bij Europeanen toch niet zeer gewild, geldt niet voor een voorname tafelvriucht; ondanks de nabije groote stad zal deze teelt dus wel geen rijkdommen opleveren. — De andere vruchtboom die hier domineert met zijn veel hoogere kruinen, tuilen van gevind loover, draagt nu niet, de kedongdong; maar ze zijn ook niet in tel, hebben een te penetrant geurtimbre aan hun elliptische ronde vruchten met hun fraaie huiddkleur van geidealiseerde voorjaarsaardappels, muizen, eier-goudgeel, met kurkig-grauw geplekt. — De prachtige vruchten, die de vrouwen ook nog komen verkoopen, en aldoor meer hoe verder oostelijk we komen, de srikaja, gefacetteerd in louter kleine ruitvormige, even gebombeerde en geknobbelde vlakjes, rijp grijs-blauwgroen, die in een mandje gestapeld een prachtig zich stileerende rijkdom voor een fruitgodin, pomona, zouden verbeelden, monden den Westeling beter. Het suikersappige zoete, dunne vruchtvleesch, wit laagje, af te zuigen van iedere kostelijk zwart-glimmende pit, is uiterst discreet, maar zachtmarsepignig van aroom. De dun zwieptwijgige struiken staan in de randen der erven van de kampongs waar het trammetje zich vaak doorheen wringt.

Stoppen we, dan worden we bebedeld. Vaak door blinden. Een nog acuut oogzieke vraagt niet in woorden, maar handuistekend kreunt hij rhythmisch; een obsedeerend geluid. De rijkelijk naakte dorpsjeugd — maar de uitdossing van sommige kleintjes, de meisjes, met een hartvormig zilveren plaatje aan een kettinkje-om-het-middel, de jongetjes met daar alleen maar een risje van ahangende zilveren breloques, bungeltjes, is eigenlijk wel zoo rationeel als het openhangende jasje en niets meer van veel Soendasche aapjes — de Madoereesche jeugd maakt van het bedelen een spelletje, kadenseert tegen mijn reismakker, die meer in het gezicht zit: „sèn toewan, sèn toewan". Maar het lukt niet; hij heeft principiële bezwaren tegen het geven-aan-bedelaars; ik niet, tenminste niet hier in het Oosten, maar hij tyranniseert me wat dat betreft een beetje. Dan worden ze mij gewaar in mijn hoek, en zien de schurkjes kans hun refrein geleidelijk om-te-zingen: „sèn toewan,.... sè toé' an.... sè t' an...., sètan". De duivel is in het Oosten namelijk blank, en gebaard; juist als ik. Maar terwijl ons treintje weggrijdt rammelt een groter zusje ze af. Ze wil wel gelóóven, dat we niets geven, als we nog worden uitgescholden óók.

Het land wordt opener, leger aan vruchtboomen en kampongs, gunt meer doorkijken naar het heuvelachtige binnenland en uitkijken naar zee. Het bouwland, minder verbrokkeld en vlakker, trekt zich samen. Sawah's, blijkbaar langs den benedenloop van een groter riviertje. In het ruimere landschap wuift er meer bamboe. Er komen ook meer klapperboomen, die eerst bijna ontbraken, maar ze domineeren het landschap niet. Het ongestadige trambaantje buigt weer dieper het land in....

....De kalkheuvels, die de nok, de rugstreng van het eiland vormen, toonen fantastische vormen. Geen gróótsch fantastische, eer speelsche. Soms inderdaad, als buiten er wervels door de rughuid. Maar hier zijn

er toppen, die aan plezierige coquette architectuur doen denken. Aan Hollandsche topgevels, met die twee even hol gebogen zijlijnen. Heelemaal in het Oosten van het eiland, waar we vandaag niet aan toe komen, zijn de topcontouren bijtender, stekender, gratiger.

Het willekeurige tramlijntje, soms eigen lijnen volgende, rijdt ons nu al een tijd lang den grooten weg langs, met mooie oude asemboomen, buitengewone exemplaren (maar aan 't oosteind staan er nog grooftere), met den fijngegroeften bast en de stamvoeten waarlangs lange bolle zwellingen néérloopen; geen scherpe stam-en-wortellijsten, maar als was de boom een kaars-in-de-tocht, afgedropen, en het druipsel al vloeiende bultig gestold.

Er grazen koeien langs de wegbermen, door kwajongens gehoeed. Ik vind het toch wel prachtig, dat inheemsche vee hier in Indië, die zoete en pittige reekleur der koeien (het heeft niets van dat koerood van het bonte IJselvee), die graciele hertepooten, en de slanke lange hertenooten, die wel lijken gesteld.

Ze hebben houten veebellen om. De trekende dieren voor de karren op den weg klinkklongelen met metalen bellen, die of het gewone geestige Javaansche model, iets als een theemuts, hebben, of het zijn groote ronde kogelvormige bellen, met een spleet (waarlangs hoogere wallen), en binnen in, ik denk geen klepel, maar een losse korrel, balletje. („Roller" noemen de Duitschers dat type van bel.) Dat lijkt heel-gewoon, quasi-Europeesch, maar is toch misschien iets speciaal Madoereesch (dat dan natuurlijk ook al in Soerabaja voorkomt). De rinkelbellen, rollers, hier in West-Java, van de paarden, hebben niet één rechte spleet, maar een driesprong, lijken een doosvrucht met drie kleppen, of een stijve, dikbladige bloem: die van de zuurzak.

De houten bellen zijn hier óók ongewoon. Niet dat gerekte min-of-meer omgekeerd-schuitvormige model, de onderlijn (scheepsboord), lang-recht horizontaal, de voor- en achterstevén daarop steil, bijna loodrecht, doch de onder- en die eindlijnen, zijlijnen doorbuigend, en in elkaar verloopend, zoodat de omtrek bijna een breed hart wordt, een contour, die heel uit de verte aan een hartvormige bloem, druipend-hartje, coeur-de-jeanette, doet denken. De klepel, dik, stampert daar veel-tekort onderuit.

Ik wil er een hebben, zoo'n bel. Hier aan dit stationnetje blijven we langer staan, daar grazen wel koeien. Ik heb den grooten lummel van een hoeder, of is het de boer-zelf, aangeklampt. Maar het lukt niet, hij verstaat geen Maleisch. Een net, jong inlandertje, schrijver bij het spoor, of wat kan hij zijn, komt ons tehulp. Maar de ander, boersch wantrouwig van niet-weten-wat-het-moet, blijft schichtig en bokkig afwerend doen. Eindelijk knoopt hij toch het touw rond de hals van de koe los en reikt de bel over. Het blijkt, dat er nog geen prijs is bepaald. Wat moet hij hebben? Nu wordt hij slim en speculatief: hij wil er geen noemen, laat het mij („aan mijn beleefdheid", denk ik) over. Ik ben niet beleefd, bereken: zoo'n bel kan

op de passar een kwartje kosten, reik hem een papieren halve-gulden toe. Maar nu wéét hij ineens, wat hij wil: hij wil een héélen gulden hebben. „Ben je wijs?“, zeg ik; „d'r zijn méér van die bellen. Alloh, geef dan maar terug“, en ik hou hem zijn bel voor z'n neus. Maar de samengeloopen toeschouwers, tot-nu-toe ernstig en geïnteresseerd zwijgende, verraden hem. Er gaat een algemeen misprijzend gemompel en bijna-gesteun uit hen op; hij zal door zijn hebbelijkheid den goeden koop doen mislukken! — Nu accepteert hij het geld. Hij grijnst breed...

We zijn.... weer naar de kust toe gedraaid. Over die groene plooï heengezwoegd, zullen we de zee zien. Maar ze blijkt, bleek en zuiver blauw en met een donker-paarsen horizontrand, nog een goed stuk van ons weg; en daar, tusschen ons en haar, ligt een breed, vlak, schel, schril wit strand, of is het eer een drooggevallen plaat?

Daarop, dun, ijl uiteen, als denne- of berkezaailingen, die een kale heiplek trachten te beboschen, kreupelige, armeterige boompjes. Mangroves, vloedbosch! Dat had ik me toch grootscher gedacht! Rondom ieder der boomen-dichtbij een wijde plek waarin hij zijn wortelpunten spits oppieken laat, zoodat het is, als ging daar een rietveldje opschieten.

Later aan een kreek krijgen we ook het andere hoofdtype van vloedboomen te zien, de steltlooperige als duizendpootige, hooggebeende spinnen, en de pooten samengesteld, vertakt. Ook chetieve boompjes, maar ondoorzichtig dicht opeen; als een bijvergissing niet gedund bosch.

Een riviermond, waarvan we de brug bevaderen; verderop, meer naar zee, ligt er een dorp, ris huizen langs. „Kun jij zien, wat ze daar achter die huizen hebben liggen, op het strand?“ — Het is nogal verward; iets van werktuigen; staken, iets voor de vischvangst? Maar dan wijken de laatste huizen uiteen, krijgen we een ordelijken opkijk. Een rij slanke insecten naast elkander, zou ik zeggen, hun pooten links en rechts ver van hen af; groote witte sprinkhanen; maar het heeft ook iets van visschen, van vogels. Vlerkprauwen. Ik wou ze wel van dichtbij zien; er waren er van ochtend geen op zee.

Het begint lang te duren. De stemming wordt wat flauwig.... Het zal... iets van elf uur zijn. De zon, onzichtbaar, is anders maar best te voelen, drukt zwaar op het wolkenvelum; het is of ze de lucht daaronder, die we moeten ademen, dompig samenperst.

Ik bungel distraït mijn veel.

„Kòtòl“, zegt een der medereizigers, „tol-kòtòl“. Dat schijnt er de Madoereesche naam van te zijn; ik vind dat een erg aardige klankverbeelding voor dat klokkende houten geluid. Maar mijn bel doet het zoo eenvoudig niet, maakt er nog een klein, sjirpend metalen geluidje bij, dat pikant tegen dien ronden zoeten toon contrasteert. Ik zie, er is naast den klepel, als tweede klepel een heel klein koperen korrelbelletje, roller, drie-kleppig overigens, bij ingehangen. Dat is toch werkelijk wel iets heel aardigs van kinderlijke fantasie en liefde. (Trouwens, volgende dagen op de pasar observeer ik, hoe aandachtig en geduldig de boeren van de

onnoozele kleine andere soort houten bellen. „tèlkètèl“, de mooist klinkende uitzoeken. En de groote ronde, bronzen verschillen sterk in prijs, al naar hun klankgehalte. — Niet-temin zijn er lieden, die zich inbeelden, dat als een Inlander wat moois maakt, hij daar zelf geen weet van heeft; ik denk ongeveer zóó, als er vogels zijn, die hun nest kleurig versieren, of zooals ze zingen. Neen zeker, wij Westerlingen schrikken niet gauw van onze eigen verwatenschappen!)

Weer wit strand, — dit eiland is vrééselijk wit, van al die kalk en al dat zeezand — weer die magere boompjes, de soort met die riet-spruitige adempwortels. Het lijkt of de verste kruinen daarvan bedekt zijn met groote vellen wit zaadpluis. Dat kan toch niet, ze hebben toch héél andere zaden? Tot dat witte beweegt, de verre boomen blijken vol te zitten met witgevlakte, reigerachtige vogels.

Weer vlerkprauwen, nu dichtbij. De drijvers, houten dunne boomen, of is het bamboe, die het smalle prauwlichaam links en rechts, meters buiten boord, evenwijdig begeleiden, het steunvlak verbreedend, en die het mogelijk maken, te zeilen in zulk een onnoozelen, uitgeholden stam, zijn samen met het rankgebogen houtwerk dat ze draagt, zoo graciël als fijn vogelgebeente. De achterste dragers buigen dadelijk néér, de voorste bogen, horen op, met halverwege in hun verloop een néérbuigende tak. De uitstekende, opstekende punten, meestal verbreed, zijn soms prachtig gesneden. Dat doet me aan een fijn detail, gewricht van een vogelskelet denken, in een duivenpoot, dat sierlijke gewricht met die drie schijven vergroeid naast elkaar (maar het lijkt er niet direct op).

Later, in een rivier, ook weer grootere zeeprauwen met hun weelderige bonte lofwerk. Mijn reismakker oppert, er schijnt veel meer snijwerk overgebleven aan de schepen dan aan de huizen, en dat misschien de visschers de eigenlijke vaklieden, houtsnijders zijn, in de tijden dat ze niet visschen. Maar ik weet niet, d'r is hier toch geen winter met de vischschepen uit de vaart.

We rijden weer langs den straatweg. Er lijkt ergens een veemarkt geweest te zijn; of een keuring? Jammer dat het niet de tijd is van de stierenrennen, karapan's. Trouwens, ik tref het heelemaal niet erg, mis ook de zoutoogst, die prachtig zijn moet, het uitgekristalliseerde zout als was het sneeuw, vooral in maanlicht. — Maar die beesten die van de markt komen hebben hun hoorns koket versierd; de lange punt ervan geschilderd met geel, de vorstelijke kleur van het Oosten, die goud beduiden zal, en hier ook bijna verguldsel lijkt. En om hun zacht rosse halzen dragen ze hun bellen aan een helder groenen band. Daar zijn er ook, die hun hoorns blauw geschilderd hebben; of blauw maar geel gepunt.

De trekdieren voor de karren lopen hier in een aardig juk, ieder met twee houten liervormig gekromde punten, die vastgezet zijn op het dwarsschot, het balkje, dat ze samen over hun nekken hebben liggen, ter weerszijde van hun koppen; het lijkt iets op houten hamen (maar de onderbocht daarvan ontbreekt natuurlijk). Midden op dien juk-

balk staat een lange wuivende zwiep, met een kwastje aan het eind en vaak een driehoekig vlagje er aan.

Eindelijk Pamekasan. Het werd tijd. — Als we het eens zijn geworden over de bezorging van onze bagage, rijden we naar het hotel in een wonderlijk voertuig. Het is gek laaggebankt. We weten onze lange beenen niet te bergen. Dat komt, het schijnt een variatie op de inlandsche karretjes, die we hebben zien rijden, en waar het volk in zit, plat op den bodem, die beenen languit.

Het stationnetje is nog een eind buiten de plaats. De zon is weer doorgekomen, en de kalkwitte wegen, en de gekalkte muren rond de erven verderop, zijn schijnend licht. We worden vreeselijk slaperig, zoodat we den honger (van ons gemankeerde ontbijt) nauwelijks meer voelen. We zijn te stomp gebomeld en gehongerd, en te verblind om scherp uit te kijken. Maar het lijkt toch wel een aardig type van plaats. De erven ommuurd, ingesloten, zooals de Javaansche hofsteden dat ook hebben. De wegen elkander rechthoekig snijdend, rechthoekige blokken (het klassieke plan van een Javaansche stad). De Chineesche erven met nog wel kokette overdakte poortjes in hun

voormuur. Wel één plaatsje met eigen Oostersch karakter.

Als we de aloen-aloen oprijden, zien we de moskee schuin voor ons, maar de regentswoning, de oude dalem, die we hier hadden verwacht, ontbreekt. Recht tegenover het hotelletje ligt het residentshuis, goede onderwetsche Hollandsch-Indische architectuur, met een kloeke dakmassa boven zijn verdieping. Alleen is het gek, dat het aan de voorgalerij van die bovenverdieping de traditioneele dikke witte draagzuilen heeft, maar aan die van de benedenverdieping daar vlak onder niet, doch waarschijnlijk magere ijzeren zuiltjes, die ik van hieraf in het geheel niet zie. Dat geeft het oog de heel onaangename sensatie, dat die bovengalerij binnenkort, misschien binnen vijf minuten de benedengalerij zal in elkander drukken, het huis instorten zal.

Ik wijs het mijn reisgezel.

„Vallen laten”, zegt hij met de ongeïnteresseerdheid van een hongerig en slaperig mensch. „Kom!”, en hij gaat me voor naar binnen, naar de rijsttafel, die heelemaal koud blijkt; — het is geen dagelijksch evenement hier, dat het treintje onverwachte gasten meebrengt.

